

**O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta’lim
vazirligi**

**QARSHI MUHANDISLIK IQTISODIYOT
INSTITUTI**

“IQTISODIYOT” fakulteti

«Ishlab chiqarishda buxgalteriya hisobi » kafedrası

«Moliyaviy menejment» fanidan

Ma’ruzalar matni

Tuzuvchi:

Iskandarov Abdurasul

	Kirish
1.	Moliyaviy menjmentning uslubiy asoslari
1.1	Subyektlarda moliyaviy menjmentni tashkil etishning mohiyati va xususiyatlari
1.2	Moliyaviy menjmentning mohiyati, maqsadi va vazifalari.
1.3	Subyektlar moliyaviy menejmentining mexanizmi va strategiyasi
1.4	Subyektlarning moliyaviy faoliyati tizimi va uni boshqarishning zarurligi
1.5	Rivojlanish sharoitida subyektlarning moliyaviy strategiyasini tanlash va boshqarish
2.	Subyektlar faoliyatini boshqarishni axborotlar bilan ta'minlash va moliyaviy hisobotlardan foydalanish
2.1	Moliyaviy menejmentni tashkiliy va axborotlar ta'minot tizimining tuzulishi
2.2	Tadbirkorlik moliyaviy menejmentining tizimida moliyaviy hisobotlar tushunchasi va ularning qo'llanilish xususiyatlari.
2.3	O'zbekiston Respublikasida moliyaviy hisobotlarni tashqil qilish va yuritishning huquqiy-meyoriy asoslari.
2.4	Moliyaviy hisobotlardan foydalanuvchilar ularning manfaatlariga hisobot shakllarini yuritishdagi asosiy talablar.
3.	MOLIYAVIY TAHLILNING ASOSLARI
3.1	Moliyaviy tahlilning turlari va ularni o'tkazish uslublari
3.2	Moliyaviy koeffitsiyentlar va ko'rsatkichlar bilan ishlash.
3.3	Subyektlarni moliyaviy baholashda moliyaviy hisobotlar va koeffitsiyentlardan foydalanish usullari.
4.	AKTIVLARNI BOSHQARISH
4.1	Subyektlarning asosiy va aylanma kapitallarini boshqarishda moliyaviy axborotlardan foydalanish usullari¹
4.2	Subjekt aktivlarining iqtisodiy mohiyati va guruhlanishi
4.3	Subjektning aktivlarining shakllanishi, baholash va ularni boshqarish
5.	KAPITALLARNI BOSHQARISH
5.1	Korxona kapitalini iqtisodiy mohiyati va guruhlanishi.
5.2	Korxona kapitalini shakllantirish prinsiplari.
5.3	Kapital qiymatini baholash va uni optimallashtirish.
6.	Investitsiyalarni boshqarish.
6.1	Subyektda investitsiyalarni boshqarishning umumiy asoslari.
6.2	Investitsiya loyihasi; uning tarkibi va davom etish bosqichi
6.3	Investitsiya bozorini baholash va bashorat qilish.
6.4	Investitsiya faoliyatini moliyalashtirish.
6.5	Investitsiya risklarini turlari va ularni boshqarish
7.	PUL OQIMLARINI BOSHQARISH
7.1	Tadbirkorlik subyektlarining pul oqimlari to'g'risida tushuncha va ularni

	boshqarishning uslubiy asoslari
7.2	Tadbirkorlik subyektlarida pul mablag‘larining tushumi va sarflanishi rejasini ishlab chiqish hamda boshqarish
7.3	Tadbirkorlikni moliyalashtirish manbalari ularni shakllanishi va usullari
7.4	Tadbirkorlikni kreditlash shakllari va ularni jalb etish mexanizmi
8.	SUBYEKTNING ISHLAB CHIQUV XARAJATLARI VA MOLIVAVIY FAOLIVATINING NATIJALARINI BOSHQARISH
8.1	Ishlab chiqarish xarajatlarning mohiyati, tarkibi va elementlari
8.2	Mahsulotlarning tannarxi va kalkulyatsiya moddalari
8.3	Tannarxni hisoblash obyektlari bo‘yicha taqsimlash ¹
8.4	Ishlab chiqarish bilan bog‘liq bo‘lgan bilvosita (egri) xarajatlar va yordamchi tarmoqlarning tannarxini rejalashtirish
8.5	Mahsulot tannarxini hisoblash ketma-ketligi va tannarxni pasaytirish yo‘llari
9.	BEZNES-REJANING MOLIVAVIY JIHALARINI ISHLAB CHIQISH VA REAL INVESTITSIA LOYIHALARINI BOSHQARISH.
9.1	Tadbirkorlikda molivaviy rejalashtirishning mohiyati, maqsadi, vazifalari va tamoyillari
9.2	Tadbirkorlikda molivaviy rejalashtirish tizimi va undan foydalanish
9.3	Tadbirkorlikda molivaviy rejalashtirishning asosiy ko‘rsatkichlari va investitsiya loyihalarini moliyalashtirish usullari
10.	MOLIVAVIY TAVAKKALCHILIK (RISK)NI BOSHQARISH
10.1	Tavakkalchilik tushunchasi va uni boshqarish
10.2	Tavakkalchilikni baholash usullari
10.3	Tavakkalchilikni kamaytirish yo‘llari

KIRISH

«Moliyaviymenejment»

faniningo‘rganishiqtisodchilarningbankishivaxalqaroqiqtisodiyunosabatlarsohasidanegizlitayyorgarliklari talabidankelibchiqqanholdako‘riladi.

Fanningo‘rganishdanpirovardmaqsad-moliyaviymenejmentningasoslaribo‘yichabo‘lajakmutaxassislardachuqurnazariyvaamaliybilimlarnishakll antirish,

subyektningmoliyaviymenejmentdarajasiniko‘rsatuvchiasosiyko‘rsatkichlarnihisoblashuchunamaliybiliml arishlabchiqish, moliyaviymunosabatlarprizmasiorqalisubyektnistrategikmaqsadigaerishish, hamdataktivazifalarniamalgaoshirishdir.

«Moliyaviymenejment»

faninio‘rganishningasosiymaqsadi, mutaxassislarnibankishisohasigatayyorlashbo‘yichaOliyta‘limtiziminingDavlatstandartitalablarigajavobbe rishdir.

«Moliyaviymenejment» faninio‘rganishjarayonidaquyidagimaqsadlarbelgilandi:

- moliyaviymenejmentfanitadbirkorlikfaoliyatinitahlilqilishningasosiyuslubisifatidabilimlartizimi niolish;

- tashkilothisobotinitahlilqilishorqalifoymaqsadlarbelgilandi;

- moliyaviyqarorlarniqabulqilishhunchunkeraklima‘lumottayyorlashvataqdimetish;

«Moliyaviymenejment» faninio‘rganishborasidaquyidagilardantashkiltopgan:

- pulqiymatinibaholashningnazariyasoslarivaamaliyusullari, likvidlilikvarisktahlili, qarorarnibaholashningusullari, ichkimoliyalashtirishmanbalarinianiqlashhamda, moliyaviyhisobotningtahlilinio‘tkazish;

- moliyaviyxususiyatgaegabo‘lganma‘lumotyig‘ish, qaytaishlash, tayyorlashtiziminiyaratish;

- xo‘jalikjarayonidamoliyaviymenejmentlaryechadiganmuammolar, kompaniyaresurslariningholati, ularnibaholashtartibivasubyektningmoliyaviyrejasidaularningaksetishinita‘minlash;

- kompaniyaningmoliyaviyrejasiniishlabchiqishhunchunmoliyaviymenejmentto‘g‘risidagibilimlarti ziminiishlataolish;

- aniqholatbo‘yichamisollarishlash, turlixilinvestitsiontakliflarnibaholayolish, shuningdekkorxonaresurslarinibaholashhisobkitobi.

- investitsionloyihabiznesrejasiningqandayvanimamaqsaddatuzilishiniyoritish;

- moliyaviymenejmentdaishlabchiqarishrejasivamoliyaviyrejaningbevositabog‘liqligito‘g‘risidat ushunchaberish;

- kompaniyanimoliyaviyresurslariniboshqarishningasosiyqoidalarito‘g‘risida.

Tadbirkorlikbandlikmuammosinihaletish,

bozorningmo‘l-

ko‘lliginita‘minlashhamdaqiqtisodiyotningraqobatbardoshliginioshishdao‘zigaxosimkoniyatlargaega.

Shuboisdanhammamlakatimizdaunirivojlantirishgaalohidaetiborberilmoqda.

RespublikamizPrezidentiningbirqatorFarmonlarivahukumatimizningqarorlaridatadbirkorliknirivojl antirishiqtisodiyislohotlarningustuvoryo‘nalishlaridanbirisifatidabelgilanib, unimoliyaviyjihatdanqo‘llab-quvvatlashsoharivojigaijobiyta‘sirko‘rsatishinazardatutilgan.

Natijadakichiktadbirkorliksubyektlariningshakllanishijadallashib,

bozorxo‘jaligitiziminingmuhimarkibiyqismisifatidaahamiyatilyildan-yilgaoshibbormoqda. Ularningsoni, bandbo‘lganxodimlarningsalmog‘i, ulardayetishtirilayotganmahsulotlarninghajmiko‘paymoqda, mamlakatyalpiichkimahsulotidagihissasiyildan-yilgaortmoqda.

RivojlanganYevropamamlakatlariningtajribasitadbirkorlikiqtisodiy taraqqiyotuchunmuhimahamiya tkasbetishiniko‘rsatmoqda. YevropaHamjamiyatiningGermaniya, Italiya,

Daniyakabirivojlangandavlatlaridakichiktadbirkorliktaraqqiyotiga,

uningyalpiichkimahsulotningtarkibidagisalmog‘iyuqoriligiga, davlattomonidanqo‘llab-quvvatlash, moliyalashtirishnitashkiletishmasalalarigae‘tiborbilanqaralayotganligiboiserishilmoqda.

Bumamlakatlardakichiktadbirkorliknafaqatbandlikmuammosinihaletishvaaholidaromadlariningo‘stiruvchi , balkimakroiqtisodiyumvozanatnita‘minlashningmuhimomillaridanbirisifatidahamyuzagachiymoqda.

Demak, YevropaHamjamiyatimamlakatlariningtadbirkorliknirivojlantirishvaqo‘llab-quvvatlashborasidagitajribalarinihartomonlamachuquro‘rganishmamlakatimizuchunfoydadanxoliemas.

Ushbuma’ruzatnimoliyaviymenejmentfaniningishchidasturigamosbo‘lib, o‘quv-tadbirkorlikkaoidturlio‘quvdarsliklar, amaliyqo‘llanmalarvaMDHmamlakatlariningiqtisodiymutaxassisliklaribakalavriaty o‘nalishitalabalariuch unbitiruvmalakaviyishlari, magistirlikvanomzodlikishlaribo‘yichanamunaviymavzulariasosidatayyorlangan.

Undatadbirkorlikfaoliyatini chuquro‘rganishvashubilanbirgatatadbirkorlikfaoliyatibilanshug‘ullanuvchilarga moliyaviyfaoliyatini ñàìàðàèè òàøèèè ýòèø jarayonidagi ióhèì vazifalarni, moliyaviyresurslarningharakati, buresurslarnishakllantirishvaulardanfoydalanishmobaynidagimoliyaviyboshqaruvastoslaritahlilqilingan; tadbirkorlikningmoliyaviyboshqaruvijarayonidahisobgaolinishikerakbo‘lganmoliyaviyhisobotlartiziminin gmuhimvahalqiluvchiahamiyatgamolikjihatlari, tahlilusullariko‘ribo‘tilgan; tadbirkorlikfaoliyatiniamalgaoshirishdaengdolzarblikkasbetuvchimoliyaviyrejalashtirishtizimisubyektnin gaktivlarini, kapitallarini, investitsiyasivapuloqimlariniboshqarishusullariatroflichayoritilgan.

Shuningdek, tadbirkorliksubyektlariningmoliyalashtirishmanbalari, kreditlashshakllarivajalbetishmexanizmihamdamoliyalashtirishningboshqamanbalaridansamaralifoydalani shkabimavzulargahamkengo‘rinberilgan.

I BO‘LIM: MOLIYAVIYMENEJMENTNINGNAZARIYASOSLARI

1-Mavzu: Moliyaviymenjmentninguslubiyasoslari

Reja:

1. Subyektlardamoliyaviymenjmentnitashkiletishningmohiyativate xususiyatlari
2. Moliyaviymenjmentningmohiyati, maqsadivavazifalari.
3. Subyektlarmoliyaviymenejmentiningmexanizmiva strategiyasi
4. Subyektlarningmoliyaviyfaoliyatitizimivauniboshqarishning zarurligi.
5. Rivojlanishsharoitidasubyektlarningmoliyaviystrategiyasini tanlashvaboshqarish

1. Subyektlardamoliyaviymenejmentnitashkiletishningmohiyativaxususiyatlari

Harqandaysubyektni, uyiriksanoatkorxonasiyokikichikkorxonabo‘lsin, boshqarishkerak. Subyektlarniboshqarishsan’ati «menejment», boshqaruvxodimlariesa «menejer» debataladi. «Menejment» so‘zisubyektnisamaraliboshqarishtiziminianglatadi. Bundamulkvasarmoyaegalaribiznesnio‘zlariboshqarishlarishartemas, balkibuninguchunmaxsustanlabolinganhmdakeraklibilimvako‘nikmalargaegabo‘lganmutaxassis-menejerlarnijalbqilishhammumkin. Rivojlanganxorijiyamamlakatlardayollanibishlovchimohirmenejerlargatadbirkorlikdanko‘zdatutilganasosiy maqsad – yuqorifoydaolishishonibtopshirilmoqda. Menejerkasbiesaengyuqorihaqto‘lanadigankasblardanbiribo‘libbormoqda.

Subyektniboshqarishkengqamrovlifaoliyatbo‘lib, uningtarkibigaquyidagivazifalarnikiritishmumkin:

- qisqavauzoqmuddatlidavruchunsubyektningmaqsadlarinianiqlashvafaoliyatyo‘nalishlarinis amaralirivojlantirishstrategiyasiniishlabchiqish;
- subyektningishlabchiqarish, tijoratvamoliyaviyfaoliyatiniirejalashtirish;
- ishlabchiqarishnitashkiletish, boshqarishvatexnologikjarayonningkundalikzdanchiqishlarinibartarafetish;
- moddiy-texnika’tminotinitashkiletishvaboshqarish;
- marketingfaoliyatinitashkiletishvaboshqarish;
- moliyaviyboshqaruv;
- mehnatnitashkiletish, xodimlarnitanlash, majburiyatlarnitaqsimlashvaboshqarish;
- tavakkalchilik (risk) elementlariniboshqarish;
- axborotlarniyig‘ishvatahliletishtiziminiyaratish;
- Subjektfaoliyatiningamaradorliginioshirish;
- boshqaruvqarorlarinibajarilishiningishonchlivasamaralinazoratitiziminiyaratishvaboshqalar

Subyektdagiboshqaruvvazifalarinibajarishgatashqivaichkiomillaro‘zta’siriniko‘rsatadi. Ichkiomillargasubjektfaoliyatiningko‘lami, resurslarnitaqsimlash, texnologikqurollanishdarajasi, mehnatnitashkiletishusullari, ishlabchiqarishxarajatlarivabahosiyosatikabidastaklarkiradi. Buomillarnima’lumSubyektko‘laminiguniboshqarishgata’siribungayorqinmisolbo‘ladi. Yirikaksiyadorlarjamiyatiboshqarishbilankichiksubyektyokichakanasavdodo‘koniniboshqarisho‘rtasida kattafarqmavjud. Subjektqanchayirikbo‘lsa, uniboshqarishhamshunchalikmurakkablashibboradi.

Tashqiomillarsubyektdantashqaridagimuhitta’siridavujudgakeladi. Ularqatorigabozorkonyukturasivaraqobatmuhi, molyetkazibberuvchivaiste’molchilarninghatti-harakatlari, tabiiy-iqlimiyshart-sharoitlar, siyosiyvajiymoiyomillar, huquqiy-meyoriynegizvadavlatboshqaruvikabiomillarkiradi.

Boshqaruv gata'siretuvchi ichki vata shqi o millar subyektning ishlab chiqarish, moliyaviy va boshqa faoliyatining natijalariga jiddiy ta'sir ko'rsatish sababli, boshqaruv qarorlarini qabul qilishda harbi o milni hisobga olish zarur.

tijorat,

Bozoriqtisodiyotiga o'tish bilan boshqaruvning yangi shakl i vujudga kelmoqda.

Rejaga ishlashning o'rni ga foydaga va iste'molchilarning talabiga ishlash muhim bo'lib bormoqda.

Subyektning boshqarish ma'lumbirtamoyi larga asoslanib amalga oshiriladi:

1. **Mehnattaqsimot** i tamoyil mehnatni tashkilotish va boshqarishda vazifalar va majburiyatlarni mas'ul xodimlarning o'rtasida oqilonat qsimlash jarayonini anglatadi.

2. **Vakolatlilik va majburiyat.** Vakolat boshqaruv qarorlarini qabul qilishga imkon bersa, majburiyat uning natijalar i uchun javobgarlik tamoyil i belgilab beradi.

3. **Intizom** subyektning xodimlar i va ishchilarning belgilangan mehnat tartib i va qoida larga so'zsiz rioyati ish i ni va hurmat bilan yondoshish i nitalab etadi.

4. **Boshqaruvda yakkaboshchilik va kollegiallik.**

Yakkaboshchilik tamoyil i subyekt xodimlarining yagona rahbarning buyruqlariga qat'iy bo'ysunush i nitalab qilinadi.

Butamoyil ni amalga oshirishning asosiy sharti har biri ijrochining xuquqlari, burch i va majburiyatlari ni qat'iy belgilab qo'yishdir.

Yakkaboshchilikni kollegiallik,

ya'ni qabul qilinadigan qarorlar da mutaxassislar va xodimlarning keng ishtiroki nita'minlash qo'shib olib borish mumkin.

Demokratiya va oshkoralik har bir xodimning tashabbuskorligiga, o'z qobiliyatlar i ni namoyon qilish i ga va boshqaruv qarorlarini qabul qilishda faol qatnashish i ga imkoniyat yaratadi.

5. **Maqsadning yagona ligi** tamoyil i subyekt da gibarcha boshqaruv xodimlar i, mutaxassislar va ishchilarning yagona maqsad va vazifalar yo'lid a birlashishining zaruriyat i ni yuzaga keltiradi.

6. **Shaxsiy manfaatlar bilan subyektning manfaatlar i ni qo'shib olib borish.**

Subyektning har bir xodim i o'z shaxsiy manfaati yo'lid a qattiq mehnat qilish bilan birga,

o'z manfaatlar i ni subyektning manfaatlar i dan ustun qo'ymasligi lozim.

Shubhan birga menejerlarning subyekt manfaatlar i ni ko'zlab qabul qilgan qarorlar i xodimlar va ishchilarning manfaatlar i ga zid bo'lmasligi lozim.

7. **Rag'batlantirish** tamoyil i asosida subyekt xodimlarining mehnat i ni natijalar i ni munosib taqdirlash orqal i mehnat unumdorlig i ga ishlab chiqarishning samaradorlig i ni yuksaltirish yotadi.

8. **Rejalilik.** Bozoriqtisodiyot i sharoit i da ishlab chiqarishni rejal i boshqarish i qtisodiy samaradorlik nita'minlashning muhim sharti dir.

Butamoyil ishlab chiqarishni rivojlantirishning qisqavaz oqimuddat larga mo'ljallangan yo'nalishlari, sur'atlar i va nisbatlar i ni belgilashni ifodalaydi.

9. **Shaxsiy tashabbuskorlik.** Bozoriqtisodiyot i da birkorning, shaxsiy manfaati uchun tashabbuskorlik bilan harakat qiluvchi, o'milkor shaxslar ni rag'batlantiradi.

10. **Javobgarlik va tavakkalchilik.** Boshqaruvchi o'z faoliyatining natijalar i uchun ma'lumbir javobgarlikka egabo'lishi, bundama'lumta'vakkalchilik (risk) ninge elementlar i ni ham hisobga olish i lozim.

11. **Boshqaruv etikasi ga rioyati.** Butamoyil boshqaruv xodimlar i dan bilimli, madaniyatli va xushmuomala bo'lishni, xodimlar ga ishonish va ularni ishitib olish i nitalab etadi.

12. **Boshqaruvning shakli va usullar i ni takomillashtirib borish.**

Kuchliraq oqat sharoit i da subyektning sinmasligi uchun menejerlar doimo o'z ustilar i da tinmay ishlab, boshqaruv usullar i ni takomillashtirib borishlar i va bozordagi o'zgarishlar ga moslashishlar i kerak.

Boshqarish usullar i va qarorlar i ni qabul qilish jarayoni

Boshqaruv usullar i boshqaruv xodimlarining boshqaruv obyekt i ga maqsadli yo'naltirilgan ta'siro'tka zish usullarining yig'indisi dir.

Boshqaruv usullar i vositasida moddiy,

moliyaviy va mehnat resurslar i da noqilonat foydalangan holda,

yuqori natijalar ga erishish maqsad i da iqtisodiy jarayonlar ga ta'siretiladi.

Ishlab chiqarishning samaradorligi ko'p jihatdan boshqaruv usullarining mukammallig i bilan uzviy bog'liqlikka ega.

Boshqaruvning **tashkiliy-farmoyish, iqtisodiy va ijtimoiy-psixologik usullar i** mavjud.

Tashkiliy-

farmoyish usullar i subyekt boshqaruvchilarning vakolat i va hokimligi kuchidan foydalangan holda, tashkiliy-farmoyish vositalar i orqal i boshqarish jarayon i ni bildiradi.

Boshqaruvning tashkiliy-

farmoyishusullariboshqaruvchiboshqariluvchitizimlarsamaralifaoliyatyuritishnita'minlashgata'siretishtizimidaniboratdir.

Ko'phollardatashkiliyta'sirma'muriyxuquqnio'lash, ya'nibuyruqvafarmoyishlarniamalgaoshirishgaasoslanadi.

Tashkiliy-farmoyishusullaritashkiliyaniqliknita'minlaydi, boshqaruvningharbirbo'g'iningvazifalarinibelgilabberadi, boshqaruvapparatinintizomivafaoliyatiningamaradorliginita'minlaydi, xodimlarnitanlaydivajoyjoyigaqo'yadi, buyruqlarvafarmoyishlarningbajaralishininazoratetadi, ishdatartibo'rnatadivahokazo.

Iqtisodiyusullarning mohiyatisubyektningfaoliyatiniqtsodiyta'sirvositalari (baho, kredit, biznes-reja, xarajatlrvatannarx, foyda, soliqlar, mehnatxaqi, iqtisodiyrag'batlantirishvahokazo) orqaliboshqarishdir.

Iqtisodiyusullarningyanabirjihaxodimlarvaishlabchiqarishjamoasigaularningmanfaatinita'minlovchiiqtisodiysharoitlarniyaratishdaniboratdir.

Boshqaruvusullariningtizimidaiqtisodiyusullaryetakchio'rinniegalaydi.

Boshqaruvning**ijtimoiy-**

psixologikusulixodimlarningijtimoiyehtiyojlarivapsixologikxususiyatlarigata'siretishbilanbog'liqboshqari shvositasidir.

Boshqaruvningijtimoiy-psixologikusullariniqo'lashsubyektdayuzberayotganijtimoiyxodisalarinichuquro'rganishvaxodimlarningkayfiyatigata'siretuvchipsixologik (ruhiy) omillarnibilishnitalabetadi. Masalan, mehnatpsixologiyasixodimlarningshaxsiyxususiyatlarivaqobiliyatlarini, kadrlarnio'qitishusullarini, ishvadamolishtartibini, kadrlarnitanlashvabaholashusullarini, mehnatjarayoniningpsixologikjihatlarinio'rganadi.

Boshqaruvningpsixologikusullarijamoadamaqbulpsixologikholattashkiletishyo'libilankishilarningo'rtasidagimunosatlarintartibgasolishgaqaratilgan.

Boshqarishjarayoniboshqaruvqarorlariniqabulqilishbilanamalgaoshiriladi.

Subyektningfaoliyatinisamaralitashkiletishvaboshqarishbirqatormuhimmasalalarningyechiminitopishbilan bog'liq.

Harqandayboshqaruvchiishlabchiqarishnitashkiletarekan, birinchinavbatdaquyidagisavollargajavobtopmog'ilozim:

1. Qandaytovarvaxizmatlarniishlabchiqarishiste'molchilarningmoddiyehtiyojlarinito'laroqqondiri shgaimkonberadi?

2. Mavjudresurlarningqanchaqisminijalbetganholda, qandayhajmdamahsulotishlabchiqarganma'qul?

3. Bumahsulotlarniyaratishdaqandayishlabchiqarishtizimivatexnologiyasidanfoydalaniladi?

4. Mahsulotkimuchunishlabchiqariladi, uningiste'molchilarikimlar?

5. Subyekteste'molchilariningtalabida,

bozorkonyukturasidavaishlabchiqarishnologiyasidayuzberadigandoimiyo'zgarishlarga moslashibboradi mi?

Boshqaruvqarorlariniqabulqilishbirnechtabsqichdaniboratbo'ladi:

- maqsadnishakllantirish;
- muammolarnianiqlash;
- axborotyig'ish, turkumlashvatahliletish;
- qarorningturlivariantlariniishlabchiqish;
- muqobilvariantlarnisolishtiribko'rish;
- yakuniyqarorniqabulqilish;
- qarorniamalgaoshirishchora-tadbirlarinibelgilash;
- qarornibajaruvchixodimlaro'rtasidamajburiyatlarvavazifalarnitaqsimlash;
- qabulqilinganqarornibaholash.

Maqsadnishakllantirish.

Harqandaymohirboshqaruvchima'lumbirmaqsadlargaamalqiladi.

Maqsadboshqaruvqaroriniqabulqilishgaasosbo'libxizmatqiluvchitopshiriqyokisharoitdaniborat. Masalan, subyektningmulkdorlarivyokiboshqaruvchilariningasosiyamaqsadiyuqorifoyma'qulashvashlabchiqarishnikeng aytirishgayo'naltirilishimumkin. Maqsadlaraniqvaulargaerishishmumkindarajadabo'lishilozim.

Muammolarnianiqlash.

Qarorniqabulqilishjarayonidoimobirorbirmuammoningyechiminitopishbilanbog'liqbo'ladi.

Muammoqo'yilganmaqsadbilanungaerishishvositalario'rtasidayuzagakeladiganfarqlanishdir.

Muammolarnito'g'rianiqlabolishvaularningyechiminiizlashmaqsadgaerishishdamuhimomilhisoblanadi.

Axborotlarniyig 'ish,
Bubosqichdamaqsadgaerishishnita 'minlaydiganaxborotyig 'iladi,
tahlilqilinadivabaholanadi.

turkumlashvatahiletish.
yig 'ilganaxborotturkumlanadi,

Axborotyig 'ishjarayonidamuammogategishlibarchaijobiyvasalbiyma 'lumotlarnito 'plashmaqsadgamuvofi qdir. Bubosqichmurakkabjarayonbo 'lib, malaka, bilimvatadbirkorliknitalabqiladi.

Qarorningturlivariantlariniishlabchiqishvamuqobilvariantlarnisolishtiribko 'rish.

Keyingibosqichdatadbirkorninghaqiqiyimkoniyatlaribaholanib, birnechamuqobilvariantlarishlabchiqiladi. Variantlarqanchalikko 'pbo 'lsa, qarornioptimallashtirishimkoniyatishunchakengbo 'ladi. Ishlabchiqilganmuqobilvariantlarniiqtisodiyamaradorliknuqtai-nazaridansolishtiribko 'rishorqaliengyaxshivarianttanlabolinadi.

Qarorqabulqilishningkeyingibosqichlaridatanlabolingvariantasosidayakuniyqarorqabulqilinadi, uniamalgaoshirishchora-tadbirlaribelgilanadi, qarornibajaruvchilaro 'rtasidavazifalarvamajburiyatlartaqsimlanadi, hamdaerishilgannatijalarbo 'yichaqabulqilinganqarorbaholanadi.

Boshqaruvqarorlarigaqo 'yiladiganasosiytalablarquyidagilardaniborat:

- qabulqilinadiganqarorningdemokratikxususiyati;
- aniqvazifalarniyechishgayo 'naltirilganligi;
- ilmiyasoslanganligi;
- qisqavalo 'ndaligi;
- qarornibajarishteizkorligi.

2. Moliyaviymenjmentningmohiyati, maqsadivavazifalari

Tadbirkorliksubyektlariningmoliyaviymenejmentishakllanayotgandatadbirkorlikningmoliyaviymunosabatlarini, faoliyatdorasiniyuqoridarajadarivojlantirishvabufaoliyatbilanbog 'liqbo 'lganbarchamasalalarnimuvaffaqiyatlihaletishvaijobiynatijalargaerishishtadbirkorliksubyektlarimoliyaviyboshqaruvinisamaraliyo 'lgaqo 'yilishinitaqazoetadi. Shundayekan, tadbirkorliksubyektlarinibosqichma-bosqichshakllantirishvaularyaxshimoliyaviynatijalargaerishishuchunsubyektlardamoliyaviymenejmentnngtiziminivujudgakeltirishmuhimahamiyatgaega. **Moliyaviymenejment** -

moliyaviyresurslarharakatiningjarayonibo 'lib, xo 'jaliksubyektlario 'rtasidagimoliyaviymunosabatlarnivamoliyaviyresurslarniboshqarishgayo 'naltirilgan.

Moliyaviymenejmentmoliyaviymexanizmningasosiyvositalarivausullariyordamidamoliyaviyboshqaruvmaqsadlarini, bumaqsadlarningbelgilashningo 'zigaxosjihatlarinisubyektdamoliyaviyresurslariningshakllantirilishi, taqsimlanishivavositaldansamaralifoydalanilishinihamdaularningpulmablag 'lariningaylanishidagitashkiliytomonlariniaksettiradi. Tadbirkorlikmoliyaviymenejmentidashuningdek, boshqaruvstrategiyasivataktikasigakattae 'tiborberiladi.

Subyektningmoliyaviystrategiyasidaqo 'yilganboshmaqsadlargaerishishborasidagisay-harakatlardavomidaumumiyyo 'nalishlardanvavositaldansamaralifoydalanishyo 'llaribelgilanadivaamalg aoshiriladi.

Bumaqsadlargaerishishuchunulargaasoslanganholdayangiyo 'nalishdagimaqsadlarishlabchiqiladi.

Moliyaviytaktikadaesa, belgilangansharoitdakutilayotganyutuqlargaerishishuchunaniqusullarnitanlashvaulardansamaralifoydalani shyo 'llariishlabchiqiladi.

Moliyaviymenejmentboshqaruvtizimisifatidaikkiasosiytizimdan: boshqariluvchiyokiboshqaruvobyektitizimivaboshqaruvchiyokiboshqaruvsu 'yektlaridaniboratbo 'ladi.

Moliyaviymenejmentdaboshqaruvobyektigasubyektningjamipuloqimlariningharakati, qiymataylanishi, moliyaviyresurslariningharakati, hamdamoliyaviyfaoliyatijarayonlaridaularningsarflanishikiradi.

Moliyaviymenejmentningboshqaruvsubyektiesa, alohidabirguruhmoliyamenejerlariningguruhinimoliyaviyapparatvasubyektboshqaruvchilarinio 'zichigaoladi.

Tadbirkorliksubyektlaribozorxo‘jaligitiziminingmuhimtarkibiyqismidir. Shuboisbusohaningmuvaqqiyatlitaraqqiyotigaerishishmasalasiasosiyumuammolardanhisoblanadi. Mazkurmasalaniyechishimkoniniberuvchimuhimyo‘nalishlardanbirikichiktadbirkorlikningamaliyfaoliyati dagiboshqaruvtamoyillarivausullaridankengroqfoydalanishdir. Hozirgisharoitdaaynanmanashuomiltadbirkorliksubyektlariniboshqarishningengsamalariyo‘llariniko‘rsat moqda. Bozorsharoitdatadbirkorlikningmoliyaviymenejmentiko‘pqirralimuammoekanligidan, dastlabboshqaruvtizimidamoliyaviymenejmentningo‘rniniizohlabo‘tishmuhim.

Tadbirkorlikbozoriqtisodiyotiningasosiyharakatlantiruvchikuchibo‘lganligiuchunmoliyaviyboshqaruvvauningasoslarijamiyattaraqqiyotiuchunalohidaahamiatkasbetadi.

Bozordao‘rinegallashgaintiluvchisubjektningmenejmentidakamidauchtaketma-ketbosqichbajarilishnita‘minlashlozim:

- subyektningbozordao‘rnashibqolishvamoslashuvchanligi;
- subyektningbarqarormuvozanatgaerishishi;
- subyektishlabchiqarishningmiqdoriyvasifatjihatidano‘sishnita‘minlash.

Buvazifalarsubyektningsamaraliqarorlarishlabchiqishvaularningijrosinita‘minlashjarayonidagimunosabatlariningyuqoridarajadatakilqilinishinitalabetadi.

Tadbirkorliksubyektlariningfaoliyatinisamaraliamalgaoshirishvaulartaraqqiyotiningmuhimomillari danbiriuningfaoliyatidagiturlidavrlardaamalqiluvchimoliyaviyimkoniyatlardanfoydalanishdarajasidir.

Shuboisoliyaviymenejmentningboshmaqsadlarivavazifalarikichiktadbirkorlikfaoliyatidamoliyaviyta‘minotimuammosimohiyativamazmunidankelibchiqadi.

Tadbirkorlikmoliyaviymenejmentningboshmaqsadihamsubyektboshqaruvchilari, ya‘nimulkdorlariningjoriyvakelajakdayuqorimoliyaviyimkoniyatlargaegabo‘lishnita‘minlashdaniborat.

Tadbirkorlikfaoliyatimoliyaviyta‘minotimuammosiningmohiyatinimablag‘njalbetish, joylashtirishvaundanfoydalanishnihamo‘zichigaoalgankapitalniboshqarishjarayoninitashkiletish, debqaralsa, uholdamoliyaviymenejmenttushunchasinihamsubyektlarnimoliyalashtirishshartlari, tamoyillari, uslublarivashakllariningbirligigaasoslanganmoliyalashtirishjarayoniniboshqarishtizimisifatidaifodalashmumkin.

Tadbirkorliksubyektlariningmoliyaviymenejmentitizimidamoliyaviymenejmenttamoyillarivamoliyaviytahlilusullariasosidaboshqaruvqarorlarini, odatda, uchtaasosiytoifagabo‘lishmumkin:

- amaldagiishlabchiqarishyokitijoratshartlarigategishliqarorlar, ya‘nijoriyvazifalarnitartibgasolish;
- tadbirkorlikkaxosmoliyaviyqarorlarniqabulqilish, yangibo‘linmalarinitashkiletishgaharakatqilish, yangisarmoyalarnijalbetishvayangibozorsegmentlarinio‘zlashtirish;
- yangixalqarosharoitdagidarajalargaerishishuchunsubyektnistrategikvazifalariningtashkiliyshakli vamaqsadlarinio‘zgaruvchansharoitlarga moslashtirishnita‘minlaydiganalohidaqarorlarishlabchiqishvahok azolar.

Hozirgisharoitdasubyektlarfaoliyatiningmoliyaviyimkoniyatlarinitashkiletishvaulardansamaralifoy dalanishdayetarlimoliyaviyresurslarninghajminishakllantirish, ulardansubyektlarrivojlanishiningasosiyfaoliyatiyo‘nalishlaridafoydalanishnita‘minlash, yuqorifoysdalishdarajasinivadoimiymoliyaviybarqarorliknita‘minlashdamuhimahamiatgaega.

Subyektmoliyaviymenejmentininguchtaasosiyfunksiyasiniajratibko‘rsatishmumkin: moliyaviymablag‘larnitakrorishlabchiqarish; resurslarnitaqsimlash; ularningishlatilishiustidannazoratqilish.

Moliyaviymenejmenttakrorishlabchiqarishfunksiyasiningmaqsaditakrorishlabchiqarishjarayonida kapitalnidoiraviyaylanishiningbarchabosqichlaridamoddiyvamoliyaviyresurslarharakatinibalanslantirishni ta‘minlashdaniborat.

Moliyaviymenejmenttakrorishlabchiqarishfunksiyasiningbajarilishsamaradorligisubjektningfoydaliligivabalansbarqarorligiorqalijralibturadi.

Moliyaviymenejmentnitaqsimlashfunksiyasiningmaqsadipulfondlarishakllanishini, ishlatilishinivakapitalningsamaralitarkibiniashrashdaniborat. Bundataqsimot, dastlabmoddiyxarajatlar, mehnatgahaqto‘lashvaeskirishxarajatlarniqoplashtalabetiladi.

Moliyaviymenejmentnazoratfunksiyasiningmaqsadiolinadigandaromadlarningishlabchiqarishniv amahsulotnisotishhajminikengaytirishgaqaratilganpulmablag‘larifonditarkibigamoskelishdarajasinianiqlas

hdaniborat. Subyektdaromadlarivaxarajatlariningmoskelmasligihampulmablag'lari, hammoddiyresurslarishlatilishidama'lummutanosibliko'rnatilishinitalabetadi. Moliyaviymenjmentnazoratfunksiyasiningbajarilishisubyektfondlarigaqilinadiganajratmalarningto'raligivao'zvaqtidaajratilishini, fondlarningbelgilanganmiqdordagitarkibigarioyaqilishni, hamdamoliyaviyresurslardanfoydalanishdatadbirkorlikfaoliyatibilanbog'liqtavakkalchiliklarningnazoratinio'zichigaoladi.

Tadbirkorliksubyektlarimoliyaviymenejmentiningasosiyvazifalariniqo'yidagitarkibdaajratibko'rsatishmumkin:

- dastlabkibosqichdasubjektningbiznes-rejasiasosidamoliyaviyresurslargahtiyojni aniqlashvamoliyalashtirishningsamaraliusullariasosidanlash;
- subjektningjoriyrivojlanishimaqsadlaridamoliyaviymajburiyatlarinibajarishgaimkonberuvchina qdpuloqimlari, daromadlarvaxarajatlarningharakatininazoratqilishgaasoslanganmoliyaviyresurslarbilanjoriy, ya'ni, tezkorrejalashtirishvatartibgasolish, undamoliyaviymenejmentningtaqsimlashfunksiyasibajariladi. Shuningdek, joriyto'lovlarnimoliyalashtirishmanbaasisifatidamahsulotnisotishdantushganmablag'larmaydongachiqadi. Buvazifalarnibajarishdasubjektaktivlartarkibiningtahlili, kreditvasarmoyalarningsamaradorligi, strategikvazifalarniishlabchiqishmuhimahamiyatgaega.

Subyektmoliyaviystrategiyasimablag'larnijalbetishvamoliyaviyresurslardanqandayfoydalanish, boshqatashqiomillarnihisobgaolganholdabarchamoliyaviyaktivlardanfoydalanishningyuqoridarajasigaeris hishnita'minlashmasalalarinibelgilaydi.

Moliyaviymenejlerlarsubjektningresurslariniboshqarishbo'yichabarchamuhimqarorlarniikkinuqtai nazardanqarabchiqishlarilozim: **birinchidan,** mazkurqarorlarningmoliyaviyholatgaqandayta'sirko'rsatishinitahliletish; **ikkinchidan,** ta'sischilarningbundayqarorlargabo'lganmunosabati.

Harqandaysharoitdahamsubjektningmoliyaviymenejmentivazifalaridamoliyalashtirishusullarinitalab, chetdanjalbqilinayotganresurslar, kreditmablag'larinijalbetish, ichkivatashqimanbalargaasoslanganmoliyalashtirishkabiusullarnio'rganishkattaahamiyatgaega.

Hozirgisharoitdasubyektlarmoliyaviymenejmentiningmuhim tarkibiyelementlaridanbiribumoliyaviy hisobotlarnituzishvashularasosidamoliyaviyholatnitahlilqilishdir. Moliyaviyholatningtahlilinafaqatrahbarlarivamulkdorlariuchun, balkisubjektbilaniqitisodiymunosabatlartiziminiingturlisohalaribo'yichaaloqadorbo'lganxo'jaliksubyektlar iningmoliyaviyfaoliyatiuchunhammuhimdir.

3. Subyektlarmoliyaviymenejmentiningmexanizmiva strategiyasi¹

XXasrning 2 yarimijahonxo'jaligidarevolusionhamevolusionburilishdavribo'ldi. Natijadailmiytexniktaraqqiyotningkeskinavjolithivajonxo'jaligidatovarishlabchiqarishningkeskino'sish ibarchasohalardabo'lganidekboshqaruvningilmiykonsepsiyalaridahamtaraqqiyotlarbo'lishigaolibkeldi. Natijadazamonaviymoliyaviymenejmentkonsepsiyasimustaqilshakllanaboshladikiuningasosiyumammosis ifatidasubyektlarningmoliyaviymunosabatlari, pulmablag'lariaylanishiniichkivatashqiomillariningta'sirigaasoslanganholdasamaralitashkiletishmasalalari nio'zichigaolaboshladi.

Bozoriqtisodiyotixo'jaliksubyektlariorqaliijtimoiytakrorishlabchiqarishjarayonidabozordagitalabv ataklif, aniqistiyemolchilarningtalablari, ishlabchiqaruvchiuchunmaksimalfoйдаolishimkoniyatinitug'diruvchimahsulotishlabchiqarishniko'zdatuta di.

Boshqaruvningbozorshart-sharoitlari, O'zbekistonningiqtisodiyistiqbollarivamentalitetiuchunxususiyatlihisoblanuvchiboshqaruvtizimini shakllantirishni, mamlaktimizdashakllantirilayotganbozoriqtisodiyotiaholiuchunrealiqtisodiyerkinlikningmavjudbo'lishini

¹ТДИУ ва МДХ мамлакатлари олий ўқув юртларида битирув малакавий ишлари, магистирлик диссертацияси мавзулари ва номзодлик диссертацияларининг намунавий мавзулари (2002-2005 йиллар).

nazardatutadi.

Menejmentsubyektlarningboshqaruvningsamaralitizimisifatidabundayimkoniyatlargaegaliginitasdiqlaydi.

O‘zbekistonRespublikasitashkilotlari, korxonalariningtashqimuhitinio‘rganish (tadibrkorlikfaoliyatiningtashkiliy-huquqiyasoslari, tovarlar, xizmatlar, moliyaviybozorlar, baholarnishakllantirishtizimlari, buxgalteriyahisobitizimlari) vaularningasosiyfaoliyatsohalarinio‘rganishningtahlili (marketingtadqiqotlari, moliyaviymenedjment, ishlabchiqarish, sotishjarayonlari, buxgalteriyahisobivapersonallarniboshqarish) shuniko‘rsatadiki, ba’zisubyektlarimkoniyatdarajasidabundaytashqimuhitningo‘zgarishlarinatijasidaginoanaviyyangimua mmolarnian’anaviyusullarvositasidao‘zigaxosfaoliyatsohalarinimoslashtirishgaharakatqiladilar.

Shuninguchunzamonaviyshartsharoitlardaayrimsubyektlarningoldidaasosiyvazifasifatidatashqimu hitningo‘zgarishlarigao‘zfaoliyatsohalarinitezlikbilanmoslashtiraolishvavujudgakelganmuammolarniosonl ikbilano‘zfoydasiqahaletishmasalasiyuzagakeladi.

Xuddishuningdekharqandaysubjektningasosiyfaoliyatsohalaridanbirimoliyaviymenejmenthisoblanadi.

Moliyaviymenejment–

subyektlardamoliyaviyresurslarvakapitallarniboshqarishhisoblanadi.Moliyaviymenejmentfaoliyatiningturi sifatida 2 tayiriksohaniko‘rishmumkin:

-

subyektningrahbariyatitomonidanqarorlarasosidamoliyaviyresurslarvakapitallarniboshqarishnio‘zichigaol uvchiichkixo‘jalikfaoliyati;

-

korxonavaboshqaxo‘jaliksubyektlario‘rtasidagimoliyaviymunosabatlarnio‘rnatishjarayonidaamalgaoshiril adiganmoliyaviyresurslarvakapitallarniboshqarishningtashqijarayoni.

Boshqaruvtizimiboshqarilayotganobyektlargazaruriyta‘sirinita‘minlaydi.

Boshqaruvfaoliyatiodatdatashkilotningma‘sulshaxslario‘rtasidavamaxsusbo‘g‘inlario‘rtasidataqsimlanadi. Boshqaruvtiziminingbo‘g‘inlarichiziqli, funksinal, chiziqli – funksional, funksional- chiziqlivaboshqaturlikombinatsiyalardabo‘lishimumkin.

Moliyaviymenejment

subyektlarboshqaruviningumumiymaqсадlarigaerishishgayo‘naltirishuchunamalqiladigantizimdirRossiyal ikiqtisodchiolimL.Pavlovaningta‘kidlashicha,

«moliyaviymenejmentbirtomondananiqqonuniyatlarvaahamiyatgaegabo‘lganboshqariluvchitizim, ikkinchitomondanesa

korxonaumumiyyboshqaruvtiziminingbirqismibo‘lganboshqaruvchitizimdir»¹debta‘kidlaydi.

Bundaboshqariladigantizimhisoblanuvchimoliyaviymenejmentsezilarliravishdadavlatningsoliqlar, baho, mehnathaquivaboshqadastaklarivositasidagita‘siretishsohasinazardatutiladi.

Boshqariluvchitizimsifatidaesamoliyaviymenejmentboshqaruvqarorlarioqimlarga‘siretuvchiboshqaruvo byektilhisoblanishinazardatutiladi.

Albattamoliyaviymenejmentdavlatningeskimoliya-

kreditmexanizmivositasidagima‘muriyboshqaruvmexanizminiaksettirmaydi,

chunkimoliyaviymenedjmentiqtisodiyerkinlikkaasoslanganiqtisodiytizimsharoitidafaoliyatyurituvchixo‘ja liksubyektlario‘zaroichkimanfaatlarigaasoslanganholdagiboshqaruvtizimieskiboshqaruvtizimikamchilikla rinibartarafetishimkoniyatigaegadir. Masalan, IqtisodchiA.Birmanningfikricha «Keyingi 10 yillikningasosiykamchiligi, rejalashtirish,

rag‘batlantirishishvaboshqarishtizimidagikamchiliklarhisoblanib,

boshqaruvningamaldagiholatikorxonalaro‘zlariningzahiralariniyashirishga,

rejanibajarishimkoniyatigaegabo‘lishvategishlimoddiymukofotlarniolishuchuntashabbusniushlabeturishgah arakatqilganlar»².

Muallifningbufikridaiqtisodiyotnisamaraliboshqarishningasosiydastagisifatidamoliyaningmuhimrolo‘ynas hita‘kidlanadi.

Moliyaviyboshqaruvningzamonaviytizimihisoblanganmoliyaviymenejmentningasosiymaqсadiiqtisodiy

¹ Павлова Л.Н. «Финансовый менеджмент», М: «Банки и биржи», 1995. стр- 65

² Бирман А.М. «Опережая время».- М.: Наука, 1990. стр-19

byektlaro‘rtasidao‘zaroijsimoiyadolatliliktamoyillariasosidaiqtisodiymanfaatlarningtaqsimotigaerishishhisoblanadi.

Moliyaviymenejmentningmuhimuslubiyasosisifatidaunitashkilqilishningumumiynamoyillariniqilabolishhisoblanadi. Buo‘znavbatidamoliyaviymenedjmentningharakatfaoliyatiniqilabolishhuchun, uniamalqilishiniumumiymezonlariniqilabolishhuchunzarurhisoblanadi. Shunihisobgaolishkerakki, moliyaviymenejmentsubyektlarningichkidoirasidaemas, balkidoimiyravishdabyudjet, byudjetdantashqarifondlar, banklarvaboshqakreditorlar, moliyakreditmuassalari, institusionalinvestorlarningo‘zaromunosabatlaridahamaksetadi..

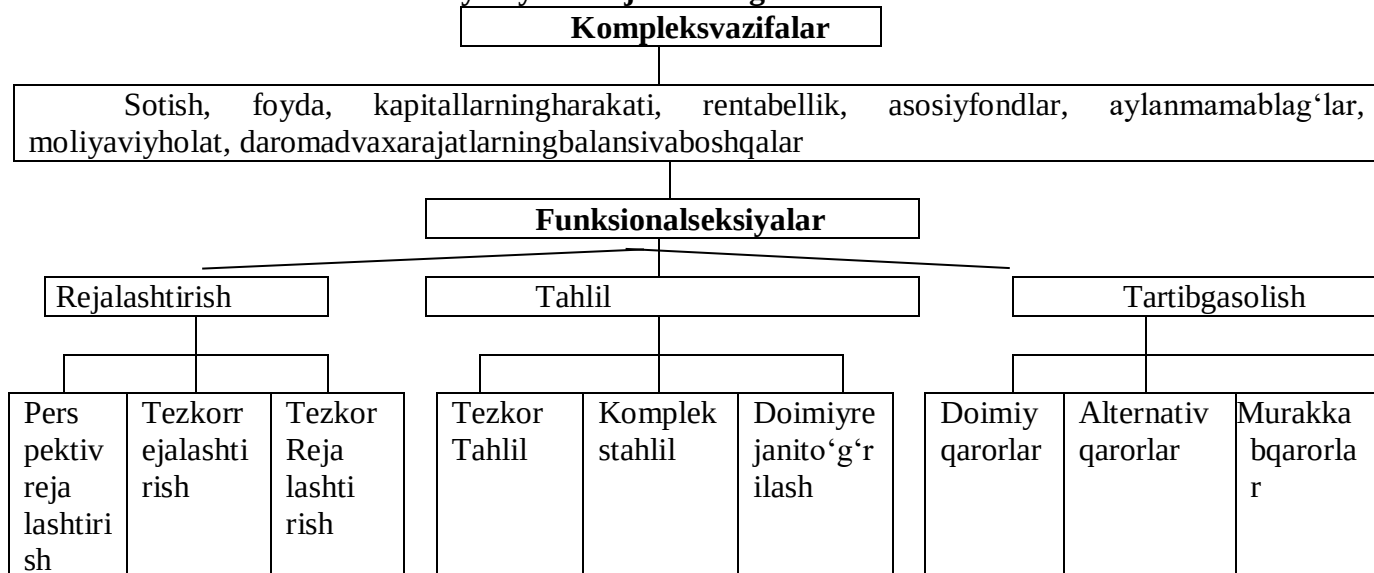
Ayrimhollarda, moliyaviymenejment, rejalashtirish, rag‘batlantirish, alohidaelementlarningo‘zaromuvofiqligi, variativligi, maqsadliyo‘naltirilganligikabilarnio‘zichigaoluvchiboshqaruvnitashkilqilishningumumiynamoyillaribilanhambiriningta‘sirdoirasidabo‘ladi. Albattabizta‘kidlaganimizdek, moliyaviymenejmenttiziminingshakllanishixo‘jaliksubyektlariningiqtisodiymustaqilligiya‘nitadbirkorlikfaoliyatiningkengimkoniyatlarinishakllanishibilanbelgilanadi. Bunda, byudjetbilano‘zarosoliqlimunosabatlartiziminingshakllanishi, subyektlarasosiyvaaylanmamablag‘larnishakllantirishdakreditvainvestitsionusullarningshakllanishi, bozormexanizmlariasosidaularningiqtisodiyfaoliyatidagiturlixatarlarbo‘yichamas‘uliyat, foydanitaqsimlashimkoniyatinisubyektlarningixtiyorigagao‘tishivaboshqaomillarhisoblanadi. Shuninguchunhammoliyaviymenejmentkonsepsiyasinio‘rganishningasositadbirkorlikfaoliyatihisoblanadi debta‘kidlashimizmumkin.

Tadbirkorlikbumulkdanfoydalanish, tovarlarnisotish, ishlarnibajarishvaxizmatlarko‘rsatishnatijasidatizimlifoydaolishgayo‘naltirilganmustaqil, hamdaxatarbilanbog‘liqfaoliyatdir.

Moliyaviymenejmentbilanxo‘jalikyuritishgasamaralita‘siretuvchimoliyaviyjarayonlarozarobog‘liqdir.

Moliyaviymenejmentsubyektlarningmoliyaviyfaoliyatidamoliyaviyresurslardanfoydalanishvaularingsamaraliyo‘nalishlarinitanlabolishnio‘zichigaolib, bujarayontahlil, rejalashtirish, boshqaruv, moliyaviyqarorlarningqabulqilishjarayonibilanbog‘liqdir. Buniqo‘yidagi (1-chizma) orqaliko‘ribo‘tishimizmumkin.

Moliyaviy menedjmentning tarkibi 1-chizma

Yuqoridagi moliyaviy menedjmentning kompleks vazifalari iqtisodiy faoliyatning moliyaviy natijalarini mohiyatini uqtainazardan baholash elementlarini o'z ichiga oladi.

Chunonchi mahsulotni sotish natijasida olingan tushumning tarkibida foydaning salmog'i, subyektning mavjud aktivlar tarkibida ishchan aktivlarning salmog'i ya'ni aylanma asosiy kapitalning salmog'i va boshqatizimlab baholash asosida moliyaviy boshqaruv mexanizmini tashkil qilish moliyaviy menedjmentning kompleks vazifalariga kiradi.

Boshqaruvning moliyaviy mexanizmini amal qilish moliyaviy ko'rsatkichlar va jarayonlar haqidagi analitik, rejalashtirish va ma'lumotlarni shakllantirish, o'rganish va tartibga solish bilan uzviy ravishda bog'liq. Aksariyat hollarda moliyaviy rejalashtirish va moliyaviy tahlil subyektida amalga oshirilayotgan moliyaviy ishlar ning mustaqil sohalari ham hisoblanadi.

Joriy va tezkor moliyaviy ishlar esa o'z navbatida rejalashtirish va tahlilga asoslanadi.

Shuning uchun ma'lumotlarni kildayimizki, tahlil blokini uzluksiz ravishda axborotlarni yig'ish, hisobini yuritish va umumlashtirishni o'z ichiga oladi.

Rejalashtirish blokida esa har qanday biznes rejaning oxirgi xulosasi tayyorlanadi.

Moliyaviy menedjmentning vazifalari, tamoyillari va iqtisodiy boshqaruvning o'ziga xos 3 jihatlarini mavjud:

1. Moliyaviy menedjment uchun moliyaviy – huquqiy shartsharoitlarni yaratib beruvchi tashkiliy jihatlar;
- 2.

Boshqaruv qarorlarining mezonlarisifatida oxirgi foydaviy rentabellik moliyaviy ko'rsatkichlarini tanlab olish;

- 3.

Daromadlar va xarajatlarning balansidagi har qanday iqtisodiy faoliyat samaradorligining doimiy nazoratini.

Yuqoridagi moliyaviy menedjmentning asosiy jihatlariga asoslangan holda shuni ta'kidlash lozimki moliyaviy menedjmentning samarali faoliyati avval boshqaruv qarorlari uchun zaruriy axborotlar bilan ta'minlanishiga asoslanadi.

Iqtisodiy subyektlar pul mablag'larini shakllantirish, mavjud moliyaviy resurslardan oqilona foydalanish va yalpi daromadni taqsimlash va qayta taqsimlash jarayonini kompleks boshqaruv tizimini o'z ichiga oluvchi moliyaviy menedjment tizimi hozirgi kundamuhim iqtisodiy ahamiyatga ega.

Menedjment tizimida har qanday vazifani hal qilish va boshqaruv qarorlarini qabul qilishda kamida turdagi ta'minot talab qilinadi: iqtisodiy, matematik, texnik va moliyaviy ta'minotlarda ta'minot moliyaviy boshqaruv uchun zaruriy qaror qabul qilinadi ularning to'liq iqtisodiy asoslangan axborotlar asosida amalga oshirilishiga ahamiyat beriladi.

Bundagi asosiy masala olingan ta'minotlarni o'ziga xos xususiyatlari, ahamiyati va ularni korxonalarda krorishlab chiqarishgata'siretuvchi omillarda ta'minotni uqtainazardan qurib olish, uhlash,

ko'rsatkichlartizimini shakllantirishda tegishli manbasifatida foydalanish korxonalarining kelgusitakrorishlabchiqarish jarayonini jadallashtirish va resurslardan imkoniyat darajasida samarali foydalanish uchun moliyaviy qaror qabul qilishda muhim rol o'ynaydi.

Boshqarish tizimida boshqaradigan tizimlar va boshqariladigan tizimlar o'ziga xos rol o'ynaydi. Boshqariladigan tizimlar o'ziga xos obyektlarga ega bo'lib bunday obyektlar sifatida subyektlarning aktivlarini va passivlarini ko'rib o'tiladi.

Moliyaviy boshqaruv tizimining umumiy tarzda tizimlashtiriladigan bo'lsak quyidagishaklga ega bo'ladi:

- umumiy moliyaviy tahlil va rejalashtirish;

- subyektlarning moliyaviy resurslar bilan ta'minlash (subyektning moliyaviy manbalarini boshqarish);

- moliyaviy resurslarni taqsimlash (investitsion siyosat va aktivlarni boshqarish).

Moliyaviy boshqarish faoliti bunday sohasiga ajratilishining mantiqiy subyektning mulkiy va moliyaviy holatini aks ettiruvchi hisobot shakllarining asosiy sifatida bu xalqaro iqtisodiy balansini hisoblanadi.

Ishbilarmon faollikasosi subyektning iqtisodiy potensialini o'z ichiga oladi.

Qandaydir investitsiya loyiha lariga kapital jamg'arish vositasi da tadbirkoraniq davr mobaynida avanslangan kapitalni qaytarib olishni balki ko'zlangan foydani olishni ko'zda tutish lozim.

Bunday foydani baholashda 'nimazkur loyiha foydalimiyoki yuqmi?'-

degan dilemmani yechish investitsiyalar da kelgusitushumlarni bashorat qilishga asoslanadi.

Bunday pul oqimlarini boshqarish uchun zarur bo'lgan qarorlarni qabul qilish moliyaviy xohajalik faoliyati ning natijalarining dinamik ko'rsatkichlarini hisoblanuvchi bu xalqaro iqtisodiy xabarotlartizimiga tayanadi.

Moliyaviy xohajalik faoliyatining xabarotlarta'minot o'ziga xos murakkab tarkibini tashkil qiladivaturli o millarni: boshqarish darajasi, axborotlarning maqsadli yo'nalishi, ulardan foydalanuvchilarning tarkibi bilan aniqlanadi.

Subyektlar darajasida boshqaruv qarorlari qabul qilishning asosiy xabarotlar manba bu xalqaro iqtisodiy hisobotlarini hisoblanadi.

Bozoriq tizodiyotisharoitida bu xalqaro iqtisodiy hisobining funksiyasina faqat xohajalik faoliyatifaktlarini qaydetishtizi mi hisoblanadibalki hisoblangan natijalarining ishonchli tabiatini ko'zda tutuvchi moliyaviy hisob-kitoblarning texnologiyalarini hisoblanadi.

Moliyaviy hisob-

kitob texnologiyalarida tashlabchiqarish munosabatlarining paydobo'lishi bilan shakllangan bo'lib mustaqil fansifatida tegishli moliyaviy hisob-kitob texnologiyalarit o'g'risidagi bilimlar XIX asrlarda paydobo'ldi.

Budavrlarda moliyaviy hisoblash texnologiyalari «tijorat hisob-kitoblari», «tijorat arifmetikasi» tushunchalarini bilantaniqlib o'lgan.

XIX asrda tezlik bilan sodir bo'lgan iqtisodiyot sishvaidi iqtisodiy taraqqiyot ishlabchiqarish jarayonidagi xabarotlar nishuqadarko'paytiridibunday xabarotlarni boshqaruv qarorlari qabul qilish uchun yig'ish va ularni qayta ishlatish masalasini muammoga aylantirib qoldi.

Subyektlar dasamarali ishlabchiqarish jarayonini boshqarish va kam xarajat qilgan holda yuqorifoyda olish masalalarini anshudavrdagi raqobat muhitining shakllantirgan zaruriyatini ko'rib qoldi. Ayniqsa XX asrning 2 yarmidagi ilmiy texnika taraqqiyot ningsodir bo'lishi,

insoniyat oldigayangi muammolarni kundalang qilib qo'ydi,

bunday muammolar qatoriga resurslarga qo'llanilgan paydobo'lishi,

dunyo iqtisodiyotidagi keskin integratsiya,

kontinentlar o'rtasidagi murakkab bog'liqliklar,

ishlabchiqaruvchi subyektlar o'rtasidagi keskin raqobat va boshqariladigan muammolarni kiritilib turlanishlabchiq

arish munosabatlarini ekstensiv rivojlantirishni emas,

balki intensivlashtirishni zarur qilib qo'ydi.

Bunday sharoit dasamarali boshqarish to'g'risidagi yangi nazariyalar paydobo'ldi.

Boshqarish deganso'z bualbatta qaror qabul qilish degan tushunchani anglatadi. *Boshqarish*

aniq natijalarga erishish uchun obyektga maqsadli yo'naltilgan holda ta'sir qilishning shakllarini va usullarini *g'iyig'indisidir.* Boshqarish inson faoliyatining barcha sohalariga xosdir. Shuningdek,

boshqarish tizimining muhim sohalaridan biri moliyaviy faoliyatni boshqarish hisoblanadi.

Subyektlar moliyasini boshqarish subyektning moliyaviy faoliyatini boshqarish sifatida sotishda tushgan tushum va uning taqsimot obyektlari moliyaviy boshqarishning asosiy obyekti hisoblanadi.

Moliyaviy boshqaruv nima? lumbiruslub vatamoyillarga ham darajabatlantirish hamda sanksiyalarga tayanib maxsus apparat amalga oshiradi. Ma'lumki,

uyokibuy o'nalishdagi vazifalarni bajarishda turlanish yo'nalishdagi yechimlar mavjud bo'ladi,

ammoularnisamaraliyechishningo'zigaxosbo'lganmuammolariniborimkoniyatlardantezvasamaralifoydalanishyoxud, yangidavrtalabigamosbo'lganuslublarnijoriyetibko'zlanganmaqsadgaerishishdir.

Harqandayboshqaruvtizimigaxosbo'lganikabi,
moliyaniboshqarishdahamobyektlarvasubyektlarmavjudbo'ladi.

Moliyaniboshqarishningobyektibo'libturlimoliyaviymunosabatlarhisoblanadi.
davlatbyudjeti,
subyektlarningixtiyoridagimarkazlashmaganfondlarvasug'urtamunosabatlarihisoblanadi.

Masalan:
pensiyafondi,

Moliyaviymunosabatlarningturkumlanishidankelibchiqib,
ushbuobyektlargaquyidagimoliyaniboshqaruvsubyektlarimoskeladi,
bulargamolियाorganlarivasoliqnazoratchilari, moliyaxizmat (bo'lim)larivasug'urtaorganlarikiradi.

4. Subyektlarningmoliyaviyfaoliyatiningtizimivauniboshqarishningzarurligi.

O'zbekistonRespublikasida 2001 yil 15 maydaqabulqilingan
"Tadbirkorlikfaoliyatierkinliginingkafolatlarito'g'risida"giqonunning 3-moddasida «tadbirkorlikfaoliyati»
tushunchasigaquyidagichata'rifberiladi: "Tadbirkorlikfaoliyati (tadbirkorlik)–
tadbirkorlikfaoliyatibsubyektlaritonidanqonunhujjatlarigamuvofiqamalgaoshiriladigan,
tavakkalqilibvao'zmulkiyjavobgarligiostidadaromad (foyda) olishgaqaratilgantashabbuskorfaoliyat"¹.

TadbirkorliknirivojlantirishO'zbekistondaamalgaoshirayotganiqtisodiyislohotlarningengmuhimyo
'nalishlaridanbiridir. Bandlikmuammosinihaletish, bozorningmo'l-
ko'lliginita'minlashhamdaiqtisodiyotningraqobatbardoshliginioshirishdagiimkoniyatlariniinobatgaolib,
mamlakatimizdakichiktadbirkorlikningrivojlanishigaalohidae'tiborberilmoqda.

Bundatadbirkorlikningquyidagio'zigaxosxususiyatlarigatayaniimoqda:

- bozordagitalabgatezmoslashaborib, sifatlimahsulotishlabchiqarishqobiliyati;
- nisbatanqisqamuddatlardaaholiehtiyojiuchunzarurbo'lgantovarvaxizmatlargabo'lgantalabni
qondiraolishi;

- dastlabkisarmoyahajminingnisbatankamligi;
- tezoradayangiishchio'rinlaribarpoetishvabandlikmuammosinihaletishgako'maklashishimko
niyati;

- biznesegasi

(tadbirkor)ningtadbirkorlikfaoliyatiniamalgaoshirishdagibevositaishtirokivaboshqalar.

2000 yildamualliflargauruhitomonidane'lonqilingan
"Insontaraqqiyotito'g'risidagima'ruza"²kichiktadbirkorlikningiqtisodiyjihtarlarihamdamanfaatlixususiya
tlariquyidagichayoritiladi:

- tadbirkorlik – aholiningtalayqismiuchunmehnatiniqo'llaydiganjabhavadaromadmanbai,
yetarlimalakavatajribasibo'lmagan,
egiluvchanjadvalliishkuniniistaganaksariyatmehnatresurslarinimashg'uletuvchimehnatbozoriningengmosl
ashuvchanqismi.

Ayollar, ilkborishqidirayotganyoshlar,
ma'lumotivamehnattajribasiyuqoridarajadabo'lmaganshaxslarko'pinchafaqatshuyerdanishtopishlarimumk
in.

Bujabhadamashg'ulkishilarningaksariyatqismiuchunginaemas,
balkiularningoilaa'zolariuchunhamasosiydaromadmanbaibo'lishikichikbiznesmilliyfarovonlikningo'sishi
uchunmuhimomilgaaylanganidanandalolatberadi;

- tadbirkorlikaholiorasidaishyuritishvatadbirkorlikko'nikmalarinirivojlantirish,
uningbozormunosabatlarigamoslashganlikdarajasinioshirishdapotentialsamaralivositadir.

Ufuqarolarganafaqato'zishchikuchi, balkio'zmulki, jumladan,
ishlabchiqarishgamo'ljallanganmulkegasibo'lishigaimkonyaratib, o'rtasinf-
jamiyatningprogressivtaraqqiyotinita'minlashgaqodir,

demokratiyavaijtimoiybarqarorlikdanmanfaatdoriijtimoiyqatlamningshakllanishiuchunasosyaratadi;

- tadbirkorlikbutuniqtisodiyotningsamaradorliginisezilarlidarajadaoshiradi.

Uiste'moltalabiningo'zgarishlarigahammadantezmoslashadi,

¹ Б.Ходиев., А.Самадов., М.Юсупов., III.Мелибоев «Кичик тadbirkorlik moлиявий менежменти». -
Т.:Консаудитинформ»-2004 йил. 16-бет.

² Г.Саидова ва бошқалар, "Инсон тараққиёти тўғрисидаги маъруза", Ўзбекистон, 2002. 63-бет.

iqtisodiy vaziyatning tebranishlariga muvofiqlashtirilgan faoliyatining ixtisoslashtirilgan xizmatlari bilan taqqoslangan holda o'zgarishlari aniqlanadi;

- tadbirkorlik iqtisodiyotining hududiy tuzilmasini yaxshilaydi.

Alohid shaxs uchun sakkiz biznes bilan shug'ullanish band bo'lish va daromad olishga, ish va shaxsiy hayotini yaxshilash uchun birlashtirishga, o'z qobiliyatini va iste'dodini namoyon qilishga imkoniyat yaratadi.

O'zbekistonda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning hozirgi bosqichida tadbirkorlikni rivojlantirish, uning iqtisodiy erkinlik berish bilan ajralib turadi. Tadbirkorlik subyektlariga mustaqillik berish huda faoliyatining yakuniy natijalari uchun javobgarlik hissinios hiradi.

Keyingi yillarda mamlakatimizda tadbirkorlikni rivojlantirish borasida bir qator ishlarni amalga oshirildi:

- ulgurji va chakana savdoti zimi isloh qilinmoqda;

- tadbirkorlik subyektlariga infratuzilmalar va boshqalar ta'minlash xizmat ko'rsatishning samaraligi miyarati qilinmoqda;

- tadbirkorlik subyektlarining qonuniy huquqlari va manfaatlarini muhofaza qilish hamda tadbirkorlikning erkinligini kafolatlashtirish ishlarini amalga oshirish;

- tadbirkorlarni davlat to'yxatiga olish va hisobga olishni yaxshilash uchun qayta tashkil topilgan;

- statistik va soliq hisobotining qisqartirilgan shakllari kiritildi;

- tadbirkorlik subyektlarining tashqi iqtisodiy faoliyatini erkinlashtirildi;

- ish boshlovchi tadbirkorlarning tashqi iqtisodiy faoliyatini erkinlashtirish va boshqalar shakllardagi yangimoliyaviy qo'llab-quvvatlash tizimi joriy etildiva shunga o'xshash qator tadbirlarni amalga oshirish qilinmoqda.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash hamda tadbirkorlarning huquqlari va manfaatlarini himoya qilish borasida amalga oshirilgan ishlar natijasi sifatida iqtisodiyotning butun tarmoqlariga bo'lgan mustahkamlanib, uning respublikamiz iqtisodiyotidagi o'rni, ish bilan ta'minlash va mahsulot ishlab chiqarishdagi salmog'i yildan-yilga oshib bormoqda. 2003 yil 1 yanvar holatiga¹ YAMMda kichik tadbirkorlikning hissasiga o'tgan yildagidan 0,8 foizga oshib, 34,6% ga yetdi. Kichik tadbirkorlikning iqtisodiy o'ttarmoqlariga bo'yicha mahsulot ishlab chiqarishdagi hissasiga sanoatda 14,1, qishloq xo'jaligida 76,4, umumiy chakana tovaraylanmasida 43,8, aholiga pullik xizmatlarga ko'rsatishda 41,3, avtomobil transporti yukaylanmasida 38,7, yo'lovchi tashish hajmida 54,9 foizni tashkil etdi. Respublikamizda 239,5 ming tashkilot korxonaro'yxatdano'tgan bo'lib, ular respublikada jami ro'yxatdano'tgan korxonalarning 91,3 foizini, sanoatda 95,2, qishloq xo'jaligida 96,4, qurilishda 95,2, savdo va umumiy ovqatlanishda 96,6 foizni tashkil etadi.

Ta'kidlab o'tish joizki, mamlakatimizda kichik tadbirkorlik subyektlarini rivojlantirish uchun 2002 yilda 47,2 ming tashkilot korxonalar ro'yxatiga olingan.

Ro'yxatdano'tgan kichik tadbirkorlik subyektlarining faollik darajasi ham oshmoqda.

Ro'yxatdano'tgan kichik tadbirkorlik subyektlarining soni 2002 yilda 2001 yildagiga nisbatan 18,6 foizga oshgan bo'lsa, faoliyat ko'rsatayotganlar soni 21,4 foizga ko'paydi. Xususan, 2002 yildavomidano'tgan 239,5 ming tashkilot korxonalar ro'yxatiga olingan 215,7 ming tashkilot korxonalar 90,1 foiz faoliyat ko'rsatgan. Bularning ichida 2001 yilda 88, 1999-2000 yillarda 80, 1998 yilda 60,3 foizni tashkil etgan.

Tadbirkorlik subyektlarini shakllantirish koeffitsiyenti 2002 yilda 23,4 ga, tugatish koeffitsiyenti esa 4,8 ga teng bo'ldi. Respublikamiz aholisining har 1000 nafariga to'g'ri keluvchi faoliyat ko'rsatayotgan tadbirkorlik subyektlari 7,1 tadan 8,6 taga yetdi.

Iqtisodiyotning tadbirkorlik subyektlari respublikaga bo'yicha 5086,4 ming kishini yoki aholining 54,5 foizini ish bilan ta'minlaydi. Kichik biznesning rivojlanishi evaziga 2002 yilda 369,3 ming yangi ishchi o'rinalari yaratildi. Bular respublikaga bo'yicha yangi yaratilgan ish o'rinlarining 84,6 foizini tashkil etadi.

Biznesning tashqi iqtisodiy faoliyati asta-sekin "tezlanish o'lchamida". Uning ulushi 2002 yilda umumiy eksport hajmida 7,5, import hajmida 29,4 foizni tashkil qiladi. Korxonalarning tashqi savdo aylandirishi 900 mln. AQSH dollariga teng bo'ldi. Ularning asosiy eksport mollari -

¹ "Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий иқтисодий ривожланиши ҳолати 2002 йил бўйича", «Ўзбекистон Республикаси статистика Давлат қўмитаси», Тошкент-2003, 13-16 бетлар.

qishloqxo‘jaligi, to‘qimachilik, ishlovberuvchi, elektrotexnikamahsulotlari, xalqamaliysan‘atibuyumlaribo‘lmoqda.

Hukumatimiz tadbirkorlik subyektlarining tashqi iqtisodiy faoliyatini kengaytirish uchun sharoit yaratmoqda. Ulartexnologika sbo‘b-uskunalarini olib kirishda import bojlarini to‘lashdan o‘zlashtirgan. Bu,

o‘z navbatida, jahon bozori uchun raqobatbardosh mahsulotlar ishlab chiqarish va ularni eksportga chiqarish imkonini beradi.

Tahlil arkichiktadbirkorlikning rivojlanishiga salbiy ta‘sir ko‘rsatayotgan quyidagi muammolarni ko‘rsatmoqda.

Birinchidan, kichiktadbirkorlik subyektlarining rivojlanishi. Jamiki kichiktadbirkorlik subyektlarining (yakka tadbirkorlik va dehqon xo‘jaliklaridan tashqari) 78,3 foizi mikrofirmalarga taqabildir.

Ikkinchidan, kichik biznesning tarmoqtarkibida asosan qishloq xo‘jaligi (43 foiz), savdo va umumiy o‘qatlash (25,6 foiz) ko‘pchilikni tashkil etadi. Sanoat, qurilish va xizmat ko‘rsatish sohasida kichik biznesning rivojlanishini nisbatan sust kechmoqda. Bu,

o‘z navbatida, kichik biznesning iste‘mol bozorlarini nisbatan qisqamuddatlarida mahsulotlar bilan to‘ldirish imkoniyatlarini cheklamoqda.

Uchinchidan, kichik biznes respublikamiz hududlarida o‘rta va kichik biznesning rivojlanishi.

Kichik biznes subyektlari Toshkent shahri (10,6 foiz), Samarqand (10,3 foiz) va Andijon (9,5 foiz) viloyatlarida ko‘proq qulushga ega.

To‘rtinchidan, kichik biznesning mahsulotni eksport qilish jarayonidagi ishtirokini qoniqlanib bo‘lmaydi.

Bularga asosan quyidagi muammolarga sabab bo‘lmoqda:

- respublikada kichiktadbirkorlikning rivojlanishi uchun mavjud bo‘lgan mehnat, xomashyo, ilmiy-texnik va boshqa salohiyatdan to‘liq foydalanilmayotganligi;

- kichiktadbirkorlik subyektlaridagi asosiy masalalar va o‘rtiqchamablag‘larning yetishmasligi;

- bank kreditlari,

xalqaro moliyati sharoitlarida kredit resurslaridan foydalanish shartlarining murakkabligi;

- kreditni so‘g‘urtalash, kafolat bilan ta‘minlash hamda uning qaytarish bilan bog‘liq muammolar;

- kichiktadbirkorlik subyektlariga xizmat ko‘rsatuvchi bank tizimining mavjud bo‘lmavligi va uning yeta rli darajada taqqoslanmaganligi;

- ishlab chiqarish vositalariga iste‘mol bozorining yaxshi taqqoslanmaganligi oqibatida moliyaviy yetkazib beruvchilarning baharidorlarga to‘rtasidagi munosabatlarining chigallashuvi;

- kichiktadbirkorlik mahsulotlarining sifatini yuqori maslaga oqibatida talabning pastligi;

- ayrim hollarda mansabdor shaxslar tomonidan kichiktadbirkorlik subyektlarining qonuniy huquqlarining buzilishi va manfaatlariga putur yetkazilishi;

- tadbirkorlik sohasida putur tatyayorlangan,

savodli va ish bilan munosabatdagi mutaxassislar tatyayorlashtirish tizimining nomukammalligi,

kichiktadbirkorlik xodimlarining iqtisodiy va huquqiy bilim saviasining pastligi va boshqalar.

Bu kichik muammolarni samarali hal etish uchun respublikahukumatining kichiktadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan strategik dasturlarining amalga oshirilishini davom ettirish zarur.

Bunday konsepsiya asosidan o‘rta va kichik biznes subyektlarini qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan strategik dasturlarining amalga oshirilishini davom ettirish zarur.

Hududlarning iqtisodiy salohiyatidan samarali foydalanishga imkon beruvchi tuzilmaviy o‘zgarishlarni qo‘llab-quvvatlash zarur.

Tadbirkorlikni rivojlantirish konsepsiyasi quyidagilar asosida shakllantirilmo‘g‘iz:

- tadbirkorlikni rivojlantirishning mintaq – tarmoq dasturlarini ishlab chiqarish va amalga oshirish, barcha tarmoqlarda xususiy korxonalar, jamiyatlar,

shirkatlarni tuzish bo‘yicha shaxsiy tashabbuslarni rag‘batlantirish;

- subyektlarning kredit manbalariga asosiy masalalaridan foydalanish imkoniyatlarini kengaytirish, davlat tomonidan kreditni kafolatlash hamda rag‘batlantirish;

- tadbirkorlik xizmat ko‘rsatuvchi bozor infratuzilmalarini yanada kengaytirish va rivojlantirish;

- subyektlarning xomashyo, texnologiyalardan foydalanish imkoniyatini kengaytirish, kichik biznes subyektlarini tomonidan ishlab chiqarilayotgan mahsulotlarni sotishning samarali tizimini yaratish;

- tadbirkorlik subyektlarini tashkil etish va ularga faoliyatining meyoriy-huquqiy negizini ta‘minlash;

- tadbirkorlik faoliyatiko'rsatkichlarining hisobvatahlil tizimini soddalashtirish;
- tadbirkorlik kuchunkadrlartayyorlash, qaytatayyorlash va malakasini oshirish tizimini rivojlantirish;
- tadbirkorlik qaltisliklari

(risklari) dan himoyalash tizimini ta'minlash uchun so'g'urtaxizmatining ahamiyatini oshirish.

Tadbirkorlikni rivojlantirish konsepsiyasida asosiy e'tibor birinchi navbatda iqtisodiy salohiyatga ega bo'lgan kichik tadbirkorlik subyektlarini qo'llab-quvvatlash, tarmoq va hudud uchun zarur, ammo past rentabelligi sohalarning rivojini uchun qulay imkoniyatlarni yaratish, respublikaning ijtimoiy-iqtisodiy siyosatining yo'nalishlarini va maqsadlariga mos faoliyatni yuritayotgan xo'jalik tuzilmalarini rag'batlantirish, hududiy ahamiyatga ega mahsulot ishlab chiqaruvchi kichik subyektlarga soliq imtiyozlari belgilash, lizing xizmatini va investitsion xatarlarni so'g'urtalashtirishni kengaytirish va moliyaviy imkoniyatlarini chegaralangan holda bank kreditlaridan foydalanishiga yo'lovchi xizmatlarni ta'minlash vazifalariga qaratilmog' ikerak.

Tadbirkorlik sohasida band firmalarni ko'pincha yuqori texnologiyali ishlab chiqarishni ta'skil etishga urinishlar bilan ajralib turadi. Ular faoliyatining strategiyasiga asosan quyidagilardan tashkil topadi:

birinchidan,

yuqori texnologiyali ishlab chiqarish asosida rivojlanayotgan firmalarni raqobat ko'rashidan manfaatdoremas.

Shu sababli ular bozordagi yuqori foydali tiradigan bo'shliqni egallashga harakat qilib, tordarajada ixtisoslashgan mahsulot ishlab chiqarishga intiladilar.

ikkinchidan, bunday firmalar, masalan, elektronika bilan shug'ullanuvchi firmalar, yirik kompaniyalardan butlovchi qismlarni sotib olish orqali ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirishga harakat qiladilar.

uchinchidan,

ko'pchilik firmalar ishlab chiqarish jarayonini yengillashtirish maqsadida yoki bitta turdagi mahsulot ishlab chiqarishga yoki bitta turdagi texnologiyaga ixtisoslashadi.

Ular anash mahsulot yoki texnologiyani iste'molchilarning talabiga moslashga harakat qilishadi.

Yirik kompaniyalarga esak eng iste'molchilarning talabini qondirishga mos bo'lgan andozali mahsulotlarni ishlab chiqarish xos. Kichik korxonalarning yirik korxonalardan farqi va afzalliklari ham anashunda.

to'rtinchidan, deyarli barcha kichik korxonalarni mustaqillikni saqlab qolishga intilib, tashqaridan mablag' jalbetmaslikka harakat qiladi. Mutaxassislarning fikricha, kichik firmalar mahsulot ishlab chiqarish texnologiyasini rivojlantirish bilan mustaqillik hamda o'zigacha so'lgan ijtimoiy-madaniy muhitni shakllantirishga intiladilar.

Tayanch iboralar: Boshqaruv uslubi, moliyaviy boshqaruv tizimi, moliyaviy menajment tizimi, tuzulishi, moliyaviy ta'minot, subyektni boshqaruvi, subyektni moliyaviy mablag'larining tuzulishi, moliyaviy reja, ichki moliyaviy nazorat, pulning davriy qiymati, baholash kotsepsiyasi, inflyatsiya omili, tavakkalchilik, tadbirkorlik, biznes.

Nazorat uchun savollar.

1. Moliyaviy menajmentning mohiyati, maqsadi va vazifalari.
2. Moliyaviy menajmentning mexanizmi va funksiyalari.
3. Moliyaviy menajmentning uslubiyasoslari.
4. Moliyaviy tahlilning uslublarivativizimi.
5. Moliyaviy rejalashtirish uslublarivativizimi.
6. Ichki moliyaviy nazoratning uslublarivativizimi.
7. Pulning davriy qiymatini baholashning konsepsiyasiva uslubiy instrumentlari.
8. Inflyatsiya omilini hisobga olishning konsepsiyasiva uslubiy instrumentlari.
9. Tavakkalchilik omilini hisobga olishning konsepsiyasiva uslubiy instrumentlari.

Tavsiya etiladigan adabiyotlar.

1. Aktualniye voprosy administrativnogo finansovogo prava. SB. nauchtr. Vip 2. - M.: MGIMO, 2004. - 209 s.
2. Astaxov V. P. Finansoviy uchetchi. Testi: Uchebnoye posobiye. - M.: IDFBK-Press, 2004. - 200 s.
3. Blank YE. G. Osnovy finansovogo menedjmenta. - M.: INFRA, 2004g.
4. Don Patinkin. Dengi, protsent i sen. - M.: Ekonomika, 2004. - 375 s.

5. Donsova A.V., Nikifirova N.A. Analiz finansovoyotchetnosti. Praktikum. - M.: DeloiServis, 2004. – 144 s.
6. Yefimova M.R. Finansovo-ekonomicheskierascheti. Posobiyedlyamenedjerov: Uchebpos. - M.: INFRA-M, 2004. – 185 s.
7. Kovalev V.V. Finansoviyuchetianaliz: konseptualniyeosnovi. - M.: Finansiistatistika, 2004. – 720 s.

Internetveb- saytlari:

www.uzwww.gov.uz

2. Mavzu: Subyektlar faoliyatini boshqarishni axborotlar bilanta' minlash va moliyaviy hisobotlardan foydalanish

Reja:

1. Moliyaviy menejmentni tashkiliy va axborotlarga ta'limni tashkil etish tuzulishi¹.
2. Tadbirkorlik moliyaviy menejmentining tizimida moliyaviy hisobotlarni tushunchasini va ularning qo'llanilish xususiyatlari.
3. O'zbekiston Respublikasida moliyaviy hisobotlarni tashkil qilish va yuritishning huquqiy-meyoriy asoslari.
4. Moliyaviy hisobotlardan foydalanuvchilarning manfaatlari va hisobot shakllarini yuritishdagi asosiy talablar.

1. Moliyaviy menejmentning tashkiliy va axborotlarga ta'limni tashkil etish tuzulishi.

Moliyaviy menejmentni tashkil etish murakkab strukturaga ega.

Uning tarkibiy qismi buxgalteriyahisobivaxo'jalik faoliyatini kelajakdagi ko'rsatkichlarini e'timolli baholashga asoslanuvchi moliyaviy tahlil va boshqarish tizimidir.

Buxgalteriyahisobining boshqaruv bilan bog'liqligi iqtisodchilarning o'zaro munosabatlarini aks ettiradi. Boshqaruv-buma'lum darajadagi qarorlarni qabul qilish demakdir.

Iqtisodiy asoslangan qaror qabul qilish tegishli axborotlardan samarali foydalanish bilan belgilanadi.

Buyuk davlat arbobi Napoleon «Boshqarish-demak oldindan ko'rib olinishi, debta'kidlaydi.

Taniqli Shveysariyalik iqtisodchi I. Sheres

«Buxgalteriyahisobkor xonaning tushinishi bu xasizaniq baholovchi,

xozirgi zamonning zaruriy dushib boshqaruvchisi,

xo'jalik faoliyatining kelajagi uchun hartomonlarni batanistiq bollar maslahat beruvchisi hisoblanadi»³ debta'riflaydi.

Bunday hisob buma'lumotlarining ro'li va imkoniyatlari haqida gapitushuncha, subyektlar dabi buxgalteriyaning oddiy hisob bo'limidan xo'jalik faoliyatining moliyaviy maslahatchisi va menejeriga aylantirmokda. Moliyaviy hisobotlar subyektlar moliyaviy faoliyatning «oxirgin natijalari» hisoblanib qolmasdan samarali iqtisodiy faolligini rag'batlantirishdagi zaruriy boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun zaruriy o'lgan axborotlarning manbalariga aylanmoqda.

Umuman bu ikkala tarafdin shuniki, rishimiz mumkin, boshqarish oldindan ko'rib olinishi hisoblanadi, uning uchun zaruriy axborotlarga ega bo'lish lozim.

Bunday axborotlarning asosiy manbalarini buxgalteriyahisobivaxoning hisobotlar tizimi hisoblanadi.

Moliyaviy menejment: pul resurslarining vaqtli qiymati, puloqi mlari, tadbirkorlik va moliyaviy xatarlar, kapital larni baholash, samarali bozor munosabatlarini kabi qator konsepsiyalarga asoslanadi.

Vaqtli qiymat nazariyasi amaldagi pul resurslarining obyektiv tavsifi hisoblanadi.

Moliyaviy menejer uchun bu konsepsiyani muhim ahamiyat kasbetadi, modomiki, analitik hisob kitoblarni davoirlar dasturlari bilan plangan puloqi mlarni solishtirish hisoblanadi.

Ishbilarmonlikning faolligi-subyektni iqtisodiy potensialining o'sishi hisoblanadi. Tadbirkorlar moliyaviy investitsiya loyihasini boshqarishda kapital larni jamg'arishda buma'lum davrda qilingan xarajatlarni qoplashni ta'min qilish bilan birga aniqlanadigan foydani ham baholash zarur. Olingan foydanini baholash, ya'ni qaror qabul qilishdagi vujudga keluvchi ikkimuno zarali muammolarning o'nalishlari investitsiyadan tushumlarning kelgusidagi boshqarish tizimida aniqlanadigan buma'lumotlariga asoslanadi.

Har qanday investitsiya qarorlari: moliyaviy holatni baholash; investitsiyalarning o'lgan moliyaviy lashtirish manbalari; loyiha ning realizatsiya qilishdan tushadigan tushumlarning hajmi kabi larga asoslanadi.

¹ ТДИУ ва МДХ мамлакатлари иқтисодиёт мутахассисликлари бййича бакалавриат битирув малакавий ишлари, магистирлик, номзодлик ва докторлик диссертацияларининг намунавий мавзулари (2002-2005 йиллар).

² В.В. Ковалев «Финансовый анализ», Москва, «Финансы и статистика» нашр. 2004 г.стр.74

³ Павлова Л.Н. «Финансовый менеджмент»-М.: «Банки и биржи».1995г.стр.47

Moliyaviymenedjerdoimiyravishdamoliyalashtirishmanbalarinitanlashbilanbog‘liqmuammolargad uchkeladi.

Harqandaymoliyalashtirishmanbaio‘zigaxosqiyamatgaegabo‘libularningturlitumanigimoliyaviyqarorlarqab ulqilishningasosihisoblanadi.

Moliyaviyharakterdagiqarorlarniqabulqilish, olinadiganaxborotlarningobyektivligivasamaralibozorlarga muvofiqkeluvchikapitallarbozoriningrivojlang anlikdarajasigabog‘liq.

Subyektlardamoliyaviymenejmentningsamaradorligiboshqaruvqarorlariqabulqilishdafoydalaniladi ganaxborotlarningtizimiorqalianiqlanadi.

Subyektlardamoliyaviymenejmentningaxborotlarbazasinishakllantirishmoliyaviyfaoliyatniboshqarishuchu nstrategikqarorlarqabulqilishvamazkurstrategikqarorlarniamalgaoshirishningtaktikusullariniishlabchiqish kabisamaralijoriyboshqarishgamuvofiqkeluvchimaqsadliyo‘naltirilganaxborotlarningko‘rsatkichlarinitanl ashjarayoninio‘zichigaoiladi.

Ma‘lumsbyektlaruchunmoliyaviymenejmentaxborotko‘rsatkichlariningtiziminishakllantirishunin gtarmoqxususiyatlari, tashkiliyhuquqiyshakllari, ishlabchiqarishninghajmi, xo‘jalikfaoliyatidiversifikatsiyasiningdarajasivaboshqashart-sharoitlargabog‘liq.

Shuninguchunmoliyaviymenejmentaxborotlariningbazasigakiritiladiganko‘rsatkichlarningjami axborotlar manbalariningturlaribo‘yichaguruhlashtiriladivasubyektlaramaliyfaoliyatidaharqaysiguruhlarbo‘yicha qat’iyaniqlashtirishlartalablarqo‘yiladi.

Subyektlarningfaoliyatniboshqarishdaaxboorotlarningasosiymanbalaribevositasubyektlarningiqtis odiyfaoliyatinitartiblashtiruvchibuxgalteriyavamoliyaviyhisobotlartizimihisoblanadi.

Xozirgisharoitdaiqtisodiyotningturlitarmoqlaridafaoliyatyurituvchisubyektlarningiqtisodiyfaoliyatinatijala ridandavlatbilanbirgalikdaboshqaiqtisodiy subyektlarhammanfaatdorhisoblanadi.

Shuninguchunhamiqtisodiyfaoliyat, xususan, moliyaviyfaoliyatningnatijalarinio‘zidaaksettiruvchimoliyaviyaxborotlarnishakllantirishmuhimiqtisodiyah amiyatkasbetadi. Quyidagi (2-chizma) orqalibuniko‘ribo‘tishimizmumkin.

2-chizma

Bozoriqtisodiyotisharoitidamoliyaviyhisobotlardan foydalanuvchilar

<i>Iqtisodiyotningturlari</i>	<i>Ichkifoydalanuvchilar</i>	<i>Tashqifoydalanuvchilar</i>
<i>Bozoriqtisodiyotisharoiti da</i>	Boshqaruvpersonallari	Aksidorlarvaboshqamulkdorlar: kreditorlar. Molyetkazibberuv-chilar. Sotiboluvchilar.
<i>Ma‘muriybuyruqbozlikasosidagiiqtisodiyot</i>	Yuqorima‘muriyat	Davlat: Vazirliklar. Statistika va soliqorganlarihamda boshqadavlatorganlari

Bozoriqtisodiyotisharoitidamoliyaviyhisobotlardanaxborotlarsifatidaichkifoydalanuvchilarsubjekt larningboshqaruvpersonallarihisoblanadi.

Ularningfunktionalvazifalarigabevositakorxonaningrentabelliginioshishgata‘siretuvchiomillarnianiqlash , o‘zgaruvchanvao‘zgarmaxarajatlarningmahsulottannarxidagisalmoginianiqlash, moliyaviyhisobotlarningturlikoeffitsentlari: likvidlilik, kapitallarningtarkibi, ishbiarmonfaollik, rentabellikdarajasi, bozorfaolligivashukabikursatkichlaritiziminiboshqaruvvamoliyaviyqarorlarqabulqilishhuchunzaruriyaxbor otlarningmanbalarikiradi.

Subyektlarningmoliyaviyhisobotlaridanfoydalanuvchilarqatorigabirinchinavbatdaboshqaruvperson allarikiritilishxaqidata‘kidlabo‘tilgan.

Boshqaruvpersonallariturlixiliqtisodiyvamoliyaviyharaktergaegaqarorlarniqabulqiladi. Masalan, moliyaviyhisobotlarma‘lumotlariasosidasubjektningkeyingiyilgamoliyaviyrejasito‘ziladi, sotishhajminiko‘paytirishyokikamaytirishbo‘yichaqarorqabulqiladi. Albatta, bundayqarorlarniqabulqilishhuchuno‘zvaqtida, tulliivaaniqma‘lumotlarzarurbo‘ladi, aksholdasubyektlaryirikmiqdordagizararlargauchrashadi.

¹ Ходиев Б.Ю. Самадов А. Юсупов М.С. «Кичик тадбиркорликда молиявий менежмент» Тошкет-2004йил

Subyekto 'zining iqtisodiy faoliyatining boshlanishida samarali ishlab chiqarish faoliyatini tashkil qilish maqsadida avval bozor ni talil qiladi. Shuningdek subyekt mamlakatning turli xil ijtimoiy- iqtisodiy holati, iqtisodiy potensialini to'g'ri baholay olish lozim. Chunonchi, moliyaviy faoliyatni boshqarish strategika hamiyat kasbetsayoki uzoq muddatli investitsiya portfelini shakllantirish uchun mazkur investitsiya muomolalarini natijasida olinadigan moliyaviy qaytimlarning taxminlari imkoniyat darajasida to'g'ri baholanishi lozim.

Investitsiya qaror qabul qilish subyektning ichki imkoniyatlaridankelib chiqqan holda tashqita 'siromillari ham iqtisodiy hamiyat kasbetadi. Shuning uchun subyektlar tashqi axborotlarga to'plash,

ularni baholash va kompleks tadqiqot hamda talilishlarini amalga oshiradi.

Hozirgi mulkchilikning turli shakllaridagikio'qqatlamli iqtisodiy tizim sharoitida subyektlari iqtisodiy faoliyatini ngmas'uliyati ham ularningo'zlarigayuklangan.

Avvalgidekdavlat tomonidan iqtisodiy va ijtimoiy kafolatlar juda kengemas.

Bunday sharoitda moliyaviy qaror qabul qilish jarayonidan afakato 'zlarining ichki imkoniyatlariga asoslanadibalki ulartashqi muhitma'lumotlarini ham kompleks talil qilishlarilozim.

Shuning uchun boshqaruv qarorlari qabul qilishda foydalaniladigan axborotlartizimibozoriqtisodiyotisharoitidaturliguru hlargaa jratiladi.

Moliyaviy hisobotlarni shakllantirish va ular dan axborotlarsifatida foydalanishdagiasosiy masala subyektfao liyatibilanqiziquvchivauningiqtisodiy samaradorligidan manfaatdor shaxslar uchun tulikma'lumot olish bilan bog'liqtashqi foydalanuvchilar hisoblanadi. Chunonchi,

bozoriqtisodiyotisharoitidamoliyaviy hisobotlardan axborotlarsifatida tashqi foydalanuvchilarning qatoriga aksidorlar, kreditorlar molyetkazib beruvchilar, sotib oluvchilar va davlat kiritiladi.

Moliyaviy hisobotlardan axborotlar manba sifatida tashqi foydalanuvchilarga 'znavbatida ikki guru hga ajratiladi:

subyektfao liyatidan bevosita manfaatdor foydalanuvchilar va ma'lum faoliyat maqsadlaridan foydalanuvchilar.

Birinchiguru h foydalanuvchilariga subyektning potensial mulkdorlari, moliyaviy hisobotlaridankreditta qadimetishvauningmuddatinio'zaytirishningmaqsadgamuvo fiqliginibahola shuchunpotensial kreditorlarkiritiladi, mazkur mijozlar bilanishbilormonaloqalarningishonchliligini aniqlovchi yetkazib beruvchiva sotib oluvchilar, soliqtolovlarintizomini tug'riligi, moliyaviy hisobotlarining tug'rito'z ilishini tekshirish uchun davlat ham moliyaviy tashqi foydalanuvchilar qatorigakiritiladi.

Ikkinchiguru h foydalanuvchilari – birinchiguru h foydalanuvchilaridan manfaatlarining himoyasi uchun zarur bo'lgan hisobotlarnio'rganuvchi yuridik va jismoniy shaxslardir. Bularga:

- investorlar manfaatlarini himoya qilish maqsadida hisob va hisobotning umumiy qoidalariga qonunchiliklari tegishli qismlarini qabul qilish uchun zarur bo'lgan qismlarini tekshiruvchi auditorlik xizmatlari.

- o'zlarining mijozlariga kapitalni samarali joylash bo'yicha maslahatlarini ishlab chiqish maqsadida moliyaviy hisobotlardan axborotlarsifatida foydalanuvchi moliyaviy maslahatlar bo'yicha maslahatchilar;

- qimmatli qogozlar bozoridagi birlar;

Iqtisodchi olim E. Utkin

«Moliyaviy menejmentda asosiy masala boshqaruv obyektimoliyaviy manfaatlariga javob beradigan maqsadlar nibe lgilab olishdir. Uniamal qilishining samaradorligiko'proq, moliyaviy bozor shartsharoitlariga, boshqarish obyektining moliyaviy holatiga tegishli moslasha olish bilan belgilanadi»¹, deb ta'kidlab o'tgan.

Yuqoridagifikrning mazmunini shunday qilib ta'kidlash mumkin subyektlar moliyaviy qarorligidayoki moliyaviy menejment tizimining samarali amal qilishida tashqi axborotlar ma'lumotlarini muhim rol o'ynaydi. Chunonchi, rejalashtirilgan foydaga 'siretuvchi omillar qatorigabozorlardagitalabvatakli fning umumiy muvozanati hamda shu davrlarda subyektlar tomonidan ishlab chiqarilgan tovarlarning turdosh tovarlar bilan bozorlarning tuzilishidagi o'zgarishlar ham faolta'siretadi.

Subyekt axborotlar bazasiko'rsatkichlarini tarkib sifatida ularni bir nechta guru hga ajratishimiz mumkin va shunday guru hlarining birisi sifatida,

¹Э.А.Уткин «Финансовый менеджмент», Москва, изд.Зарцало, 2004 г.53 стр

mamlakatning umumiyqtisodiy rivojlanishini ta'vsiylovchi ko'rsatkichlarni o'z ichiga oluvchi guruh hisoblanadi. Mazkur guruhning axborotlarning tizimi subyektning moliyaviy faoliyatini sohasidagi strategik qarorlar qabul qilishida ta'shir qilmaydigan sharoitlarini bashorat qilish uchun xizmat qiladi.

Mazkur guruhga quyidagilar ko'rsatkichlar kiritiladi:

- davlat byudjetining makroiqtisodiy ko'rsatkichlari;
- pul emissiyasi hajmi;
- aholining pul daromadlari;
- aholining banklardagi jamg'armalari;
- inflyatsiya indeksi;
- markaziy bankning hisoblash stavkalari.

Makroiqtisodiy xarakterdagi ko'rsatkichlar strategik qaror qabul qilishda subyektni moliyaviy faoliyatiga ta'shir qilmaydigan ta'sirni hisoblanadi.

Har bir ishlab chiqaruvchining barcha turdagi mahsulotlarining ma'lumotlarini ishlab chiqarishda aholining sotib olish imkoniyati,

pulni vaqtli qiymatidagi dinamikasini boshqarot millatlarining hisobga olishlari hamda strategik qaror qabul qilishda mazkur millatlar bo'yicha axborotlarning muhimligi ko'rsatiladi.

Mazkur ko'rsatkichlarning asosiy axborotlar manbaidan davlat statistika organlarining matbuotda e'lon qilingan materiallarini hisoblanadi.

Ikkinchi guruh axborotlari ko'rsatkichga subyektlarning tarmoqlashib chiqarish munosabatlarini xarakterlovchi ko'rsatkichlar kiritiladi.

Guruhning ko'rsatkichlar tizimi subyektlarning tezkor moliyaviy faoliyatiga tegishli masalalar bo'yicha boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun xizmat qiladigan guruh ko'rsatkichlar tizimiga quyidagilar kiritiladi:

- mahsulotlarning baholar indeksi;
- asosiy faoliyat bo'yicha foydalanish soliqlar stavkalari;
- aktivlarning umumiy qiymati, shu jumladan ayilqish mahsulotlari;
- kapitalning umumiy summasi, shu jumladan xususiy kapitalning salmog'i;
- mahsulot ishlab chiqarishning umumiy hajmi va boshqalar.

Mazkur axborotlari ko'rsatkichlar tizimiga bevosita korxonalarining o'zaro kontragentlari tug'risidagi ma'lumotlari yig'ish va ta'kid qilish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni hisoblanadi.

Buguruh ko'rsatkichlarining shantirish manbalarini pullik biznes majmualar, bozorlarda taqdim etiladigan axborot xizmatlarini hisoblanadi.

Uchinchi guruh axborotlari ko'rsatkichlar tizimiga moliyaviy bozorlarning yuksalishini ta'vsiylovchi ko'rsatkichlar kiritiladi.

Mazkur axborotlari ko'rsatkichlar tizimi subyektlarda qisqartirilgan muddatli moliyaviy investitsiyalar o'rtasidagi shantirish va boshqar moliyaviy operatsiyalar sohasidagi boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun xizmat qiladigan tarkibiga quyidagilar kiritiladi:

- asosiy birjalaridagi o'zlashtirilgan fondli instrumentlar;
- asosiy fondli instrumentlarining o'zlashtirilgan talab va taklif ko'rsatkichlari;
- asosiy fondli instrumentlarning turlari bo'yicha shartnomalarning hajmi va narxlari;
- fond bozorlaridagi baholar dinamikasining yig'ish indeksi;
- tijorat banklarining depozit va kredit stavkalari;
- alohida valyutalarning rasmiy kurslarini boshqalar.

Mazkur axborotlari ko'rsatkichlarining asosiy manbalarini sifatidagi ma'lumotlarning tijorat nashriyotlari, turlari elektron aloqalar orqali ma'lumotlarini hisoblanadi.

Turtinchi guruh axborotlari ko'rsatkichlariga boshqaruv moliyaviy hisob ma'lumotlari bo'yicha subyektlar ichki axborotlar manbalaridan shantirish uchun ko'rsatkichlar kiritiladigan guruh ko'rsatkichlar tizimining moliyaviy menedjmentning axborot bazasining asosini ta'skil qiladi.

Ushbu guruh ko'rsatkichlar tizimiga asoslangan korxonaning moliyaviy faoliyatini hamda o'zlashtirilgan ma'lumotlari bo'yicha ta'kid qilish, bashorat qilish, rejalashtirish va tezkor boshqaruv qarorlarini qabul qilish amalga oshiriladi.

Mazkur guruh ko'rsatkichlarining afzalliklari ularning umumlashtirilganligi, shantirishning tartibga solinishi, ishonchli va mustahkamligining yuqori darajadagi belgilanishi.

Moliyaviy hisob ko'rsatkichlarining asoslangan moliyaviy ko'rsatkichlar moliyaviy hisobotlarda jamlangan.

Moliyaviy hisobotlari o'zining maqsadlari bo'yicha zamonaviy bozoriqtisodiyot moliyaviy infrastrukturasi

moskelishikerakvasubyecktningbozordagisamaralimoliyaviyresurslarningmanbalarigaegalikqilishiuchunta' siretuvchiinstrumentfunksiyasinibajarishikerak.

2. Tadbirkorlikmoliyaviymenejmentitizimidamoliyaviy hisobotlartushunchasivaularningqo'llanilishxususiyatlari.

Moliyaviyhisobot

hisobotlarshakliningto'plamidir. Umoliyaviyhisobma'lumotlariasosidatayyorlanadivafoydalanuvchilargasubyecktningmoliyaviyahvoli, faoliyatito'g'risidabatafsilma'lumotberadi, shuningdek, hisobotdavridasubyecktningmoliyaviyholatio'zgarishlarito'g'risidaoddiyvaaniqshakldafoydalanuvchilaruc hunamaliyqarorlarqabulqilishgako'maklashadi. Moliyaviyhisob, o'znavbatida, ichkifoydalanuvchilaruchunishlabchiqarishhisobima'lumotlariumumlashtirishgahamqo'llaniladi. Hozirgisharoitdamoliyaviyhisobotlardansubyecktningishlabchiqarishko'rsatkichlariniixchamlashtirib, moliyaviyimkoniyatlarinihisobgaolishvaqarorlarqabulqilishdafoydalaniladi.

O'zbekistonRespublikasidabuxgalteriyahisobivahisobotinitashkilqilishvayuritishO'zbekistonResp ublikasining 1996yil 30avgustdaqabulqilingan «Buxgalteriyahisobito'g'risida»giquonuni, O'zbekistonRespublikasiVazirlarMahkamasining 1999yil 5fevraldagi «Mahsulot (ishlar, xizmatlar)niishlabchiqarishvasotishxarajatlariningtarkibi, hamdamoliyaviynatijalarnishakllantirishtartibito'g'risidaNizomnitasdiqlashhaqida»gi 54-sonliqarori, Buxgalteriyahisobiningmilliystandartlari (BHMS) va «Xo'jalikyurituvchisubyecktarningmoliya-xo'jalikfaoliyatiningbuxgalteriyahisobinischyotlariningrejasi» asosidaamalgaoshiriladi. Ushbumeyoriyhujjatlarbuxgalteriyahisobinitashkilqilishvaolibborishninghamdahisobotnituzishningumum iytartiblarinibelgilaydi.

Buxgalteriyahisobiningmilliystan- dardlaridatadbirkorlikshakllarivakichikbiznessubyecktlariningtashkilotishjarayonidaularninngmoliyaviybo shqaruvi, faoliyatiningnazorativatahlili, subyeckt boshqaruvchilaritomonidantezkorqarorlarqabulqilinishigaasosbo'ladiganzarurma'lumotlarniasosa nbuxgalteriyahisobi- kitoblaribo'yichamoliyaviyhisobotlarningshakllariko'rinishidataqdimetishlozimligiko'rsatibo'tilgan.

Tadbirkorliksubyecktleriishlabchiqarishvatijoratfaoliyatlarinibuxgalteriyahisobidaqaydetibborishlar ivamoliyaviyhisobotlarnituzishlari, buma'lumotlarniichkivatashqifoydalanuvchilargataqdimqilishlarishart.

Buxgalteriyahisobivahisobotiningsoddalashtirilgantzimikichiktabirkorliksubyecktlariningfaoliyativ aularningiqtisodiyahvolito'risidato'liqtasavvurnishakllantirishgayordamberadi, buesa, o'znavbatida, buxgalteriyahujjatlarivahisobotlariningbarchafoydalanuvchilargaqulaylikdarajasinioshiradi.

Moliyaviyhisobotlarbozoriqtisodiyotiningmuhiementiekanliginie'tiborgaolganholda, subyecktarningmoliyaviyhisobotinishakllantirish, taqdimetishqoidalarivayo'nalishlarinimuvoifiqlashtirishsubyeckt boshqaruvchilarivata'sisichilarimanfaatlari nihimoyaqilishdamuhimahamiyatkasbetadi.

Moliyaviyhisobotlarnishundaytashkiletishlozimki, ulariqtisodiyma'lumotlartiziminingiljiborichato'laaksetirilishinita'minetsin.

Hozirgisharoitdamoliyaviyhisobotlartuzishvaulardansamaralifoydalanishmunosabatlario'zgarib, ularningma'lumotlaridanjudakengmiqyosdafoydalanilmoqda.

Moliyaviyhisobotlarnifunksionalbo'linishigako'rasubyecktfaoliyatito'g'risidagima'lumotlarbilanqiziquvch ilarniyirikikkiguruhgaajratishmumkin:

-subyecktningfaoliyatini bevositaboshqarayotganichkifoydalanuvchilarga;

- moliyaviyhisobotningtashqiiste'molchilariga. Ularhamikkigabo'linadi: bevositamanfaatdorbo'lganvabilvositamanfaatdorbo'lgantashqifoydalanuvchilarga.

Bozoriqtisodiyotisharoitidasubyecktto'g'risidagima'lumotlardanqaysibiribuxgalteriyahisobiningaxb orotlaridanfoydalanuvchilarningbo'linishigavamanfaatdorligigasababbo'lishiniqisqacha (1-jadvaldaqaydetilgantarzda) ifodalashmumkin.

Moliyaviyhisobotlardanfoydalanishmanfaatlarniyoki qiziqishjarayonlaribozormunosabatiishtirokc hilariuchunjudaaahmiyatlivamuhim.

Shuninguchunkorxonaningmoliyaboshqaruvchilarivatadbirkorlarmoliyaviymenejmentusullariniqu'llashas

osida amaldagi hisobotlarni tuzish bozormunosabatlarisharoitida qatortamoyillarasosidatashkiletiladiki, ularni tahli qilishlar zarur. Buning uchun moliya menejerlarimoliya menejmentiusullarini yanadachuqurroqo'rganishlarigato'g'ri keldi. Bumaqsadlarniamalgaoishirishuchunmoliyaviymenejmentdama'lumotlarbirnechtaxususiyatgaegabo'lishin ie'tibordato'tishlozim.

Moliyaviy hisobotlarni tuzish bozormunosabatlarisharoitida qatortamoyillarasosidatashkiletiladiki, moliyaviy boshqarishning yetarlidarajadagisamaralivositasihisoblanganushbutamoyillarnisubyektlarninghi sobotigadoimiy tadbiqetishmoliyaviymenejmentsamaradorligini oshirib borish maqsadlarini uchun zaminyarata di.

1-jadval

Moliyaviy hisobot ma'lumotidan foydalanuvchilarning manfaatlarini guruhlantirib ifodalash

Foydalanuvchilar	Manfaati (yoki qiziqish jarayoni)	Ma'lumotlar manbalari
Korxonaboshqaruvchilari (menejerlari)	Ishlab chiqarish va moliyaviy faoliyatning samaradorligini baholash. Moliyaviy boshqaruv qarorlarini qabul qilish	Subjektning ichki hamdamlari va moliyaviy hisobotlari
Soliq Organlari	Soliq qatortish	Moliyaviy natijalar bo'yicha hisobot, audit ma'lumotlari
Aksiyadorlar	Investitsiyalardaro madligi istiqbollari ni baholash, aksiyalar bo'yicha dividendlarni to'lash istiqbollari ni baholash	Moliyaviy hisobot
Kreditorlar	Kreditorlik qarzlari va foizlarini to'lash uchun mablag'larning yetarliligini aniqlash	Moliyaviy hisobot, maxsus ma'lumot nomlari
Moliyati boshqaruvchilar	Yetkazib berilgan mahsulot (ish, xizmat) larni uchun qarzlarni to'lash bo'yicha mablag'larning yetarliligini aniqlash	Moliyaviy hisobot
Haridorlar	Subjekt faoliyatining uzoq muddat davom etishini baholash	Moliyaviy hisobot
Korxonaxodimlari	Kelgusidavrdasubjekt dan moliyaviy boshqa imtiyozlar va to'lovlarni olish maqsadida mehnat bilan bandlikni baholash	Moliyaviy hisobot
Statistika Organlari	Statistika ma'lumotlarini umumlashtirish	Moliyaviy statistika hisobotlari

Moliyaviy hisobot foydalanuvchilarga taqdim etilayotgan ma'lumotlarga qo'yiladigan asosiy talablar bu ma'lumotlarning foydaliligi bo'yicha shunday ifoda etilsinki, ushbu ma'lumotlar asosida boshqaruv va investitsiya qarorlarini qabul qilish mumkin bo'lsin. Ma'lumotlarning foydalilik mezonlari (3-chizmada) keltirilgan.

Moliyaviy hisobotlarga qo'yiladigan prinsiplarning asosiy tarkibi moliyaviy hisobotlarni tuzish va ularda samarali foydalanish jarayonlarida keng e'tiborga olinadigan prinsiplar bo'lib, bugungi kunda ular moliyaboshqaruvchilari yoki subyektlar menejerlariga bozoriqisodiyotisharoitida faolishtirok etishi uchun katta ahamiyatga ega va ular qo'yidagilardan tashkil topgan:

Ikkiyoqlam yozuv bu xalqaro hisobidagi har bir muomalani tijasida sodir bo'lgan summani ikki marta – birschetning debet va aynan shu summani boshqabirschetning kreditiga yozish orqali ifodaladi.

Ular o'rtasidagi aloqaschetlarning korrespondensiyasi deyiladi.

Ma'lumki, subjektning iqtisodiy resurslari aktivlar deb ataladi.

Majburiyatlar –

boshqa subyektlarning subjektning iqtisodiy resursiga da'vosi.

Aktivlar va majburiyatlar o'rtasidagi yirma so'faktivi yoki xususiy kapital deyiladi va qo'yidagi tenglama orqali aks ettiriladi.

Aktivlar qamajburiyatlar q xususiy kapital

Aktivlar - majburiyatlar q xususiy kapital

Subjektning hisob registrlarida aks ettiriladigan hodisalar xoh'jalik muomalalaridebbaholanib, har bir xoh'jalik muomala sihisob registrlariga ikki tomonlam ta'riflanadi.

Davriylik moliyaviy hisobotlarning subyektlar tomonidan oylik,

choraklik va yillik yakuni bo'yicha tuzilishini ifodalaydi.

Bunda subyektlar tomonidan manfaatdortomonlarga vaqti-vaqti bilan hisobot berib borilish tushiniladi.

Davomiylik subyektya qinkelajakda o'z faoliyatini davom ettirishini anglatadi.

(kelgusio'nikki oy davomida)

Puldab aholash prinsip xo'jalik muomalalarining aktiv va passivlarining universal o'Ichavsifatida pulli ko'Ichov bilan ifodalanishini bildiradi.

Hisoblash prinsipida subjektning daromadlarini olish bilan bevosita bog'liq xarajatlari joriy hisobot davrida aks ettiriladi. Hisoblash prinsipiga binoan pul mablag'larisotuvchining shyoti gao'tkazilmagan bo'saham, hisobot davrida mahsulot tibjo'natilgan yoki xizmatlarko'rsatilgan bo'saham daromadlartanolinadi.

Mazmunning shakli dan ustuvorligi. Bu prinsipning mohiyatishundaki, ma'lumotlar mohiyatini hisobotda aks ettirilganda uning yuridik shakli danko'ra, iqtisodiy mazmuning tarkibi va iqtisodiy jihatdan asoslanganligi gako'proqe'tibor beriladi.

Ko'rsatkichlarning solishtiruvchanligi prinsipiga ko'ra, korxonaxo'jalik-mohiyatini faoliyatini yuzasidan ma'lumotlar ni boshqa subyektlarning faoliyatini to'g'risida gishungao'xshashma'lumotlar bilan solishtirish mumkinligini nazarda tutiladi.

Tadbirkorlik subyektlari xo'jalik-mohiyatini faoliyatini natijalarini samarali tahlil etish va mohiyatini hisoblarasosidamohiyatini qarorlar qabul qilish uchun mohiyatini hisobotlarning ma'lumotlariga tayanishadi.

Ўз вақтдалиги	Зарурлиги	Таълим учун =имматлиги
------------------	-----------	---------------------------

Икки ё=лама ёзув	И=тисод бирлиги	Даврийлик	Давомийлик	Пулик баҳолаш	Шисоблаш усули	Мувофи=лик
---------------------	--------------------	-----------	------------	------------------	-------------------	------------

3. O'zbekiston Respublikasidamoliyaviy hisobotlarnitayyorlashvataqdimqilishninghuquqi y-meyoriyasoslari¹.

Subyektlarmoliyaviy-xo'jalikfaoliyatiningaxborotlarta'minotimurakkabstrukturagaegabo'libturlixilomillar: boshqarishdarajasi, axborotlarningmaqsadlibelgilanishi, foydalanuvchilarningtarkibivaqatorboshqaomillarbilananiqlanadi.

Subyektlardamoliyaviyfaoliyatningaxborotlarta'minotiningasoslarinibuxgalteriyahisobotima'lumotlaritashkilqiladi.

Bozoriqtisodiyotisharoitidabuxgalteriyahisobotixizmatitarkibigaxo'jalikfaoliyatima'lumotlariniqayd qilishmoliyaviyhisobkitobishlariniyuritishvasubjektningmoliyaviyxo'jalikfaoliyatiasamaradorliginib aholashishlariuchunzaruriyima'lumotlarbazasixizmatinihambajarishikabilarkiradi.

Moliyaviyhisobotlarfoydalanuvchilargaaniqishbilarmonqarorlarqabulqilishuchunqulayvatus hunarlishakldasubjektmoliyaviyholatixaqidaumumlashtirilganaxborotlarniichkivatashqifofoydanuv chilargataqdimetishmaqsadidamoliyaviyhisobma'lumotlariasosidato'zilganhisobotshakllariningmaj muasidir.

Bozoriqtisodiyotisharoitidamoliyaviyhisobotlaro'znavbatidasubyektlarnitashqimoliyalashtiri shningasosiymanbasihisoblanuvchimoliyaviybozorlarvasubyektlaro'rtasidaaxborotlaralmashuvining asosiybog'lovchisivainstrumentihisoblanadi. Shuninguchunhamsubyektlardamoliyaviy-boshqaruvqarorlariniqabulqilishdavamoliyaviymenedjmentningasosiyaxborotlarmanbaisifatidamoli yaviyhisobotlartizimidankengfoydalaniladi.

Moliyaviyhisobotlarbozoriqtisodiyotisharoitidasubyektlarichkiboshqaruvtizimiuchunfoydalaniladig anishlabchiqarishhisobima'lumotlarinimumlashtiradi.

Ishlabchiqarishhisobiningma'lumotlaritashqifofoydanuvchilaruchunmuljallanmaganuchunkiutijorats irihisoblanadi.

Ishlabchiqarishvamoliyaviyhisobtiziminiyangikomillashganisubyektlarningboshqaruvtarkibibilanbel gilanadi. Shunihisobgaolishkerakkibutarkibiuniversalhisoblanmaydi: harqaysisubyekto'ziningfaoliyatxususiyatlaribo'yichako'proqsamaraliboshqarishnitashkilqilishgaint iladi.

Kichiksubyektlardaishlabchiqarishhisobivamoliyaviyhisobalohidaxizmatlarbo'yichako'ribchiqilmay di.

Biroqfunksionalnuqtainazardanishlabchiqarishvamoliyaviyhisoblaraxborotlarzarurbo'lganfoydalanu vchilarningehtiyojlariuchunmuhimahamiyatkasbetadi.

Bozoriqtisodiyotisharoitidamoliyaviyhisobotlardanfoydalanuvchilarna'muriybuyruqbozlikti zimidantubdanfarqqiladi. Bozoriqtisodiyotisharoitidabirinchidan, yangiturdagifoydalanuvchilarpaydobo'ladi, ikkinchidan, avvalgifoydalanuvchilardan (masalan, subyektna'muriyati) farqliravishdayangiaxborotlargaehtiyojtug'iladi.

Subyektlarmenejerlariuchunhisobotlardanfoydalanishdagiasosiymanfaatishlabchiqarishvamo liyaviyfaoliyatiasamaradorliginianiqlashvashuningdekboshqaruvvamoliyaviyqarorlarqabulqilishniiqti sodiyasoslashhisoblanadi.

Menejerlaruchunasosiyaxborotlarmanbaisifatidasubjektningichkihisobotlarivamoliyaviyhisobotlarti zimihisoblanadi.

Chunkiharqandaysubyektdasamaraliishlabchiqarishmunosabatlarinitashkilqilishuchunbirinchinavbat dauningmoliyaviyiqtisodiyipotensialianiqlanadi.

Soliqorganlarisubyektlarningtulaydigansoliqlarningo'zvaqtidavamaqsadgamuvofiqravishdau ndirishjarayoninianiqlashuchunhisobotlardanfoydalanadilarvauningasosiyaxborotlarmanbaisifatida moliyaviyhisobotlar, soliqhisobotlarivaichkitekshiruvishlariningma'lumotlarihisoblanadi.

Bozoriqtisodiyotisharoitidamulkchilikningaksiyadorliklarninipaydobo'lishinatijasidahisob otlardanfoydalanuvchilarningyangiturlariya'niaksiyadorlarshakllandi.

¹ТДИУ ва МДХ мамлакатлари иқтисодиёт мутахассисликлари бўйича бакалаврият битирув малакавий ишлари, магистирлик, номзодлик ва докторлик диссертацияларининг намунавий мавзуларидан олиниб тахрир қилинган (2002-2005 йиллар).

Aksiyadorlar o'zlariga tegishli aksiyalar bo'yicha kurs qiymatini va dividendlarining istiqbollarni aniqlash maqsadida axborotlaridan manbaisifatidamoliyaviy hisobotlardan foydalanadilar.

Kredit munosabatlarining erkinlashuvi va kredit berish tizimining erkin bozori mexanizmlariga asoslanish natijasida banklar va boshqa kreditorlar uchun asosiy masala olingan kredit resurslaridan qarz olovchi larning maqsadli foylanayotganligini aniqlash hisoblanadi.

Shuning uchun ham kredit nazorati uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarning manbaisubjektningoliyaviy hisobotlaridan maxsus ma'lumotlar hisoblanadi.

Subjektning kontragentlarini hisoblangan yetkazib beruvchilari va sotib olovchilari ham doimiy ravishda subjekt oliyaviy faoliyat bilan qiziqadilar va shuning uchun ham yetkazib beruvchilari tula yo lishim koniyatiga ega bo'ladigan resurslar mavjudligini asoslash va sotib olovchilari samahsulot bahosini asoslaganligini aniqlash uchun subjektningoliyaviy hisobotlaridan axborotlar manbaisifatida foydalanadilar.

Hisobotlar data qadimi tildigan axborotlar nio'qish va tushunish foydalanuvchilari uchun qulay bo'lishi lozim.

Axborotlarni foydaliligi degan damanfaat dorshaxslar tomonidan ish bilarmon qarorlar qabul qilish uchun ulardan foydalanishimkoniyatlarini hisoblanadi.

Har qanday oliyaviy axborotlar foydalib o'lishi uchun utegishli mezonlarga javob beradigan bo'lishi lozim.

Ayniqsa subjektlarning boshqaruv tizimi uchun zaruriy axborotlar oliyaviy qaror qabul qilish va oliyaviy iyrejalashtirish uchun samarali manbabo'lishi lozim.

T. Balabanov

«Moliyaviy menedjment o'zining har qanday qarorlaridaiqtisodiy muloxazavafikrlar asosida boshqaradiv ahar doim umumiy olingan axborotlar asosidamoliyaviy-

boshqaruv qaror qabul qilishni amalga oshirish bilan axborotlar oqimiga tayanadi»¹ deb ta'kidlaydi.

Moliyaviy menedjmentning axborotlar manbaisosansubjektlardamoliyaviy hisobot tizimlarini hisoblanadi.

Moliyaviy hisobotlar sifatiga nisbatan talabnuqtainazaridan uning asosiy prinsiplaridan biriahami yatlib o'lishi hisoblanadi,

ya'ni moliyaviy hisobotlardan olinadigan axborotlar ma'lumahamiyatga ega va undan foydalanuvchilari tomonidan qabul qilinayotgan qarorlar uchun sezilarli ta'sir ko'rsatishi lozim.

Axborotlar utgandavr,

joriy vakel gusidavr qarorlaribo'yicha olingan natijalar asosida istiqbollibashoratlarni ishlab chiqishda ahamiyatlib o'lishi hisoblanadi.

Ahamiyatlilik yana foydalanuvchilari tomonidan kerakli moliyaviy xususiyatdagi axborotlarni yangiligi bilan ham belgilanadi.

Moliyaviy hisobotlarning haqqoniylik prinsipi.

Moliyaviy hisobotlar xo'jalik hayotining voqealarini aniq ko'rsatishi lozim.

Shunday na bunday hisobotlardan axborotlar manbaisifatida foydalanuvchilari tomonidan qabul qilinadigan boshqaruv- moliyaviy qarorlar o'zining samarasini berishi mumkin.

Neytrallik prinsipi.

Moliyaviy hisobotlar ma'lum turdagi hisobotlardan foydalanuvchilari manffatlarini qondirish uchun samaralib o'lishini nazard tutishi lozim emas.

Moliyaviy hisobotlar axborotlar manbaisifatida foydalanuvchilarning hammasi uchun bir xildabo'lishi lozim.

Tushunarlilik prinsipi.

Moliyaviy hisobotlar har qanday foydalanuvchilari uchun tushunarli va soddabo'lishi lozim.

Taqqoslanish prinsipi.

Ma'lum subjekt tomonidan shakllantiriladigan moliyaviy hisobotlar g'o'llaniladigan buxgalteriyahisoboti usullarining ketmaketligini asrash lozim hamda subjekt faoliyatining bir nechta hisobot davrlari axborotlarini solishtirishimkoniyatini ta'minlashi lozim.

Har qanday axborotlarning birligihisobning aniq prinsiplari asosidashakllantirilganligi danielibhiqib moliyaviy hisobotlarda aks ettiriladi.

Shuning uchun ham hisobot ma'lumotlarini shakllantirishda hisob prinsiplari muhim ahamiyat kasbetadi.

Bu prinsiplarga ikkiyoklamayozish prinsipi, hisobning iqtisodiy birlik prinsipi, davriylik prinsipi, amaldagi korxonaprinsipi, pullibaholash prinsipi,

¹И.Т. Балабанов «Финансовый менеджмент» Москва.: «Финансы .и статистика» 2004 г. 45 стр.

hisobotdavridagidaromadlarvaxarajatlarnimuvofiqlikprinsipi, ustigaqo'yibhisoblashprinsipivaboshqalarhisoblanadi.

Hisobotma'lumotlarinishakllantirishyo'nalishidahisobotlardakeltirilgananiqaxborotlargaqo'yilgancheklanishlargarioyaqilinishilozim.

Buninguchunquyidagiprinsiplargaamalqilinishiko'zdatutiladi: chiqimvakirimniptimalsolishtirish, ehtiyotkorlik (konservatizm), konfidensiallikprinsiplari.

Bozoriqtisodiyotiasosidarivojlanganmamlakatlardabuxgalteriyahisobinitartibgasolishmoliyaviyhisobotlarnitayyorlashqoidalarihisoblanuvchihisobstandartlarivositasidaamalgaoshiriladi.

Umumiyqabulqilinganhisobtamoyillari (Generally Accepted Accounting Principles(GAAP))buxgalteriyahisobidaaxborotlartayyorlashninghajmi, turlarivausullarinianiqlabberadi.

O'zbekistonRespublikasisubyektlaridamoliyaviyhisobotlaryuqoridakursatibutilganichkifoydalanuvchilaruchunhamda, xalqaribuxgalteriyastandardlaritalablarigamuvofiqliqtisodirivojlanganmamlakatlardagihisobtiziminin gtamoyillarigahammuvofiqlashilozim, shuningdekbuxgalteriyahisobiaxborotlarigavauningboshqaruvfunksiyasisifatidagiroligamuvofiqlikeli shikerak.

Tamoyillarningasosiyguruhlarningmazmuniturlimamlakatlardabuxgalteriyahisobinimilliytizimlarinisoddalashtirishmaqsadidaxalqaritashkilotlartomonidanishlabchikilayotganmavjudhisobvahisobotningxalqaristandardlarinianiqlabberadi.

Buxgalteriyahisobiningumumiyqabulqilinganstandartlarixo'jalikmuomalalariningsubyekktivlikdanche etlashishigaolibkeladi; xo'jalikmuomalalarininoto'g'ribaholash, noaniqliklarlaikkimonlamafikrliklarnioldinioladi, hamdaturlisubyektlardamoliyaviyhisobotlanisolishtirishimkoniyatinivaturlidavrlarko'rsatkichlarinis olishtirishimkoniyatinita'minlaydi.

Jahonamaliyotidaturlimamlakatlarningmilliyxususiyatlarigamuvofiqluvchibuxgalteriyahisobining 3 modelijaxoniqtisodiyotidaqabulqilingan:

Britan-amerikamodeli, hisobningmazkurturiAvstraliya, AQSH, BuyukBritaniya, Venesuela, Gonkong, Irlandiya, Islandiya, Kanada, Meksika, MarkaziyAmerikamamlakatlari, Kiprvaboshqamamlakatlardakengkullaniladi.

Bumodelningasosiyxususiyatlariijtimoiytashkilotlarhisobiningreglamentatsiyasi, hisobningmoliyaviyasoslari-investorlarivakreditorlarningsurovlariuchunaxborotlargaamoslanuvchanligi, faolqimmatliqog'ozlarningmavjudligi, umumiyvaprofessionalbuxgalteriyama'lumotlaribilanharakterlanadi.

Kontinentalmodel, hisobningmazkurmodeli, Avstriya, Aljir, Belgiya, Daniya, Misr, Ispaniya, Italiya, Lyuksemburg, Shveysariya, Shvetsiya, Yaponiyavaboshqamamlakatlargaxosdir. Bumodeliqtisodiyotningbanktizimivadavlatgakuchlibog'liqligibilanxususiyatlanibuningfarqlitomonibiznesningbankbilanmustahkamishlabchiqarishbog'liqligi, hisobvahisobotningdavlatmanfaatlariuchunmuvofiqligi, makroiqtisodiyrejalashtirishrivojlanganligibilanbelgilanadi.

JanubiyAmerikamodeli, hisobningmazkurmodeli, Argentina, Boliviya, Braziliya, Peru, Chili, Ekvadovaboshqanobarqarormamlakatlarnio'zichigaoladi. Bumodelningxususiyatlitomonishundaniboratki, yuqoridarajadagiinflyatsiyasharoitidadoimiyhisobma'lumotlarinikorrektirovkaqilish, aholivafirmalardaromadlarinihisobivanazoratibo'yichadavlatningqat'iytartibgasoluvchitalablari, fiskalyo'naltirilganligibilanbelgilanadi.

Keyingiyillarda, g'arbmamlakatlardabuxgalteriyahisobistandardlariniyaxlitlashtirishishlarikeskintusolmoqda. Chunonchi, xo'jalikfaoliyatiniyamoliyaviybozorlarnibaynalminallashuvi, transnatsional korporatsiyalarfaoliyatmasshtablarinikengayishi, turlimamlakatlarsubyektlariningishbilarmonsherikchiliginikengayishzaruriyatibilanbelgilanadi. Subyektlardamoliyaviyhisobotlarnixalqarostandardlarbo'yichato'ziishdaavvalo «subyektninghisobotlarinimalargaasoslangan»liginibilishlozim. Agarsubyektmustaqilhisoblansauninghisobotlaritarkibibo'yicha (balans,

foydavazararlarxaqidagihisobotlar, pulmablag‘lariningharakatitug‘risidagihisobot) vamazmunizamonaviyhisobmodellariasosidatashkilqilinishilozim.

Agarsubyecktshubakompaniyasihisoblansayokitransmilliykorporatsiyalarningfiliallarihisoblanishisobotlarkonsolidallashtirilganhisobotlartarkibigakiritilishivaundahisobningichkifirmalarstandartlaritizimigaamalqilishilozim.

Konseptualtamoyillarguruhimoliyaviyhisobotlarningiqtisodiy mazmuninitashkilqiluvchiko‘rsatkichlarga bo‘lgantalabnianiqlaydi. Ularbuxgalteriyaamaliyotidafoydalaniladiganasosiytushunchalarmajmuasidankelibchiqibshakllantiriladivabuxgalteriyahisobiningnazariyasoslaribilanmuvofigravishdaqat‘iybelgilanadi. Yuqoridagilargaasoslanganholdashunita‘kidlashkerakkimoliyaviyhisobotlarnishakllantirishvauningtaahhlilimurakkabvako‘pmexnattalabqiluvchijarayondir.

Bundamasalaningmarkazimoliyaviyhisobotolishningaxborotlarbazasiboshlang‘ichinitashkilqiluvchiko‘rsatkichlaryig‘ishvaqaydqilishdantortibinflyatsiono‘zgarishlaroqimivaboshqatartibgasolishelementlarijarayonlarita‘sirinihisobgaolganholdasubyecktarmoliyaviyholatinitahlilqilishalgoritmini ishlabchiqishgachabo‘lganaxborottexnologiyalarninghammasosqichlarinitashkilqilishningsamaraliyotlariniko‘rsatishdaniboratbo‘ladi.

Shubilanbog‘liqravishdasubyecktarmoliyaviyhisobotlarnito‘zishdaaxborotlarolish, qaytaishlashvatahlilqilishhuchunkompleksinstrumentalelementlar: dinamikligi, qat‘iybelgilanishi, kullanihilishisoblashtexnikalarinazoratiostidaishbilarmonqarorlarqabulqilishjarayonidaindividualvakkollegialishtiroketishkabilanbelgilanadi.

Moliyaviyhisobotlarnito‘zishtamoyillaritashqivaichkifoysalanuvchilaruchunqo‘laybo‘lishini nazardato‘tishibilansubyecktlarichkiboshqaruvtizimiuchunqo‘laymoliyaviyaxborotlarberishnihamnazardatutadi.

4. Moliyaviyhisobotlardanfoydalanuvchilarularningmanfatlari vahisobotshakllariniyuritishdagiasosiytalablar

Tadbirkorliksubyektlariningrivojlanishivataaraqqiyotinisamaralitashkiletishdaengmuhimtarki biyqismlardanbo‘lmishmoliyaviyhisobotlartuzish, taqdimetishvaulardanfoydalanishalohidaahamiatgaega. Moliyaviyhisobotlar, bozoriqtisodiyotisharoitidasubyecktaro‘zoldigaqo‘yganmaqsadlarigaerishishidavamoliyaviyfaoliyatini natijalarinibaholash, tahliletishhamdamoliyaviyboshqaruvtizimiboshqaruvivainvestitsionfaoliyatbo‘yicha qarorlarni ishlab chiqishdatuziladiganhisobotlarnio‘zichigaoladi.

Tadbirkorliksubyektlaribelgilanganmaqsadlarigaerishishidavomida:

-o‘tganhisobotdavridagimoliyaviy-xo‘jalikfaoliyatningnatijalarini, tahlilqilishlarivaboholashlari;

-ichkivatashqifoysalanuvchilaruchuno‘ziningmoliyaviy-xo‘jalikfaoliyatini natijalaribo‘yicha umumlashtirilganma‘lumotlarniaksettiruvchibirtizimgakeltirganholdayig‘ibtaqdimqilishlarikerak.

O‘zbekistonRespublikasining

«Buxgalteriyahisobito‘g‘risida»giquonunigavaMoliyavazirligining2002yil 27 dekabrda gi 140-sonlibuyrug‘igako‘ramoliyaviyhisobotlarshakllariningtarkibitasdiqlangan.

Kichiktadbirkorliksubyektlariyillikmoliyaviyhisobotlarnifaqatqisqartirilgantartibbo‘yichatopshiradilar:

- buxgalteriyabalansi – 1-shakl;
- moliyaviynatijalarto‘g‘risidahisobot – 2-shakl;
- debitorlikvakreditorlikqarzlarto‘g‘risidama‘lumotnoma– 2a- shakl;
- tushuntirishxati (sxema, jadval, grafikvah.k.).

Bozorsharoitidasubyecktaro‘zta sarufidagibarcharesurslarnimoliyaviy, moddiyvapulresurslariningharakatihamdaulardansamaralifoysalanishjarayoniniboshqarishidamoliyaviyhisobotlarmuhimo‘rintutadi. Shundayekan,

kichiktabirkorliksubyektlariyillikmoliyaviyhisobotlariningtarkibida4-shakl–

«Puloqimlarito‘g‘risida»gihisobotnihamtuzishlaritavsiyaetiladi.
Undasubyecktarningpulmablag‘lariaylanishivaulardansamaralifoydalanishimkoniyatlariko‘rsatiladi.
Subyecktarmoliyaviyma‘lumotlardanfoydalanganholdao‘zmoliyaviyfaoliyatlarigaaniqbahoberishlari
vabuma‘lumotlarnibuxgalteriyahisobotlaridaaksettirishlarimuhimvazifalardansanaladi.

BUXGALTERIYABALANSI– 1-SHAKL.

Subyektbalansiuningma‘lumdavrdagimablag‘larivabumablag‘larningmanbalariholatiniko‘rsatadi.

Buxgalteriyabalansihisobotdavriningboshivaoxiridasubyecktgategishlibo‘lganmulkningmavjudligiva
harakatiniaksettiradi. Hamdaaktivvapassivqismlardaniboratbo‘lib,

uningAktivqismidasubyektmablag‘lariningturlarivajoylanishi, passivqismidaesa,
unibumablag‘larningtashkiltopishmanbalarivatayinlanishiaksettiriladi.

Subyekttaktivlarivapassivlariningo‘zgarishimablag‘larhamdaularningtashkiltopishmanbalarioshishiy
okikamayishigaolibkeladi.

Balansningaktivqismiuzoqmuddatliaktivlarvaaylanmaaktivlarnio‘zichigaoladi.

Uzoqmuddatliaktivlargasubyecktgategishli**asosiyvositalar**, ya‘ni,
xizmatmuddatibiryildanortiqvabirdonasi

(komplekti)ningbahosisotibolishsanasidaO‘zbekistonRespublikasidabelgilanganengkamoylikishhaq
iningellikbaravaridanortiqbo‘lganaktivlarkiradi.

Subyektrahbaritomonidanengkammiqdorbelgilanishimumkin.

Nomoddiyaktivlargasubyecktadaromadkeltiruvchiyokiuningishlabchiqarishiniyuritishgashart-
sharoityaratuvchi, moddiyko‘rinishgaegabo‘lmaganpatent, mualliflikhuquqi, savdomarkalari,
dasturiyta‘minotvaboshqalarkiradi.

Subyektninguzoqmuddatliaktivlaribundantashqari, o‘rnatiladiganasbob-uskunalar,
moliyaviyinvestitsiyalar, kapitalqo‘yilmalar, uzoqmuddatlidebitorlikqarzlarnihamo‘zichigaoladi.

Joriyaktivlargasubyektmablag‘lariningmuomalaviysikliyokibiryildavomidato‘liqishlatiladig
anaktivlarkiritiladi.

Balansningaktivqismijoriyaktivlarisubyektmoliyaviyqarorlarniqabulqilishidaumumlashtirilibqo‘yid
agichatarkibdakeltiriladi:

- pulmablag‘lari;
- qisqamuddatlimoliyaviyqo‘yilmalar;
- debitorlikqarzlari;
- tovar-moddiyazhiralari;
- kelgusidavraxarajatlari.

Subyekttaktivlartarkibidagipulmablag‘lariasosiyvayuqorilikvidlimablag‘lartarkibigakiradi.

Bundaymablag‘larga hisoblashish, valyutaschyoti,
bankdagimaxsusschetlarvakassadagipulmablag‘laritushuniladi.

Ular subyektdabirlamchito‘lovvositasihisoblanadi.

Balansningpassivqismidasubyektmablag‘lariningtashkiltopishmanbalariksettiriladi.

Buqisimmablag‘larningmanbalarivamajburiyatlarbo‘limlarigaajratilgan.

Balanspassivqismining o‘zmablag‘larimanbalaribo‘limigaustavkapitali, qo‘shilgankapital,
rezervkapital, taqsimlanmaganfoйда (qoplanmaganzarar), maqsadlitushumlar,
kelgusidavraxarajatlari vato‘lovlari uchun rezervlarkiradi.

Balanspassivqisminingmajburiyatlarbo‘limidauzoqmuddatlivajoriymajburiyatlar,
byudjetgato‘lovlarbo‘yicha qarzlari, molyetkazibberuvchilarga qarzlari vaboshqalaraksettiriladi.

Subyektbalansinio‘rganishdaasosiyetiboryilboshidao‘tgandavrdamulkvamablag‘larqanchali
ko‘zgarganligihamdaaktivdagiharbirbandpassivdagimanbalariniqanchalikta‘minlanganligigaqaratiladi.

Balansningpassivqisminihamaynanaktivlarkabimablag‘larharakatigako‘ra,
qarzlarniqaytarishmuddatigaqarab, qo‘yidagiguruhlargaajratiladi:

- qisqamuddatlipassivlar;
- uzoqmuddatlipassivlar;
- doimiypassivlar.

Qisqamuddatlimajburiyatlar

aylanmaaktivlarhisobidanqoplanadiganyoki qisqamuddatliyangimajburiyatlarningshakllanishinatijas idauziladiganmajburiyatlardir.

qisqamuddatlimajburiyatlarning tarkibi g aboshqatashqilotlardanbiryilgachabo'lganmuddatgaolingank reditorlikqarzlari vabankningqisqamuddatlikreditlarikiradi.

Uzoqmuddatlimajburiyatlarda korxonaningbiryildanortiqmuddatgaolingankreditvaqarzlariif odalanadi. Ushbuma'lumotlarbuxgalteriyabalansining 1-shakli 2-jadvaldakeltirilgan.

2-jadval

Buxgalteriyabalansi 1-shakl

Ko'rsatkichlarning nomi	Satr kod	Hisobotd avrining boshiga	Hisobotd avrining oxiriga
1	2	3	4
AKTIV			
I. Uzoqmuddatli aktivlar			
Asosiy vositalar:			
Boshlang'ich (qaytatiklash) qiymati (0100, 0300)	010		
Eskirish summasi (0200)	011		
qoldiq (balans) qiymati (satr. 010-011)	012		
Nomoddiy aktivlar:			
Boshlang'ich qiymati (0400)	020		
Amortizatsiya summasi (0500)	021		
qoldiq (balans) qiymati (satr. 020-021)	022		
Uzoqmuddatli investitsiyalar, jami (satr. 040+050+060+070+080), shujumladan:	030		
qimmatli qog'ozlar (0610)	040		
SHo'bxo'jalik jamiyatlariga investitsiyalar (0620)	050		
qaramxo'jalik jamiyatlariga investitsiyalar (0630)	060		
Chetel kapital mavjud bo'lgan korxonalarga investitsiyalar (0640)	070		
Boshqa uzoqmuddatli investitsiyalar (0690)	080		
O'rnatiladigan asbob-uskunalar (0700)	090		
Kapital qo'yilmalar (0800)	100		
Uzoqmuddatli debitorlik qarzlari (0910, 0920, 0930, 0940)	110		
Shundan: muddat o'tgan	111		
Uzoqmuddatli kechiktirilgan xarajatlar (0950, 0960, 0990)	120		
I bo'lim bo'yicha jami (satr. 012+022+030+090+100+120)	130		
II. Joriy aktivlar			
Tovar- moddiy zahiralari, jami (satr. 150Q160Q170Q180), shujumladan:	140		
Ishlabchilar shahiralari (1000, 1100, 1500, 1600)	150		
Tugalanmagan ishlabchilar (2000, 2100, 2300, 2700)	160		
Tayyor mahsulot (2800)	170		
Tovarlar (2900 dan 2980 ning ayirmasi)	180		
Kelgusidavir xarajatlari (3100)	190		
Kechiktirilgan xarajatlar (3200)	200		
Debitorlar, jami (satr. 220+230+240+250+260+270+280+290+300+310)	210		
Shundan: muddat o'tgan	211		
Haridor va buyurtmachilarning qarzi (4000 dan 4900 ning ayirmasi)	220		

Ajratilganbo'linmalariningqarzi (4110)	230		
SHo'bavaqaramxo'jalikjamiyatlariningqarzi (4120)	240		
Xodimlargaberilganbo'naklar (4200)	250		
Molyetkazibberuvchilarvapudrachilargaberilganbo'naklar (4300)	260		
Byudjetgasoliqvayig'imlarbo'yichabo'nakto'lovlari (4400)	270		
Maqsadlidavlatjamg'armalarivaso'g'urtalarbo'yichato'lovlari (4500)	280		
Ta'sischilarningustavkapitaligaulushlarbo'yichaqarzi (4600)	290		
Xodimlarningboshqaoperatsiyalarbo'yichaqarzi (4700)	300		
Boshqadebitorlikqarzlari (4800)	310		
Pulmablag'lari, jami (sitr.330+340+ 350+360), shujumladan:	320		
Kassadagipulmablag'lari (5000)	330		
Hisoblashishschiyotidagipulmablag'lari (5100)	340		
Chetelvalyutasidagipulmablag'lari (5200)	350		
Boshqapulmablag'larivaekvivalentlari (5500, 5600, 5700)	360		
Qisqamuddatliinvestitsiyalar (5800)	370		
Boshqajoriyakivlar (5900)	380		
II bo'limbo'yichajami (sitr.140+190+200+210+320+370+380)	390		
Balansaktivibo'yichajami (sitr.130+str.390)	400		

Ko'rsatkichlarningnomi	Satrkode	Hisobotdavrining boshiga	Hisobotdavrining oxiriga
1	2	3	4
PASSIV			
1. O'zmablag'larimanbalari			
Ustavkapitali (8300)	410		
qo'shilgankapital (8400)	420		
Rezervkapitali (8500)	430		
Sotibolinganaxususiyaaksiyalar (8600)	440		
Taqsimlanmaganfoyda (qoplanmaganzarar) (8700)	450		
Maqsadlitushumlar (8800)	460		
Kelgusidavrxarajatlarivato'lovlariuchunzahiralalar (8900)	470		
1 bo'limbo'yichajami(sitr.410+920+430+440+450+460+470)	480		
II. Majburiyatlar			
Uzoqmuddatlimajburiyatlar, jami (sitr.500+510+520+530+540+550+560+570+580+590)	490		
shujumladan: uzoqmuddatlikreditorlikqarzlari (sitr.500+520+540+560+590)	491		
shundan: muddatio'tganuzoqmuddatlikreditorlikqarzlari	492		
Molyetkazibberuvchilarvapudratchilargauzoqmuddatliqarzlari (7000)	500		
Ajralganbo'linmalargauzoqmuddatliqarzi (7110)	510		

SHo‘baqaramxo‘jalikjamiyatlargauzoqmuddatliqarz (7120)	520		
Uzoqmuddatlikechiktirilgandaromadlar (7210,7220,7230)	530		
Soliqvamajburiyto‘lovlarbo‘yichauzoqmuddatlikechiktirilganmajburiyatlar (7240)	540		
Boshqauzoqmuddatlikechiktirilganmajburiyatlar (7250,7290)	550		
Haridorlarvabuyurtmachilardanolinganbo‘naklar (7300)	560		
Uzoqmuddatlibankkreditlari (7810)	570		
Uzoqmuddatliqarzlari (7820,7830,7840)	580		
Boshqauzoqmuddatlikreditorlikqarzlari (7900)	590		
Joriymajburiyatlar, jami (sitr.610+630+640+650+660+670+680+690+700+710+ 720+730+740+750+760)	600		
shujumlardan: joriykreditorlikqarzlari (sitr.610Q630Q650Q670Q680Q690Q700Q710Q720Q760)	601		
shundan: muddatio‘tganjoriykreditorlikqarzlari	602		
Molyetkazibberuvchilarvapudratchilargaqarz (6000)	610		
Ajralganbo‘linmalargaqarz (6110)	620		
SHo‘bavaqaramxo‘jalikjamiyatlargaqarz (6120)	630		
Kechiktirilgandaromadlar (6210,6220,6230)	640		
Soliqvamajburiyto‘lovlarbo‘yichakechiktirilganmajburiyatlar (6240)	650		
Boshqakechiktirilganmajburiyatlar (6250,6290)	660		
Olinganbo‘naklar (6300)	670		
Byudjetgato‘lovlarbo‘yichaqarz (6400)	680		
So‘g‘urtalarbo‘yichaqarz (6510)	690		
Maqsadlidavlatjamg‘armalarigato‘lovlarbo‘yichaqarz (6520)	700		
Ta‘sischilargabo‘lganqarzlari (6600)	710		
Mehnatgahaqto‘lashbo‘yichaqarz (6700)	720		
Qisqamuddatlibankkreditlari (6810)	730		
Qisqamuddatliqarzlari (6820,6830,6840)	740		
Uzoqmuddatlimajburiyatlariningjoriyqismi (6950)	750		
Boshqakreditorlikqarzlari (6950 dantashqari 6900)	760		
II bo‘limbo‘yichajami (sitr 490 + 600)	770		
Balanspassivibo‘yichajami (sitr.480 + 770)	780		

Balansdantashqarischyotlardahisobgaolinadiganqiyamatliklarning mavjudligito‘g‘risida ma’lumot

Ko‘rsatkichlarning nomi	Satr kodi	Hisobotdavrining boshiga	Hisobotdavrining oxiriga
Qisqamuddatli ijaraga olingan asosiy vositalar (001)	790		
Mas’ulaslashga qabul qilingan tovar-moddiy qiyamatliklar (002)	800		
Qayta ishlashga qabul qilingan materiallar (003)	810		
Komissiyaga qabul qilingan tovarlar (004)	820		

O'rnatish uchun qabul qilingan uskunalar (005)	830		
Qat'iy hisobot bunaklari (006)	840		
To'lovga qobiliyatsiz debitorlarning zarargahis obdanchi qarilgan qarzi (007)	850		
Olingan majburiyat vato'lovlarning ta'minoti (008)	860		
Berilgan majburiyat vato'lovlarning ta'minoti (009)	870		
Uzoq muddatli jarashartnoma siga asosan berilgan asosiy vositalar (010)	880		
Ssuda shartnoma sibo'yicha olingan mulklar (011)	890		
Kelgusidavrlardagi soliqlar tortiladigan bazadanchi qariladigan xarajatlar (012)	900		
Vaqtinchalik soliqlar to'lovlari (turlari bo'yicha) (013)	910		
Foydalanishdagi inventar vaxo'jalik jihozlari (014)	920		

MOLIYAVIYNATIJAR TO'LOV RISA'DA HISOBOT. 2-SHAKL

Bozor sharoitida subyektlar faoliyatini boshqarishda umumiy natijalarining shakllanishini oliyaviy vositalar samaradorligini ifodalovchi muhim ko'rsatkich - foydaning roli oshib boradi. Chunki foyda korxonaning kelajakdagi rivojlanishini boshqaruvda asosiy moliyalashtirish manbai bo'ladi.

Subyektlar umumiy natijalar to'lov risa'dagi hisobot moliyaviy yildaromadlari, xarajatlari va so'f foydani yoki zarar nika ko'rsatadi.

Daromad mahsulotlarning sotilishi, xizmatlar ko'rsatilishini ta'jisi da xususiy kapital miqdorining oshishini ta'minlovchi omildir. Daromadlarning tushumi bilan naqd pul mablag'lari (kelib tushgan pul mablag'lari) hajm oshadigan yoki debitorlik qarzlari ya'ni, haridorlarga to'lash lozim bo'lgan summalar ham ko'payib boradi.

Xarajatlari kapitalni kamaytiradigan daromad olish maqsadida amalga oshirilgan harakatlarning natijasida vujudga keladi.

Xarajatlari sotilgan tovarlarning tannarxiya yoki bevosita tijorat muomalalarini amalga oshirish bilan bog'liq bo'lgan sarflarga teng bo'ladi.

Soff foyda umumiy olingan daromadning umumiy xarajatdan oshgan summasidir.

Foyda subyektning muhim ko'rsatkichi bo'lib, barcha pul tushumi (daromad) lari bilan xarajatlari o'rtasidagi farq nika ko'rsatadi.

Agarda umumiy xarajatlari daromadlari danka ko'p bo'lsa, korxonamoliyaviy yil nizarar bilan yakunlaydi.

Su'yektning so'f foydasida mahsulot (ish, xizmat) larni sotishdan, umumxo'jalik va moliyaviy faoliyatlarini hamda favquloddazararlardan iborat barcha xarajatlari ni qoplab, qo'shimcha olinadigan daromadlaridagi soliqlar summasini to'lagandan keyin qolgan summasiga aytiladi. Su'yekt foydasini shakllantirish olingan daromad ko'paygan yoki kamayganligi, uning o'zgarish sabablariga bog'liq bo'lganligi uchun bu o'zgarishgata'siretuvchi omillar o'rganiladi.

Su'yektning so'f foydasi qo'yidagilardan tashkil topadi;

- mahsulot (ish, xizmat) larni sotishdagi ganyalpi foyda;
- asosiy faoliyatdagi ganyalpi foyda;
- umumxo'jalik faoliyatidagi ganyalpi foyda (yoki zarar);
- favquloddazariyatlardagi ganyalpi foyda (yoki zarar);
- foyda (daromad) danka to'lanadigan soliqlar.

Subyektolgan foyda nitaqasimlashasosan ikki yo'nalishda amalga oshiriladi:

byudjetga to'lanadigan soliqlar,

yig'im,

to'lov va ajratmalar hamda subyektning ixtiyorida qoladigan so'f foyda.

Hozirgisharoitdasubyektlarmoliyaviynatijalarto‘g‘risidagihisobot (2-shakl)nibyudjetgato‘lovlarto‘g‘risidagima‘lumotnomabilanbuxgalteriyahisobivahisobotiniyuritish tartibqoidalaridankelibchiqibtuzadivataqdimetadi. Moliyaviynatijalarto‘g‘risidagihisobotshakli 3-jadvaldakeltirilgan.

3-jadval

Moliyaviynatijalarto‘g‘risidagihisobot 2-shakl

	Satrkodi	O‘tganyilning shudavrida		Hisobotdavrida	
		daromadlar (foyda)	xarajatlar (zararlar)	daromadlar (foyda)	Xarajatlar (zararlar)
1	2	3	4	5	6
Mahsulot (tovar, ishvaxizmat)-larnisotishdansoftushum	010		X		X
Sotilganmahsulot (tovar, ishvaxizmat)larningtannarxi	020	X		X	
Mahsulot (tovar, ishvaxizmat)larnisotishningyalpifoydasi (zarari) (satr.010-020)	030				
Davr xarajatlari, jami (satr.050Q060Q070 Q080), shujumlardan:	040	X		X	
Sotishxarajatlari	050	X		X	
Ma‘muriyxarajatlar	060	X		X	
Boshqamuomalaviyxarajatlar	070	X		X	
Kelgusidasoliqqatortiladiganbazadanchiqariladiganhisobotdavrixarajatlari	080	X		X	
Asosiyfaoliyatningboshqadaromadlari	090		X		X
Asosiyfaoliyatningfoydasi (zarari) (satr.030-040Q090)	100				
Moliyaviyfaoliyatningdaromadlari, jami (satr.120Q130Q140 Q150Q160) shujumlardan:	110		X		X
Dividendlarshaklidagidaromadlar	120		X		X
Foizlarshaklidandaromadlar	130		X		X
Uzoqmuddatliijara (moliyaviylizing)dandaromadlar	140		X		X
Valyutakursifarqidandaromadlar	150		X		X
Moliyaviyfaoliyatningboshqadaromadlari	160		X		X
Moliyaviyfaoliyatbo‘yichaxarajatlar (satr. 180Q190Q200 Q210) shujumlardan:	170	X		X	
Foizlarshaklidagixarajatlar	180	X		X	
Uzoqmuddatliijara (moliyaviylizing)bo‘yichafoizlarshaklidagixarajatlar	190	X		X	
Valyutakursifarqidanzararlar	200	X		X	
Moliyaiyfaoliyatbo‘yichaboshqaxarajatlari	210	X		X	
Umumxo‘jalikfaoliyatiningfoydasi (zarari) (satr.100Q110 -170)	220				

Favquloddafoydavazarlar	230				
Daromad (foyda)solig'ito'langungaqadarfoyda (zarar)(satr. 200 -230)	240				
Daromad (foyda)solig'i	250	X		X	
Foydadanboshqasoliqlarvayig'implar	260	X		X	
Hisobotdavriningsoffoydasi (zarari)(satr.240-250-260)	270				

Byudjetgato'lovlarto'g'risidama'lumot

Ko'rsatkichlarningnomi	Satrkod i	Hisobotbo'yich ato'lanadi	Haqiqatdato'la ngan
Daromad (foyda), (satr.281Q282) Shujumladan:	280		
Yuridikshaxslardan	281		
Jismoniyshaxslardan	282		
Yalpitudumdanolinadiganyagonasoliq	290		
Belgilangandaromaddanolinadiganyagonas oliq	300		
Yagonayersolig'i	310		
Yagonasoliq	320		
Qo'shilganqiymatsolig'i	330		
Aksizsolig'i	340		
Yerostiboyliklaridanfoydalaganlikuchunsol iq	350		
Ekologiyasolig'i	360		
Suvresurslaridanfoydalaganlikuchunsoliq	370		
Importbo'yichabojxonaboji	380		
Mol-mulksolig'i	390		
Yersolig'i	400		
Infrastrukturani rivojlantirishsolig'i	410		
Boshqasoliqlar	420		
Mahalliybyudjetgayig'implar	430		
Byudjetgato'lovlarningkechiktirilganligiuc hunmoliyaviyjazolar	440		
Jamibyudjetgato'lovlarsummasi (280 dan 440 satrgacha,281 va 282 satrlardantashqari)	450		

PULOQIMLARITO'RSIDAGIHISOBOT. 4-SHAKL.

Puloqimlarito'g'risidagihisobotO'zbekistonRespublikasining "Buxgalteriyahisobito'g'risida"giqonunigamuvofiqhisobotlargakiritilgan. Undapulmablag'lariningharakatinuqtainazaridansubyecktningmulkibo'lganmoliyaviyresurslariningo'zgarishiaksettiriladi. Buhisobotyordamidainflyatsiyasharoitida, boshqamoliyaviyhisobotshakllarinito'ldirishdahisoblashusulidanfoydalanishnie'tiborgaolganholda, subyecktninglikvidliginiobyektivbaholashimkoniyaratiladi.

Bozorsharoitidaharqandayfaoliyatyuritadigansubyekto'ztaarrufidagibarcharesurslarningharakatini samaralitashqiletishiuchunpuloqimlariningharakatito'risidagihisobotnituzadihamdama'lumotlarnitahliletishorqalimoliyaviyboshqarishni amalga oshiradi. Chunkipuloqimlarito'risidagihisobotdasubyecktningjoriyxo'jalikfaoliyatijarayonidapulmablag'lariningkelibtushishi, sarflanishivaularningyilboshivayiloxiridagiqoldig'i, shuningdek, investitsionvamoliyaviyfaoliyatgayo'naltirilganpulmablag'lariaksettiriladi.

Subyektning joriy xo‘jalik, investitsion va moliyaviy faoliyatining ta‘siridagi barcha pul mablag‘lari o‘zgarishi bupul mablag‘lariga va unga tenglashtirilgan mablag‘larning qoldiqlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni hisobot davrining boshida oxirigacha atano‘rnatish imkonini beradi.

"Puloqimlar to‘g‘risidagi hisobot" to‘rttabo‘limdantashqil topgan:

1. Muomalaviy faoliyat natijasida olingan pul mablag‘larining harakati.
2. Soliqni to‘lash uchun sarflangan mablag‘lari.
3. Investitsiya faoliyati uchun sarflangan va olingan pul mablag‘lar.
4. Moliyaviy faoliyat bo‘yicha sarflangan va olingan pul mablag‘lar.

Puloqimlar to‘g‘risidagi hisobot subyektning yuqoridagi jadadaro madkeltiradigan rejalarni loyihalashtirish uchun chetdan pul mablag‘larni qayilmasdanna qayilbilano‘zini o‘zita‘minlash imkoniyatini ko‘rsatadi.

Bozor sharoitida subyektlar muomalaviy, investitsion va moliyaviy faoliyatini tashkilotlari to‘liq o‘rganish zarur bo‘lganligi uchun kichik tadbirkorlik subyektlari ham ushbu hisobot shaklini to‘ldirish uchun zarur bo‘lganligi ta‘kidlanadi. Puloqimlar to‘g‘risidagi hisobotning shakli 4-jadvalda keltirilgan.

4-jadval

Puloqimlar to‘g‘risidagi hisobot. 4-shakl

Ko‘rsatkichlarning nomi	Satr kod	Kirim	Chiqim
1	2	3	4
Muomalaviy faoliyat			
Mahsulot (tovarish va xizmat)larni sotishdankelibtushgan pul mablag‘lari	010		
Material (tovarish va xizmat)lar uchun moliyetkazib beruvchilarga to‘langan pul mablag‘lari	020		
Xodimlarga va ularni o‘qitish uchun to‘langan pul mablag‘lari	030		
Operatsion faoliyatning boshqa pul tushumlari va to‘lovlari	040		
Jami: operatsion faoliyatning so‘f pul kiritimi (satr. 010-020-030+040)	050		
Investitsiya faoliyati			
Asosiy vositalarni sotib olish va sotish	060		
Nomoddiy aktivlarni sotib olish va sotish	070		
Uzoq vaqisqamuddatli investitsiyalarni sotib olish va sotish	080		
Investitsion faoliyatning boshqa pul tushumlari va to‘lovlari	090		
Jami: investitsion faoliyatning so‘f pul kiritimi (chiqim) (satr. 060+-070+080+-090)	100		
Moliyaviy faoliyat			
Olingan va to‘langan foizlar	110		
Olingan va to‘langan dividendlar	120		
Aksiyalarni qayitishdankelibtushgan pul mablag‘lari	130		
Xususiy aksiyalarni sotib olingan va to‘langan pul mablag‘lari	140		
Uzoq vaqisqamuddatli kredit va qarzlarni to‘layotgan va to‘langan pul mablag‘lari	150		
Uzoq muddatli ijaralar (moliyaviylizning)bo‘yicha pul tushumlari va to‘lovlari	160		
Moliyaviy faoliyatning boshqa pul tushumlari va to‘lovlari	170		
Jami: moliyaviy faoliyatning so‘f pul kiritimi (chiqim) (satr. 110+120+130+140+150+160+170)	180		
Soliq qayitish			
To‘langan daromad (foida) solig‘i	190		
To‘langan boshqa soliqlar	200		

Jamito'langansoliqlar (sitr 190+200)	210		
Jamimoliyaviyxo'jalikfaoliyatiningsofpuikirimiyOchiqimi (sitr.050+100+180-210)	220		
Yilboshidagipulmablag'lari	230		
Yiloxiridagipulmablag'lari	240		

Chetelvalyutasidapulmablag'lariningharakatitog'risidama'lumot

Ko'rsatkichlarningnomi	Sitr kodi	Mi qdori
Yilboshigaqoldiq	250	
Kelibtushganvalyutamablag'lari, jami (sitr 261+262+263+264), shujumladan	260	
Sotishdanolingantushum	261	
Konvertatsiyaqilingan	262	
Moliyaviyfaoliyatbo'yicha	263	
Boshqamanbalar	264	
Sariflanganvalyutamablag'lari, jami (sitr 271+272+273), shujumladan	270	
Molyetkazibberuvchilarvapudratchilargato'lovlar	271	
Moliyaviyfaoliyatbo'yichato'lovlar	272	
Boshqamaqsadlaruchun	273	
Yiloxiridagiqoldiq (sitr 250+260+270)	280	

Tayanchiboralar: Subyektfaoliyatini boshqarish, ishlabchiqarishni boshqarish, tashkiliy ta'minot, axborotlarga ta'minot, moliyaviy hisot, balans, balansning aktiv, balansning passiv, moliyaviy natija, puloqimi, xususiy kapital, muomalaviy faoliyat, moliyaviy faoliyat, investitsion faoliyat.

Nazorat uchun savollar.

- O'zbekiston Respublikasidamoliyaviy hisobotlarnituzishvataqdimqilishning huquqiy-meyoriyasoslari.
- Moliyaviy hisobotning tuzilishivataarkibisubjektningbalansi, foydavarazarlartog'risidahisobot.
- Moliyaviy hisobotlardan foydalanuvchilarvaularningmanfaatlari.
- Moliyaviy hisobotlarning shakllari.
- Buxgalteriyabalansi, 1-shakl.
- Moliyaviy natijalartog'risidagihisobot, 2-shakl.
- Asosiy vositalarning harakatitog'risidagihisobot, 3-shakl.
- Puloqimlaritog'risidagihisobot, 4-shakl.
- Xususiy kapitaltog'risidagihisobot, 5-shakl.
- Moliyaviy hisobotshakllarinitog'rituzishbo'yicha qo'yiladigan asosiy talablar.
- Balans tushunchasi, uning mohiyativakorxonalaruchun zaruriyati. Balansning aktivvapassiv qismlari. Buxgalteriyabalansinituzishvataqdimetishtartibi.
- Moliyaviy natijalartog'risidagihisobotning mohiyativaahamiyati. Tarkibiyelementlari: daromadlar, xarajatlar, foyda, hisobotnituzishvataqdimetishtartibi.
- Puloqimlaritog'risidagihisobotning mohiyativaahamiyati. Puloqimlaritog'risidagihisobotnituzishvataqdimetishtartibi.
- Asosiy vositalarning harakatitog'risidagihisobot, uning mohiyativaahamiyati.
- Xususiy kapitaltog'risidagihisobot, uning mohiyativaahamiyati. Xususiy kapitaltog'risidagihisobotning tarkibiyelementlarivatuzishtartibi.
- Hisobotlarningo'zarobog'liqligi, subyektbalansiorqaliuningfaoliyatiniatijalarinazoratqilish.
- Hisobotningekspress-diyagnostikasi.

Tavsiya etiladigan adabiyotlar

1. Aktualniyevoprosi administrativnogo finansovogoprava. SB. nachtr. Vip 2. - M.: MGIMO, 2004. – 209 s.
2. Astaxov V. P. Finansoviyuchet. Testi: Uchebnoyeposobiye. - M.: IDFBK-Press, 2004. – 200 s.
3. Blank YE. G. Osnovifinansovogomenedjmenta. - M.: INFRA, 2004g.
4. Don Patinkin. Dengi, protsentiseni. - M.: Ekonomika, 2004. - 375 s.
5. Donsova A. V., Nikifirova N. A. Analiz finansovoyotchetnosti. Praktikum. - M.: DeloiServis, 2004. – 144 s.
6. Mironov M. G. Finansoviymenedjment (Spravochnikrukovoditeya). - M.: GrossMedia, 2004. – 144 s.
7. Kovalev V. V. Finansoviyuchetianaliz: konseptualniyeosnovi. - M.: Finansiistatistika, 2004. – 720 s.
8. Sobirov M. A., «Tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirishning asoslari», Toshkent: Konsauditinform - Nashriyot, 2003.
9. Xodiyev B. YU., Samadov A., Yusupov M. S., Meliboyev SH. Avabosh. «Kichik tadbirkorlik faoliyatiasoslari» (o'quv amaliy qo'llanma). - Toshkent: YEHTEMPUS dasturi «Matador-2000» loyihasi, 2004. - 144 bet.
10. Xodiyev B. YU., Samadov A., Yusupov M. S., Meliboyev SH. Avabosh. «Kichik tadbirkorlik damoliyaviy menejment» (o'quv amaliy qo'llanma). - Toshkent: YEHTEMPUS dasturi «Matador-2000» loyihasi, 2004. - 144 bet.

Internet veb- saytlari:

www.uz

www.gov.uz

II- BO'LIM: SUBYEKTLARNING MOLIYAVIY FAOLIYATINI BOSHQARISH

3-MAVZU: MOLIYAVIY TAHLILNING ASOSLARI

Reja:

1. Moliyaviy tahlilning turlari va ularning o'tkazish uslublari.¹
2. Moliyaviy koeffitsiyentlar va ko'rsatkichlar bilan ishlash.
3. Subyektlarning moliyaviy baholash damoliyaviy hisobotlar va koeffitsiyentlardan foydalanish usullari.

1. Moliyaviy tahlilning turlari va ularning o'tkazish uslublari

Bozoriqtisodiyotiga o'tish jarayonida turlimulk shaklidagi subyektlarning faoliyatida erkin munosabat yuritish, hamkorlikda faoliyat ko'rsatish uchun sherik tanlay bilish, o'zi ishlab chiqargan mahsulot va unisotishdan olgandaromadgato'liq egalik qilish, moliyaviy ko'rsatkichlarining o'zgarishiga bevositatta sirtadi. Yangicha ish yuritish tashqi va ichki bozorlardagi tajribalimijoz va hamkorlarni tanlash bilan birga ularning moliyaviy imkoniyatlarini o'rganish zarurligini ko'rsatadi. Subyektlar faoliyatini o'rganishda moliyaviy hisobot asosiy manbabo'lib xizmat qiladi. Ular moliyaviy ma'lumotlarning umumlashtirish natijasida tuziladigan hamkorlikda ishlovchilarni o'rtasidagi birinchi o'rganish vositasiboladi.

Subyektlar moliyaviy holatining tahlilini faqat o'zi uchun, balki uning turlitumansheriklari, mulkdorlari va moliyaviy idoralari uchun hamkaotaa hamiyatgaega.

Kredit beruvchilarda stavva subyektlarning qarzmajburiyatlarini o'lash qobiliyati bilan qiziqadilar. Uzoq muddatlik kredit beruvchi bank yoki obligatsiyalarga sinikorxonaning olingan kreditlar bo'yicha foizlar va qarzniing asosiy summasini o'lash qobiliyati qiziqtiradi.

¹ ТДИУ ва МДХ мамлакатлари иқтисодий мутахассисликлари бўйича бакалаврият битирув-малакавий ишлари, магистирлик , номзодлик ва докторлик диссертацияларининг намунавий мавзулари (2002-2005 йиллар).

Subyektningmoliyaviyholatibukengqamrovlitushunchabo‘lib, ukorxonamoliyaviyresurslariningmavjudligi, joylashuvivaularndanfoydalanishniaksettiruvchiko‘rsatkichlartizimi áilanta‘riflanadi.

Hisobotlarasosidakorxonamoliyaviytahlilinio‘tkazilishibo‘yichatashqivaichkimoliyaviytahlil mavjud.

Subyektningrejalashtirilganmeyorlardanchetgachiqishlariningtahliliuningmoliyachilaritomonidanxo‘jalikfaoliyatihaqidagibarchaishonchliaxborotlarasosidaamalgaoshiriladiganmoliyaviyholatichkitahliliningtarkibiyqismibo‘libqoladi.

Subyektningmoliyaviyholatitashqimanfaatkontragentlar, mulkdorlaryokidavlatidoralaritomonidankorxonafaoliyatibo‘yichatuzilganmoliyaviyhisobotigaasoslangantahlilningharakterinikasbetadi.

Balanslikvidliginingtahlilijoriyto‘lovqobiliyatini baholash, kelgusidamoliyaviymuvozanatnivato‘lovqobiliyatini saqlabqolishningimkoniyatihaqidaxulosaberishi kerak.

Moliyaviykoefitsentlarningtahlilibusubyecktningmoliyaviyholatiniraqiblarningmoliyaviyholatigasolishtirish,

hamdabirqatorhisobotyillariuchunmoliyaviyholatdinamikasiningtadqiqotinio‘tkazishgaimkonberadi.

Balanshisobotibirtomondan, obyektivtahlilimkoniyatiniberuvchi, ikkinchitomondan, tahliliyhisobotlarnio‘tkazishuchunqulayshaklgao‘zgartirishtahlilnio‘tkazishdazaruriydastlabkibosqic hbo‘ladi.

Ichkitahlildoirasidakorxonamoliyaviybarqarorliginingo‘zarobog‘liqko‘rsatkichlarnio‘zichiga oluvchito‘lovqobiliyatigaegabo‘lmaslikbalansinituzishasosidaamalgaoshiriladi.

Balanslikvidligitahliliningvazifasikreditqobiliyatigabahoberishzaruriyatidankelibchiqadi.

Balansninglikvidligikorxonamajburiyatlariniuningpulgaaylanishmuddatimajburiyatlariniqoplashmuddatigamoskeluvchiaktivlaribilanqoplashdarajasifatidaaniqlanadi.

Balanslikvidliginingtahlililikvidlikdarajasigako‘raguruhlashtirilganvalikvidlikningkamayishitartibidajoylashtirilganaktivlarbo‘yichamablag‘larnito‘lashmuddatlariasosidaguruhlashtirilganvamuddatlar ningo‘sibborishitartibidajoylashtirilganpassivbo‘yichamajburiyatlarbilansolishtirishnio‘zichigaoladi .

Moliyaviykoefitsiyentlarkorxonamoliyaviyholatiningnisbiyko‘rsatkichlaridan, moliyaviykoefitsentlarningtahliliularningmiqdorlarinibazislimiqdorlarbilansolishtirishhamdahisobotdavrivabirqatoryillaruchunUshbumiqdorularningdinamikasinio‘rganishdaniborat.

Moliyaviytahlilningtizimivauningasosiyusullari.

Bozorsharoitidasubyektlarninganiqmoliyaviyqarorlarniqabulqilishdaqatormoliyaviytahliltizimivausullarikengqo‘llaniladi.

Yuqorisamaralimoliyaviyqarorlargaegabo‘lishmoliyaviymenejmentningqo‘yidagitahliltizimivausullaritarkibiga(3-chizma) bog‘liqbo‘ladi:

- hisobotnio‘qish;
- gorizontal(yokitrendli) moliyaviytahlil;
- vertikal(yokitarkibiy) moliyaviytahlil;
- taqqoslimoliyaviytahlil;
- integralmoliyaviytahlil;
- moliyaviykoefitsiyentlarningtahlili.

Hisobotnio‘qishvaushbushakllardaberilganmutlaqmiqdorlarnio‘rganishtahlilningengmuhim usullaridanbiridir.

Hisobotnio‘qishyokiubilanoddiytanishishsubyekttomonidanjalbqilinganmablag‘larning, ularnikiritishyo‘nalishlari, hisobotdavridaolinganfoydaning, pulmablag‘lariniolishningasosiymanbalari, hisobdaqo‘llanilayotganusullar, ulardagio‘zgarishlar, tashkiliytuzilishifaoliyatyo‘nalishlarivadividendsiyosatihamdaboshqalarhaqidaxulosachiqarishgaim konberadi.

Gorizontal

(yokitrendli)

moliyaviytahlilsubyecktningolingandavrdagialohidamoliyaviyko‘rsatkichlarinio‘rganishasosidashakllanadi.

Ushbutahliltizimidanfoydalanishjarayonidaalohidamoliyaviyko‘rsatkichlarningo‘sishsuratihisoblani

b, ularning umumiy o'zgarishlarini aniqlanadi.

Moliyaviy menejmentdagi tizim moliyaviy tahlilning qo'yidagi shakllar mavjud:

- hisobot davri moliyaviy ko'rsatkichlarini o'zgarishlarini aniqlash;
- hisobot davri moliyaviy ko'rsatkichlarini o'zgarishlarini aniqlash;
- moliyaviy ko'rsatkichlarini o'zgarishlarini aniqlash.

Vertikal

(yokitarkibiy)

moliyaviy tahlil subyektning alohida moliyaviy hisobot ko'rsatkichlarining tarkibi bo'yicha shakllanadi.

Butahlildan foydalanishda barcha alohida tarkiblarning moliyaviy ko'rsatkichlarining jamisalmog'iolib hisoblanadi.

Bunda,

tahlilayrim moliyaviy ko'rsatkichlarning

100

foizga qabul qilingan umumiy yakuniy ko'rsatkichdagisalmog'in aniqlash maqsadida o'tkaziladi.

Moliyaviy menejmentdagi tahlilning qo'yidagi shakllariga asoslanadi:

- aktivlarning tarkibi tahlili;
- kapitallarning tarkibi tahlili;
- puloqlarining tarkibi tahlili.

Taqoslimoliyaviy tahlil korxonaning alohida bo'lgan birtarkibdagiko'rsatkichlarini o'zaro bog'liqlikda mazmuniga qarab solishtirishlarasosida amalga oshiriladi.

Moliyaviy menejmentdagi foydalanish uchun qo'yidagi tahlil shakllar mavjud:

- moliyaviy ko'rsatkichlarni tarmoqlar o'taqoslash;
- moliyaviy ko'rsatkichlarni raqobatbardoshligi bilan taqqoslash;
- moliyaviy ko'rsatkichlarni ichki tarkibiy bo'limliklar bilan taqqoslash;
- moliyaviy ko'rsatkichlarni hisobotvarejabo'yicha taqqoslash.

Integral moliyaviy tahlil ba'zi alohida olingan subyektning moliyaviy ko'rsatkichlarini chuqur baholash shartlarini shakllantirishga imkon beradi. Butahlilning qo'yidagi shakllar mavjud:

- dyupontizimining integral tahlili;
- aniq mo'ljallangan integral moliyaviy tahlil;
- portfelli moliyaviy tahlil.

Moliyaviy koeffitsiyentlar tahlili

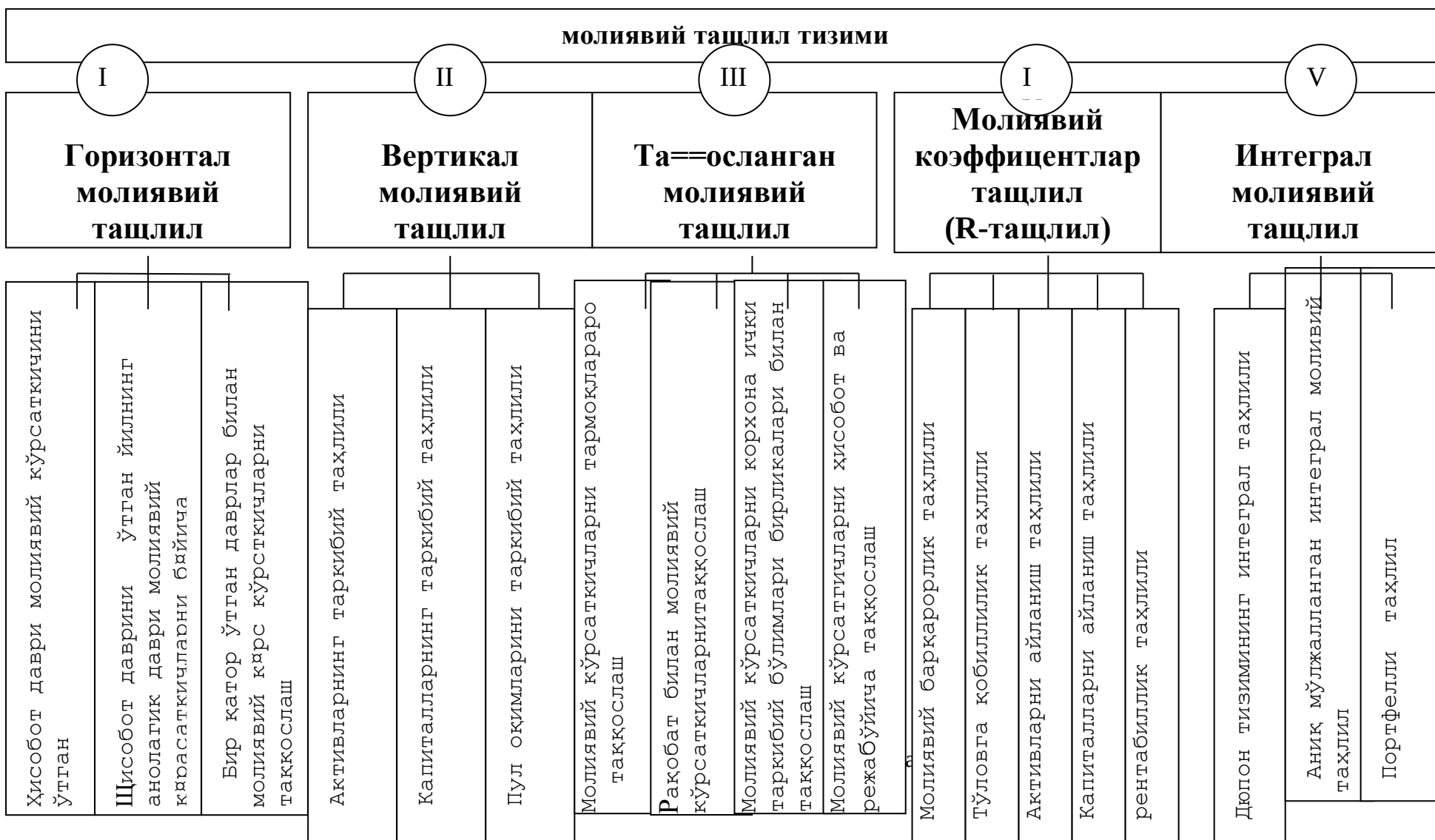
(R-

tahlil) subyektning umumiy moliyaviy ko'rsatkichlarini turlari hisoblashlar bo'yicha o'zaro solishtirilishiga asoslanadi.

Ayniqsa,

nisbiy yoki boshqako'rsatkichlar bilan subyektning moliyaviy holati va moliyaviy faoliyatining natijalari aniqlanadi. Butahlilning qo'yidagi shakllar mavjud:

- moliyaviy barqarorlik tahlili;
- to'lovqobiliyatining tahlili;
- aktivlarni aylantirishining tahlili;
- kapitalni aylantirishining tahlili;
- rentabillik tahlili.

2. Moliyaviy koeffitsiyentlar va ko'rsatkichlar bilan ishlash

Moliyaviy barqarorlik ko'rsatkichlari

Kichik tadbirkorlik subyektlari faoliyatining iqtisodiy samaradorligi ular bilan hamkorlik qiluvchi tashqi subyektlar, ya'ni moddiy-texnika to'la qurilmalar, turli shaxmatlarni ko'rsatuvchi korxonalar, mahsulot sotishga ko'rsatuvchi, tayyorlov va qayta ishlash korxonalari, kreditorlar va investorlar uchun ham muhim ahamiyatga ega. Tashqi subyektlar, birinchi navbatda, xo'jalikning moliyaviy holatini ifodalovchi ko'rsatkichlarga e'tibor qaratadilar.

Bu ko'rsatkichlarga quyidagilarni kiritish mumkin:

- kapital tarkibi ko'rsatkichi;
- to'lov qobiliyati (likvidlik) ko'rsatkichi;
- ish faolligi ko'rsatkichi;
- rentabellik ko'rsatkichi.

1.

Kapital tarkibi ko'rsatkichi kichik tadbirkorlik subyektlariga uzoq muddatli moliyaviy mablag'lar (quyilmalar) kiritgan kreditorlar va investorlarning himoyalangan darajasini aks ettiradi. U subyektning uzoq muddatli moliyaviy majburiyatlarini bajarish qobiliyatini ifodalaydi.

Mulk koeffitsienti

(K_M) kichik tadbirkorlik subyektlarining jamii kapitalidagi xususiy kapitalning ulushini ko'rsatadi:

$$K_M = \frac{XK}{\text{JAMII KAPITAL}}$$

Buyerda: XK – subyektning xususiy kapitali qiymati;

JAMII KAPITAL – subyektning jami aktivlarining o'rtacha yillik qiymati.

Subyektning mulkdorlari jamii kapital tarkibidagi xususiy kapital ulushini yuqorib o'tirishidan manfaatdor bo'ladilar. Bu koeffitsient birdan yuqorib o'tirish maqsadga muvofiq. Chunki, usubjektning ish faolligi tushib ketgan hollarda ko'pyo'q o'tirishlardan asraydigan kreditlar jalbetish uchun qayta ko'rib chiqiladi.

Moliyaviy qaramlik koeffitsienti

(K_{MK}) subyektning tashqi qarzlarga bog'liqlik darajasini ifodalaydi:

$$K_{MK} = \frac{KK}{XK}$$

Buyerda: KK – qarz va zigajal betilgan kapital qiymati;

XK – subyektning xususiy kapitali qiymati.

Bu ko'rsatkich qancha yuqorib o'tirsa, subyektning qarzlari shuncha ko'p va bankrotlik xatarishuncha yuqorib o'tiradi. Raqobatli bozorni muhitida bu ko'rsatkich birdan yuqorib o'tirish maqsadga muvofiq.

Kreditorlarning himoyalanganligi koeffitsienti

(K_{KX})

kreditorlarning berilgan kreditlar foizlariga e'tibor qaratilgan mas'uliyatning himoyalanganligi darajasini belgilaydi:

$$K_{KX} = \frac{CF}{\Phi X}$$

Buyerda: CF – soliq va foizlar to'langan qadardir so'f foyda;

ΦX – hisobot davrida foizlarni to'lash xarajatlari.

Bu ko'rsatkich xo'jalikning hisobot davrida foiz xarajatlari to'lash uchun nechamarta mablag' ishlal topganini ko'rsatadigan qancha yuqorib o'tirsa, kreditorlar uchun shuncha muhim hisoblanadi.

2.

To'lov qobiliyati

(likvidlik)

ko'rsatkichi subyektning kreditorlar oldidagi qisqa muddatli majburiyatlarini bajarish uchun zarur bo'lgan mablag'larini nisbatini ifodalaydi.

Buning uchun zarur bo'lgan datezlik bilan pul mablag'lariga aylantirishim koniyati (likvidligi) yuqoribo'lganaylanmamablag'larasosqilibolinadi.

Joriy likvidlik koeffitsienti (K_{jl})

subyektning yildavomidagi qisqamuddatli majburiyatlarini qoplash uchun mablag'lari yetarli yoki yetarli emasligini aniqlash uchun ishlatiladi. Bukoeffitsent 1 va 2 sonlar oraliqda bo'lishi maqsadga muvofiq:

$$K_{жл} = \frac{ПМ + МКк + ДКс + ТМЗ}{Мкм}$$

Buyerda: PM – subyektning pul mablag'lari;
 MK_k – qisqamuddatli moliyaviy quyilmalar;
 DK_s – sof debitorlik qarzi;
 TMZ – tovar-moddiy zahiralari;
 M_{km} – subyektning qisqamuddatli majburiyatlari.

Tezkorlikvidlik koeffitsienti (K_{shl}) subyektning qisqamuddatli majburiyatlarini qoplash uchun likvidligi yuqoriroq mablag'larini nisbatini aks ettiradi:

$$K_{шл} = \frac{ПМ + МКк + ДКс}{Мкм}$$

Buko'rsatkichning mohiyatishundan iboratki, ayrim hollarda qisqamuddatli majburiyatlarning qaytarish muddatitugab, tezda qarzni uzish zaruriyatitug'ilganda tovar-moddiy qiymatliklarni pulga aylantirishim koniyati biroz chegaralangan, ya'ni unisotish jarayonicha zilib ketishim mumkin. Bankdagis chetlar vakassadagi pul mablag'lari, qisqamuddatli moliyaviy quyilmalar va sof debitorlik qarzlari nisbatanyuqorilikvidli moliyaviy resurslar hisoblanadi.

Absolyutlikvidlik koeffitsienti (K_{al}) korxonaning qisqamuddatli majburiyatlarini qoplash uchun absolyutlikvidlikka egabo'lgan pul mablag'larining nisbatini aks ettiradi:

$$K_{ал} = \frac{ПМ}{Мкм}$$

3.

Rentabellikko'rsatkichlari barcha subyektlar faoliyatining eng asosiy va yakuniy ko'rsatkichidir.

Subyekt faoliyatini tahlil qilishda foydaning umumiy summasi bilan birga, uqanday xarajatlarevaziga olinayotganlini, mablag'lar qanday darajada aylanayotganligini bilish mulkdorlar, sheriklar va kreditorlar uchun o'ta hamiyatli hisoblanadi. Shuning uchun korxonaning moliyaviy hisobotida foydalilik darajasivamablag'laraylanishini ifoda etuvchi quyidagiko'rsatkichlar aks ettiriladi:

Aktivlar rentabelligi. (RA):

$$PA = \frac{C\Phi}{ЖА_{\text{йк}}}$$

Buyerda: SF – soffoyda;
 JA_{yk} – subyekt jami aktivlarining o'rtachayillik qiymati.

Subyektning jami aktivlar rentabeligisubyektaktivlariga qo'yilgan mablag'larning bir so'migato'g'ri keladigan soffoyda, aktivlardan qanchalik darajada foydalanilganligini ifodalaydi.

Sotilgan mahsulotning rentabelligi (RSM):

$$PCM = \frac{Я\Phi}{CCT} \text{ yoki } PCM = \frac{C\Phi}{CCT}$$

Buyerda: RSM – sotilgan mahsulot rentabelligi;
 YAF – yalpi foyda;
 SF – soffoyda;
 SST – mahsulot sotishdanoftushum.

Sotilgan mahsulotning rentabelligi sotilgan mahsulotning har bir soʻmi qancha yalpi foyda yoki soff oyda keltirganini koʻrsatadi.

Xususiy kapitalning rentabelligi (R_{XK}):

$$P_{XK} = \frac{C\Phi}{XK}$$

Buyerda: SF – soffoyda;
 XK – xususiy kapitalning oʻrtachayillik qiymati.

Mulk dori tomonidan kiritilgan kapitaldan foydalanish samaradorligini aniqlashda foydalaniladigan bu koʻrsatkich boshqa qiymatli qogʻozlarni kiritilganda olinishim mumkin boʻlgan daromad bilan solishtirish imkonini beradi.

Xususiy kapitalning har bir soʻmi qancha soffoyda keltirganini koʻrsatadi.

Mahsulot ishlab chiqarish xarajatlari rentabelligi

(R_{IX}),

bu ayrim turdagi mahsulotlarni ishlab chiqarish uchun qilingan xarajatlarning har bir soʻmi ga olingan yalpi foyda yoki soffoydani ifodalaydi.

Bu koʻrsatkichdanturli mahsulotlar ishlab chiqarishni solishtirish samaradorligini aniqlashda keng foydalaniladi.

$$P_{IX} = \frac{Y\Phi}{MIT} \text{ yoki } P_{IX} = \frac{C\Phi}{MIT}$$

Buyerda: YAF – yalpi foyda;
 SF – soffoyda;
 MIT – mahsulot ishlab chiqarish tannarxi.

4.

Ishfaolligiko effitsentlari korxonaning oʻz mablagʻlaridan qanchalik samarali foydalanayotganini aniqlash maqsadiga xizmat qiladi. Ishfaolligiko effitsentlari korxonaning mablagʻlari bilan ishitezligi, yaʼni mablagʻlarning pul koʻrinishiga oʻtishitezligini ifodalaydigan oʻjalikning toʻlovga qobilligini ifodalovchi muhim koʻrsatkichlar sifatida yuzaga chiqadi. Shuningdek, mablagʻlari bilan ishitezlashuv korxonaning ishlab chiqarish quvvati oshishiga ham sabab boʻladi. Ishfaolligiko koʻrsatkichlariga quyidagilarni kiradi:

Aktivlarning ayatlanishi

(AA)

bu korxona aktivlariga oʻyilgan mablagʻlarning har bir soʻmi qancha soʻmlik sotilgan mahsulot qiymatini keltirganini koʻrsatadi.

$$AA = \frac{CCT}{\text{ЖА}_{\text{йк}}}$$

Buyerda: SST – mahsulot sotishdanoftushum;
 JA_{yk} – korxona jami aktivlarining oʻrtachayillik qiymati.

Debitorlik qarzlarning ayatlanishi (DA):

$$DA = 365 : \frac{CCT}{DK}$$

Buyerda: DK – debitor qarzlari oʻrtachayillik qiymati.

Debitor qarzlarning ayalanishi subyektni necha kun davozishim mumkinligini koʻrsatadi.

Kreditorlik qarzlarning ayatlanishi (KA):

$$KA = 365: \frac{CMT}{KK}$$

Buyerda: SMT- sotilgan mahsulotning tannarxi;

KK- kreditor qarzlarning o'rtachayillik qiymati.

Kreditor qarzlarning aylandishi

(kunda)

xo'jalikning molyuboruvchilardan o'z qarzini uzish uchun nechakunkera kliginiko'rsatadi.

Tovar - moddiy zahiralari aylandishi (ZA):

$$ZA = 365: \frac{CMT}{TMZ}$$

Buyerda: TMZ – tovar-moddiy zahiralarning o'rtachayillik qiymati.

Tovar-moddiy zahiralarning aylandishi moddiy-
ishlab chiqarish zahiralari nisotish uchun nechakunkera kliginiko'rsatadi.

3.

Korxonalarining moliyaviy natijalarini baholashda moliyaviy hisobotlar vakoeffitsentlaridan foydalanish usullari.

Boshqaruv qarorlari qabul qilish uchun zaruriy axborotlarni bitta moliyaviy menejment uchun tegishli axborotlar manbalarining sifati, ko'rsatkichlar va ehtimollikligi ga bevosita bog'liqdir. Bunda birinchi navbatda korxonalarning ichki moliyaviy holatini o'zida aks ettiruvchi moliyaviy hisobotlar rasosiyl olinaydi. Moliyaviy hisobotlar moliyaviy menejment uchun boshqaruv, moliyaviy, investitsion qarorlar qabul qilishdagi eng muhim moliyaviy axborotlar manbai olinmaydi.

Bozoriqtisodiyotisharoitidaki korxonalardagi mavjud moliyaviy hisobotlarni tizimiasosan quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- balans;
- moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobot;
- asosiy vositalarning harakatitug'risidagi hisobot;
- byudjetga tulanmalar to'g'risidagi hisobotlar,
- pul oqimlar to'g'risidagi hisobot;
- xususiy kapital to'g'risidagi hisobot;
- debitorlik va kreditorlik to'g'risidagi hisobotlar.

Turlimamlakatlar da hisobotlarni shakllantirishga o'ziga xos talablar qo'yiladi, biroki hisobot tizimining asosiy shakllari sifatida balans va moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobotlar to'zila di.

Hisobotning qolgan shakllarining balans va moliyaviy natijalar to'g'risidagi hisobot shakllari xosilasi sifatida to'zila di.

Umuman hisobot tizimi elementlarining detallashtirilishi subyektlariqtisodiy faoliyatining natijalarini moliyaviy aks ettirilishini osonlashtiradigan foydalanuvchilar uchun bir qator qulayliklarni tugdirishim umkin.

Moliyaviy menejment axborotlarining asosiy manbaiki korxonalarning buxgalterlik balansihisobl anadi.

Balans subyektlarning ma'lum muddatlargamoliyaviy holatini tavsiflab, birtomondanyagona pulli baholanishlardasubyektlarning resurslarini tarkibini va ulardan foydalanish yo'nalishlarini ikkinchitomondanularni moliyalashtirish manbalarini aks ettiradi.

Subyektlar balansining aktiv va passiv tomonlarimuvozanatini ta'minlaydi.

Balansdagi o'zgarishlar aktivlar va passivlarning tarkibiy o'zgarishlar va passivlarning o'zgarishlar to'g'risidagi rimuton osib ravishdagikamayishiyoki o'zgarishlarimuvozanatini o'zida aks ettiradi.

Shuningdek balansdagi o'zgarishlar aktiv bo'limlari tarkibining o'zgarishlar va passiv bo'limlarining tarkibini o'zgarish bilan soddir bo'ladi.

Subyektlar faoliyatining davrimobaynida qabul qilingan investitsion qarorlarini o'zida aks ettiradi. Aktivlaruzoq muddatli aktivlar va qisqamuddatli aktivlarga bo'linadi.

Aksariyat xollardauzoq muddatli aktivlarni asosiy ishlab chiqarish fondlariga aylantirish zarur bo'lgan aktivlar deb nomlanadi. Uzoq muddatli aktivlar - bu xo'jalik faoliyatida foydalanish uchun jalb qilingan va yil mobaynida sotish uchun mullajlanmagan, bir hisobot davrimobaynidanki pvaqt foydalaniladigan mablag'lardir.

Qisqa muddatli aktivlar esa aksariyat xollarda aylantirilmagan mablag'lari deb nomlanib bunday mablag'lari bir hisobot davrimobaynida foydalaniladigan, sotiladigan va iste'mol qilinadigan mablag'lardir.

Moliyaviy qarorlarni qabul qilish uchun zarur bo'lgan aylantirilmagan mablag'larni tarkibiyidagi guruhlariga ajratiladi:

- pul mablag'lari;
- qisqa muddatli moliyaviy quyilmalar;
- debitorlik qarzlari;
- moddiy- ishlab chiqarish zahiralari.

Aylantirilmagan aktivlarning englik vidliqismi - pul mablag'lari hisoblanadi.

Bularga kasadagi bankdagi pul mablag'lari, valyuta mablag'lari kiradi.

Balansning debitorlik qarzlari bo'lgan subyektlar ishlab chiqargan mahsulotlarini yuklab junatgan mahsulotlarni pul bilan olib tushmagan aktivlar hisoblanadi.

Moddiy ishlab chiqarish zahiralari: odatdagi ish bilar moliyaviy vositalar bo'lgan subyektlarning odatdagi ishlab chiqarish ehtiyojlari uchun, sotilgan mahsulotni keyinchalik qayta ishlab chiqarishga mullajlangan moddiy aktivlar hisoblanadi.

Uzoq muddatli aktivlarning asosiy turlaridan biri asosiy vositalar bo'lgan, ular material shakldagi uzoq muddat foydalanishdagi mablag'lardir.

Mablag'larning bu kategoriyasiga binolar, inshootlar, mashina va jihozlar kiradi.

Keyingi asosiy turlaridan biri odatdagi moddiy aktivlar hisoblanadi bunday mablag'lari jismoniy shaklda bo'lgan mahsulot bo'lmagan mahsulot bo'lmagan subyektlar uchun ishlab chiqarishga mullajlangan mahsulotlar hisoblanadi. bunday aktivlar gapatentlar, tovar belgilari, savdo markalari, avtorlik huquqi va boshqalar kiradi.

Balansning passiv tomonida subyektlar moliyaviy sharoitlarini ta'minlash bo'yicha qarorlari o'z aksini topgan.

Moliyaviy menedjment maqsadlari uchun passivlarning quyidagi moddalarini guruhlariga ajratishimiz mumkin:

- qisqa muddatli majburiyatlar;
- o'zoq muddatli majburiyatlar;
- xususiy kapital.

Qisqa muddatli majburiyatlar aylantirilmagan aktivlar bilan koplanadigan yoki yangi qisqa muddatli majburiyatlar hisobiga qaytariladigan subyektlarning majburiyatlarini hisoblanadi.

Uzoq muddatli aktivlar -

biri yildan uzoq muddatda qaytarilish lozim bo'lgan majburiyatlardir.

Uzoq muddatli majburiyatlarining asosiy turlari sifatida uzoq muddatli qarzlarni kreditlar kiradi.

Passivlarning keyingi ko'rsatkichi, xususiy kapital bo'lgan subyektlar aksiyadorlik jamiyati hisoblansa, aksiyadorlik kapitali deb yuritiladi. Moliyaviy menedjment uchun mazkur guruh moddalarini quyilma qilingan kapital va jamg'arilgan kapital turlariga ajratish muhimdir.

Quyilma qilingan kapital - mulkdorlarning o'zlarining investitsiya qilingan kapitalidir.

Jamg'arilgan kapital -

subyektlar faoliyatini ta'minlash uchun soliq va dividendlarni olib tushirilgan moliyaviy resursdir. Bu moddagat qismlanmagan foyda, jamg'arish fondi, hisobot davrining so'ffoydasi kiradi.

Hisobot davrimobaynidagi moliyaviy natijalar ma'lum darajada korxonaning «moliyaviy natijalar tug'risidagi hisobot» da (2-shakl) o'z aksini topadi. Moliyaviy natijalar tug'risidagi hisobotda mahsulotni sotishdan tushgan softushum asosiy moliyaviy ko'rsatkich hisoblanadi.

Mahsulotni sotishdan tushgan softushum mahsulotni sotishdan olingan tushumdan egri soliq va boj xona bojlarini chiqarib tashlangan softushum moliyaviy natijadir.

Mahsulotni sotishdan yalpi foyda - softushumdan tashqari boshqa xarajatlarni chekirishdan qolgan moliyaviy natijadir.

Buko'rsatkichkorxonaning ishlab chiqarish faoliyatining samaradorligini tahlil qilishimkoniyatini yaratadi. Asosiy faoliyatdan olingan foyda (zararlar)- sotish olingan yalpi daromad summasidan davr xarajatlarichegiriladivaboshqamuomalaviy faoliyatdan olingan daromadlariyig'indisi hisoblanadi.

Soliqqatortilgan chabo'lgan foyda-

asosiy faoliyatdan olingan foydadan moliyaviy faoliyat va favquloddavujudgakeluvchi holatlar bo'yichad aromad xarajatlarining farqlari qushilishivache girilish natijasida aniqlanadi.

Soffoyda-

soliqqatortilgan chabo'lgan foydadan foydadan undiriladigan soliqlar va majburiy to'lovlarnichegirib tashlangan dan sungkoladigan moliyaviy natijahisoblanadi.

Bu moliyaviy natijaso fishlab chiqarishning moliyaviy natijasihisoblanadiva undan dividend tulanadi.

Dividend tulanandan sungqolgan foyda taqsimlanmagan foydahisoblanadivabalansning 1 bo'limidao'zaksini topdi.

«Xarajatlarning tarkibi tug'risidagi nizom»ning qabul qilinishimoliyaviy natijalartug'risidagihisobotda alohida o'zaksini topdi.

Moliyaviy natijalartug'risidagihisobotning oxirgi moddasitaksimlanmagan foydanihisoblash uchunasos hisoblanuvchi soffoydako'rsatkichihisoblanadi.

Moliyaviy menedjment uchun nafaqat moliyaviy natijalarnibilish zarur, balkihisobotdvrinmobaynidapulmablag'larining harakatlarinivaulardan foydalanishyo'nalishlarinianiqlash zarur.

Pulmablag'larining harakatlaritug'risidagihisobotma'lumotlarimoliyaviy menedjer uchun muhim axborotlar manbaihisoblanadi. Chunki, subyektdagi investitsion, moliyaviy ishlab chiqarish, muomalaviy faoliyatlar jarayonlaridapulqimlarining dinamikasini aniqlashdagiasosiy moliyaviy axborotlaraynanpulmablag'larining harakatitug'risidagihisobotdanolinadi.

Moliyaviy hisobotlar ma'lumotlariasosidamoliyaviy qaror qabul qilish uchun zaruriyma'lumotlar tahlil qilina divamazkur tahlil natijalarigaasoslangan holdaboshqaruv qarorlariqabulqilinadi.

Moliyaviy hisobotlarnitahlil qilishdegandasubyektlarning hisobotidagimoliyaviy-xo'jalik faoliyatiko'rsatkichlarinio'rtasidagio'zarobog'liqliknianiqlashtirish tushuniladi.

Moliyaviy baholashning mazkur usul natijalaribo'yichamanfaatdor shaxslar vatashqilotlarning subyektmoliyaviy-xo'jalik faoliyatining joriy natijalarinibaholashasosid qarorlar qabulqilinadi.

Tahlilning asosiy usullaridan biribalans va moliyaviy natijalartug'risidagixisobotlarniko'ribchiqish bilan bog'liq hisobotlarnio'qish vaabsolyut miqdorlarnio'rganish hisoblanadi.

Hisobotlarnio'kish subyektning jalb qilingan mablag'larining asosiy manbalaritug'risidagixulosalarqilis h, ularni quyilmalar qilishyo'nalishlaritug'risidagixaborotlar olish,

pulmablag'larini olish manbalaritug'risidama'lumotlar olish,

subyektning tashkiliy strukturasivauning faoliyatyo'nalishlari,

dividend siyosatiboshqalarto'g'risida axborotlarga egabo'linadi. Biroq, bu axborotlar,

o'zining ahamiyatiligigakaramasdan, boshqaruv qarorlariqabul qilishda, xususan,

moliyaviy menedjment qarorlarini uchun subyektning faoliyatining asosiy ko'rsatkichlaridynamikasini baholash vauniboshqaturdosh subyektlar bilansolishtirishimkoniyatini tulgichata'minlamaydi.

Shuning uchun ham solishtirmatahlil kursakichlaridan ham amaliyotdakeng foydalaniladi.

Gorizontal tahlil, hisobotko'rsatkichlarining oldingi yillarganisbatan, turlimoddalarinisolishtirish natijasidagiabsolyut vanisbiy tebranishlarinianiqlaydi.

Vertikal tahlil yillarbo'yicha emas balkibalansko'rsatkichlarining moddalarinibirbirigao'zarosolishtirish bilan bog'liqko'rsatkichlartizimidaniboratbo'lib moliyaviy menedjment qarorlarini uchun zaruriy bo'lgan axborotlarni olishdamuhimhisoblanadi.

Trend tahlil bir necha yillarmobaynidagiko'rsatkichlarnibazisi yildagiko'rsatkichlar bilano'zarosolishtirish va yillarmobaynidama'lumko'rsatkichlarning bazisi yilganisbatandynamiko'zgarishlarinianiqlash bilan bog'liqdir.

Hisobotlarnitahlil qilishning keng qo'llanilgan usullarimaxsus moliyaviy koeffitsientlarnio'rgani shhisoblanadi.

Bu koeffitsientlar korxonalar moliyaviy holatitug'risidagixaborotlar berishdakatta ahamiyatga egahisoblanadi.

Ularining afzalliklari korxona aktivlarini inflyatsiya jarayonida o'g'ribaholashning muhim usuli hisoblanadi. Bu usulning mohiyati, birinchidan, ko'rsatkichlarini hisoblashda; ikkinchidan, qandaydir asosganisbatni solishtirish bilan belgilanadi. Bunday asoslarga quyidagilari kiritiladi:

- umumiy qabul qilingan standartlar;
- o'rtacha tarmoq ko'rsatkichlari;
- o'tgan yillarning o'rtacha ko'rsatkichlari;
- raqobatlashuvchi subyektlarning moliyaviy ko'rsatkichlari;

Agar bu koeffitsiyentlar solishtiriladigan asosganisbatni yomonroq ko'rsatguchi subyektni «nochorlik» faoliyatini kursatib beruvchi «Iqtisodiy indikator» rolini o'ynaydigan iqtisodiy xabarotlar olish uchun keyingi tahlil ishlari olib boriladi.

Subyektlar uchun moliyaviy koeffitsiyentlar ularning faoliyatini tashqi moliyaviy hisobotlardan foydalanuvchilarga omonidano'g'ribaholash uchun muhim moliyaviy xabarotlar manbalaridan biri hisoblanadi.

Shuning uchun moliyaviy menedjermu him moliyaviy koeffitsiyentlarning ta'siri ostida qarorlar qabul qilinishi shaharakat qiladi.

Koeffitsiyentlarning analitik qiymatini taqqoslaydigan aksariyat rivojlangan mamlakatlarda moliyaviy koeffitsiyentlardan axborot manbasi sifatida foydalanish uchun maxsus nashriyotlar faoliyat ko'rsatadilar. Masalan, AQShda «Robert Morris Associates», AQSH savdo vazirligining solik byurosi, «Mudisindustrialmenyuel», Yaponiyada «Kaysyanenkan» vaboshqalar.

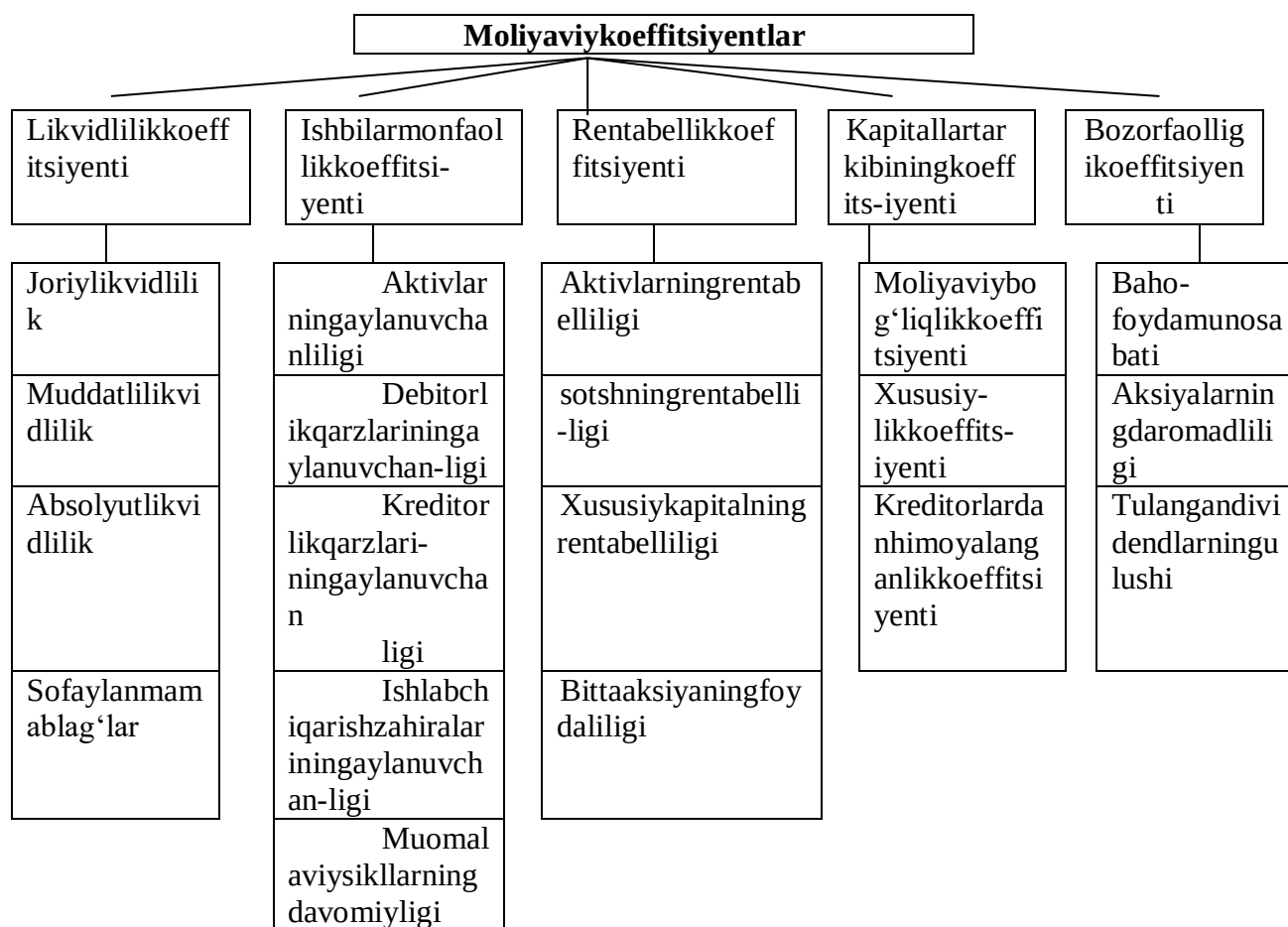
Moliyaviy koeffitsiyentlarini hisoblashda yagona kursakichlarni tanimagan o'zgarishlarni hisoblaydi.

Masalan, AQShda 10-15 yil davomida ko'rsatkichlardan foydalaniladi. Ammo, jaxsonamaliyotida subyektlarning moliyaviy holatini baholashda investitsion jalb qiluvchanligini baholashda quyidagilari ko'rsatkichlardan keng foydalanilish ko'rsatiladi:

- likvidlik koeffitsiyenti;
- kapitalning tarkibi;
- ish bilarmon faollik ko'rsatkichlari;
- rentabellik koeffitsiyenti;
- bozor faollik ko'rsatkichi.

¹ Бирман А. «Опережая время» - М.: Наука, 1990 стр 76

Hisobotning asosiy moliyaviy koeffitsiyentlari

Subyektning moliyaviy holati va barqarorligini tahlil qilishda ko'pgina moliyaviy koeffitsiyentlarni hisoblash va ularning o'zgarish tendensiyalarini aniqlash muhim ahamiyatga egaadir.

Subyektning qarzmablag'larini baholash va uning to'lov qobiliyatini potentsialni qalab beruvchi koeffitsiyentlardan birililik koeffitsiyentini hisoblanadi.

Subyektlarda debitorlik va kreditorlik qarzlari to'lovlarining muddatlarini haqida axborot bulmasa, u holda likvidlik ko'rsatkichlari ishlatiladi.

Likvidlik koeffitsiyenti subyektning yil mobaynida qisqamuddatli majburiyatlarini qaytara olishi imkoniyatini aniqlaydi. Likvidlik koeffitsiyenti: joriy likvidlik, muddatlik vidlilik, absolyutlik vidlilik, sofaylanmamablag'larika bielementlardan iborat.

Joriy likvidlik koeffitsiyenti subyektning kichik davr mobaynida majburiyatlarini qaytara olish uchun zaruriy mablag'larni mavjudligini aniqlaydi.

Umumiy qabul qilingan standartlar bo'yicha mazkur koeffitsiyentning meyorimi qdori 1 dan 2 gacha bo'lishi lozim.

Koeffitsientning past chegarasi korxonaning qisqamuddatli majburiyatlarini qaytarish uchun eng kam mablag'larning miqdorini belgilaydi,

aksholdak kapitalning noratsional strukturasini mavjudligini tasdiqlaydi.

Koeffitsiyentni aniqlashda uning dinamikasiga alohida e'tibor berish lozim.

Joriy likvidlik koeffitsiyentini hisoblashda hisobotlarning ko'rsatkichlaridan foydalaniladi.

Chunonchi, pulmablag'lari, qisqamuddatli moliyaviy quyilmalar, sof debitorlik qarzlari, moddiy ishlabchiqarish zahiralarining yig'indisi subyektning qisqamuddatli qarzlari nisbatika rini hida aniqlanadi.

Joriy likvidlik koeffitsiyentining tarkibiy qismi sifatida muddatlik vidlilik koeffitsiyentini hisoblanadi.

Muddatlik vidlilik koeffitsiyenti aylanma aktivlarning nisbatanyuqoriroqlik vidlilikka ega qismini qisqamuddatli majburiyatlar nisbatini aks ettiradi.

Muddatlik vidlilikni aniqlashda korxonaning pulmablag'lari, qisqamuddatli moliyaviy quyilmalar,

sofdebitorlikqarzlarningqisqamuddatliqarzlarganisbatinikursatibberadi.
 Subyektdamuddatliklikvidlikningyo‘qligiishbilarmonlikimkoniyatlariniqo‘llashgaqobiliyatsizekanli
 gidandalolatberadi.
 Mazkurko‘rsatkichningpastdarajasima‘muriyatngharakatlaridaerkinlikyo‘qliginibildiradi.
 Subyektjoriyqarzlarnivamajburiyatlarinitulayolmasligiutajiddiysalbiynatijalarmavjudligidandalolat
 beradi. Buesa, uzoqmuddatlimoliyaviyquyilmalarvaaktivlarnimajburansotishga,
 ayrimhollardainqirozgauchrashgaolibkeladi.
 Absolyutlikvidliklikkoefitsiyentikorxonaningrealpulmablag‘lariniqisqamuddatlimajburiyatlarginisba
 tinianilabberadi.
 Sofaylanmakapitalaraylanmaaktivlardanqisqamuddatliaktivlarnichegiribtashlagandanso‘ngqolganqi
 smihsoblanadi.
 Yuqoridagiko‘rsatkichlartizimivositasidabizsubyektlarningturlixilxatarlardanhimoyalanganli
 kdarajasinianiqlashimkoniyatigaegaliginianiqlabolishimizmumkin.
 Ammobuko‘rsatkichlarhardoimhamsubyektlarningfaoliyatinituligichabaholabberaolmaydi.
 Chunonchi,
 likvidliklikkoefitsiyentiningmeyordanortishibevositasubyektlardaishchankapitalarmeyoriningpasayi
 shigaolibkeladi. Masalan,
 absolyutlikvidliklikkoefitsiyentipulmablag‘lariniqisqamuddatliqarzmajburiyatlarganisbatiorqalianiql
 anadi. Ammo,
 naqdpulmablag‘lariniko‘payishikorxonadaishchanlikfaoliyatiningpasayishigaolibkeladi.
 Shuninguchunhammoliyaviyko‘rsatkichlartizimidagiayrimko‘rsatkichlarningmiqdorkoefitsiyentlari
 birbirigateskarinisbatdahisoblanadi.
 Subyektmulkdolariuchunlikvidliklikningyo‘qligiyokiuningpastdarajasidaromadningpasayishi,
 nazoratningyo‘qolishi, kapitalquyilmalarningqismanyokibutunlayyo‘qolishinibildiradi.
 Agarmulkdorningjavobgarligicheklanmaganbo‘lsa,
 uholdazararlarmulkningmiqdorigahamta’siretishimizmumkin.
 Kreditorlaruchunbundayahvolfoizto‘lovlariningvaularqarzlarningasosiyimqdorningkechiktirilishin
 ihamdaulargategishlimiqdorningqismanyokibutunlayyo‘qolishinibildiradi.
 Joriyto‘lovgaqodirlilikortushuncha, negaki, ukelajakkakaratilgan.
 Likvidliklikningko‘rsatkichlariesakelajakdato‘lovgaqodirliliknianiqlashgayordamberishimizmumkin.
 Iqtisodiyotningnobarqarorligivainflyatsiyajarayonlariningkuchayishiharbirkorxonadayetarlichalikvi
 dlilikkoefitsiyentinibashoratqilishgaundaydi.
 Likvidliklikkoefitsiyentidarajasibashoratqilinganhisobotyokiekstrapolyatsiyausuliyordamidaxalqilin
 adi. Hisobvabalansma‘lumotlariasosidaamalgaoshiriladi.
 Kapitallarningtarkibiningko‘rsatkichiyokiaksariyathollardato‘lovqobiliyatiko‘rsatkichisubye
 ktlargauzoqmuddatlimoliyaviyquyilmalarqilgankreditorlarvainvestorlarmanfaatlarninghimoyalanga
 nlikdarajasinianiqlabberadi.
 Ularsubyektlarninguzoqmuddatliqarzlarniqaytaraolishqobiliyatinikursatadi.
 Korxonaningto‘lovgaqobilligideyilganda,
 uningmuddatlimajburiyatlaribo‘yichato‘lovlarnio‘zvaqtidaamalgaoshirishtushuniladi.
 Moliyaviytahliljarayonidajoriyvakekguvsito‘lovgaqodirligio‘rganibchiqiladi.
 Hisobotdavriuchunjoriyto‘lovgaqodirlikbalalariasosidauningto‘lovvositalariningmuddatlimajburiyat
 laryig‘indisibilansolishtirilishiorqalianiqlanadi.
 To‘lovvositalariningyig‘indisinianiqlashbo‘yichaturlikarashlarmavjud.
 To‘lovvositalarigaayirboshlanadiganvapulgaaylanadiganqisqamuddatliqimmatliqog‘ozlarni,
 debitorlikqarzlarningbirqisminikiritishimizmumkin. Muddatlimajburiyatlargajoriypassivlar,
 ya’nito‘lovuddatitugaganmajburiyatlarvaqarzar(qisqamuddatlibankkreditlari, mahsulotlar,
 ishlarvaxizmatlar, byudjetvaboshqayuridikhamdajismoniyshaxslargabo‘lgankreditorlikqarzlari)
 kiritiladi.
 To‘lovvositalariningmuddatlimajburiyatlaruustidanqo‘yiladiganustamasisubjektningto‘lovgaqodirli
 gidandalolatberadi.
 Xususiylilikkoefitsiyentisubjektningxususiypitalaritarkibidagiulushiniko‘rsatadi.
 Rivojlanganmamlakatlardabuko‘rsatkichimkoniyatdarajasidayuqoribo‘lishilozimliginingmAqsadga

muvofigligita'kidlanadi. Umumanolganda, mazkur koeffitsiyentning nisbatanyuqoribo'lish kreditlar va investorlarning manfaatlarini uchun yuqorih isoblanadi. Ammo, foydameyor bank kreditlarini boshqa qarzmablag'lari % meyorlaridan yuqoribo'lgan sharoitda bunday ko'rsatkich o'qilgan qarz olish konsepsiyasigaunchalik to'g'ri kelmaydi. Chunki, kredit mablag'larining bozoriqtisodiyotisharoitidagikonseptualasoslari «nochor» subyektlar uchun inaberiladigan moliyaviy yordam emas, balki kredit mablag'larini kredit resurslaridan samarali foydalanishimkoniyatiga egabo'lgan subyektlar tomonidan olinish bilan bog'liq tadbirkorlik faoliyatiga asoslanadi.

Moliyaviy bog'liqlik koeffitsiyenti subyektlarning tashqi qarzdorlarga bog'liqlik darajasini kursatadi.

Buko'rsatkichning miqdori qanchalik yuqoribo'lsa subyektlar bankrotlikka olib keluvchi xatarli vaziyatga vujudga keltirib beradigan potentsial defitsitlarini hunchalik darajada mavjud bo'ladi.

Umuman, bu koeffitsiyentning miqdori bozor sharoitida 1 ko'rsatkichidan oshib ketmasligi zarur.

Tashqi qarzlarga yuqoridarajadagi bog'liqlik subyektni sotish sur'atining pasayish sharoitida moliyaviy holatining pasayishiga olib keladi. Modomiki,

qarz kapitali ribo'yicha foizlartulash xarajatlari doimiy xarajatlari hisoblanadi, kibunday sharoitda subyektni sotish hajmini mutanosib ravishda kamaytirib olmaydi.

Bundantashkari, moliyaviy bog'liqlikning yuqoridarajasi subyektni tashqi bozor stavkalaridan yangi kreditlar olishdabir qancha qiyinchiliklarga duch keladi.

Moliyaviy bog'liqlik koeffitsiyenti subyektni tomonidan moliyalashtirish manbalarini tanlashda muhim rol o'ynaydi.

Ishbilarmon faollik varenta bellikko'rsatkichlarini shakllantirishda axborotlarning manbalarisifatidabalans va moliyaviy natijalartug'risidagi hisobot ma'lumotlaridan foydalaniladi.

Ishbilarmon faollikko'rsatkich subyektni zining mablag'laridan qandaysamaradorlikda foydalanishini ku rsatib beradi

Aylanuvchanlikko'rsatkichlar subyektlarning moliyaviy holatini baholashda katta ahamiyatga ega. Modomiki,

mablag'larining aylanish tezligi ya'ni qiymatning pul shaklini olish tezligi subyektlarning to'lov qobiliyatiga bevositata'sir qiladi.

Bundantashkari aylanmamablag'larini aylanish tezligining oshishida ma'lum sharoitlardagi subyektlarning texnik- ishlabchiqarish potentsialining oshishiga asiretadi.

Birinchiguruhko'rsatkichlari- busubyektning xo'jalik faolligiga qidagiumumiy tasavvurga aniqlik keltirib beradigan umumiy aylanuvchanlik koeffitsiyentini hisoblanadi.

Ishbilarmon faollikko'rsatkich tizimining elementlarisifatida aktivlarning aylanuvchanligi, debitorlik qarzlarning aylanuvchanligi, kreditlik qarzlarning aylanuvchanligi, moddiy ishlabchiqarish zahiralari ning aylanuvchanligi, muomalaviy jarayonlarning aylanuvchanligi kabi ko'rsatkichlardan foydalaniladi (5-chizma qarang). Ishbilarmon faollikko'rsatkichlar tizimining har bir element subyektlarning aktivlari, debitorlik, kreditlik qarzlarning aylanish tezligini batafsil ravishda baholaydi.

Subyektlar damoliyaviy menedjment tizimini shakllantirishda giboshvazifa sifatida shakllantirilgan anasosiy va aylanma kapitalni boshqarish, qarzmablag'larining o'qilgan manbalarini tanlash, ishlabchiqarishning samaradorligini oshirishga moliyaviy dastaklar va usullar bilan ta'sir mexanizmlarini shakllantirish hisoblanadi. Ma'lumki,

qarz mablag'larini shakllantirish va ulardan foydalanish subyektlar uchun yuqoridarajadagi mas'uliyatni talab qiladi. Chunonchi,

takror ishlabchiqarish natijasida olingan kushimcha qiymat avvalod davlatning markazlashtirilgan pul fondlari, kreditlarning manfaatlarini hamda korxona uchun foydalanish shakllantirish zarur.

Shuningdek olingan qarzmablag'larining ishlabchiqarish jarayonidagi davriyligini bilantilgan ko'rsatkichlarini tanlash natijasida subyektlar to'lov qobiliyatining yo'qolishim mumkin.

Shuninguchun hamsubyektlarda qisqamuddatli qarz mablag'larini qaytar olish imkoniyatini baholashda likvidlik ko'effitsiyentini ko'rsatkichlaritizimidan foydalaniladi.

Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda biz,

«Orzu»

aksiyadorlik jamiyatining moliyaviy holatini tahlil qilib chiqamiz.

5-jadval

«Orzu» O.T.A. Jning kreditgalayoqatlili¹

Ko'rsatkichlar	2003 yil	2004 yil	O'zgarishi
Qoplash ko'effitsiyenti	0,07	0,31	0,24
Likvidlik ko'effitsiyenti	1,35	-	-1, 35
Mustakillik ko'effitsiyenti	0,66	0,76	0,1

«Orzu» aksiyadorlik jamiyatining o'z mablag'larining jamimulkulushida o'tganyilganisbatan 0,1 ko'effitsiyentga kamaygan; O'tganyilganisbatan qarzlarning summasi 0,19 ko'effitsiyentga kamaygan. daromadlari 0,14 ko'effitsiyentga o'zgargan; xarajatlarning qoplash aktivlari 0,77 ko'effitsiyentga oshgan; Zahiravaxarajatlarning qoplash manbalari 0,26 ko'effitsiyentga o'zgargan.

O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining maxsus №33 sonli yo'riqnomasiga ko'ra, kredit surovchibarcha subyektlarning buxgalteriyabalansima'lumotlariga qarab quyidagi ko'rsatkichlar hisoblanishi lozimligi tavsiya etilgan:

- qoplanish ko'effitsiyenti;
- likvidlik ko'effitsiyenti;
- mustaqillik ko'effitsiyenti.

Yuqoridagi ko'rsatkichlar quyidagi xulosalarni chiqarish imkonini beradi:

-

qoplanish ko'effitsiyenti keyingi yillarda pul mablag'larining ulushi qisqamuddatli majburiyatlardan 0,24 ko'effitsiyentga oshganligini ko'rsatmoqda;

-

likvidlik ko'effitsiyenti hisobot yil oxirida qisqamuddatli majburiyatlarning ulushi yo'qligini dani kelib chiqmoqda;

- mustaqillik ko'effitsiyenti yil oxirida o'z mablag'laridan basining 0,1

ko'effitsiyentga oshganligini ko'rsatmoqda.

Moliyaviy natijalarni o'rganishda hisobotdagi mahsulot va xizmatlarning ishlab chiqarish narxlarida, aniq ko'rsatilgan bo'lish kerak, biz ishlab chiqarish xarajatlari moliyaviy hisobotning o'zidan kiyib olishimiz hamdazur axborotlarni olishimiz mumkin bo'lsin.

Buning uchun moliyaviy hisobot tuzilgan mahsulot, ish va xizmatlarning ishlab chiqarish narxida qadama'lumotnomat o'zgarishi, maqsadga muvofiq bo'lardi.

Tayanch iboralar: Moliyaviy tahlil, moliyaviy ko'rsatkich, xo'jalik faoliyat tahlili, gorizantal, vertikal, qiyosiy, integrallik tizimi, barqarorlik, to'lovga qobillik, aktivlarni aylantirish, kapital, ish faolligi, rentabellik.

Nazorat uchun savollar.

1. Moliyaviy ko'rsatkichlarni tashkil topish va ulardan moliyaviy menejmentda foydalanish.
2. Moliyaviy tahlil usullari.
3. Tashkilot faoliyatini moliyaviy natijalarni tashkil qilish va taqsimlash modeli.
4. Foydalanish ko'rsatkichlaridagi o'zgarishlarini baholash va tahlil qilish.
5. Pul mablag'larini harakat tahlili.
6. Subyekt kapital rentabelligi, ishlab chiqarish samaradorligi va ish faolligining tahlili.
7. Subyektning aktiv va passivlarini tuzilishi va moliyaviy barqarorlik tahlili.
8. Real o'z kapitalga o'zgarishlarini baholash va tahlil qilish.
9. Zahiravaxarajatlarni tarkib topish va manbalari tahlili.

¹ «Orzu» AJ ning 20004 yillik hisoboti

10. Likvidlikvato'lovgaqobilliktahlili.

Tavsiyaetiladiganadabiyotlar

1. Astaxov V. P. Finansoviyuchet. Testi: Uchebnoyeposobiye. - M.: IDFBK-Press, 2004. – 200 s.
2. Blank Y. E. G. Osnovifinansovogomenedjmenta.-M.: INFRA, 2004g.
3. Mironov M. G. Finansoviyemenedjment (Spravochnikrukovoditeya). - M.: GrossMedia, 2004. – 144 s.
4. Kovalev V. V. Finansoviyuchetianaliz: konseptualniyeosnovi. - M.: Finansiistatistika, 2004. – 720 s.
5. Xodiyev B. YU., Samadov A., Yusupov M. S., Meliboyev S. H. Avabosh. «Kichiktadbirkorlikfaoliyatiasoslari» (o'quvamaliyqo'llanma).- Toshkent: YEHTEMPUSdasturi «Matador-2000» loyihasi, 2004.-144 bet.
6. Xodiyev B. YU., Samadov A., Yusupov M. S., Meliboyev S. H. Avabosh. «Kichiktadbirkorlikdamoliyaviymenejment» (o'quvamaliyqo'llanma).- Toshkent: YEHTEMPUSdasturi «Matador-2000» loyihasi, 2004.-144 bet.

Internetveb- saytlari:

www.uz

4- MAVZU: AKTIVLARNIBOSHQARISH

Reja:

1.

Subyektlarning asosiy va aylanma kapitalarini boshqarishda moliyaviy axborotlardan foydalanish usullari¹

2. Subyekt aktivlarining iqtisodiy mohiyati va guruhlaniishi

3. Subyektning aktivlarining shakllanishi, baholash va ularni boshqarish

1.

Subyektlarning asosiy va aylanma kapitalarini boshqarishda moliyaviy axborotlardan foydalanish usullari

Tadbirkorlik faoliyatining asosiy maqsadini realizatsiya qilishning zaruriy shart-sharoitlaridan biri hisoblangan avanslangan kapital bo'yicha foydalanish investitsiyalash, ishlab chiqarish, taqsimlash, ayirboshlash va istemol bosqichlarini o'z ichiga oluvchi kapitalni takrorishlab chiqarishni rejalashtirish hisoblanadi. Kapitallar xarajatlarini tiklash, uning jamg'arish va istemol qilish uchun zaruriy pul fondlarini shakllantirish va undan foydalanish subyektlar damoliyaviy boshqarish mexanizmining mohiyatini tashkil qiladi.

Subyektlardagi shakllantirilgan kapitalning xususiy, qarziy va asosiy va aylanmay o'qidoimi yoki zarur chiqimlarga ajratishimizdan qat'iynazar ularda takrorishlab chiqarish jarayonida o'zluksiz ravishda aylanadi.

Subyekt xoh 'jalik moliyaviy faoliyatida ishlab chiqarish fondlarini o'z ichiga olgan ishlab chiqarish fondlaridan foydalaniladi. Ishlab chiqarish fondlarining 3 shakli: ishlab chiqarish, pul va tovar fondlari mavjud. Barcha turdagi fondlarning umumiy vazifasi ishlab chiqarishni takrorishlab chiqarishni ta'minlashdan iborat, shuning uchun ham ularni ishlab chiqarish fondlaridebatlanadi.

Ishlab chiqarish fondlaridan foydalanishning eng muhim vazifalari:

- ulardan foydalanish samaradorligi;

- ishlab chiqarilayotgan mahsulotning sifati;

- ishlab chiqarish fondlarini eng kam sarflangan holda mahsulot ishlab chiqarish, ya'ni mahsulot tannarxini pasaytirish;

- biriktirilgan (bunaklangan) ishlab chiqarish fondlarining kammiqдорini sarflab, muayyan miqdordagi mahsulotni ishlab chiqarish va sotishdan iborat hisoblanadi.

Asosiy ishlab chiqarish fondlarini tuzib berish va aylanuvchanligi subyektning moliyaviy holati va rentabellik darajasiga ta'sir keltiruvchi omil hisoblanadi, uning uchun asosiy fondlarga qancha xususiy qarzmablag'larisarlanganligining ahamiyati katta. Subyektkapitallarining turli qismlarini ta'minlash va moliyaviy aylanishini uning to'liqlanishi va takrorishlab chiqarishni o'z ichiga oladi (oddiy vakentirilgan ishlab chiqarish).

«Aylanmadan tashqari aktivlar» va «Asosiy kapitallar» o'zaro bir-biriga bog'liq tushunchalardir. Asosiy kapitalaro 'zichiga asosiy vositalar, tugallanmagan uzoq muddatli investitsiyalar, nomoddiy aktivlar, yangi uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalar va boshqalarni o'z ichiga oladi. Asosiy vositalarning qiymati takrorishlab chiqarish jarayonidagi ulardan foydalanish natijasida subyekt uchun ishlab chiqarish va muomalaxarajatlari hisoblanuvchi o'ylanish summalari vositasida shakllantiriladi.

Asosiy kapitallarning tarkibi ga asosiy vositalarga tugallanmagan kapital quyilmalar va yangi jihozlarni olish va o'rnatish bilan bog'liq xarajatlarni ham kiritiladi.

Uzoq muddatli moliyaviy investitsiyalar subyektlarning ustav kapitalidagi ulush hokimlarining boshqarish xarajatlari, uzoq muddatli aksiyalar va obligatsiyalar jalb qilish operatsiyalarini o'z ichiga oladi.

Subyektlarning asosiy kapitalarini moliyaviy boshqarishda ulardan samarali foydalanish darajasi moliyaviy baholashning muhim ahamiyat kasbetadi.

¹ ТДИУ ва МДЦ мамлакатлари итисодиёт мутахассисликлари бйича бакалаврият битирув малакавий ишлари, магистирлик, номзодлик ва докторлик диссертацияларининг намунавий мавзулари (2002-2005 йиллар).

Subyektlarning asosiy kapitaliga quyilmalarning samaradorligini baholashda, ulardan foydalanish vatakrorishlabchi qarishni tahtlil qilishda quyidagi tamoyil va holatlardan kelib chiqish zarur:

- asosiy vositalarning funksional foydaliligi yillarda davomida amal qiladi.

Shuning uchun ularni jalb qilish va ekspluatatsiya qilish xarajatlari yillar bo'yicha taksimlanadi;

-

asosiy vositalarning jismoniy yangilanish davri ularning qiymat mashinuvvaqtigacha 'g' rikelmaydi.

Natijada,

subyektlar faoliyatida moliyaviy natijalarning pasayishiga olib keluvchi zararlari yoki 'qotishlarsodir bo'la di.

Asosiy vositalardan foydalanish samaradorligi ularning turlari, ishlabchi qarish jarayonida ishti roketish xususiyati va boshqa xususiyatlar bo'yicha baholanadi.

Modomiki,

asosiy vositalar nafakat ishlabchi qarish soxasiga balki faoliyatning boshqa soxalariga ham xizmat kursatadi.

Asosiy vositalardan samarali foydalanish bo'yicha boshqaruv qarorlarini qabul qilishda foydalaniladigan moliyaviy ko'rsatkichlar quyidagi guruhlarga bo'linadi:

- asosiy vositalar hajmi, strukturasivadina mikasining ko'rsatkichi;

- asosiy vositalarning takrorishlabchi qarish va aylanuvchanligi ko'rsatkichi;

- asosiy vositalardan samarali foydalanish ko'rsatkichi;

- asosiy vositalar ni asrash va ulardan foydalanish xarajatlari samaradorligi ko'rsatkichi;

- asosiy vositalarga investitsiyalar samaradorligi ko'rsatkichi.

Asosiy vositalardan foydalanishning moliyaviy ko'rsatkichlarining tizimlashtirilgan tamoyillari boshqarishning aniqlik va zararlari boshqaruv qarorlarini qabul qilish asoslarini hisoblanadi.

Mazkur ko'rsatkichlarning to'liqligini aniqligini xabarotlar manbasi sifatida buxgalteriyahisobotlarining ta'kidlashganlik darajasidan belgilanadi.

Asosiy vositalardan foydalanishning moliyaviy ko'rsatkichlarini hisoblash usullari va ulardan asosiy kapitalarni boshqarish uchun qo'llashimkoniyatlarini ko'ribchikamiz.

Asosiy vositalarning rentabelligi so'f foydaning shu davrdagi asosiy vositalarni urta chaqiymatiga nisbat sifatida belgilanadi.

Fond samaradorligining o'sishini hisobiga mahsulot hajmining o'sishini hissa tahtlil qilina yotgan davrdafond samaradorligini o'sishini shu davrdagi asosiy fondlarning o'rtacha qiymatiga ko'paytirish yulibilana niqlanadi.

2. Subyekt aktivlarining iqtisodiy mohiyati va guruhlanihi

Asosiy fondlar balans, qaytatiklanish (qayta baholashni hisobga olgan holda) vaqoldi qiymati bo'yicha ko'rsatib beriladi.

Bu larning eskirganlik darajasini baholash va qayta baholashning ta'sirini aniqlashga imkon beradi.

Eskirish quyidagi moddalar bo'yicha kursatiladi:

eskirish yilidavomidatannarxtarkibidagi hisoblangan summalar, shuningdek, tezlashtirilgan mexanizmtartibidagi eskirishlari asosiy fondlar alohida turlari bo'yicha kapital ta'mirlash xarajatlari ko'rsatiladi.

Asosiy vositalar hisoblanmaydigan boshqa tahtlil qilinadigan aktivlar qatoriga tugallanmagan qurilish,

eskirish qiymatibilannomoddiy aktivlar va boshqalarkiritiladi.

Moliyaviy menejmentning asosiy vazifasi asosiy mablag'lartahlik ko'rsatkichlariga aularni o'zgarishdina mikasiga asoslangan holda ularni moliyalashtirishning ustuvor yo'nalishini aniqlash hisoblanadi.

Subyektlardajoriy aktivlarni boshqarish aktivlarni boshqarish tizimining muhim bug'inlaridan biri isanaladi. Joriy aktivlarko'pxollarda aylanmamablag'lari yoki aylanmakapital darabhamyuritiladi.

Umuman olganda subyektlarning aylanmamablag'lari-

buuning joriy aktivlariga quyilgan kapitalning qismi hisoblanadi.

Subyektlarda aylanmamablag'larni boshqarish aylanmamablag'larning aylanishi,

samaradorlik ko'rsatkichlarini moliyaviy baholash ko'rsatkichlari asosida aniqlanadi.

Bunday ko'rsatkichlartizimiga quyidagilarkiritiladi:

- xomashyovamateriallarningaylanuvchanligi;
- kreditorlikqarzlariningaylanuvchanligi;
- tayyormahsulotningaylanuvchanligi;
- debitorlikqarzlariningaylanuvchanligi;
- pulmablag‘lariningaylanishdavri.

Moliyaviymenjmentningboshqaruvqarorlarniqabulqilishuchunzaruriybo‘lganbundayko‘rsatkichlaritiziminihisoblashuchunaxborotlarmanbaisifatidasubyecktningbalansma‘lumotlarivamoliyaviyh isobotma‘lumotlaridanfoydalaniladi.

Aylanmakapitallarningelementlario‘zluksizravishdaishlabchiqarishsohasidanmuomalasohasigao‘tad i. Aylanmakapitallarningbirqismidoimiyravishdaishlabchiqarishdabo‘ladi(ishlabchiqarishzahiralari, tugallanmaganishlabchiqarish, tayyormahsulot), boshqakismlariesa- muomalasohasidabo‘ladi(yuklabjunatilgantovarlar, debitorlikqarzlar, pulmablag‘lari, qimmatliqog‘ozlar).

Shuninguchunsubyektlarningaylanmakapitallariningtarkibivamiqdorinafaqatishlabchiqarishbilanbal kimuomalasohasiuchunhammoskelishilozim.

Ishlabchiqarishvamuomalasohasiuchunaylanmamablag‘larigaehtiyojiturlixo‘jalikfaoliyatiuc hunbixildabo‘lmaydichunkiaylanmamablag‘larningmoddiymazmuni, aylanishteizligi, ishlabchiqarishhajmi,

ishlabchiqarishningtexnologikvatashkiliyasoslarivaboshqaomillarbilananiqlanadi.

Amaliyotdaaylanmakapitallarnirejalashtirish,

hisobvatahlilqilishuchunquyidagibelgilaribo‘yichaguruhlanadi:

-

ishlabchiqarishdagifunksionalroligabog‘liqravishdaaylanmaishlabchiqarishmablag‘larivamuomalafo ndlari;

-nazorat, rejalashtirishvaboshqarishamaliyotigabog‘liqravishda- normallashtirilganvanormallashtirilmaganaylanmamablag‘lar;

-aylanmakapitallarningshakllanishmanbalarigabog‘liqravishda- xususiyaylanmamablag‘larvaqarzaaylanmamablag‘lar;

- likvidlikko‘rsatkichlarigabog‘liqravishda-absolyutlikvidliaylanmamablag‘lar, tezdasotishmumkinbo‘ladiganaylanmamablag‘lar, sekinroqsotishmumkinbo‘ladiganaylanmamablag‘lar;

-moddiymazmunigabog‘liqravishdamehnatbuyumlari(xomashyo, materiallar, yoqilg‘i, tugallanmaganishlabchiqarishvaboshqalar), tayyormahsulotlar, tovarlar, pulmablag‘larivaboshqalar

-hisobstandartlarivabalansdaaksettirilishibo‘yicha –zahiradagiaylanmamablag‘lar, pulmablag‘lari, vaboshqalar;

-kapitallarquyilishiningxatarlaridarajasibo‘yicha- minimalxatarliaylanmakapitallar, yuqoridarajadagixatarliaylanmakapitallar;

-aylanmakapitallarningfunktionalbelgilaribo‘yicha-

ishlabchiqarishaylanmafondlarivamuomala fondlarigabo‘linishiishlabchiqarishjarayonidaaylanmama blag‘larningishtiroketishvaqtinitahlilqilishuchunmuhimdir.

Aylanmamablagʻlarning ishlabchiqarish jarayonidagi funksional riboʻyicha tarkibi tuzilishi.

	Aylanmamablalarning guruhlari	Aylanmamablagʻlarning tarkibi	Axborotlar manbai sifatida buxgalteri ya hisobiraqamlar
1.	Aylanma ishlabchiqarish fondlari (ishlabchiqarish jarayonidagi aylanmamablagʻlari)	1.1 Ishlabchiqarish zahiralari: -xomashyo -asosiy materiallar -yarim fabrikatlar -yoki ilgʻi -yordamchi materiallar -inventar va jihozlar, 1.2 Ishlabchiqarish jarayonidagi mablagʻlar: -tugallanmagan ishlabchiqarish -xususiy yarim fabrikatlar -kelgusidavrxarajatlari	10-10 10-10 10-20 10-30 10-60 10-80 20 10 21 10 31 10
2.	Muomala fondlari (muomala dagi aylanmamablagʻlar)	2.1 sotilmagan mahsulotlar: -tayyor mahsulot -yuklab joʻnatilgan mahsulot -qaytasotish uchun tovarlar 2.2. Pulmablagʻlari: -kassa -hisobraqami -valyutaraqami -qimmatli qogʻozlar -boshqa pulmablagʻlari -boshqa subyektlar bilan hisoblash shishlar-debitorlar	2810 2810 2910 5010 5110 5200 5810 5500,5600 40 00-4800
3.	Aylanmamablagʻlarning umumiy summasi.	(p1+p2)	

Aylanmamablagʻlar balans aktivining 2 chiboʻlimida aks etib, aylanishdagipulmablagʻlarida ifodalanganadi.

Asosiy fondlardan farqliravishda aylanmamablagʻlar bir ishlabchiqarish siklidatoʻlaoʻzlashtirilib, oʻz qiymatlarini tayyor mahsulotning tannarxiga oʻtkazadivahambuyum-natura, ham qiymat ifodasida qaytatiklanadi, shu tariqa bevosita harakatdaboʻladi.

Koʻrib turibmizki, aylanmakapitallar xoʻjalik muomalalarida oʻzluksiz oqimining bir qismi hisoblanadi. subyektlardasotib olish jarayoni ishlabchiqarish zahiralari vakreditorlik qarzlari nikoʻpayishiga olib keladi; ishlabchiqarish tayyor mahsulot hajmining oʻsishiga olib keladi; sotish natijasidagi debitorlik qarzlari kassadagi vahisoblash hisshetidagipulmablagʻlarining koʻpayishiga olib keladi.

Bu muomalalar siklik oʻpmartatadorlanadivahumuman bunday muomalalar pultushumlarivapultoʻlovlar isifatidagi soddaginaharakatni oʻzida aks ettiradi.

3. Subyektning aktivlarining shakllanishi, baholashularni boshqarish

Moliyaviy boshqaruv tizimining oʻzigaxos xususiyatlarisubyektlardagitarorishlabchiqarish jarayonining oʻzluksiz ravishdada vomiyliginitaʼminlash uchun zaruriy aylanmamablagʻlarning miqdorini aniqlashva aylanmamablagʻlargaboʻlgan moliyaviy ehtiyojni taʼminlashning muqobil variantlariboʻyicha moliyaviy qaror qabul qilish hisoblanadi.

Aylanmamablagʻlarning umumiy salmogʻida qarzmablagʻlarining ulushisezilarlidarajanitashqil qilishi

¹ Павлова Л. «Финансовый менеджмент», М. : «Банки и биржи», 2003г . стр. 59

mumkin.

Aksariyat mamlakatlarda aylanmamablag'larining tarkibi dixususiy qarzmablag'larining urtachadara jalarimavjud. Masalan, Rossiyada ular -50/50, AQShda - 60/40, Yaponiyada - 30/70 o'rtachan nisbatlarni tashkil qiladi.

Subyektning o'z aylanmamablag'larini tashkil qilish manbalarini quyidagilardan iborat:

- dastlab subyektning tashkil bo'lish vaqtida uning o'z mablag'larini bo'lib, ular o'z aksini ustav fondida topadi;

- xo'jalik yuritish jarayonida: a) korxonaning o'lgan foydasi hisobiga; b) agar o'lgan foydasi yetarli bo'lmasa, u holda bank krediti hisobiga; v) aylanmamablag'larini tashkil qilishning o'ziga xos manbalaridan biri - barqaror passivlar, chunki aylanmamablag'larining tarkibiga «barqaror passivlar» turkumiga kiritiladigan qismi ham shartli ravishda tenglashtiriladi.

Barqaror passivlarga quyidagilari kiritiladi:

ishchi va xizmatchilarning mehnat haqibo'yichado imomavjud qarzlari; kelgusidavrxarajatlari va to'lovlarni qoplash zahiralari va x.k.

subyektning moliyaviy holatini tahlil qilish subyektning o'z mablag'larini avlarga tenglashtirilgan mablag'larini aniqlashdan boshlanadi. O'zvaunga tenglashtirilgan mablag'lar (balans passivining 1 bo'limi) manbalarining umumiy summasiga barqaror passivlarning normativ doirasibo'yicha bo'lgan summasiku shilib asosiy fondlar va o'borotdantashqariaktivlarning (balans aktivining 1 bo'limi) qiymatichegirib tashlanadi.

O'z aylanmamablag'larini normativ doirasida asrashko'rsatkich subyekt xo'jalik faoliyatimoliyaviy holatining barqarorligini baholash uchun katta ahamiyatga ega.

O'z aylanmamablag'larini muntazam ravishda yetishmaydigan subyekt larga tijorat banklari tomonidan kredit bilanta'minlashdan maxrum etishga qadarcho ralarqo'llash masalasi qo'yilib, ularno chorsubyektlarning qatoriga kiritiladi.

Pul mablag'larining aylanishi sodir buluvchi vaqtoralig'i ishlab chiqarish-tijorat jarayonining davomiyligini o'zida aks ettiradi.

Subyektlarning xususiy aylanmamablag'lariga bo'lgan ehtiyoj moliyaviy rejalashtirishning obyektini hisoblanadivau ning moliyaviy rejasida o'z aksini topadi.

Subyekt aylanmamablag'larini shakllantirish manbalarimasalasiboshqan uqtainazarda muhim hisoblanadi. Chunonchi, bozorkoniyukturasido imiy ravishda o'zgarib turadi, shuning uchun uning aylanmamablag'lariga bo'lgan ehtiyoj lari ham o'zgarib turadi.

Aylanmamablag'lariga bo'lgan ehtiyoj nani aniqlashda bu xalteriyabalansiasosiy xborotlar manbai hisoblanadi.

Subyekt rahbari bu xalteriyabalansibilantani shibchiqib, aylanmamablag'laridanimikasiga ishonch xosil qilishim umkin. Masalan, ishlab chiqarish zahiralari summasining o'sishi yoki kamayishi subyekto'z ishlab chiqarish hajmining oshibborayotganligini yoki uning xomashyovamateriallari bo'yicha o'rnatilgan meyordan ortiqchazahiralarni to'plab borayotganligini ko'rsatishim umkin.

Aylanmamablag'larining aylanish tezligivauningsamardorlik darajasini aniqlash subyektlar uchun qarzmablag'larini shakllantirishning optimal imkoniyatlarini aniqlab beradi. Chunki, qarzmablag'larini oqilonamanbalarini shakllantirish moliyaviy menedjmentning oldidagiasosiy vazifalaridan biri hisoblanadi.

Umuman olganda qarzmablag'larini shakllantirish bo'yicha moliyaviy qaror qabul qilish masalalaripassivlarniboshqarishning asosiy elementlaridan biri hisoblanadi. Albatta, passivlarniboshqarishning mazkur usullari uchun ham xborotlar manbalarisifatida asosansubyektmoliyaviy xo'jalik faoliyatini o'zida aks ettiruvchi subyektning yillik hisob tizimi elementlaridankeng foydalaniladi.

Tayanch iboralar: subyekt aktivlari, modiy, nomodiy, doimiy, aylanma, yalpi, sof, xususiy, ijaraga olingan aktivlar, yuqorilikvidli, uzoq muddatli, asosiy vositalar.

Nazorat uchun savollar.

1. Subyekt aktivlarini tashkil topishtamoyillari;
2. Aylanma aktivlarniboshqarish siyosati.
3. Aylanma aktivlartasnifi.

4. Aylanmaaktivlarturlari.
5. Aylanmaaktivlarningamalqilishdavri.
6. Korxonaaylanmaaktivlariniboshqarishningasosiybosqichlari.
7. Aylanmaaktivlarninghajminimuqobillashtirish.
8. Tovar-moddiy zahiralarniboshqarish.
9. Kreditsiyosatimoyillarinimahsulotsotiboluvchilariga nisbatantashkilotpishi.
10. Debitorlikqarziniquaytamoliyalashtirishningzamonaviy shakllaridankorxonadafoydalanish: faktoring; forfeyting; vosiqalarhisobi.
11. Aylanmaaktivlarnimoliyalashtirishboshqaruvi.
12. Noaylanmamablag'larniboshqaruv.
13. Noaylanmaaktivlarboshqaruvsiyosati.

Tavsiya etiladigan adabiyotlar

1. Aktualniye voprosi administrativnogo finansovogoprava. SB. nauchtr. Vip 2. - M.: MGIMO, 2004. – 209 s.
2. Astaxov V. P. Finansoviyuchet. Testi: Uchebnoyeposobiye. - M.: IDFBK-Press, 2004. – 200 s.
3. Blank YE. G. Osnovifinansovogomenedjmenta. - M.: INFRA, 2004g.
4. Donsova A. V., Nikifirova N. A. Analizfinansovoyotchetnosti. Praktikum. - M.: DeloiServis, 2004. – 144 s.
5. Mironov M. G. Finansoviyemenedjment (Spravochnikrukovoditeya). - M.: GrossMedia, 2004. – 144 s.
6. Kovalev V. V. Finansoviyuchetianaliz: konseptualniyeosnovi. - M.: Finansii statistika, 2004. – 720 s.
7. Sobirov M. A., «Tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirishning asoslari», Toshkent: Konsauditinform - Nashriyot, 2003.
8. Xodiyev B. YU., Samadov A., Yusupov M. S., Meliboyev SH. Avabosh. «Kichik tadbirkorlik faoliyatiasoslari» (o'quvamaliyqo'llanma). - Toshkent: YEHTEMPUS dasturi «Matador-2000» loyihasi, 2004. - 144 bet.
9. Xodiyev B. YU., Samadov A., Yusupov M. S., Meliboyev SH. Avabosh. «Kichik tadbirkorlik damoliyaviy menedjment» (o'quvamaliyqo'llanma). - Toshkent: YEHTEMPUS dasturi «Matador-2000» loyihasi, 2004. - 144 bet

Internet veb- saytlari:

www.uz

www.gov.uz

5-Mavzu: KAPITALLARNIBOSHQARISH

Reja:

1. Korxonakapitalini iqtisodiy mohiyatiga uruhlanishi.
2. Korxonakapitalini shakllantirish prinsiplari.
3. Kapital qiymatini baholash va uni optimallashtirish.

1. Korxonakapitalini iqtisodiy mohiyatiga uruhlanishi.

Kapital–

moliyaviy menejmentdagi iqtisodiy foydalanib kelinayotgan iqtisodiy kategoriyalardanidir, mamlakatni bozormunosabatlariga o'tish bilan o'zini yangi mazmuniga egabo'ldi. Korxonaning tashkiloti ishlarini rivojlantirishda bosh iqtisodiy negiz bo'lib, kapital o'zini mavjudligi va xarakteratlarini jarayonida davlat, mulkdorlar va ishchilarning manfaatlarini ta'minlaydi.

Moliyaviy menejment o'z naliqlarida kapitalni mablag'lar qiymatini pul, moddiy va nomoddiy shaklda, uning aktivlarini shakllantirishda investitsiyalash tirilganligini xarakterlaydi.

Korxonakapitalini iqtisodiy mohiyatiga ko'ra, birinchi navbatda uning quyidagi tavsiflarini ko'rib o'tish zarur:

1. Kapital korxona ishlab chiqarishini asosiy omil hisoblanadi.

Iqtisodiy nazariyada ishlab chiqarishni 3 ta asosiy omilga ajratib ko'rsatish mumkin, korxonalar xo'jalik faoliyatini ta'minlashda ishlab chiqarish - kapitali; yervaboshqatibiiy resurslar; mehnat resurslari. Yagona ishlab chiqarish kompleksida barcha omillarni birlashtiruvchi omil bo'lib, ishlab chiqarish kapitali muhim o'rinni egallaydi.

2. Kapital daromad keltiruvchi korxona moliyaviy resurslarini xarakterlaydi.

Kapital bo'zo'runda ssudakapital shaklida ishlab chiqarish omillaridan ajralmagan holda korxonaning daromadini shakllantirishni ta'minlovchi ishlab chiqarish (operatsion) faoliyatemas, balki moliyaviy (investitsiya) faoliyatini sohasini belgilaydi.

3. Kapital korxonaning mulkdorlarini boyligini shakllantiruvchi bosh asosiy manba hisoblanadi.

U buzariy darajada boyligini shakllantirishni joriy vakelajak data'ta'minlash uchun zarurdir. Joriy jarayonda ishlatilgan kapitalning bir qismi kapital tarkibidan ajralib, uning mulkdorlarini (egalarini) kelajakda o'z naliqlarini ta'minlaydi.

4. Korxonakapitali uning bozor qiymatini asosiy o'lchovi hisoblanadi.

Unda korxona jamo'z kapitallarini aktivlarga nisbatan hajmini belgilaydi. Buyrda ishlatilgan o'z kapitalarini tarkibini chetdan jalb qilingan kapitalni o'z shilgan tarkibi bilan foyda olishni belgilaydi.

5.

Korxonakapitali dinamikasi uning xo'jalik faoliyatining samaradorligi darajasining muhim barometri hisoblanadi.

КОРХОНА КАПИТАЛЛАРИ ШАКЛЛАРИНИ ТИЗИМЛАШТИРИШ

Kapitalbukorxonaningnafaqato‘ziningko‘pqirralijihatlarimohiyatinixarakterlaydi, shuningdekko‘pshakllimanbalaribilanhamyuzagachiqadi. Umumiytushunchalarda «Korxonakapitali» degandahozirgivaqtdaturlishakldagio‘nlabterminlartushuniladi. Butushunchalarnima‘lumbirtizimgakeltirishnitalabetadi. Bundaytizimlashtirishni 1-chizmadakeltiramizvabundayshakldagikorxonakapitalarinialohidaasosiyxususiyatlaribo‘yichaguruhlantiribqarabchiqamiz.

1. Korxonagategishligibo‘yichauningo‘zkapitalivajalbqilingankapitalarshakllarigaajratiladi.

O‘zkapitali

bukorxonaningmablag‘lariumumiyqiymatiniuningshaxsiymablag‘larivauningbelgilanganaktivlarinis hakllantirishuchunfoydalaniladiganmablag‘larinibirqisminitashkiletadi (xarakterlaydi).

Qarzgaolingankapital

korxonanirivojlanishinimoliyalashtirishuchunqaytarilishasosidaberiladiganpulmablag‘lariyokiboshq amulkiyqiymatliklarnijalbqilishnixarakterlaydi.

Korxonadaishlatilnadiganqarzkapitalinihammashaklio‘zidauningbelgilanganvaqtdaqaytarilishtalab qilinadiganmoliviyamajburiyatlarinibildiradi.

2.

Foydalanishmaqsadlaribo‘yichakorxonatarkibidaquyidagikapitalarshakllarigaajratishmumkin: ishlabchiqarish, ssudava (sudxur)spekulyativ.

Ishlabchiqarish kapitali – ishlabchiqarish-ta'minot faoliyatining amalga oshirish uchun operatsion aktivlarida investitsiyalash bo'yichakorxonaning mablag'lari xarakterlaydi.

Ssuda kapitali – uo'zida uning bir qismi foydalaniladigan pul vositalari (tijorat banklarining qisqavauzoq muddatli depozit jamg'armalari) sifatida investitsiyalash jarayonida foydalaniladi uning shuningdek bir qism qarzli fondlarning vositalarini (obligatsiya, depozit sertifikatlari, veksel va boshqalarni) xarakterlaydi.

Spekulyativ (sudxo'r) kapital – uning bir qismi, sudxo'rlik moliyaviy operatsiyalar faoliyatida (asosan baholar farqi) foydalanilishini xarakterlaydi.

3. Investitsiyalash shakllaribo'yichakapitallar: pul, material, nomaterial shaklida kapitallarga ajratiladi.

Korxonaning ustav fondini shakllantirish uchun foydalaniladi.

Bukorxonalar niyangitdan ochilish va ustav kapitalini o'stirish uchun qonun yo'libil belgilangan shakllar hisoblanadi.

4. Investitsiyalash obyektibo'yicha: korxonada asosiy va o'borot kapitallariga ajratiladi.

Asosiy kapital

bukorxona kapitalini foydalaniladigan qismini o'borotdantashqaridagi aktivlarini hammasini xarakterlaydi.

Aylanma kapital – bu korxona asosiy aktivlariga sarflanadigan qismini xarakterlaydi.

5.

Doiraviy aylanish jarayonida qatnashish shaklibo'yicha: bu doiraviy aylanishning umumiy sikllaridan kelib chiqadigan korxona kapitalarini uning pul, ishlabchiqarish va tovar shaklida ajratiladi. Korxona kapitalarini doiraviy aylanish sikllarini tavsiflash jarayonida to'liqtushuntiriladi.

6.

Mulk shakllaribo'yicha: bu xususiy davlat kapitaliga, ya'nikorxona ustav kapitalini shakllantirish jarayonida investitsiyalashni belgilaydi. Kapitallarni bunday bo'lishini korxonaning mulkchilik shakllari jarayonida foydalaniladi.

7. Tashkiliy – huquqiy faoliyat shakllaribo'yicha:

- aksioner kapitali (aksioner jamiyat shaklida tuzilgan korxona kapitali);
- pay kapitali (mas'uliyat cheklangan jamiyatlar partner korxonalar kapitali, konsalting yoki jamoakapitali);
- individual korxona kapitali (oilalar, jamoakapitali) shakllariga ajratiladi;

8.

Xo'jalik jarayoniga foylanish xususiyatiga qarab moliyaviy menejment amaliyotida ishlaydigan va ishlaymaydigan kapitallarga bo'linadi.

Ishlaydigan kapital

bevositakorxonaning daromadini shakllantirishda qatnashuvchilarning korxonaning operatsion, investitsion va moliyaviy faoliyatini ta'minlashda qatnashuvchi kapital qismiga aytiladi.

Ishlamaydigan kapital (yoki «o'lik kapital»)

kapital korxonada daromadini shakllantirish va korxonaxo'jalik faoliyat shakllarida bevosita qatnashmaydigan boshqa korxona aktivlariga investitsiyalash-tirilgan qismiga aytiladi.

Masalan: ishlabchiqarishga foydalanilmaydigan o'borot vositalari;

mahsulot uchun ishlabchiqarish zahiralari, ishlabchiqarishdani chiqarilgan, iste'molchilarga berilgan qolgan, javob bermaydigan (tovarlar) vasifati niyo'qotgan tovarlarni kiradi.

9.

Mulkdorlarning foydalanish xarakteribo'yicha:

esa iste'mol qilinadigan va jamg'ariladigan kapital shakllariga ajratiladi.

- Iste'mol qilinadigan kapital taqsimlangan dan keyin bu kapital funksiyasini yo'qotadi: uo'zida dezinvestitsiya ni bildirib, o'borotdantashqari aktivlardan ajratishdani divedendlar, foizlar va ishchilarning ijtimoiy qondirish maqsadida bir qism kapitalni aylanma aktivlar va o'borotdantashqari aktivlarni tarkibidani chiqarish.

- Jamg'ariladigan kapital

foydani o'stirishdani divedendlar to'lash jarayonida ularni o'stirishni kiradi.

10. Jalb qilish manbaibo'yicha: milliy va xalqaro kapitallarga bo'linadi.

Korxonakapitalarinidoimiydoiraviyaylanishjarayonixarakatlanishiniqo'yidagitarkibdakeltiri
shumkin. Harbirtugallangankapitalaylanishialohidabosqichlardaniboratbo'ladi.

- birinchibosqich: pulshaklidagikapital

(operatsionaktivlarniinvestitsiyalash);ikkinchibosqich:

ishlabchiqarishkapitalibuishlabchiqarishnimahsulotshakligao'tishi;

- uchinchibosqich:

butovarkapitalirealizatsiyadarajasibilantovarvaxizmatlarpulkapitalishakligaaylanadi.

Shuninguchundoimiydoiraviyaylanishstadiyalarigaaytiladi.

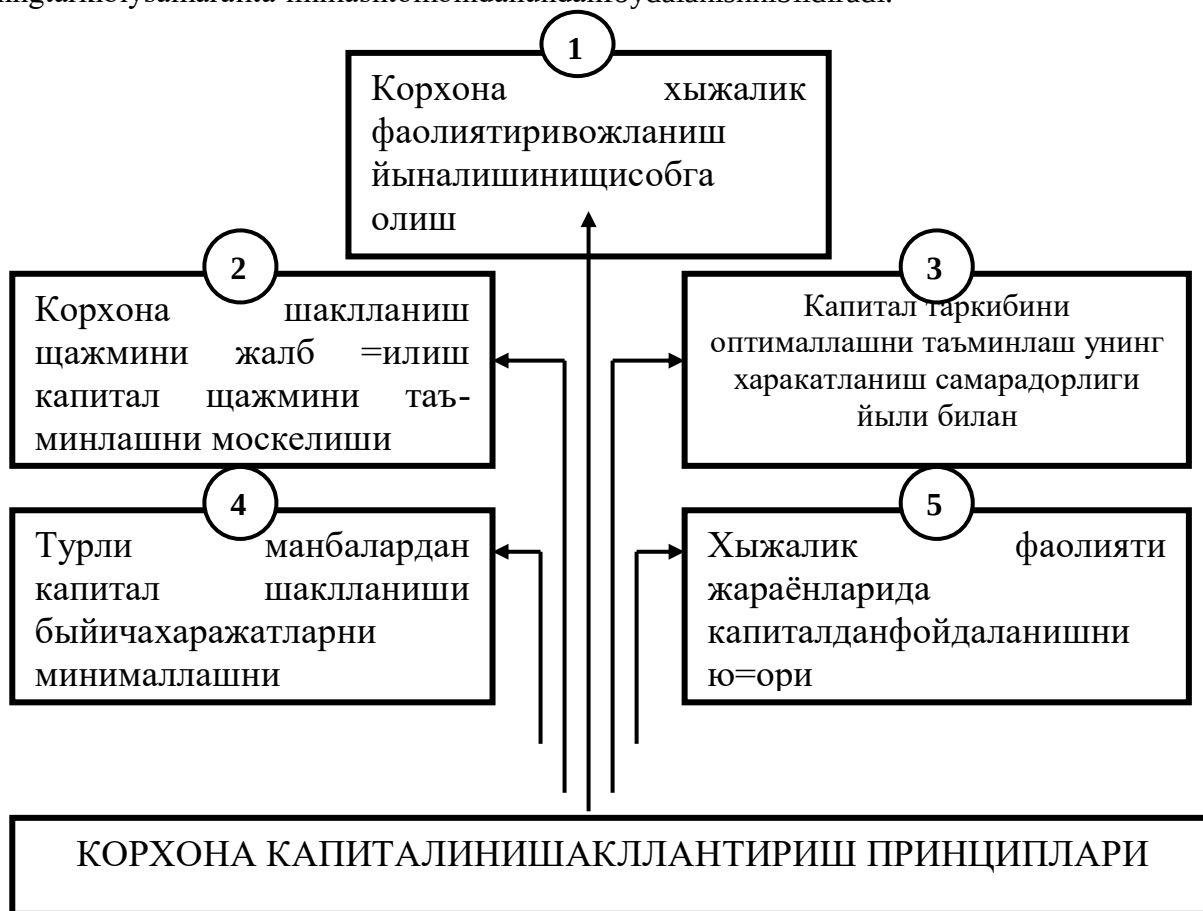
Bukorxonakapitalarinio'rtachadoiraviyaylanishdavomiyliginiuningkunda (oy, yil)
aylanishdavrinixarakterlaydi.

Bundantashqaribuko'rsatkichko'riladigandavridakapitalniaylanishmiqdoriniaksettiradi.

2. Korxonakapitalinishakllantirishprinsiplari.

Korxonaxo'jalikfaoliyatinisamaralidarajasiko'phollardauningkapitalishakllanishinim
maqsadliyo'naltirilganligibilananiqlanadi.

Korxonakapitalishakllanishiniasosiymaqsadibuzaruriyaktivlarnisotibolishdaiste'molniquondirishvau
ningtarkibiysamaralita'minlashtomonidanundanfoydalanishnibildiradi.

Korxonakapitalinishakllantirishningasosiyprinsiplari.

1.

Korxonaxo'jalikfaoliyatini kelajakdarivojlanishini hisobga olish: kapital hajmivata tarkibinishakllani
shijarayoniuningxo'jalikfaoliyatinita'minlashvazifasigabo'ysunishinafaqatkorxonaningboshlang'ich
bosqichixarakatidashuningdek, yaqinkelajakdagifaoliyatiuchunhamta'luqlidir.
Bundaykelajakdarivojlanishnita'minlashkorxonakapitalarishakllanishibarchahisoblarniqo'shishyo'l
ibilanyangikorxonalarinitashkiletish, biznesrejaloyihalarinituzishvaboshqalargabog'liq.

2.

Korxonadashakllantirilganaktivlarihajmini jalb qilingan kapitalaribilan moskelishnita'minlas

h. Korxonalar kapitalgabo'lgan umumiy ehtiyojining o'borot va o'borotdantashqariaktivlarigabo'lgan ehtiyojidan tuziladi.

Yangitdantashkilbo'layotgan korxonalar uchun zarur bo'ladigan kapitalga umumiy ehtiyoj oldig aturadigan xarajatlarni 2 guruhga ajratiladi: 1. Korxonani tashkilotish o'ldirish xarajatlari; 2. boshlang'ich kapital.

- Yangitashkilotilayotgan korxonabo'yicha tashkilotish xarajati o'zidak attabo'lgan moliya viymablag'lar summasiga teng bo'lib, korxonada biznes-reja ishlab chiqish va shu bilan bog'liq boshqakuzatuvlarni moliyalashtirish uchun zarur xarajatlarni aks ettiradi. Buxarajatlari birmartali xarakterga ega, ammoma'lumbelgilangan kapital xarajatlari nibe'lgilaydi, ular odatda uncha ahamiyatga ega bo'lgan o'rinni oladi.

- Boshlang'ich kapital yangi tuzilayotgan korxonalar aktivlarini shakllantirish uchun bevosita qaratilgan bo'lib, uning xo'jalik faoliyatini boshlash maqsadida tuziladi.

Yangi tuzilayotgan korxonada kapitalgabo'lgan umumiy ehtiyojlarini aniqlash odatda ikkita sossiyusuldan foydalaniladi:

- To'g'ridan-to'g'ri hisob usuli — buyangidan tuzilayotgan korxonalar xo'jalik faoliyatini boshlash maqsadida ma'lumbelgilangan zaruriy aktivlar summasini aniqlash o'rta qiymatining kapitalga umumiy ehtiyojini hisoblanadi. Buni hisob usuli quyidagi algoritmdan chiqadi: Aktivlarini umumiy summasi jalb qilingan (joylashtirilgan) kapitalni umumiy summasiga teng. Aktiv q kapital.

Buyangituzilayotgan korxonalar aktivlarga ehtiyoj 3 tavarantda hisoblanadi. (minimal zaruriy aktivlar summasi, zaruriy aktivlar summasi, maksimal zaruriy aktivlar summasi, ya'nialohidashakllar bo'yicha s'urtalizi hiralari ninyetarli hajmda) minlashi.

- Bilvosita hisob usuli. Kapitalga umumiy ehtiyoj ko'rsatkichlardan foydalanish o'rta qiymatidan olinadi.

«Mahsulotni kapital hajmi»

bubir birlik ishlab chiqariladigan mahsulot yoki sotilgan mahsulotga kapital hajmi hisobga olinadi. (o'zvajal b qilingan kapital). Bu quyidagi formulalar bilan aniqlanadi:

$$P_k + K_p + O_R + P_R k,$$

P_k yangi korxonani tuzish uchun umumiy kapitalga ehtiyoj.

K_p mahsulotga kapital hajmi ko'rsatkichi (tarmoq va analogik).

O_R qrejalashtirilgan o'rtacha yillik mahsulot ishlab chiqarish.

P_Rk qstartovoy xarajatlari.

3. Kapital tarkibi ni unisamarali xarakati yo'libilanoptimallashtirish nita'minlash.

Korxonafaoiliyatiniyuqoriyakuniyatijalarini shakllantirish shartini ahamiyatli darajasifoydalaniladigan kapital tarkibi dan iborat.

Kapital tarkibi o'zidao'zining xo'jalik faoliyatini jarayonida o'zvajal b qilingan moliya viymablag'larini, korxonada foydalanishni solishtirishni ifodalaydi.

Korxonada foydalaniladigan kapital tarkibi bir qator jihatlari bilan aniqlanadi, unafaqat moliya viybalki uning operatsion va investitsion faoliyatini ifodalaydi.

U aktivlarning rentabelligi va o'z kapitallarini ko'effitsentlariga s'ir qiladi. Shuningdek, (iqtisodiy va moliya viy rentabelligi darajasiga)

moliya viy barqarorlik va to'lovga qobillik ko'effitsentlari tizimini aniqlaydigan va yakuniy hisobda foydalilikda rajasini va xavf-xatarlarni korxonarivojlanishini jarayonida shakllantirishni aniqlaydi.

Korxonamulkining tashkilot pishmanbalari.

Korxonamulkining tashkilot pishmanbalari gako'raikkigabo'linadio'zmablag'larining manbaiv amajburiyatlariga (—sxemaga qarang).

O'zmablag'larining manbaikorxonata'sischi lartomonidan kiritilgan va ishlab topilgan mablag'laridanta shkilotpadi. Ularga quyidagilari kiradi: ustav kapitali, qo'shilgan vazahir kapitalidan, hamdata qsmnlanmagan foyda.

Ustavkapitali — ta'sisxujjatlardabelgilanganxissalarning (pulifodasida) yig'indisidir. Ustavkapitaligaxisashaklidaqo'shiladiganmoddiyvanomoddiiaktivlarta'sisshilarkelishuvigayoki yuridikshaxsijroiyaorganiningqarorigako'rabaholanadivaxisobgaolinadi. Ustavkapitalkorxonamulkinishakllantirishningasosiymanbaixisoblanadi. Uningsummasikorxonaustavidayozilganbo'ladvauningo'zgartirilishikorxonaustavigao'zgartirishnikiritishvakorxonalarniro'yxatgaoliuvchiorgandaqaytaroyxatdano'tishilozimbo'ladi.

Qo'shilgankapital aksiyalarninominalqiymatidanbalandnarxlardadastlabkisotishdanolinadiganemissiyadaromadini, xamdaustavkapitalinishakllantirishdapaydobo'ladi gankursfarqlariniaksettiradi.

Zahirakapital imol—mulkniquaytabaholashchog'idaxosilbo'ladi gani flyatsiyazahiralari ni, shuningdek tekingaolinganmol—mulkqiymatiniaksettiradi. Shubilanbirgalikdaqonunchilikdabelgilangantartibdavamiqdordarezervkapitalinitashkil qiladi. Rezervkapitalinitashkil qilishuningmiqdorivatartibikorxonaustavidayozilganbo'lishilozim.

Taqsimlanmaganfoйда foydani ngjamg'arilayotganiniifodalaydivamulkdorlarningqarorigabinoanustavkapitaligaqo'shilishi mumkin.

Zahiralar

hisobotyilidakorxonatomonidankelgusixarajatlarvato'lovlarniamalgaoshirishvaularniishlabchiqarayotganmahsulottannarxigabirmaromdaqo'shibborishuchunichkiimkoniyatlarhisobidantuziladiganjamg'armalardir. Ulargadargumonqarzarbo'yicharezervlar, ishchilargamehnatta'tiliuchunrezervlar, asosiyvositalarremontiuchunrezervlarvaboshqalarkiradi.

Maqsadlitushumlar — ma'lumbirmaqsadlaruchunkelibtushayotganpulmablag'larikiradi. Ulargagrant, subsidiya, a'zolikbadallari, maqsadlifoydalanishuchunsoliqlarbo'yichaimtiyozlarvaboshqalarkiradi.

Korxonamajburiyatlaribo'libkorxonaningjalbqilinganmablag'larikiradi. Ularo'zvaqtidaikkigabo'linadi: qisqavauzoqmuddatlimajburiyatlarga.

Joriymajburiyathisoblanadi:

— Hisobotkunidanboshlab 12 oydavomidahisob—kitobqilinadiganmajburiyatlar;

— Majburiyatlariningqolganmoddalarijoriyemas, ya'niuzoqmuddatlixisoblanadi.

Joriymajburiyatlar: tavsifijoriyaktivlartavsifigao'xshashdir. Kreditorlikqarziishxaqi, soliqlarbo'yicha qarzlarvaboshqaoperatsiyaxarajatlari bo'yicha qarzlarkabiayrimjoriymajburiyatlarjoriyaktivlarxisobidanxisob — kitobqilishnitalabqiladi, chunkisubyektningodatdagioperatsiyasisiklidafoydalaniladiganaylanmamablag' nitashkiletuvchimod dalarbo'yichamajburiyhisoblanadi. Bundayoperatsiyamoddalarixattohisobotvaqtidanso'ng 12 oydanortiqdavrdavomidahamxisob — kitobqilinishilozimbo'lsada, joriymajburiyatlarhisobidatasnifqilinadi.

Joriymajburiyatlargashuningdekbankoverdraftlari, to'lanadigandividendlar, daromadsoliqlari, savdobilanbog'liqbo'lmagano'zgakreditorlikqarzlari, foizlarnito'lashnitalabqiladiganqisqamuddatlimajburiyatlariningjoriyqismikiradi.

Uzoqmuddatliasosdaaylanmamablag'danpulbilanta'minlanadigan, foiznito'lashnitalabqiluvchimajburiyatlar (12 oydavomidaxisob — kitobqilinmaydiganmajburiyatlar) uzoqmuddatlimajburiyatlarhisoblanadi.

Hisobotsanasidanboshlab 12 oydavomidaxisob —kitobqilinishilozimbo'lganmajburiyatlar:

— Dastlabkimuddat 12 oydanko'proqbo'lsa;

— Subyektmajburiyatniuzoqmuddatliasosdaqaytamoliyalashniirejalashtirayotganbo'lsa;

Bumuddaomoliyaviyhisobotma'qullagungaqadarto'ldiriladiganqaytadanmoliyalashgayokito'lovlarmuddatinio'zgartirishgaqaratilganbitimbilanqo'llab — quvvatlansa, bundaysharoitdauzoqmuddatlimajburiyatlarsifatidatasnifetilishilozim.

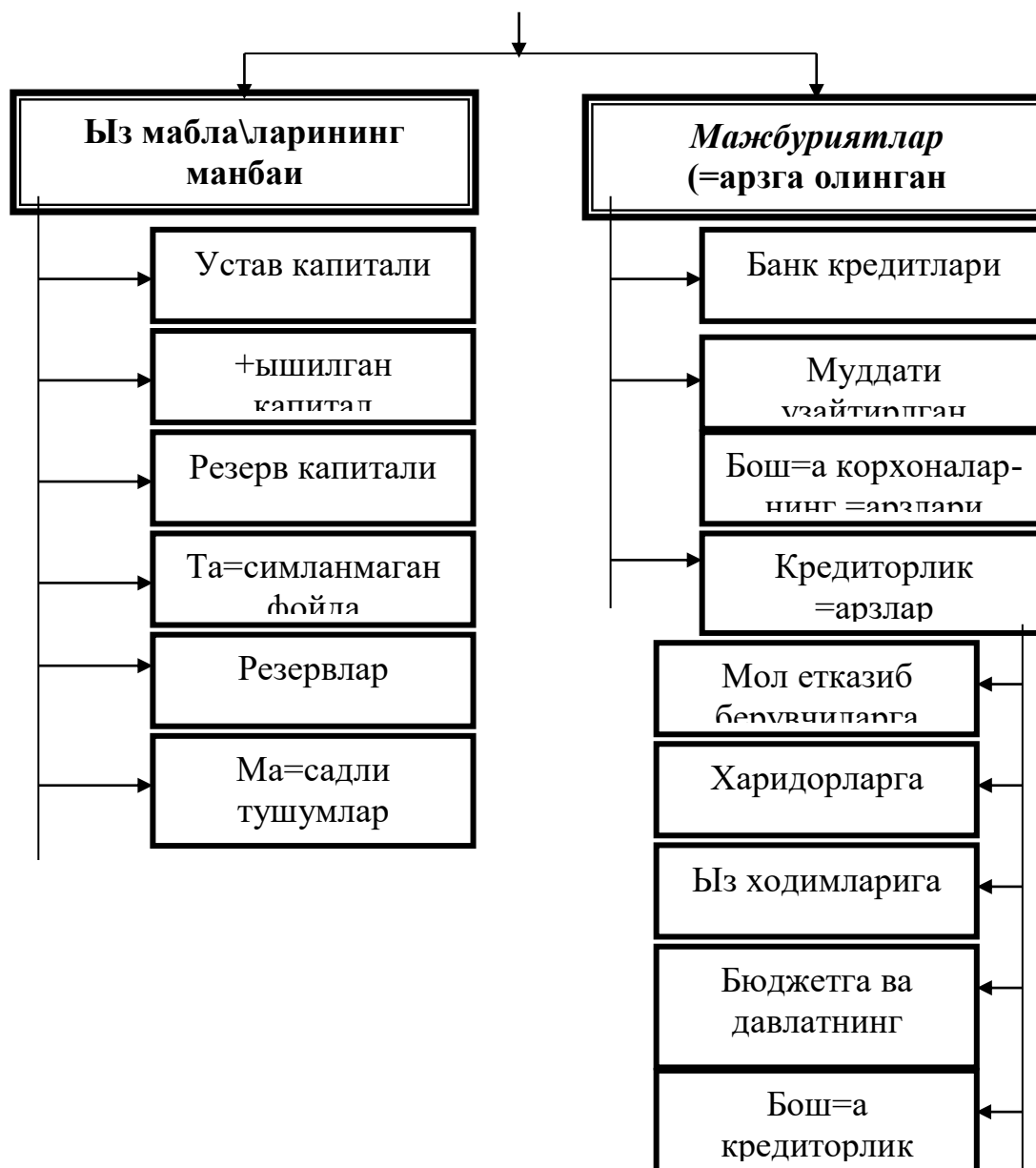
Joriymajburiyatlardanchiqaribuyboriladiganharqandayqisqamuddatliqarzmiqdoriunitaqdimetishniqo'llab —

quvvatlovchi xaborot bilan birgalikdabuxgalteriyabalansigaizohlarda ochibberilishilozim.

Majburiyatlartaraflarningkelishuvigabinoanpulbilanaksettiriladi.

Sudqaroribo'yichayuzagakelganmajburiyatlartegishlisummadaaksettiriladi.
Potensialmajburiyatlardastlabkihaqiqiybahosibo'yichaaksettiriladi.

**Корхона активлари ташкил
топиш манбалари**

Хўжалик маблағларини ташкил топish манбалари бо'йича гуруҳлашtrish.

Хўжалик операциялари ва хўжалик jarayonlari.

Korxonao'z faoliyatini uzluksiz olib borishi uchun mahsulot ishlab chiqarish, ishlarni bajarish va xizmatlarni ko'rsatishdagi imotovar — moddiy qiymatliklarga ehtiyoj sezadi. Ushbu ehtiyojning qondirish uchun korxonao'z xajmatlari 3 ta qismlarga bo'linadi: ta'minot jarayoni, ishlab chiqarish jarayoni va sotish (realizatsiya) jarayoni. Har bir jarayon o'ziga xos xarakteristikalariga ega bo'lib, ularni alohida alohida olib boradi.

Ta'minot jarayoni. Har qanday korxonao'z xajmatlari faoliyatini boshlashdan oldin avval uning kerak bo'lgan moddiy boyliklar bilan ta'minlangan bo'lishi lozim. Korxonazar urbo'lgan barcha moddiy qiymatliklarni moliyetkazib beruvchilardan tuzilgan shartnomaga asoslanib olishi lozim. Shartnomada muayyan moddiy qiymatlikning nomi, soni, sifati, bahosi, assortiment va qaysi muddatda olib kelinishi ko'rsatilgan bo'ladi.

Ishlab chiqarish jarayoni. Ishlab chiqarishni amalga oshirish uchun korxonategishli moddiy qiymatliklarga ega bo'lishi kerak. Shu moddiy qiymatliklardan foydalanib ishlab chiqarish jarayonida barcha xajmatlari hisobida ishlab chiqarish qilingan xarajatlarni aks ettiradi hamda ishlab chiqarishdan olingan tayyor mahsulotlarni qayd qiladi.

Sotish**(realizatsiya)****jarayoni.**

Ishlabchiqarish jarayonidan so‘ng yaratilgan milliy daromad nitaqasimlash va keyingi ishlabchiqarishni amalga oshirishdan mahsulotlarni sotish fazasiga keladi.

Korxonamablag‘ining aylanishining boshqafazalarim uo mas ferasida amalga oshiriladi.

Muomalasferasibilan korxonanimoddiy qiymatliklar bilanta‘minlash va tayyor mahsulotlarni shifazasidan iborat.

Hamma jarayonlarta‘minot, ayrimolingan xo‘jalik operatsiyalariborat bo‘ladi.

ishlabchiqarish va sotish jarayonlari ayrim—

Xo‘jalik operatsiyalarideganda, xo‘jalik jarayonlarni amalga oshirishda korxonamablag‘larining harakatitushuniladi.

Tayanch iboralar: Korxonalarkapitali, kapital tarkibi, xo‘jalik operatsiyalari, kapitalni boshqarish, kapitalni boshqarish, kapital tarkibini shakllantirish, korxonaning o‘z kapitali tarkibi, jalb qilingan kapitali, to‘lovga qobillik, aktivlarni aylanishi, kapital, ish faollik, rentabellik.

Nazorat uchun savollar.

1. Subyektlar kapitalini iqtisodiy mohiyatiga uruhlanishi.
2. Subyektlar kapitalini shakllantirish prinsiplari.
3. Kapital qiymati, uni baholash va bashorat qilish.
4. Moliyaviy leveridj.
5. O‘z kapitalini boshqarish.
6. Jalb qilingan (qarz) kapitalni boshqarish.

Tavsiya etiladigan adabiyotlar

1. Astaxov V. P. Finansoviy uchet. Testi: Uchebnoyeposobiye. - M.: IDFBK-Press, 2004. – 200 s.
2. Blank YE.G. Osnov finansovogo menedjmenta.-M.: INFRA, 2004g.
3. Mironov M.G. Finansoviy menedjment (Spravochnik rukovoditeya). - M.: GrossMedia, 2004. – 144 s.
4. Kovalev V.V. Finansoviy uchet i analiz: konseptualniye osnovi. - M.: Finans i statistika, 2004. – 720 s.
5. Xodiyev B.YU., Samadov A., Yusupov M.S., Meliboyev SH. Avabosh. «Kichiktadbirkorlik faoliyatiasoslari» (o‘quv amaliy qo‘llanma).- Toshkent: YEHTEMPUS dasturi «Matador-2000» loyihasi, 2004.-144 bet.
6. Xodiyev B.YU., Samadov A., Yusupov M.S., Meliboyev SH. Avabosh. «Kichiktadbirkorlik damoliyaviy menedjment» (o‘quv amaliy qo‘llanma).- Toshkent: YEHTEMPUS dasturi «Matador-2000» loyihasi, 2004.-144 bet.

Internet veb- saytlari:

www.uz

6 Mavzu: Investitsiyalarni boshqarish.

Reja:

2. Subyektdainvestitsiyalarniboshqarishningumumiyasoslari.
2. Investitsiyaloyihasi; uningtarkibivadavometish bosqichi¹.
3. Investitsiyabozorinibaholashvabashoratqilish.
4. Investitsiyafaoliyatini moliyalashtirish.
5. Investitsiyarisklariniturlarivaularniboshqarish.

1. Subyektdainvestitsiyalarniboshqarishningumumiyasoslari

Investitsiyajarayonlariniizgasolibturishningiqtisodiyasoslariniyaratish, ishlabchiqilgansiyosatniamalgaoshirishgaimkontug'diruvchishart-sharoitnita'minlashinvestitsiyasiyosatiningmuhimvazifalaridanbiribo'lib, iqtisodiyos'ishgaaynanshuyo'liblanerishishmumkin.

Bozoriqtisodiyotikapitalmulkkamo'ljallanayotganinvestitsiyalarninghajmitegishlimoliyaakti vlariningdaromadliligigabog'liqbo'ladi. Daromadmeyoriorqaliesaanashuaktivlarningbahosiinvestitsiyalargabo'lgantalabvataklifgaqarabbelgi lanadi.

Davlatningpulvakreditsiyosati orqaliinvestitsiyagabo'lgantalabvataklifningnisbati hamdauningtarkibi ytuzilishigata'sirkursatishimumkin. Shundayekan,

busiyosaturlimoliyaaktivlaridanolinadigandaromadninghajmigahamkattata'siretadi.

Uinvestitsiyatovarlaribozoridainvestorlarningxatti-harakatiningboshyo'nalishini, shungabog'liqholdainvestitsiyalartarkibiytuzilishinibelgilaydi.

O'zbekistonRespublikasimustaqilliginiqo'lgakiritishibilaniqtisodiyotimizdabirqanchatubo'z garishlarbo'lishigaoilibkeldi. Iqtisodiyotningbarchasohalaridayangiatamalarimizaksinitopaboshladi. Moliyakreditvapulmunosabatlaridahamyangiatama (termin)larkullanilaboshlandi. Investitsiyalarnitashkiletishvamoliyalashtirishhozirgibozorsharoitidamuhimurintutadi.

Investitsiyalarmablag'sarflamoq, ya'nilotincha "investor" degansuzdanolinganbo'libkapitalxarajatlarninghajmi, tarkibivauningasosiyyunalishlarinianglatadi. Investitsiyalarmamlakatdaiqtisodiyotnirivojlantirishmaqsadidamamlakatdayokichetellardaiqtisodiyot ningturlitarmoqlarigauzoqmuddatlikapitalkiritishdeganma'nonibildiradi.

Investitsiyalartashkiletishvamoliyalashtirishdaespublikaxorijinvestitsiyalarinijalbetishvaich kijamg'armamanbalarinisafarbaretmayturib, ularninguzifaolinvestitsiyaishlaribilanshug'ullanmayturib, iqtisodiyotningstrukturasinitubdano'zgartirishvazifasinihaletishqiyinkechadi.

Investitsiyatashkiletishvamoliyalashtirishdaasosiyetiborsubyektlarningishlabchiqarishnikeng aytirish, binolarniqaytaqurishvatexnikabilanqurollantirishhuchunmablag'larniqidiribtopishnirag'batlantirishga qaratiladi. Hozirgipaytdakapitalsarflarnimablag'bilanta'minlashmanba'larinitarkibio'zgarimoqda.

Investitsiyalarnitashkiletishvamoliyalashtirishdavlattomonidanamalgaoshiriladi.

Bundainvestitsiyalarbo'yichaamalkilayotgankonunlaralbattahisobgaolinadi.

O'zbekistondainvestitsiyalaragrosanoatkompleksi, yengilsanoat, kimyovaneftkimyosanoati, mashinasozlikvameditsinasoxalarigayunaltirilmoqda.

Davlattomonidaninvestitsiyalarnitashqiletishmoliya-kreditsiyosatinito'g'riolibborishbuningasosidamolaviyyordamlar, dotatsiya, subsidiya, qarzlarko'rinishidaayrimxududvatarmoqlarningrivojiuchunyunaltirilishibularhammasiinvestitsiyalar vamoliyaningmoddiyasosinitashkiletadi.

Ivestitsiyalarnimoliyalashtirishdavadlatinvestitsiyadasturlarinijumladandavlatlararohududiya asturlarnidavlatbyudjetihisobidanvanobyudjetmablag'larhisobidanamalgaoshirishharakatlariorqalik o'ribchiqiladi.

¹ ТДИУ ва МДЦ мамлакатлари итисодиёт мутахассисликлари бййича бакалавриат битирув малакавий ишлари, магистирлик, номзодлик ва докторлик диссертацияларининг намунавий мавзулари (2002-2005 йиллар).

Investitsiyalarni himoya qilish borasida davlat ayniqs xorij investitsiyalariga kafolatlar va imtiyozlar berish lozim.

Obyektlarga investitsiya mablag'larini yunaltirish bo'yicha investitsiyalar real va moliyaviy investitsiyalar gabo'linadi: real investitsiya - sanoat, qishloq xo'jaligi, qurilish, va banklarga kapital quyish demakdir; moliyaviy investitsiyalar - qimmatli qog'ozlarni qiyarish va realizatsiya bilan bog'liq ishlar uchun sarflanadigan mablag'lardan iborat.

Investitsiyalar qatnashish xususiyatiga ko'ra quyidagicha bo'ladi.

-

to'g'ri dan to'g'ri investitsiyalar asosan obyektning bo'lgan ma'lum maqsadni amalga oshirish real bo'lgan taqdirda yunaltiriladigan mablag'lardir.

- egri investitsiyalar -

bular vositachilar orqali obyektlarga sarflanadigan daromadlarni mijozlarning o'rtasida taqsimlanadi.

Bozor sharoitida investitsiyalarni tashkilot ish va moliyalashtirish yunalishlari O'zbekiston Respublikasining iqtisodiyotini barqarorlashtirish subyektlarning ishlab chiqarishni rivojlantirish uchun bir qancha tadbirlar hamda investitsiya dasturlari va loyihalarni ishlab chiqish lozim.

Hozirgi paytda investitsiyalarning tashkilot ish va moliyalashtirish investitsiya siyosatining quyidagi yo'nalishlariga asosan amalga oshirilmoqda.

-

tashkilot iqtisodiy faoliyatni yanada erkinlashtirish borasida aniq maqsadni ko'zlab siyosat o'tkazish, tovarlarni eksport qilishda xorij investitsiyalari uchun zaromadlaridan foydalanishlaridabirmuncha imtiyozlarni tartibini jori etish.

-

xorijiy investitsiyalarining asosan kapital manbalarini respublikaiqtisodiyotiga jalbetish uchun huquqiy ijtimoiiqtisodiy shartsharoitlarini yanada ko'millashtirish.

-

O'zbekistonga jahon darajasidagi texnikalar olib keladigan iqtisodiyot strukturasi nujudga keltirishda yordam beradigan xorij investitsiyalariga nisbatan ochiq sharoit yaratish.

Hozirgi sharoitda respublikada investitsiya bazasiga rivojlantirish va hukurlashtirish islohatlar strategiyasini muhim sharoit bo'lib qoldi.

O'zbekiston respublikasidabir qancha rivojlangan mamlakatlar bilan qo'shma korxonalar barpo etmoqda.

Hamkorlikda ishlab chiqarish mahsulotlar va tovarlarichki bozorni ta'minlamoqda va eksport kilinmoqda.

Xorij investitsiyalarini jalbetish maqsadida davlat investitsiya loyihalari va dasturlari ishlab chiqilgan.

Bozor sharoitida har bir investitsiya jarayonida ma'lum daromadni olish maqsadida amalga oshiriladi.

Subyektlarning investitsiya va investitsion faoliyatining iqtisodiy mazmuni.

Iqtisodiyotni davlat tomonidan tartibga solishning asosiy obyektlaridan bir bo'lib investitsiya hisoblanadi.

Investitsiya ning keng ma'nosi uning keyinchalik maqsadni kuzlab qo'yilgan kapitalni ifodalaydi.

Investitsiyalar subyektning aktivida bu xalq teriyabalansining chaptomonidamoliyalash manbayi esa, uning ungtomonida (balansning passivida) aksettiriladi.

Kapital quyilmalar haqiqiy xarajatlar bo'yicha (investorlar uchun) balansda kursatiladi. Investitsiya faoliyatining obyektlari quyidagilardir, ishlab chiqarish va ishlab chiqarish xizmatlarining yangi dan xosil qilmoqchi va rekonstruksiya lanadigan asosiy organi dir, shuningdek xalq xo'jaligining hammab o'limlarida gij mavjud vositalar.

Investitsiya faoliyat yuridik shaxslarning amaliy xarajat majmuini uzidan amoyon qiladi. Investitsiyalar - bupul mablag'lari, kreditlar, bank quyilmalari, ulushlar, aksiyalar, boshqa qimmatli qog'ozlar, texnologiya, mashina va uskunalari, litsenziyalar bo'lib tadbirkorlikning turli sohalarida foydalanish maqsadida obyektlarga qo'yilgan intellektual boylik va mulkchilik huquqlarini yig'indisidir.

Investitsiyasohasitarkibigaqo'yidagilarkiradi:

1. Kapitalqurilishsohasi
(undaxalqxo'jaligitarmoqlariningasosiyvaaylanmaishlabchiqarishfondlarigainvestitsiyalarsarflanadi. Busohabuyurtmachi--investorlar, pudratchilar, loyihachilar, uskunayetkazibberuvchilar, yakkatartibdavakooperativo'y-joyqurilishibo'yichafuqarolarvashukabiboshqasubyecktarninginvestitsiyafaoiliyatini o'zichigaoladi).

2. Innovatsiyasohasi (busohadailmiy-texnikaviymahsulotvaintellektualsalohiyatlaramalgaoshiriladi).

3. Moliyakapitalimuomalasisohasi (busohaturlishakldagipul, ssudavamoliyamajburiyatlariningharakatlanishinio'zichigaoladi).

4. Investitsiyafaoiliyatisohasi (busohasubyecktarningmulkiyvualliflikhuquqlariniamalgaoshirishnio'zichigaoladi);

Investitsiyalarshakllarigako'ra: **moliyaviy,** **moddiy,**
mulkchilikhuquqlariturlarigabo'linadi.

Moliyaviyinvestitsiyalargapul, depozitlar, ulush, aksiyalar, obligatsiyalarvaboshqao'zoqmuddatliqimmatliqog'ozlarkiradi.

Moddiy turdagiiinvestitsiyalarikkiguruhga:
ko'zg'aluvchanmulkkavakuchmasmulkkabo'linadi.

Ko'zg'aluvchanmulkkamashinavaqurilmalar, hamdaboshqamoddiyboyliklarkiradi.
Kuchmasmulkkabino, inshoot, kommunikatsiyaqurilmalari,
ya'niko'phollardaasosiyfondlarningpassivqismikiradi.

Investitsiyalarningturli-tumanshakllaribo'lib, mulkchilikhuquqlarihisoblanadi.
Bunday turdagiiinvestitsiyalarnito'plamibozormunosabatlariningrivojlanishdarajasigavamilliybozorh
ususiyatlarigako'rao'zgaribturadi.

Investitsiyato'plamiichidanbirinchinavbatdaintellektualboylikkaegabo'lganhuquqlar,
tabiiyresurslarvaboshqaturdagiresurslardanfoydalanishhuquqlariajralibchiqadi.

Investitsiyalarningintellektulhuquqlarturimualliflikhuquqlari, nou-
xauvaboshqalarko'rinishidabo'lishimumkin.

Chetelsarmoyadorlaritomonidaninstitutonbirliklarningustavkapitaligaulushsifatidatovarbelgilaridan
foydalanishhuquqiniberish, shuxo'jalikbirliklariningsifatlitovarishlabchiqarishigaolibkeladi.
Oqibatda, bundayharakatxo'jalikbirliklariningintensivrivojlanishiga, shuningdek,
O'zbekistonRespublikasigachetelinvestitsiyalariningoqibkelishigaolibkeladi.

Tabiiyresurslardanfoydalanishhuquqiniberuvchiinvestitsiyalariyervaboshqatabiiyresurslardan
foydalanishhuquqinihamberadi.

Yo'naltirilayotgansohalariga, qo'yilmaobyektlarigaqarab,
investitsiyafaoiliyatiningobyektlariqo'yidagiturkumlargaajratiladi:

- yangitashqilqilinadiganvazamonaviylashtiriladiganasosiyfondlarhamdaxalqxo'jaliginingbarchatarm
oqlaridaaylanuvchimablag'lar;

-ilmiy-texnikamahsuloti;

-intelektualboyliklar;

-aksiyalar, obligatsiyalarvaboshqaqimmatliqog'ozlar;

-maqsadlipulqo'yilmalari;

-mulkiyhuquqlarvaboshqalar.

Investitsiyalarniamalgaoshirishningasosiybosqichlariqo'yidagilardir:

birinchidan, resurslarnikapitalqo'yilmalargaaylantirish,
ya'niresurslarniinvestitsionfaoiliyatnatijasihisoblanganobyektlargao'tkazish;

ikkinchidan, kapitalquyilmalaruchunsarflanganmablag'larpirovardnatijadainvestitsiyalarmi
qdorinioshirishvayangiiste'molqiymatiniyaratish;

uchinchidan, ijtimoiysamarayaratish,
ya'niinvestitsiyafaoiliyatiningpirovardmaqsadiniamalgaoshirish. Agarinvestitsiyalarnatijasidafoйда
(daromad) yokiiijtimoiysamaraolinmasa, investitsiyaqilishgaqiziqishbo'lmaydi. Chunkiinvestitsiya-
buhayriyayokiehsonatariqasidagimablag'emas.

Boshlang'ich va oxirigizanjirlartutashib, yangio'zarobog'liqliqjarayoni hosilbo'ladi: daromadlar-resurslarga aylantiriladi, ya'ni jamg'arish jarayoni takrorlanadi. Investitsiya faoliyati—tarmoqlardagi investitsiyalarning birmarta bo'lib o'tishidir. Investitsiya davri investitsiyalarning birmarta aylanish muddatiga tengdir. YA'ni kapital mulk tariqasida mujassam bo'lgan qiymatning pul mablag'larini jamlangan davrdan ularga qaytib keladigan paytgacha darbo'lgan aniqlik harakatini o'z ichiga oladi. Davlat korxonalari, firmalar, korporatsiyalarning investitsiya faoliyati ularga soliqlik eskirish imtiyozlari (foydani soliqlik qaytish bo'yicha yoki eskirishning imtiyoli meyorlari) ni berish yo'lib olinadigan yo'l bo'lib qaytiriladi. Investitsion jarayon investitsion komplekslarda amalga oshiriladi.

Investitsiya kompleksi deganda biz aytgan barcha tushunchalarning indisiya'ni ularning mazmuni, investitsiya qilish bilan bog'liq bo'lgan ishtirokchilarni, bir so'z bilan aytganda investorlar va investitsiya buyurtmalarining ijrochilarini tushunamiz.

Investitsiya kompleksi tushunchasi keng ma'noda qo'llaniladi, u investitsiya bilan bog'liq bo'lgan barcha jarayonlarni o'z ichiga oladi. Nazarimizda, bu jarayonlar investitsiya kompleksining tarkibiy qismi bo'lib, ular doim bir-birlarini to'ldirib boradi.

Investitsiya iqtisodiyotning o'lg'aharakatini ta'minlovchi dvigatel sifatida qo'llaniladi. Har bir davlat birinchi navbatda, anday iqtisodiy nazariyaning aksiomasidir.

Moddiy ishlab chiqarish sohasiga mamlakat vacheteli investorlarini jalb qilishi uchun harakat qilmoq ilojim . Ushbu maqsadda muayyan investitsiya dasturi ishlab chiqiladigan amalga oshiriladi, tegishli investitsiya muhiti yaratiladi.

Mustaqil O'zbekiston dabo soliqchilarni amalga oshirish uchun iqtisodiy islohotlar o'z ichiga oladi, takror ishlab chiqarish va xududini soliq berishni, birlashtirish jarayonlarini rivojlantirishni, iqtisodiy ushishni ta'minlashni va hokazolarni o'z ichiga oladi.

Mazkur muammolarni hal qilish tegishli investitsiya siyosatini yaratish, investitsiya jarayonlarini tartibga solish va qo'llab-quvvatlashning ta'sirchan tizimini shakllantirish bilan u zviy bog'liqdir.

2. Investitsiya loyihasi uning tarkibi va davom etish jarayoni¹

Respublikamiz iqtisodiyotini tarkibiy qayta qurish aktiv investitsiya siyosatini olib borish bilan ham barcha bog'liqdir. Bugungi kunda, keng ko'lamdagi xorijiy investitsiyalar jalb qilish respublikamiz iqtisodiyotini yanada rivojlantirishni ta'minlovchi asosiy omillardan biridir.

Xorijiy investitsiyalarni jalb qilishni tug'atgan investitsiyalarning rinishidagi hamd davlat zayomlari, halqaro moliya viyotashkilotlari tomonidan taqdim etilayotgan kredit mablag'larini o'z ichiga oladi.

O'zbekiston iqtisodiyotining ustuvor tarmoqlarini rivojlantirish uchun amalga oshirilayotgan investitsion loyihalarga xorijiy kapitalni jalb etilishiga, ayniqsa, katta ahamiyat berilmoqda.

Investitsiya dan oldingi iizlanishlar va loyiha ningsamadorligini asoslash uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarni o'z ichiga oladi.

Shu sababdan investitsiya obyektining samadorligini baholash kichik bosqichda amalga oshiriladi.

Birinchi bosqichda tahminiyo amalga oshiriladi.

Uning maqsadi investitsiya dan oldingi iizlanishlarni tahlil qilish va hokazolarni o'z ichiga oladi.

Investitsiya bozori - investitsiyalarni ta'skil etish va moliyalashtirish uchun zamini yaratib beradi, bu bozor investitsiya tovarlari, qurilish materiallarining barcha turlari, ishlab chiqarish fondlarining aktiv qismi, investitsiya xizmatlaridan iborat. Asosiy elementlari talab va taklifni raqobat va baholardan ta'skil topgan. Investitsiya bozori tuzilishiga ko'ra 2 qismga bo'linadi:

1. Real obyektning investitsiya lash bozori.

a) to'g'ridan to'g'ri kapital mablag'larini unaltirish bozori

¹ ТДИУ ва МДЦ мамлакатлари итисодий мутахассисликлари бййича бакалаврият битирув-малакавий ишлари, магистирлик , номзодлик ва докторлик диссертацияларининг намунавий мавзулари (2002-2005 йиллар).

b) xususiylashtirilayotganobyektlarbozori

v) kuchmasmulk

g) boshqarealobyektlarniinvestitsiyalash

2. Moliyaviyinvestitsiyalashinstrumentlariningbozori, fondbozorivapulbozorigabo‘linadi.

Investitsiyalarnitashkiletishvamoliyalashtirishinvestitsiyalarningturlarivainvestitsiyabozorini ngfaollikdarajasiuningelementlariurtasidaginisbatigabog‘liqbo‘ladi.

Ular nibozorkonyekturasinio‘rganishorqalianiqlanadi.

Investitsionimkoniyatlarnio‘rganishjarayonidaloyihaningyashovchanliqobiliyatianiqlanishi bilanoq, investitsiyalargakumaklashishvaularniamalgaoshirishnirejashtirishbosqichlariboshlanadi. Biroqbundaasosiyharakatlarloyihaniyakuniybaholashbosqichivainvestitsionfazasigato‘g‘rikeladi. Cheklanganresusrlarningyuqotilishinikamaytirishhuchunkonseptualbosqichdantortibsubyektnifoydal anishgatopshirgungachainvestitsiyaloyihasiniiishlabchiqishdagiharakatlarketma-

ketliginianiqtushunishkerakbo‘ladi. Shubilanbirgalikda, investitsiyalarjalbqilishgakumaklashuvchiinvestitsiyatashkilotlar, tijoratbanklari, moliyaviymuassasalar, uskunayetkazibberuvchilar, eksportkreditlarinisug‘urtalashagentliklarivamaslahatfirmalarikabiturliishtirokchilarningloyihadagir oligahamahamiyatberishlozim.

Investitsionloyihalar nitayyorlashuchbosqichdaniborat:

- ❑ investitsiyaimkoniyatlarinianiqlash (imkoniyatlarnio‘rganish);
- ❑ loyihaningmuqobilvariantlarinitahlilqilishvadastlabkiloyihatanlash, hamdaloyiha, ya’nitexnikiqtisodiyasoslashlar (TIA)ningtayyorlash;
- ❑ loyihabo‘yichaxulosavainvestitsiyalarkiritishhaqidagiqaror (baholashxulosasi)larniqabulqilish.

Ta’minotizlanishlari, yokifunksionalizlanishlarhamloyihatayyorlashbosqichiningqismihisoblanadi, biroklekinalohidautkaziladi.

Loyihanimanashubarchabosqichlardanutkazishhaminvestitsiyalarkiritishgakumaklashib, qarorqabulqilishvaloyihaniamalgaoshirishhuchunyaxshizaminyaratadi.

Investitsiyaimkoniyatlarinianiqlashinvestitsiyafaoliyatiningboshlangichnuktasidir.

Oxirokibatuinvestitsionmablag‘larinito‘plashniboshlabyuborishimumkin.

Rivojlanayotganyokirivojlanganmamlakatlardabo‘lganxususiyyokidavlatsektoridagipotensialinvesto rlarvujudgakelayotganinvestitsiimkoniyatlarito‘g‘risidaaxborotolishdanmanfaatdordirlar.

Investitsiloyihasiniiidentifikatsiyaqiladiganaxborotniyaratishhunkullaniladiganyondashuvlariqtiso diyotsektorivasubyektdarajasidabo‘lishhikerak.

Ushbuyondashuvlaruchunizlanishlarningikkiyunalishixosdir.

Iqtisodiyotsektoridarajasidarivojlanayotganmamlakatlarningbutuninvestitsiyaimkoniyatlarihamdaus hbumamlakatlarningxorijiyinvestitsiyalargabo‘lganumumiyqiziqishinitahlilqilishlozim.

Su‘bektdarajasidaesahamrivojlanayotgan,

hamrivojlanganmamlakatlardagiyakkaloyihachilarninganiqinvestitsiyatalablarinio‘rganishtalabqilin adi.

Investitsiyaimkoniyatlarinio‘rganishnihiyatdayuzakixususiyatgaegavako‘pinchabatafsiltahli lemas, balkiumumiybaholargaasoslanadi.

Xarajatlarto‘g‘risidagima’lumotlarodatdauskunayetkazibberuvchilarkabimanbalardanolinganaxboro tlargaemas, balkiuxshashloyihalarolanlinadi. Vaziyatgaqarabyokiumumiyimkoniyatlar (sektorliyondashuv), yokianiqbirloyihaningimkoniyatlari (subyektdarajasidagiyondashuv), yokiikkalasihamo‘rganilishikerak.

Izlanishlarningmazmuniloyihaningturivaxususiyatigaqarabuzgaradi.

Biroqushbuizlanishlarloyihaningmuhimjihatlarigabog‘liqbo‘lganiuchunxulosalaryetarlidarajadaravs hanbulmogitalabqilinadi.

Chunkixulosalarloyihanitayyorlashjarayoniningkeyingibosqichiuchunasosbo‘lishhikerak.

Ko‘phollardata’minotnio‘rganishtexnikiqtisodiyasoslashlar

(TIA)nitayyorlashdanoldinyokiundankeyino‘tkazilgandaizlanishlarTIAningajralmasqisminitashqilqi ladi, vabuholdaTIAningumumiyqiymativaungaketadiganxarajatlarkamayadi.

Texnikiqtisodiyasoslashinvestitsiyakiritishhaqidaqarorqabulqilishhuchunzarurbo'lganbarchaaxborotniberishikerak. Shusabdaninvestitsiyaloiihuchiunzarurtijoriy, texnik, moliyaviy, iqtisodiyvaekologiksharoitlardastlabkixulosabosqichidako'ribchiqilganqarorlarningmuqobilvariantlari arasidaaniqlanishivatanqidiybaholanishikerak. Manashuurinishlarningnatijasiloiihabo'ladi. Uningdastlabkishartlarivamaqsadlariloiihadanko'zlanganasosiymaqsad, marketingstrategiyasiningmumkinbo'lganvariantlari, bozordaerishilajakvaerishaolinadiganulush, tegishliishlabchiqarishquvvatlari, korxonaningjoylashishi, mavjudxomashyovamateriallar, texnologiyavamexanijihozlar, va, nihoyat, zarurbo'lsa, ishlabchiqarishningatrofmuhitgata'sirinibaholashdankelibchiqibaniqlanishizarur. Izlanishlarningmoliyaviyqismiinvestitsiyalarninghajmi, shujumladan, so'faylanmakapital, ishlabchiqarishvamarкетинgxarajatlari, sotishdanolingantushumvainvestitsiyaqilingankapitalningkeltiradigandaromadiniianiqlashdaniboratdir.

Investitsiyavaishlabchiqarishxarajatlariningyakuniybahosihamdaiqtisodiyvamoliyaviydaromadlilikningkeyingihisob-kitoblariniutkazishfakatbarchamuhimjixatlarvaularbilanbog'liqchiqimlarnihisobgaolganholdaloiihaningchegaralarianiqlangandaginamaqsadgamuvofiqlidir. Loyihaningbutunhajmikeyingiishlaruchunasosbo'luvchichizmalardaifodalanganbo'lishikerak.

Baholashxulosalarinafaqatmuayyanbirloiiha, balkiubilanbog'liqsanoatsohalarivamumaniqtisodiyotgahamtegishlibo'ladi. Chunonchi, avtmobilsozliksubyektibaholansa, xulosashuningdekkompaniyavaushbusohao'rtasidagio'zaroaloqalar, ya'nixomashyovauskunayetkazibberuvchi, transportsektori, yo'llarningmavjudligivaenergota'minotimkoniyatlarinihamhisobgaoladi.

Baholashxulosasinituzgandayirikloiihalaruchunamaliymuhit, joylashuvi, bozorvaresurlarningmavjudligidankelibchiqqanbarchaomillarningtahlilivama'lumotlarnitekshirishalabqilinishimumkin.

Investitsiyafazasi, yokiloiihaniaamalgaoshirishbirinchinavbatdavaasosan, loiihaniboshqarishsohasidagikengqamrovlimaslahatvaloiihaishlarinio'zichigaoladi. Investitsiyafazasiquyidagibosqichlarga'linishimumkin:

- ❑ loiihaniaamalgaoshirishhuchunhuquqiy, moliyaviyvatashqiliyasoslarniurnatish;
- ❑ texnologiyalar, shujumladan, asosiyloiihaishlariniolishvayetkazish;
- ❑ loiihagabatafsilishlovberishvakontraktartuzish, shujumladan, tenderlardaqatnashish, takliflarnibaholashvamuzokaralarutkazish;
- ❑ yerolish, qurilishishlarivauskunalarinio'rnatish;
- ❑ ishlabchiqarishmarketingi, shujumladan, ta'minotvafirmama'muriyatinitashkilqilish;
- ❑ personalto'plashvaunio'qitish;
- ❑ foydalanishgatopshirishvasubyektniishgatushirish.

Batafsilloiiha- konstruktorlikishlaribo'limnitayyorlash, texnologiyavauskunaniyakuniytanlash, qurilishgrafinitayyorlashvarejalashtirish, yunalish-texnologikharitalari, ko'lamchizmalarivaturlixemalarnitayyorlashnio'zichigaoladi.

Tenderlardaqatnashishivatakliflarnibaholashbosqichidao'ziniyaxshinamoyonqilganko'psonli mahalliyvaxalqarota'minotchilardanloiihauchuntovarvaxizmatlarborasidakengtakliflarolishmuhimdir. Muzokaralarutkazishvakontraktartuzishtexnoloiiyalarniberish, inshootlarkurish,

mashtabavauskunalarisotibolib, mashinavauskunalarisotibolib, urnatishhamdaloyihanimoliyalashdayuzagakeladiganhuquqiy majburiyatlarbilanbog'liqlidir. Ushbubosqichda, birtomondan, investoriyokitadbirkorva, ikkinchitomondan, moliyaviymuassasalar, maslahatchilar, arxitektorlarhamdaxomashyo, material, zaruresurlarni yetkazibberuvchilarurtasidashartnomalartuziladi.

Muzokaralarinio'tkazishdarivojlanayotganmamlakatlarkattamuammolargaduchkelishadi, shuninguchuntajribalimaslahatfirmalaribilanhamkorlikqilishgato'g'rikeladi.

Ammohattokimosmaslahatchifirmanitanlashhamqiyinbo'ladiategishlitajribahamdaishonchgaasoslanadi.

Subyektnifoydalanishgatopshirishvaishgatushirish odatdaloyihaniamalgaoshirishningqisqa, ammotexnikjihatdanmuhimdavridir. Uoldingiqurilishbosqichinikeyingifoydalanishgatopshirish (ishlabchiqarish) bosqichibilanbog'laydi. Manashubosqichdaerishilganmuvaqqatloyihaningkelajakdagiyashovchaniligidandarabberib, unirejalashtirishvaamalgaoshirishningsamaradoliginiko'rsatadi.

Loyihaniyaxshirejalashtirishvasamaraliboshqarishqurilish, subyektniochishuchunzarurbo'lganuskunayetkazibberishvamontajqilish, ishlabchiqarishpersonallarinito'plashvao'qitish, barchaishlabchiqarishresurslariniyetkazibberishkabiharakatlaruzvaqtida, ya'niloyihalashtirilayotgansubyektniishgatushirishdanoldinqilinishinikafoqlatlashkerak. Yuqoridakeltirilganbosqichlardanharbirinirejalashtirishdayulqo'yilganharqandayxatovanoaniqliklarl oyihamimuvaqqatliamalgaoshirishga, ayniqsa, subyektniishgatushirishbosqichidasalbiyta'sirko'rsatadi.

Bungayo'lqo'ymaslikuchunharxilfaoliyatlarnisamaralimuvoifiqlashtirishzarur. Bunarsagafaqatpuxtakalendarrejalashtirishbo'lgandaginaerishishmumkin. Buninguchunturli, masalan, «tanqidiyyul» hamda «loyihani baholashvatahlilqilishusullariishlabchiqilgan.

Qandayusullartanlanmasin, loyihanijoriyqilishjarayonidadaastlabkigrafikningbajarilishinimuntazamravishdatahlilqilishkerak. Buishqurilishishlarinibajarishvaqtidayuzagakelishimumkinbo'lganharqandaytafovutlarnianiqlashva ularningxarajatlargata'sirinihisobgaolishuchunqilinadi. Bundankelibchiqadiki, taxminiyo'rsatkichlarnidoimoinvestitsiyafazadavomidayig'iladiganrealinvestitsiyavaishlabchiqaris h xarajatlabilantaqqoslashkerak. Bunarsaloyihadaromadliliginingumumiyo'rsatkichidagioxirgiuzgarishlarnikuzatishvanazoratqilish uchunqilinadi. Buesa, uznavbatida, qisqamuddatlissudalarko'rsatkichlarivainvestitsiyaloyihasiidagiaksiyadorlikulushiningo'zgartirishini talabqilishimumkin.

3. Investitsiyabozorinibaholashvabashoratqilish

Ko'plabmamlakatlarxorijiyquyilmalarnijalbetishmaqsadida imtiyozlarni haroitlarniyaratadi, xususankapitalarniasrashvazararlarniqoplashnikafolatlaydi, imtiyozlisoliqolishnikiritadivafoydani xorijgaerkino'tkazishgaruxsatberadi, olingandaromadlarvaboshqalarniqaytainvestitsiyalashgasharoitlaryaratadi.

Investorlarnijalbetishdagiularniengbirinchiurindakiziktiradiganomillarquyidagilardir: iqtisodiyvaziyat, siyosiyvaziyat, huquqiysoxa, geografikurin, institusionaltashkiliytexniksoha.

Investitsiyalarnimoliyalashtirishningshart-sharoitlarinihisobgaolib, respublikaxududlaridainvestitsiyahajminio'stirishuchunizlanishlargaquyidagilarnikiritishmumkin:

- asosiyishlabchiqarishfondlariningresurslarvamuddatlarniinobatgaolganholdaqaytaishlab chiqarishdasturinituzishvaamalgaoshirishi;
- investitsionjarayonitartibgasolishningmaqbulmexaniziminitanlash;
- o'zresurslarinitopishvakapitalquyilmalarningmoliyalashtirishmanbalarinioqilonanisbati nianiqlash;
- xorijiysheriklarbilanaloqao'rnatishvaularningmablag'larinimintaqa iqtisodiyotigajalbetis h;
- kapitalquyilmalarningsamaradorliginioshirish.

Iqtisodiyusishgaerishishuchunnafakatinvestitsiyaninghajminiko'paytirish, balkiularningyunalishinivatuzulmasinito'g'ritanlashhammuhimhamiyatkasbetadi. Investitsiyalashuchunshundayishlabchiqarish turlarivasubyektlarnitanlashzarurki, ulartezdao'ziniqoplab, yuqoridarajadaiqtisodiyvatexnologiksamaraberaolsinlar. Bundayholatdainvestitsiyaningtezdaqaytarilishivaqanchaliksamaradorligimuhimhamiyatkasbetadi. Buinvestitsionjarayonnijonlantirishuchunturtkiberishi, keyinchalikesainvestitsiyalashuchunafzaltarmoqlaarvaxo'jalikyuritishsubyektlarnitanlashgaimkoni yatyaratishmumkin. Investitsiyaningqisqamuddatlisiyosatiiqtisodiyusishnita'minlovchitarmoqlarvasubyektlarningahami

yatinihisobgaolib, uzoqmuddatgamo‘ljallanganstrategiyagaegabo‘lishilozim.
Tarmoqlarninguchtaasosiyguruhi: eksportgalayoqatliqazilmasanoat, ilmiy-
texnikimkoniyatlarigaega, eskirganvaxalitexniktakomillashmagantarmoqlarmavjud.

4. Investitsiyafaoliyatini moliyalashtirish.

Bozoriqtisodiyotisharoitidasubyektlarningasosiyvaaylanmaishlabchiqarishfondlarigainvestitsiyalarnimoliyalashtirishningo‘zigaxosmanbalarishakllantirilganbo‘libundaymanbalarisubyektlarni ngo‘zo‘zinimoliyalashtirishtamoyillarigaasoslanganholda qo‘yidagimanbalarimavjuddir:

- yuridikvajismoniyshaxslarjamg‘armalari;
- bankkreditlarisobigamoliyashtiriladiganinvestitsiyalar
- xorijiyinvestitsiyalari
-

davlatbyudjetivabyudjetdantashqarifondlarningmablag‘larisobigamoliyalashtiriladiganinvestitsiyalar.

So‘nggiyillardainvestitsiyalarningtarkibi, xususan, byudjetdanajratiladiganinvestitsiyalarvabankkreditlariningahamiatikeskino‘zgardi. Davlatbyudjetininginvestitsiyasarflari 2003 yilda 29,4 foiznitashqilqilganbo‘lsa, 2004 yilda 0,9 foizgako‘paygan, ya‘ni 30,3 foiznitashkilettdi. Xorazmstatistikaboshboshqarmasima‘lumotlarigako‘ra, buko‘rsatkichXorazmviolyatida 2004 yilda 2003 qaraganda 14,6 foizgako‘paygan.

Monetarsiyesatningkuchaytirilishisubyektlarmoliyaviyahvoliningbarqaroremasligiyuridikvajismoniyshaxslarningmablag‘laridanmoliyalashtiriladiganinvestitsiyaloyihalarininghajmigao‘zta‘siri niko‘rsatmayqo‘ymaydi.

Investitsiyaloyihalarinimoliyalashtirishgavasubyektlaruchunsamaralibo‘lishigaiqtisodiyinfra tuzilmaningmarkaziybug‘inimoliyaviymexanizmningtarkibiyqismibo‘lgansoliqlarmexanizmi hisoblanadi.

Chunkisoliqlarhamharsubjektmiqiyosidatuzilganinvestitsiyaloyihalariningiqtisodiyamarasitaqdir inihalqilishdaasosiy o‘rinniegallaydi.

O‘zbekistondahaminvestitsiyaloyihalarinituzishdavamoliyalashtirishhuchunqo‘layinvestitsiya muhitiniyaratishbo‘yichaizchilchora- tadbirlarko‘ribchiqilmoqda. Ularningnegizidaikkitaasosiyomilyotadi:

- iqtisodiybarqarorlik;
- inflyatsiyajarayonlarinitartibgasolishvamilliyvalyuta- so‘mningto‘lovqobiliyatini oshirishgayo‘naltirilganmakroiqtisodiy siyosat.

HozirgipaytdaO‘zbekistonRespublikasidaqo‘layinvestitsiyaloyihalarinituzishvaularnimoliyalashtirishbo‘yicha qo‘yidagiomillarniqko‘rsatibberadi:

- investitsiyaloyihalaribilanshug‘ullanuvchishaxslarnirag‘batlantirish;
- sanoatningustivorsohalari, yokilg‘i, energetikamajmualaribo‘yichainvestitsiyaloyihalarinituzishningjadallashtirilishi;
-

halqxo‘jaliginingilmfantalabtarmoqlardaishlabturganquvvatlarniyangilashvayangilarinibarpoetishbo‘yichaintellektualinvestitsiyaloyihalariningamalgakiritilishi;

O‘zbekistonRespublikasiiqtisodiyetigainvestitsiyalarniloyihalarasosidajalbetishko‘pji hatdant urlixilinvestitsiyamuassalarifaoliyatiningavj olishiga, qimmatliqog‘ozlarbozoritashkiltopishi, inflyatsiyajarayonlariningbartarafetilishivaishlabchiqarishningbarqarorlashishigabog‘liqdir.

Mamlakatimizinvestitsiyaloyihalarinimoliyalashtirishvarag‘batlantirishbevositaqo‘yidagima salalarnihaletishgayordamberadi:

- yangizamonaviy texnika vatexnologiyalarnirespublikaiqtisodiyotigajalbqilish, ularniishlabchiqarishgajoriyqilish, birnechayillardavomidasifatsiz, haridortalabigajavobberaolmaydiganmahsulotishlabchiqaruvchieskitexnikalardantezroqqutilish;
- yangiishjoylarinitashqilqilishvaaholingishsizqisminiishbilanta‘minlash, shubilanbirga, horijningilg‘orboshqarishtajribasinijoriyetishvashuorqalimehnatunumdorligini oshirish;

jahonbozoritalablarigamossifatlimahsulotlarishlabchiqarishvaularnieksportqilishevazigamamlakatga qadribalandvalyutalarningko‘proqkiribkelishinita’minlash.

Bundantashqariayriminvestitsionloyihalaridanolinadigandaromadlaribo‘yichasoliqvabojxona imtiyozlarimavjud. Bungamisolqilibqo‘yidagilarnikelitiribo‘tamiz:

respublikainvestitsiyadasturigakiritilganinvestitsiyaloyihalarigasarfetilayotganxorijiysarmoyalarishti rokidagiishlabchiqarishsubyektlarifoydasolig‘idan 7 yilgachaozodqilindi, avvalbumuddat 5 yiledi;

-qo‘shmakorxonalaridahorijiysarmoyalarningulushi 50 foizvaundanortiqbo‘lsa, busubyektlarningdaromadidanolinadigansoliqfoizijamg‘armamiqdorigaqarab, 300,0 mingAQSHdollaridan 1 mln. dollargacha 20 foiz, 1 mln. AQSHdollarigatengvayuqoribo‘lgandan 16 foizfoydasolig‘ibelgilandi;

-agarishlabchiqarishhajmida 25 foizdanko‘proqmahsulotbolalaruchunmo‘ljallanganbo‘lsa, bukorxonaishlabchiqarishboshlangandan 5 yilmuddatgadaromadsolig‘inito‘lashdanozodetiladi;

-korxonainvestitsiyaloyihalarinimoliyalashtirishdahorijiinvestorlarninghissasi 50 foizvaundanyuqoribo‘lsa, ular 2 yilmuddatgadaromadsolig‘idanozodbo‘ladilar.

Bularningbarchasiinvestitsiyaloyihalariasosidasubyektlarningjahonbozorigabemalolchiqishi vaO‘zbekistonRespublikasiningeksportsalohiyatinioshishuchuntexnologiyavamahsulotlarningsifat liligivaraqobotbardoshliginita’minlashimkoniniberadi.

Rivojlanganmamlatlardachetelinvestitsiyalarinimoliyalashtirishmanbalarining 50-60 foizitashqilqilininishiniinobatgaolsak, hozirgipaytdamamlakatimizgachetelinvestitsiyalariniko‘prokjalbqilishvaularishtirokidaqo‘shmakorxonalarartashqilqilishmuhimahamiyatgaegadir.

Iqtisodiyotningerkinalashtirilishiislohotlarninghozirgibosqichiningboshstrategikyo‘nalishigaa ylanibbormoqda. Buiqtisodiyotsubyektlaribo‘lmishkorxona,

xo‘jalikvatashqilotlarningto‘latukismustaqilbo‘lishini, o‘zfaoliyatinihozortablarigabinoantashqiletishlariinitaquozoetadi. Erkinlikningmuhimtalabio‘z-o‘zinimoliyalashtirishprinsipigaizchilamalqilish, ya’niharbixo‘jaliksubyektio‘zjarajatlariinio‘zdaromadlaribilanqoplashidir.

Bumoliyalashtirishforma’nodasubjektningichkimablag‘ihisobidan, kengma’nodakredithisobidanhamamalgaoshirilishimumkin. Investitsiyaloyihalarinio‘zmablag‘larihisobidanmoliyalashtirishbuichkimanbaiya’nitaqsimlanganfoydavaamortizatsiyaajratmasidir. Buyerdainvestitsiyaloyihalarinimoliyalashningichkiimkoni 3 narsabilanchegaralanadi:

Birinchisi, nodavlatkorxonalarningko‘pligini, ayniqsaagrarsohadanorentabellik, qolganlaridarentabelliknipastbo‘lishi, foydaniqaytamoliyalashtirishgachegaraqo‘yadi.

Ikkinchisi, nodavlatsektordaaamortizatsiyagainvestitsionloyihalariningmoliyalashgayuborishimkoniningozligi. Ko‘pginakorxonalardaasosiyfondlartuzibbo‘lganigaqaramayamortizatsiyaajratmalariyetarliemas. Buningustiganodavlatsektordagikichikkorxonalar, tarmoqqaxo‘jaligivayakkartartibdaishlashsermehnatbo‘lganidanasosiyfondlarg‘oyatkichik, amortizatsiyagaajratmaesajiddiinvestitsiyamanbaibo‘laolmaydi. Masalan, kichikbizneskorxonalariayalpisarflar 62 mlrd. so‘mbo‘lganbo‘lsa, shundanmoddiysarflaratiga 8,3 mlrd. so‘mni (13,4%) tashkiletadivabuasosiykapitalningyetarliemasliginiko‘rsatadi;

Uchinchisi, aksiyadorlikjamiyatlariidafoydandividenduchunajratishzaruriyatiuningtaqsimlanmaganqismini qisqartirib, uniqaytamoliyalashtirishnicheklaydi. Buyerdaaksiyadorlarningdividendolishishtiyoqibilankelajakniko‘zlabtaqsimlanmaganfoydaniko‘paytirisho‘rtasidaziddiyatbor. Shubois, ko‘phollardafoydaniqaytamoliyalashtirishdividendberishdanvozekchishhisobidanbo‘ladi. Masalan, «Yulduz» aksiyadorliktuvchilikfirmasi 2001 yildadividendberib, investitsiyagamablag‘ajrataolmasa, 2002 yildainvestitsiyagamablag‘qo‘yibdividendolmaydi. Aytilganomillarningta’siridaichkimoliyaviyinvestitsiyalarhissasiningkamayibborishiyuzbermoqda.

Bunday tendensiya iqtisodning hammasi sektoriga xos bo'ladimi. Agar 2002 yildagi jamkorxonalarning o'z mablag'ini jamoaviy investitsiya loyihalarida 46,2% qilgan bo'lsa, 2003 yilda 21,9% bo'ldi. Ammo bu korxonalarning jamoaviy aholiga qarab har xil bo'ldi, chunki fermer xo'jaligida 43,1%, ijarakorxonalarda 46,1%, qo'shma korxonalarda 2,3%, shirkatlarda 69,5%.

Agar ba'zi birta'ofakorxonalarda investitsion loyihalarni o'z mablag'larini hisobidan moliyalashtirishlarni ingahvoligabog'liq bo'lsa, boshqata'ofakorxonalarda masalan, qo'shma korxonalarda pulni investitsiya qilishga kattazuriyat bo'lmasligidan kelib chiqadi, chunki buyerdahorij investitsiya mavjud.

O'zo'zini moliyalashtirish manbalarini belgilaymas, balki korxonamablag'ini inimga investitsiya qilish bilan ham farqlanadi.

Investitsion loyihalar har xil oqimda kechadiki, ular firmalar vadehqonxo'jaligimablag'laridan iboratdir. Bu oqimlarni ta'minlovchi moliyaviy resurslarturlicha, ular o'z mablag'larini bank kreditlaridan iborat, lekin ular gamurojaat etish bir xilemas. Bu investitsiya loyihasining moliyaviy aholi bilan izohlanadi, ammo ularning investitsiya loyihasiga talabiixtiyoridagi asosiy mablag'larigabog'liq.

Ishlab chiqarish investitsiya loyihalarifaqatgina iqtisodiy o'sishni ta'minlabgina qolmay, balki mehnatgalayokatli aholining bandligini oshirish, unda romad bilan ta'minlash kabii jtimoiy muammolarning yechimiga xizmat qilish turgan gap.

Loyihaviy moliyalashtirish – bu bank kreditlashining birturi bo'lib, investitsiya loyihalarini kreditlashda kredit qisman yo'q o'tirishga majburiyatni (xatarni) o'zbo'yniga oladi. Loyihalarini tuzishda bevosita loyihaviy kompaniyalarishtiroketadi.

Oddiy kredit operatsiyalarida bank mijozning to'lov qudrati, loyihaviy holat bilan qiziqsa, loyihaviy moliyalashtirishda asosiy diqqat loyihaviy tahlilga qaratiladi.

Buning uchun loyiha ning ta'sirchanlik darajasining baholanishi, «zararsizlik nuqta» sinib belgilanishi va boshqacha usullar qo'llaniladi. Loyihaviy moliyalashtirishda xatardarajasining yuqoriligini hisobga olib, kreditlarni investitsiya loyihalarini amalga oshirishda amal qiluvchi xatarlarni boshqarishning eng foydali bo'lishini ta'minlashga harakat qiladi.

Xatarni kamaytirishning anaviy usullaridan tashqari, investitsiya loyihalarini amalga oshirishda ixtirokchilarga a'niq taqsimlash usullari ham qo'llaniladi. Investitsiya loyihalarini amalga oshirishda xatarlarni kredit orqali qarzdorlarning o'tirishda taqsimlashda loyiha moliyalashtirish qo'yidagi xatarni sinflanishim mumkin:

- loyiha moliyalashtirishda kreditning qarzdor tashkiloti bilan huquqsizligi;
- chegaralangan miqdordagi loyiha moliyalashtirish;
- to'lov miqdordagi loyiha moliyalashtirish.

Loyiha moliyalashtirish, bank-kredit orqali yuqorixatardaharakterlansa, tavakkalchilik moliyalashtirish bilan o'xshashlik tomonlari bor.

Tavakkalchilik moliyalashtirishda tavakkal biznes fondlari orqali ta'minlanadi, bu fondlari yuqorixatardagi faoliyatni mablag'bilan ta'minlash uchun tashqil etiladi.

Qoidaga ko'ra bu loyihalar asosiy texnologiya mahsulotlari o'tirishda taqsimlashdan iborat. Iqtisodiy o'tirishga o'ir sektorlariga loyihaviy moliyalashtirish orqali bank kapitalining oqib kirishini rag'batlantirish maqsadida, hukumat tug'ridan-tug'ri yoki aytilmagan o'tirishim mumkin. Xususan kafolat berish va boshqalar.

Kredit orqali loyihaviy moliyalashtirish yuqorixatari bilan bog'liq bo'lishini hisobga olganda, asosiy ta'minlovchi loyiha ni puxtalik bilan baholashga qaratiladi.

U qarzni oqitish koeffitsientini belgilaydi.

Loyihadanki o'tirishga asoslangan daromad summasini kredit qarzdorligi bo'yicha o'tirish (rejalashtirilgan) ga oloqasib ilan topildi. Har qanday holatda DCR 1 dan kichik bo'lmaydi. Jahon amaliyotida 80 yillardagi bu ko'rsatkichning eng past darajasi 2:1

(200%). Bugungi kunda kelib jahon bozorida LK borasidagi o'tirish qaratilgan koeffitsientni 1,3:1 (30%) tushirdi. Albatta kreditning qaytarilish tartibiningari LK dagi kreditlarni o'tirishda DP (deficated porcentage) kabii usullardan ham foydalaniladi.

Ungako 'rabanknaqdpulolishigafoizbelgilashasosidaqarzni o'zishga imkon beradi. DP DCR darajasiga ko'ra belgilanadi. DCR koefitsienti 1 gatushishi DP ni 100% chiqishiga sabab bo'ladi.

Loyihaviy moliyalashtirishning moliyaviy chizmasini 2 ga ajratish mumkin: 1) loyihalarni parallel moliyalashtirish 2) loyihalarni izchil moliyalashtirish.

1) 1 chituri qo'shim moliyalashtirish deb ham yuritiladi. Kredit tashkilotlari loyihaviy moliyalashtirishni amalga oshirishi uchun qarzlarni bir necha kreditlarga bo'rt asidabo'lib olishi mumkin.

Bunda investitsion loyihalarni yirik kapital sig'imga egabo'lib bunday loyihalarni bir bank moliyalashtirishi mkoniyatlariga egabo'lmaydivaxatardarajasi o'tayuqoribo'ladi.

Shuning uchun bunday loyihalar bir necha banklarni yoki kreditlarning o'zaroklashuvlari asosida moliyalashtiriladi.

Bunday loyihalarni moliyalashtirish sindikatlashtirilgan moliyalashtirish deb ham yuritiladi yoki turlilik konsorsiumlarni tashkil qilish vositasi moliyalashtirish tashkil qilinadi.

2) loyihalarni moliyalashtirishning izchil turlari yirik banklar boshlash korbo'lib xizmat qilinadi.

4. Investitsiyalar risklarining turlari va ularni boshqarish.

Loyihaviy risklar - bular investitsion loyihalarni amalga oshirishga tahdid soluvchi va ularning samaraligini pasaytiruvchi risklarning yig'indisidir. Risklarni tasniflashda turlilik tuzishlar va aspektlarni mavjud:

- loyihaviy mkoniyatning bosqich va foydalariga ko'ra;
- L FISHIROKCHILARINING RISK OMILARIGATA'SIRDARAJASI;
- risklardan himoyalani sh mkoniyatlarini uqtasina zariga ko'ra; 1) Sug'urtalangan 2)

Sug'urtalanmagan.

L K LARNI QO'YIDAGI TURLARI BO'LI SHI MUMKIN:

1. Loyiha ish tashkilotchilarining riski;
2. Loyiha yuqori qiymatli riski;
3. Loyiha ning bevaqt to'xtatilish riski;
4. Ish va obektning past sifatli riski;
5. Konstruktor va texnologik risklar;
6. Ishlab chiqarish riski;
7. Boshqaruvchilik riski;
8. Ortiqchalilik riski;
9. Moliyaviy risk;
10. Davlatlararo risk;
11. Ma'muriy risk;
12. Huquqiy risk;
13. Fors-Major riski;

Har biriga alohida izoh berib chiqamiz:

I.

Loyiha ish tashkilotchilarining riski;

loyiha ish tashkilotchilaridan birining olgan majburiyatini o'z vaqtida bajar masligidir.

Natijada butun boshli loyiha samarasiz bo'lishi mumkin.

Buriskning oldini olish loyiha menejeri xavf ostida bo'ladi:

- loyiha ish tashkilotchilarini sinchkovlik bilan tanlash;
- ish tashkilotchilarga o'rtasida gishart nomalardagi o'rsatilgan qoida buzilishlariga jarimalarni ko'rib chiqish;

- vaziyatga ko'ra ish tashkilotchilarni o'zgartirish choralarini muntazam ko'zatish;
- loyiha ish tashkilotchilarini loyihaviy risklarni sug'urtalashga majburiyatini;
- imkoniyatga qarab buyunuvchi kompaniya uchun kompaniyadan majburiyat talab qilish;

II Yuqori qiymatli riski; Buriskning elementlari: loyiha lashtirishdagixatolik,

navbatdagiresurslardan samarali foydalana o'lmasligidir,

loyiha ning amalga oshirilish shartlaridagi o'zgarishlar (narxning oshishi, soliq darajasining ko'tarilishi) bo'lishi mumkin . Ko'pchaydigan risklardan biridir.

III Bevaqttuxtatilishriski(Pelay risk): Buriskningsabablarigaloyihalashtirishdagixatolik, majburiyatlargaalqilmaslik, tashqishartlarningo‘zgarishi (loyihaniekologiksabablargako‘rayopilishinitalabetish, qog‘ozbozlik) kabilarnikeltirishmumkin.

IV Konstruktorlikvatexnologikrisklar.
Konstruktorlikriski– loyihaniqurilishfazasidagitexnologiyasi-ningmavjudemasligidir.
Texnologikriski– obyektndanfoydalanishdatexno-iqtisodiyparametrlardancheinishrejimidir.
VIshlabchiqarishriski– Ishlabchiqarishjarayonidagivujudgakelganto‘qnashuvllarriski. Ishlabchiqarishritminibuzilishivaxattotulikto‘xtabqolishbilanxarakterlanadi. Turlari: geologikrisk-qazibolishmiqdoridagizahiralarningnoaniqbelgilanishidir.
Ekologiyarisk- ekologiyastandardlariningbuzilishinatijasidadavlatgatulangaxarajatlarniolibketish.

VI Boshqaruvchilikriski
Ishlabchiqarishriskiningturibo‘lib, boshqaruvpersonalidagitajribavadarajayetishmasligibilanxarakterlanadi.

VIIOrtiqchalikriski
Buriskloyihaviymahsulotnisotilishmiqdorivanarxiningtushishibilanbog‘liqdir. Buriskbozorkonyukturasiningo‘zgarishidebhamataladi.

VIII Moliyaviyrisk
Buriskningasosiyturlariloyihaviyfaoliyatbilanbog‘liqdir: kreditriski; valyutarisk; foizstavkasiningo‘zgarishriski; qaytamoliyalashriski.

Kreditriski
buloyihalaydigankampaniyaningbankoldidagito‘lovmajburiyatiniqismanyokiumumanbajarmasligidir.

Valyutarisk
buloyihaviymahsulotningsotilishidankelibtushganvalyutaningkreditvalyutasibilanmoskelmasligidir. Hukumatmilliyvalyutadasotishnitalabetsa, xatarto‘g‘iladi.

Foizstavkasinio‘zgartirishriski
buriskkreditresurslariningsuzibuyuruvchikursidafoydalanishdakelibchiqadi.

Qaytamoliyalashriski
tashabbuskorbankanoatdagiturliqiyinchiliklarnihisobgaolishvao‘zimajburbo‘libqolishmumkin.

IXDavlatlarorisk – tashqiloyihaviyriskkaaloqadordir. Ungako‘radavltsiyosatiyokiloyihaamalqiladiganxududdagiholatningo‘zgarishimumkin.

XMa‘muriyrisk
butashqirazyadgategishlidirungako‘raloyihaniamalgaoshirishyo‘lidakerakbo‘ladiganbarchaturdagil etsenziyalarnidavlatdanvaxalqaromiqyosdaolinishiko‘zdatutiladi. Ba‘zirivojlanayotgandavlatlardabuholatkorupsiyabilanhambog‘likdir

XII Huquqiyrisk.
Loyihalarniamalgaoshirishdaamalqiladiganmilliyqonunchilikvaxalqarohuquqiymeyorlarbilan bog‘liqdir. Qonunlarnimustahkamemasligi, tezo‘zgaruvchanligibilanburiskkelibchiqadi.

XIII Fors –Mojorrisk .
Tashqi (ekzogen) darajasidagiriskturlarigakirib, yeqimirlash, ofatlar, yong‘inlar, tufonlarshularjumlasidandir. Bungayanatabiiybulmaganqaytakurish, revolyusiyakabiholatlarhamkiradi.

Loyihaniboshqarish– busintetikintizombo‘lib, iqtisosdiyvaprofesionalbilimlartuplamidir .
Bugungikundariskniboshkrishbo‘yichayetarlidarajadayaxshitarkibtopganfaoliyatmavjuddir. Bu faoliyatquyidagiasosiyunalishlarniuzichigoladi.

1. Identifikatsiya (Identityfication);
2. Risknibaholash;
3. Riskboshkaruvidamaddadvainstrumenttanlash;
4. Riskningoldiniolishvanazoratqilish;
5. Risknimoliyalashtirish
6. Natijalarningbahosi

Birinchivaikkinchiyunalishlarriskningtahlilideyiladi. RiskningIdentifikatsiya –
sifatahlilibo‘lsa, Riskningbahosiesa –miqdoriytahlildir.
Risktahlillariichidaengko‘puchraydiganiriskninazariyboshqaruvibo‘libstatistikusullarhisoblanadi.Us
hbuusullar: statistiktekshiruvMonte–Karloesportusullarinibaholash,
analitikusulaloqadorrisklarnikattaligitahlili,
muhimbosqichlardanbiribo‘libriskniboshqarishdachoralarvausullarbosqichihisoblanadi .
Risklarniboshqarishdausulvachoralardanfodalaniladi.
Qabulqilinganusuldoirasidabirnechachoralardanfoydalanishmumkin.
Nazariyavaamaliyotriskboshkaruviniturtasosiyguruhgaajratibberadi: 1. Siqibchiqarishriski; 2.
Risknioldiniolishvanazorat; 3. Risksugurtasi; 4. Riskningdirish. *Turtinchiyunalish* –
Riskningoldiniolishvanazoratoldindanbelgilanganrejavadaستاسوئاسidatashkiliytexniktadbirlarniko‘zd
atutadi. Bularjumlasidaquyidagitadbirlarkiradi:
RiskmonitoringiRiskbashoratitaxdidsolayotganxavfdanboshqarmanixabardoretisholdiniolishvanazo
ratdoirasidamaxsustashkiliytexniktadbirlaro‘tkazish. Beshinchivaturtinchiyo‘nalishlarumumiy
«tanlanganusulniamalgaoshirish» debhamyuritiladi. *Natijalatnibaholash*–
MavjudloyihadoirasidafaoliyatningRisk- menedjmentiqisminixulosaviyqismidir;
Loyihaviyfaoliyatningquyidagixususiyatlarigae’tiborberishlozim: A)ishtirokchilarningko‘pligi: B)
sezelarlivaqtcuzilishi: S) loyhaviyfaoliyatningkibinharakterD) xalqaroxarakterYE).
vaqtinchalikchuzilishomiliO).Risklartahliliinvestitsionfazasidanurinolgan.
Aynivaqtdabutahlilningobyektibo‘libinvestitsionvaishlabchikchrishfazolaridagirisklarhamdaloyhala
rningyopilishfazodagirisklarhisoblanadi.
Tahlilo‘tkazishvaqtidabufazolaro‘rtasidagimasofashunibildiradi:
Ba’zirisklaridentifikatsiyabosqichidahisobolinmaganbo‘lishimumkin;
loyihaniamalgaoshirishshartlarnio‘zgarishinatijasidaba’zirisklarnomuvaqiqbo‘lishimumkin;
loyhagao‘tkazilgano‘zgarishlarnatijasidaba’zirisklarto‘g’rikelmasligimumkin;
shuriskbo‘yichayangiolinganaxborotgaasosan, buriskniqaytako‘ribchiqishlozim.
Loyihaningkombinatsiyalashtirilganxarakteri.
BuomilniLOYIHAVIRISKBO‘SHQARUVIDAHISOBGAOLINISHIINVESTITSIAOLDIFAZASIDAUrisktahlilivositasidako‘r
ibchiqishlozim. Loyihadoirasidagiturlixilfaoliyatlargaaloqadorholda: ilmiyizlanish, ishlabchiqarish,
tijorat, moliyaviyvboshqalar.
Yuqoridagiloyihaviyxususiyatlarnihisobgaolibquyidagixulosagakelishimumkin :
Loyihaviyrisktahlilialohidaloyihaviyfaoliyatdariskniboshqarishbosqichisifatidaemasbalkibut
unloyihamabaynidaboshtamoyilbulishlozim.
B) Ishtirokchilarningko‘plilikomili.
Loyihaishtirokchilarningko‘pekanligiasosiy (loyihaviykompaniya,
loyihaxomiylarivakreditorlar), ikkilamchi (istemolchilar,
yetkazibberuvchilarvajiddiyobektlargaoilibkelishimumkin.
Birinchidan, harbirishtrokchiboshqalardanfarqliularoqo‘zigaxosriskgaega.
Ikkinchidan,
harbirishtrokchigato‘g’rikeladiganyuqoririskningdarajasiishtrokchilaro‘rtasidagizanjirgabog‘liq.
Uchinchidan, harbirishtirokchiuchunloyihaningboshqaishtirok-chilario‘zigaxosriskolishdir.
Buriskolishlardanxulosaschiqarganholda, shungamuvofiqtavsiflarberishimumkin:
barchaloyihaishtrokchilaririsksharoitidabirtahliluslubidanfoydalanishalarilozim,
subyektivolishriskiniminimallashtirishvaumumiymaqsdgaerishishuchunishtrokchilaro‘rtasidagirisk
taqsimotihechbo‘lmasaumumiyko‘rinishdainvestitsiyaoldibosqichigaamalgaoshirishimumkin.
Agarrisktaqsimotibo‘yichasavdokeyinroqqaqoldirilsa,
loyihatuxtabqolishivasarflanganxarajatlarbehudaketishimumkin.
Risktaqsimotinarxkelishishikabioperatsiyalardanhammuhimroqrisknitaqsimlashdauniishtirokchilarz
immasigaalohida-alohidayokiumumanbo‘libtashlashnio‘zibulmaydi,
chunkibirishtrokchiningo‘zvazifasinibajarmasligiboshqalarnihamo‘zigatortibketadivahammajabrko‘
radi. Shuninguchunishtirokchilarningmanfaatlarimoskeladiganmuhityaratishlozimki, ularo‘zlarini
«birqayiqda» debbilishikerak.

Harbirishtirokchiqaydarajadabo‘lmasinriskningxususiyfaktoribo‘libhisoblanadi, tashabbuskorhamkortanlashdahanmkorlarningbuishborasidagitajribasivamutaxassisligiomillargae‘tib orberishhamdahamkorlikningiqtisodiyahvolinialbattabirinchinavbatdako‘ribchiqishlozim.

Loyihaviyfaoliyatningxalqarocharakteri.

Buharakterningjihatishundaki,

loyihaishtirokchilariturlidavlatuquqchiligidabuysunishlarihamdaxalqaritashkilotlarstetus (yerlik)larigaegabulishlarimumkin.

Loyihaviyfaoliyatninginternatsionlashuvixalqaromehnattaqsimotinichuqurlashishibilantrans milliykompaniyalarnijahoniqtisodiyetidagio‘rninikuchaytirish, loyihalarniqo‘llabquvvatlashdaxalqaromoliyainstitutlariniahamiyatiningo‘shibilanshartlanadi.

Loyihaviyfaoliyatningxususiyatlaridayuqoridaeslatibo‘tilganrisklarmenejmentbosqichlaridao ‘zizinioldiradi: risklarniidentifikatsiyalash (sifatiytahlil)

Butahlilomillarinianiqlash, riskko‘rinishlarini, bosqichlariniriskningo‘shimumkinbo‘lgansharoitdaaniqlashmumkin.

Risklarturlitumanli (harbirloyihauchun)ligaqaramay, birxilturdagiloyihalaridayuzagakeladiganrisklaryetarlidarajadaandozalashgan.

Riskningtahliliyjarayoninirasmilashtirishuchunturliriskmatritsalariniishlabchiqilganki, ulardaloyihaviyrisklarningko‘rinishlari, yechimlari, sohalarivaularniamalgaoshirishvaqtlarikursatilgan.

Risklarnibaholash (miqdoriytahlil)

Loyihaviyfaoliyatdarisknibaholashusullariningichidako‘pincha:

«loyihaningta‘sirchanliktahlili» foydalaniladi. Ungako‘ra «zararsizliknuqtasi»nianiqlashbarqarorliknitekshirishnianiqlashko‘zdatutildi.

Ta‘sirchanliktahlililoyihaningta‘sirchanlikdarajasiloyihadabelgilanganuxshashparametrlarda nbirininguzgarishiloyihata‘sirchanliginingqaydarajadao‘zgarishinianiqlabberadi.

Zararsizliknuqtasinianiqlash.

Buusulyordamidamahsulotsotuidankelibtushganfoydavauniishlabchiqarishgaketganxarajatl arningtengligiya‘nisotuvhajminianiqlashmumkin.

Zararsizliktahlililoyihaviykudratyokiishlabchiqarishhajminianiqlashuchunxizmatqiladi.

Barqarorliknazorati.

Buusulloyihaishtirokchilariuchunbirmunchaxavfliibo‘lganloyihaningo‘shsssenarisiniishlabchiqarish niko‘zdatutadi.

Miqdoriytahlilusuliboshkausullarichidachetelvailmiyadabiyotlarda:

- ssenariytahlili;
- halqilishdaraxti;
- «Monte-Karlousuli;
- noaniqlikningrasmiyitasviri;
- statistikusul;
- mutaxasisningbahosiusuli;
- risknibaholashpallasi;
- opalogiyeusulidebhamyuritiladi

Tayanchiboralar: Subyektninginvestitsisiosati, realinvestitsiya-larniboshqarish, asosiyshakllari, investitsiyaloyihalarningshakllari, investitsionloyihalarnisamaradorliginibaholashuslublari, moliyaviyinvestitsiyalarniboshqarish, moliyaviyinvestitsiyalarportfelinitashkiltopishi.

Nazoratuchunsavollar.

1. Subyektninginvestitsionsiosati.
2. Realinvestitsiyalarniboshqarish.
3. Realinvestitsiyalashningasosiyshakllari.
4. Investitsionloyihalarshakllarivaularniishlabchiqishgaqo‘yiladigantalablar.
5. Realinvestitsiyaloyihalarningsamaradorliginibaholashuslublari.
6. Realinvestitsiyaloyihalariningsamaradorliginibaholashningasosiyko‘rsatkichlaritizimi.
8. Moliyaviyinvestitsiyalarniboshqarish.

9. Investitsiyalashni alohida moliyaviy instrumentlarisamardorligini baholashning usullari.

10. Moliyaviy investitsiyalar portfeli tashkil topishi.

Tavsiya etiladigan adabiyotlar

1. Aktualniyevoprosi administrativnogo finansovogoprava. SB. nauchtr. Vip 2. - M.: MGIMO, 2004. – 209 s.

2. Astaxov V. P. Finansoviy uchetchi. Testi: Uchebnoyeposobiye. - M.: IDFBK-Press, 2004. – 200 s.

3. Astaxov V. P. Finansoviy uchetchi. Testi: Ucheb. posobiye. - M.: Id. FBK-Press, 2004. – 488 s.

4. Donsova A. V., Nikifirova N. A. Analiz finansovoyotchetsnosti. Praktikum. - M.: DeloiServis, 2004. – 144 s.

5. Yefimova M. R. Finansovo-ekonomicheskierascheti. Posobiye dlyamenedjеров: Uchebpos. - M.: INFRA-M, 2004. – 185 s.

6. Kovalev V. V. Uchet, analiz byudjetirovaniyelizingovo'xoperatsiy. Teoriyaipraktika. - M.: FiS, 2004. - 150 s.

7. Kovalev V. V. Finansoviy uchetchi analiz: konseptualniyeosnovi. - M.: Finansistatistika, 2004. – 720 s.

Internetveb- saytlari:

www.uzwww.gov.uz

7- MAVZU: PULOQIMLARINIBOSHQARISH

Reja:

1. Tadbirkorlik subyektlarining puloqimlaritog'risidatushunchavaularniboshqarishning uslubiyasoslari

2. Tadbirkorlik subyektlaridapulmablag'larining tushumivasarflanishirejasini ishlabchiqishhamdaboshqarish¹

3. Tadbirkorlikni moliyalashtirish manbalaridaularnishakllanishivausullari

4. Tadbirkorlikni kreditlash shakllarivaularnijalbetish mexanizmi

1.

Tadbirkorlik subyektlarining puloqimlaritog'risidatushunchavaularniboshqarishning uslubiyasoslari

Biznes subyektlarining moliyaviy resurslaridansamaralifoydalanishdapuloqimlarinitog'rirejalashtirishvaboshqarishmuhimrolo'ynaydi.

Puloqimlaritadbirkorlik subyekti bir yildavomidagibarchasarflanganvakirimqilinganpulmablag'larining harakatini ifodalaydi. Subyektning «puloqimlari» tushunchasio'zidafaoliyatininguzluksizligijarayonidavomidapulmablag'laritushumivachiqiminingtaqsimlanishiyig'indisini aks etiradi.

Subyektlarning puloqimlaritushunchasimoliyaviyboshqaruvning alohida obyektisifatidanafaqatmahalliy,

¹ ТДИУ ва МДЦ мамлакатлари итисодиёт мутахассисликлари бййича бакалавриат битирув малакавий ишлари, магистирлик, номзодлик ва докторлик диссертацияларининг намунавий мавзулари таркибидан олинди (2002-2005 йиллар).

balkixorijiyadabiyotlardahammoliyaviyboshqaruvbo'yichayetarlidarajadao'zaksinitopmagan. Bupuloqimlariningasosiy tarkibidapulaktivlariniboshqarish, moliyaviy resurslarnishakllantirishniboshqarishvabankrotlikxavfisharoitidainqirozga qarshisubyektlariningboshqaruvimasalalariko'ribchiqiladi. Ungashuningdek, moliyaviy hisobotlar, pulmablag'lariningharakatdinamikasinitasvirlovchibuxgalteryahisobiniyuritishkabihisob turlarikiradi. Puloqimlarinito'g'ri rejalashtirishvaboshqarishnisbatanmurakkabvazifabo'lib, uendiginaamaliyotgakiribkelmoqda. Shuningdek, moliyaviy hisobotiningshakllaridanbiriham «puloqimlarito'g'risida»dir.

Biznessubyektlariningpuloqimlaridanunumlifoydalanishquyidagivazifalarniyechishgayordam beradi:

- utadbirkorliksubyektining «moliyaviyqonaylanishtizimi» bo'lib, samaralitashqiletilgandamoliyaviybarqarorliknita'minlaydi;
- puloqimlarinioqilonashakllantirishxo'jalikoperatsionfaoliyatiningbirmaromdavadoimiyam alqilishnita'minlaydi;
- puloqimlarinisamaraliboshqarishqarzmablag'lariga, ya'nichetdanjalbqilingankapitallargabo'lganehtiyojlarniqisqartiradi;
- puloqimlariniboshqarishningfaoltizimigaegabo'lisho'zmablag'laridansamaralifoydalanish ni, ichkimoliyaviymanbalarnishakllantirishnita'minlaydi;
- puloqimlarinito'g'riboshqarishxo'jalikkapitaliningaylanishinitezlashtiruvchimoliyaviydast akhisoblanadi;
- puloqimlaridansamaralifoydalanishtadbirkorliksubyektiningto'lovqobiliyatinioshiradivam aqsadlifoydamiqdorigaerishishgayordamberadi;
- puloqimlarinisamaraliboshqarishshakllarigaegabo'lish, qo'shimchafoydao'lishni, bevositapulaktivlaribo'yichaijobiynatijalargaerishishni, ya'nivaqtinchabo'shturganpulmablag'laridansamaralifoydalanishnita'minlaydi. Tadbirkorliksubyekt lari «puloqimlariniboshqarish» tushunchasio'zidaho'jalikfaoliyatiuchunxizmatqiluvchiturlishakldagipuloqimlaritarkibiniaksettiradi. Buningmohiyatinipuloqimlariniboshqarishdaularningalohidaxususiyatlarigaqarabaniqlashtalabetiladi. Bundaypuloqimlariniguruhlashtirishniquyidagiasosiybelgilaribo'yichatashqilqilishtaklifqilinadi.

1.

Puloqimlarixo'jalikfaoliyatigaxizmatqilishjarayonlarininghajmibo'yichaquyidagishakllargaajratiladi:

- korxonabo'yichato'liqpuloqimlari;
- korxonaxo'jalikfaoliyatiningalohidashakllaribo'yichapuloqimlari;
- alohidatarkibiytuzilmalari (javobgarlikmarkazlari) bo'yichapuloqimlari;
- alohidaxo'jalikoperatsiyalaribo'yichapuloqimlari.

2.

Xalqarohisobstandartlarigamosravishdaxo'jalikfaoliyatiningshakllaribo'yichapuloqimlarinigturlariquyidagilargaajratiladi:

- operatsionfaoliyatbo'yichapuloqimlari;
- investitsiyafaoliyatibo'yichapuloqimlari;
- moliyaviyfaoliyatbo'yichapuloqimlari.

3.

Pulmablag'lariningharakatyo'nalishlaribo'yichapuloqimlariikkiasosiyshaklgaajratiladi:

- ijobiypuloqimlari («pulmablag'lariningkirimini»);
- salbiypuloqimlari («pulmablag'lariningchiqimi»).

4. Hajminihisoblashusullaribo'yichapuloqimlariquyidagishakllargaajratiladi:

- yalpipuloqimlari;
- sofpuloqimlari.

5. Hajminingyetarlilikdarajasibo'yichapuloqimlariquyidagishakllargaajratiladi:

- puloqimlariningyetarliliigi;
- puloqimlariningyetishmasligi (defitsitligi).

6. Puloqimlaridavrdabaholashusullaribo'yichaquyidagishallargaajratiladi:

- joriypuloqimlari;
- kelgusidagipuloqimlari.

7.

Puloqimlariko‘riladigandavrdashakllantirilishininguzluksizligibo‘yichaquyidagishakllargaajratiladi:

- doimiypuloqimlari;
- vaqtinchalikpuloqimlari.

8. Doimiypuloqimlarivaqtoralig‘ingbarqarorligibo‘yichaquyidagishakllargaajratiladi:

- doimiypuloqimlariningbixilvaqtdagioralig‘i;
- doimiypuloqimlariningharxilvaqtdagioralig‘i.

Tadbirkorliksubyektlariningpuloqimlarioperatsionfaoliyat, moliyaviyfaoliyatvainvestitsionfaoliyatnatijasidashakllanadiganpuloqimlaridaniboratbo‘ladi.

Operatsionfaoliyatbo‘yichapuloqimlarimolyetkazibberuvchilargato‘lanadiganshetlar, ishchilargamehnathaqixarajatlarivamehnatgahaqto‘lashfondidanijtimoiyajratmalar, asosiyvositalarningeskirishi, turliishvxizmatlaruchunto‘langanpulmablag‘lari, foizko‘rinishidagixarajatlar, ishlabchiqarishxususiyatidagiboshqaxarajatlar, xo‘jalikniboshqarishxarajatlari, mahsulotnisotishxarajatlarivaboshqaoperatsionxarajatlar, byudjetgaturilisoliqlarko‘rinishidagichiqimlarhamdamahsulotsotishdanolingan, ishvxizmatlarko‘rsatishdankelibtushgantushum, royalti, foizko‘rinishidagitushumlarvaoperatsionfaoliyatbilanbog‘liqboshqapultushumlariniaksettiradi.

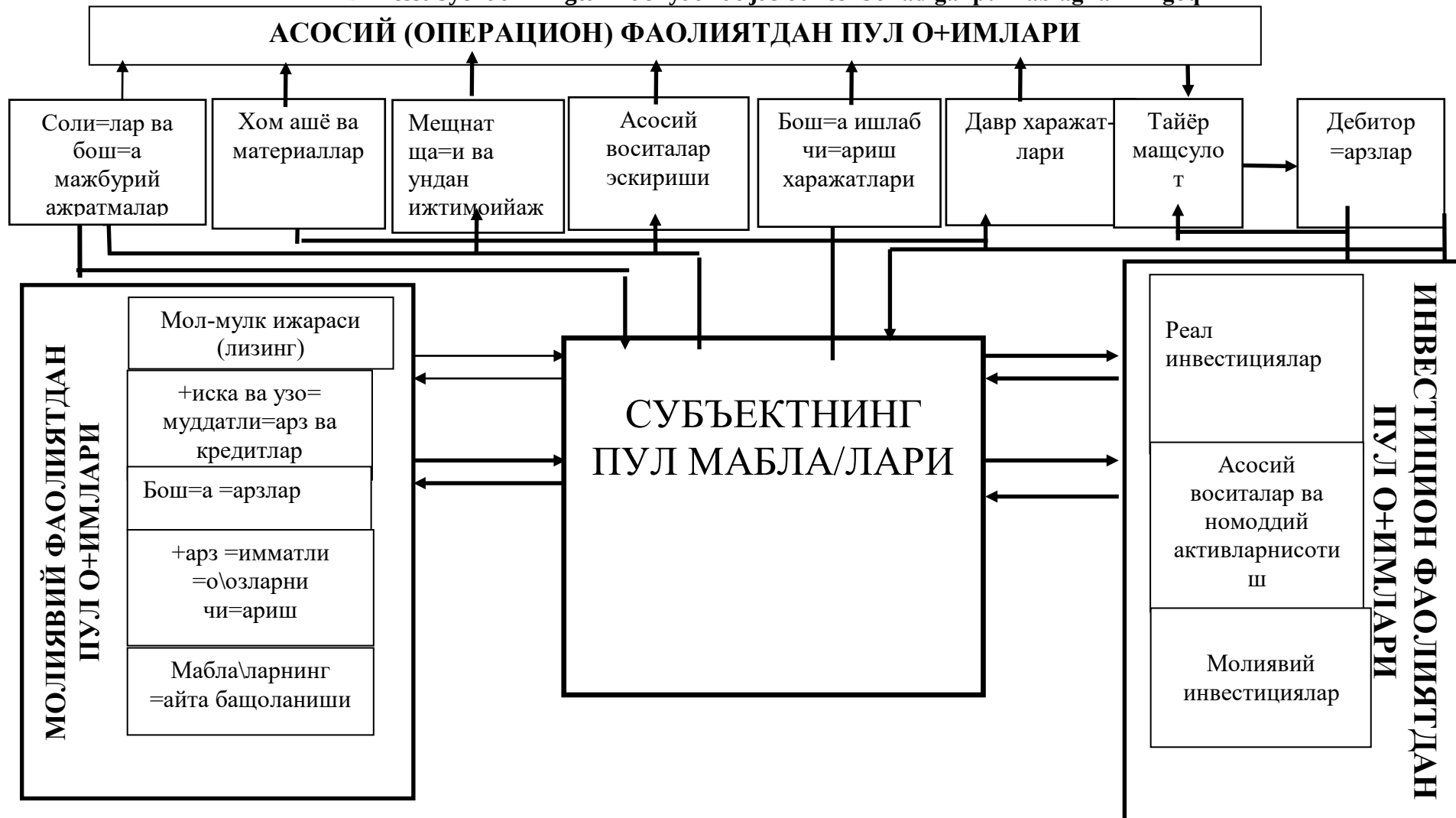
Investitsionfaoliyatbo‘yichapuloqimlarikichikbiznessubyektlariningishlabchiqarishgasarfl aganrealinvestitsiyalarivaortiqchaasosiyvositalarnisotish, boshqasubyektlarningaksiyalarinisotibolishvasotishhamdaboshqainvestitsiyaxususiyatigaegabo‘lgan kirimvachiqimlarnio‘zichigaoladi.

Moliyaviyfaoliyatbo‘yichapuloqimlaritadbirkorliksubyektlariningqo‘shimchasarmoyasifatida mablag‘jalbqilishini, uzoqvaqisqamuddatlikreditlarvaqarzlarnijalbqilishni, pulko‘rinishidadividendberishvakorxonafaoliyatinitashqimablag‘larbilanmoliyalashtirishnio‘zichiga oladi. Biznessubyektlariningpuloqimlariningshakllanishidaichkivatashqiomillaro‘zta‘sirinio‘tkazadi. Tashqita‘sirlargatovarlarvafondbozorlaridagivaziyat, xo‘jalikyurituvchisubyektlarorasiidagio‘zarohisob-kitoblartartibi, kreditlarbilanta‘minlash, soliqvabojxonatizimlarikirsa, ichkiomillargaishlabchiqarishjarayoniningdavomiyiligivamavsumiylikxususiyati, tadbirkorliksubyektlariningeskirishnihisoblashsiyosati, ishlabchiqarishvositalaridanfoydalanishdarajasi, ishlabchiqarishnitashkiletishvaboshqarishtizimivaboshqalarmisolbo‘ladi. Tadbirkorliksubyektlaridoi moijobiypuloqimigaegabo‘lgantaqdirdabarqarorriyojlanishimkonigaegabo‘ladi. Puloqimlarivaboshqamoliyaviyresurslarningyetarlidarajadabo‘lishinafaqattakrorishlabchiqarishvash axsiyiste‘molnikengaytirishga, balkitadbirkorliksubyektlarininglikvidliginita‘minlashgahamimkonberadi.

Tadbirkorliksubyektlariningto‘lovgaqobilligiayniqsa, moddiyresurslarda‘minoti, turliishvxizmatlarko‘rsatuvchitashqisubyektlarvaularningmoliyaviyfaoliyatiuchunmuhimko‘rsatkic hhisoblanadi.

5-chizma

Biznessubyektlarining turlifaoliyatini natijasida hosil bo'ladigan pul mablag'larining oqimi

2. Tadbirkorlik subyektlaridapulmablag'larining tushumivasarflanish rejasini ishlab chiqish hamdaboshqarish

Puloqimlariniboshqarishbutunsubyektmoliyaviyfaoliyatini boshqarishtizimini muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

U subyektning moliyaviy boshqaruvi daturli shakldagi vazifalarni yechishdava uning subyektmoliyaviy menejmentining boshmaqsadiga qaratilganligini talab etadi.

Kichik tadbirkorlik subyekti ning puloqimlariniboshqarish jarayoni quyidagi sotsiy tamoyillar asosida amalga oshiriladi.

1. Axborotlarning ishonchliligi tamoyili. Har qanday boshqariladigan tizim, shuningdek, subyektpuloqimlariniboshqarishdaha zaruriy axborot bazasibilanta'minlanish kera kb o'ladi. Bunday axborot bazalariga egabo'lisho'z-o'zidan ma'lum qiyinchiliklarni hal qilishni talab etadi. Ayniqsa, moliyaviy hisobotlartuzish va ulardan foydalanishda yagona buxgalteriyahisobotlarini xalqaro standartlar asosida tashqirishni shakllanitirish va boshqalarbutamoyilga tayanilishini yaqqol ko'rsatadi.

2.

Balanslashtirish tamoyili. Subyektlar puloqimlariniboshqarishko'proquning tarkibiy guruhlanishida sotsiy shakllar bilan uzviy bog'liq bo'lib, bu jarayonlarni bir-birigama'lumotlarning mosligi va turlari shakldaligibilan alohida ajralib turadi.

Ushbu tamoyil subyektpuloqimlarini sotsiy shakllari, hajmi, vaqtoralig'ivaboshqaxususiyatlariga qarab muvozanatlashtirishni talab etadi. Subyektning puloqimlariniboshqarish jarayonlaridapuloqimiva undan foydalanishni maqbul lashtirilishi niko'zdatutadi.

3.

Samaradorlik nita'minlashtamoyili. Subyektpuloqimlariniboshqarishdama'lumbir vaqtdapulmablag'larining tushumi ni vasarflanishining birmeyordaligini, bo'shtirgan pulmablag'larining aktivligini oshirish, inflyatsiya darajasini pasaytirish, muayyan vaqtdagi qiymat bahosini samaralitashkiletishga qaratiladi. Butamoyilga subyektmoliyaviy investitsiyalarini harakatlantirish yo'libilan puloqimlarini samarali boshqarish va boshqalar kiradi.

4.

Likvidlik nita'minlashtamoyili. Subyektpuloqimlarining alohida shakllari bo'yicha yuqoridagidagima romsizlik yuzagakelishini natijasida vaqtincha puldefitsitipaydobo'lib, uning likvidlik darajasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun subyektpuloqimlariniboshqarishning davrlaridabuoqimlarlikvidliligini yetarlidarajadatta'minlash zarur.

Pulmablag'larirejasini tuzishdamosoliyaviy hisobot moddalaridan foydalanib, subyektko'g'risidaatroflichama'lumotolinadi, shu asosda korxonadapulmablag'larining tushumivasarflanishi, shuningdek, moliyaviy holat, pulmablag'larining harakatining faollik darajasitahliletiladi.

«Puloqimlaritog'risidahisobot» dasubyektning moliyaviy resurslaritarkibidagi o'zgarishlar vapulmablag'larining harakati, xususan, joriy xo'jalik faoliyatijarayonidabumablag'larning kelib tushishi, sarflanishi, yil boshiva oxiridagiqoldig'i, shuningdek, investitsiyavamosoliyaviy faoliyatigayo'naltirilgan qismi aks ettiriladi.

Puloqimlariniboshqarishdamosoliyaviy axborotlar bilan ishlash jarayonidagi eng muhim jihatlari dan bir subyektfaoiliyati, xususan, uning xo'jalik faoliyati haqida alohida xulosalar chiqarish uchun zarur bo'ladigan qator ko'rsatkichlardan foydalaniladi.

3. Tadbirkorlikni moliyalashtirish manbalari ularni shakllanishiva usullari

Mamlakat iqtisodiyotitaraqiyotining hozirgi bosqichidagi muhim masalalardan biri uning xalqaro miqyosdagi raqobatbardoshligini va jahon xo'jaligialoqalaridagi faolishtirok nita'minlashdir.

Bumasalaningijobiyhaletilishi,

avvalo,

bozoriqtisodiyotiasosibo‘lmishkichiktadbirkorlikningkengrivojlanishibilanbog‘liq.

Tadbirkorliksubyektlariningraqobotbardoshligigaularmoliyaviyresurslariningharakatinisamaraliboshqarishorqalierishiladi.

Moliyaviyresurslarnitashkiletishvboshqarishmexanizmiularningmohiyatinitushinishni, amaliyotdamoliyaviyimkoniyatlarniboshqarishusullarivako‘rsatmalaridan, shujumladanmoliyalashtirishmanbalarinishakllantirish, tahminlartuzishvarejalashtirishhamdamoliyaviytahlillardanfoydalanishnitalabetadi.

Ko‘pchilikiqtisodchiolimlarvaamaliyotchilarningfikrvamulohazalarishunitasdiqlaydiki, kichiktadbirkorliksubyektlardamoliyaviyresurslarningshakllanishivamohiyatihalikopo‘rganilmagan masalalardanbiridir. Moliyaviyresurslarko‘pinchapulmablag‘lari (puldaromadlarivatusumlari)ningmanbalarivokipulmablag‘larifondlarisifatidatalqinqilingan.

Bozormunosabatlarinirivojlanishigavakichiktadbirkorliksubyektlariningtarraqqiyotigayetarli miqdordagimoliyaviyresurslarsizerishibbulmaydi. Tadbirkorlardamoliyaviyresurslarningyetarligiularninghamkorsifatidaqatnashuvchilarbilanmunosabatlaridato‘lovgalayoqatliligi, garovhamdaboshqamajburiyatlarnibajarishi, byudjetvabyudjetdantashqarifondlargato‘lovlarningvaqtidato‘lanishini, kreditlarningbelgilanganmuddatdaqaytarilishinita‘minlashkafolatidir.

Moliyaviyresurslarhambirtadbirkorliksubyektingengaytirilgantakrorishlabchiqarishsharoitlarinita‘minlashhamdamaqsadvavazifalariniamalgaoshirishuchunpuljamg‘armalarivaboshqamoliyaviyresurslarnishakllantirish, taqsimlashvaulardanfoydalanishbilanbog‘liqqtisodiymunosabatlarnio‘zidaaksettiradishuningdek, o‘zxodimlari, davlatvboshqasubyektlaroldidagimoliyaviymajburiyatlarinibajarishvaishlabchiqarishnirivojlantirishmaqsadlarigahamxizmatqiladi.

Moliyaviyresurslarnishakllantirishvaulardanoqilonafoydalanishtadbirkorliksubyektingmoliyamunosabatlariorqalita‘minlanadi.

Kichiktadbirkorliksubyektlariningmoliyasio‘ziningmazmunigako‘rabsubektlarningmoliyaviyresurslarinitashqiletuvchimaqsadlipulmablag‘larinishakllantirishvaulardanfoydalanishbilanbog‘liqmunosabatlariniaksettiradi.

Kichiktadbirkorliksubyektlariningmoliyasitadbirkorliksubyektingquyidagiiqtisodiysubyektlarbilanvujudgakeladiganmoliyaviymunosabatlariniaksettiradi:

- tovar-moddiyqiymatliklarniharidetish, mahsulot, ishvxizmatlarnisotishjarayonidashaxslarvadavlat (davlatehtiyojlariuchunharidqilinadiganmahsulotlarbo‘yicha);
- markazlashganvamarkazlashmaganpulmablag‘larijamg‘armalarinishakllantirishvaulardanfoydalanishyuzasidansubyektlarbilanbanklar, byudjetdantashqarijamg‘armalarvboshqatashqilotlarto‘rtasidagi;
- byudjetizimigasoliqlarto‘lashvaxarajatlarnimoliyalashtirishjarayonidakichiktadbirkorliksubyektlaribilandavlatorto‘rtasidagi;
- mehnathaqidanturliijtimoiyajratmalarqilishdavanafaqafondi, ishbilanta‘minlashgako‘maklashishfondi, ixtiyoriytibbiyso‘g‘urtafondivaboshqaqafondlarto‘rtasidagi;
- so‘g‘urtaholatlarivujudgakelgandazararlarniqoplashvaso‘g‘urtato‘lovlariniamalgaoshirish dasubyektlarvaso‘g‘urtaorganlario‘rtasidagi.

Tadbirkorliksubyektidamoliyaviyresurslarninghosilbo‘lishmanbalarikichiktadbirkorliksubyektingxususiykapitali, muassislarningulushlihisasidan, tadbirkorliksubyektingmahsulotsotish, turliishvxizmatlarko‘rsatishdanolganpultushumi, boshqaoperatsionvamoliyaviyfaoliyatdanko‘rilgandaromadlar, chetdanjalbetilganqarzmablag‘lari, boshqasubyektlarningxayriyavaehsonlarihamdamoliyalashningboshqamanbalaridantashqiltopishimumkin (6-chizma).

Tadbirkorliksubyektlariningmoliyaviyresurslarivaularnishakllantirishkamorganilganmuam molarndanbiribolganligiuchunbuboradaturlichafikrlarmavjud. Chunki, ularningmoliyaviyresurslarisifatidapuldaromadlarivatusumlariyokipulfondlaribilanbirqatordapulaylanishiningxususiyatlarihamhisobgaolinadi.

Darhaqiqat,
subyektlarmoliyaviyresurslariningo'sishiuchunbundayresurslarningtashkiltopishshakllarivausullari
(daromadlarvatushumlar)ningmuhimligijihatidanulardanfoydalanishshakllarivausullari(pulmablag'l
arifondlari) bilanbirxilahamiyatgaega.

Biroqpulmablag'larifondlarimoliyaviyresurslarniishlatilishiningyagonayo'nalishiemas.

Ularningbirqismimazkurfondlardoiraviyaylanishininguzluksizliginita'minlashgaxizmatqiladi.

Shungako'ra, kichiktadbirkorliksubyektlarimoliyaviyresurslaripulmablag'larimanbalari,
ya'nitashkiltopishiyokishakllanishigako'ramavjudmoliyaviyimkoniyatlarsifatidasamaralitadbirkorli
kfaoliyatiuchunto'liqkafolatbo'laolmaydi.

Ma'lumki, pulmablag'larisizxo'jalikfaoliyatinitassavuretibbo'lmaydi.
Kichikbiznesningmoliyaviyta'minotidatadbirkorlikmoliyaviyfaoliyatiningresurslarihalqiluvchio'rint
utadi, shuningdek, ulartakrorishlabchiqarishjarayonlarinimoliyalashtirishimkoniyatlarinibelgilaydi.

Tadbirkorliksubyektlariningmoliyaviyresurslaribusubyektlarixtiyoridaabo'lganpulmablag'lari
fondlarimajmuidaniborat.

Tadbirkorliksubyektlarinitashkiltopishiningdastlabkibosqichidaunitashkiletayotganmulkdor,
agarbittadanortiqbo'lsa, muassislarningsarmoyalarigatayaniladi. Odatda,
kichiktadbirkorlikyo'nalishidagimulkdorlarsubyektnitashkiltopishjarayonidato'lanishilozimbo'lgan
turlito'lovlarinio'zsarmoyalarihisobidanamalgaoshiradilar.

Tadbirkorlarishlabchiqarishnitashkiletishgamablag'larjalbetishda, birinchinavbatda, o'zmo'l-
mulklarivajamg'armalarigafoydalanishgaharakatqiladilar. Chunki,
buxo'jalikmustaqilliginita'minlashningengmaqbulyo'lidir.

Subyektfaoiliyatiningkeyingiyillaridaishlabchiqarishnimoliyalashtirishuchuno'zmablag'larid
anfoydalanishmuhimhamiyatkasbetadi. Ammo,
bundakorxonajoriyishlabchiqarishxarajatlariniqoplashdantashqarima'lummiqdordafoydaolishgaham
erishmog'ilozim.

Dastlabkiyillardasubyektlaro'zquvvatlarivaishlabchiqarishhajminioshirishmaqsadidafoydaningaksar
iyatqisminiishlabchiqarishgaqaytamoliyalashtirishgaharakatqiladilar.

O'zbekistonRespublikasiVazirlarMahkamasining 1999 yil 5 fevraldagi 54-
sonliqaroribilantasdiqlangan «Mahsulot (ish, xizmat) tannarxigakiritiladigan, mahsulotlarni
(ishlarni, xizmatlarni)
ishlabchiqarishvasotishbilanbog'liqxarajatlartarkibihamdamolaviyinatijalarnishakllantirishtartibito
'risidagiNizom»gamuvofiqkorxonalaridamolaviymablag'lar
(pulmablag'lari)ninghosilbo'lishmanbalariquyidagilardaniborat:

- mahsulotsotish, ishvaxizmatlarko'rsatishdanolinganpultushumi;
- asosiyfaoliyatdankelganboshqadaromadlar (operatsiondaromadlar);
- moliyaviyfaoliyatdankelgandaromadlar;
- favquloddadaromadlar.

Mahsulotsotish,
ishbajarishvaxizmatlarko'rsatishdansofpultushumixo'jalikdaromadlariningasosinitashkiletadi.
Agarkichikbiznessubyektlariningyordamchitararmoqlaridansanoatxususiyatigaegamahsulotlarsotilsa,
ularningqiymatigaqo'shilganqiymatyokiaksizsolig'ihamqo'shiladi.

Bundaso'pultushumi qo'shilgan qiyamat yoki aksiz solig'ini chegirib tashlash orqali hisoblanadi.

Bozoriqtisodiyot isharoitidaki kichik biznes subyektlarining moliyaviy resurslarini shakllantirish manbalari nika engaytirish maqsadida asosiy ishlabchiqarish faoliyat bilan birga boshqa faoliyatlari nika hamolibb orishga intiladi. **Asosiy faoliyatdan olingan boshqadaromadlarga** quyidagilarkiradi:

▪ undirilgan yoki qarzdor tomonidan e'tirof etilgan jarimalar, penyalari, vaqtidat o'lanmagan qarzlari va x o'jalik shartnomalarini buzganlik uchun boshqa xil jazolarimallari (masalan,

kichik biznes korxonalarining boy berilgan foydasini to'lash yoki yetkazilgan ma'naviy zararni qoplash);

- hisobot yilida aniqlangan o'tgan yillar foydasi;
- mol-mulkni qisqamuddatga (biri yilgacha) ijaraga berishdan rentadaromadi;
- yordamchitarmoqlar danko'riligandadaromadlar;
- tadbirkorlik subyektining ortiqcha asosiy fondlar va boshqa mol-

mulknisotishdan olingandadaromadlar;

▪ da'vomuddat o'tgan kredit orlik va deponentlik qarzlari nika hisobdan chiqarishdan olingandadaromadlar;

- tovar-moddiy boyliklarni qaytabaholash danko'riligandadaromadlar;
- davlat subsidiyalaridan daromadlar;
- xolisonamoliyaviy yordam;
- boshqa operatsion daromadlar.

Hozirgi kundaki kichik biznes subyektlari bozoriqtisodiyotining muhim elementini hisoblanadigan moliyaviy faoliyatdan olinadigan daromadlar quyidagilarkiradi:

Moliyaviy faoliyatdan olinadigan daromadlarga quyidagilarkiradi:

- boshqa sarmoya sig'aulush qo'yish natijasida keladigan daromadlar;
- aksiyalar bo'yicha dividendlar,

obligatsiyaviy boshqa qimmatliqog'ozlardan foiz ko'rinishidagi daromadlar;

- mol-mulkni ijaraga berishdan olinadigan daromadlar (lizing to'lovini olish);
- balans va yutamoddlarining ijobiy kurs farqlanish va sarflangan mablag'larning qaytabaholani-

shidan olinadigan daromadlar.

Ayrim holatlarda favquloddaholalar (sel, jala, yong'in, yersilkinish va h.k.) natijasida ko'rigan zararni qoplash yuzasidan ham daromad olish mumkin va uning **favquloddadaromadlar** deb ataladi.

Ammo moliyaviy mablag'larning shubhosil bo'lish manbalarini halisi subyekt tixtiyorida qoladigan h aqiydaromad (soffoyda) niaksettirmaydi, chunki, kelgusiyildatkrorishlabchiqarishga jalbetish mumkin bo'lgan mablag' faqatgina yilning soffoydasini ham da amortizatsiya ajratmalarini hisobigata'minlanishi mumkin.

Bugungi kunda amalda qo'llanilayotgan nizomga ko'ra, kichik tadbirkorlik subyektlari faoliyatining moliyaviy natijalarini shakllantirishda foydaning quyidagiko'rsatkichlari qo'llaniladi:

1. **Mahsulotni sotishdan olingan yalpi foyda.** Bu mahsulotlar (ishlar, xizmatlar)ni sotishdan olingan soffotushum bilan sotilgan mahsulotning ishlabchiqarish tannarxi o'rtasidagi tavofutsifatida aniqlanadi:

$$A\Phi = CCT - IT$$

buyrda: YAF – yalpi foyda;

SST – sotishdan olingan soffotushum;

IT – sotilgan mahsulotning ishlabchiqarish tannarxi.

2.

Asosiy faoliyatdanko'rigan foyda. Bu mahsulotni sotishdan olingan yalpi foyda bilan davrxarajatlari o'rtasidagi tafovvtvaplyus asosiy faoliyatdanko'rigan boshqadaromadlari yoki minus boshqazararlari sifatida aniqlanadi:

$$A\Phi\Phi = A\Phi - DX + BD - B3$$

Buyrda: $AF\Phi$ – asosiy faoliyatdan olingan foyda;

DX – davrxarajatlari;

BD – asosiy faoliyatdan olingan boshqadaromadlar;

BZ – asosiy faoliyatdank o'rilgan boshqazarlar.

3. Umumxo'jalik faoliyatidan olingan foydayokizarar. Bu asosiy faoliyatdan olingan foyda umumiaspiyusmoliyaviy faoliyatdan olingan daromadlari yoki minusko'rilgan zararlar sifatida aniqlanadi:

$$V\Phi = A\Phi\Phi + M/I - MX$$

Buyerda: UF – umumxo'jalik faoliyatidan olingan foyda;

MD – moliyaviy faoliyatdan olingan daromadlar;

MX – moliyaviy faoliyat xarajatlari.

4.

Soliq to'languncha olingan foyda.

Bu umumxo'jalik faoliyatidan olingan foyda plyus favqulodda

(ko'zdatilgan)

vaziyatlardan ko'rilgan foydayokim minus zararlar sifatida aniqlanadi:

$$CT\Phi = V\Phi + \Phi\Phi - \Phi\Phi;$$

Bunda: STF – soliq to'languncha olingan foyda;

FF – favqulodda vaziyatlardan olingan foyda;

FZ – favqulodda vaziyatlardan ko'rilgan zarar.

5.

Yilning soffoydasi. Bu soliq to'lagandan keyin xo'jalik yurituvchi subyektning,

ixtiyoriy aqoladigan hamdaxo'jalik subyektini mustaqil tasarruf etadigan foyda.

Usoliqlar to'languncha qadar bo'lgan foydadan,

daromaddan soliqlarni hamda qonun hujjatlaridan nazardatutilgan boshqa soliqlar vato'lovlarni chiqarib tashlagan holda aniqlanadi:

$$C\Phi = CT\Phi - DC - BC$$

Bunda: SF – soffoyda;

DS – daromad (foyda) danto'lanadigan soliqlar;

BS – boshqa soliqlar vato'lovlar.

Subyektlar soffoydasining bir qismini ishlab chiqarishni kengaytirishga, ikkinchi qismini esa iste'mol uchun yo'naltirish mumkin.

Soffoydaning ishlab chiqarishni kengaytirishga yo'naltiriladigan qismika kapitallashtirilgan foyda, debataladivau:

- asosiy fondlarning qiymatini o'stirishga;
- aylanma fondlarning qiymatini o'stirishga;
- uzoq muddatli investitsiyalarni amalga oshirishga;
- zahirajamg'ar masini yaratishga yo'naltirish mumkin.

Soffoydaning bir qismika ichki tadbirkorlik subyektlari zolariga daromad tarzida taqsimlanish va turli ijtimoiy maqsadlarga ishlatilish mumkin.

Subyektlarini moliyalashtirishda ichki zahiralar, ya'ni o'z moliyaviy resurslaridan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasbetadi.

Ichki moliyaviy resurslardan unumli foydalanish, birinchi navbatda, ishlab chiqarishning samaradorligini yuksaltirish va mavjud resurslardan tejamkorlik bilan, oqilon foydalanishni nazardatutadi.

4. Tadbirkorlik kreditlash shakllari va ularni jalbetish mexanizmi

Kredit munosabatlarini haqidatushuncha

Tadbirkorlik subyektlarining taraqqiyotini belgilovchi asosiy omillardan biri – uning moliyaviy maqblag'lar bilan ta'minlanish darajasidir.

Tadbirkorlik subyektlarining muvaffaqiyatli rivojlanishiga kengayishida moliyalashtirishning ta'shqi manbalari ham muhim ahamiyatga ega.

Tadbirkorlik subyektlari faoliyatidatashqiyokichetdan jalb qilingan moliyaviy resurslar, ular orasida esa bank kreditlari muhim o'rinni egallaydi.

Kredit uzoq vaqt largacha subyektning moliya-kredit institutlarini bilano'zaro iqtisodiy munosabatlarini ifodalovchi yagona moliyaviy shakl bo'lib keldi.

Shungako‘ra,
kreditmunosabatlariqiymatnipulshakliningvamoliyaviyresurslarbozoridataqsimlanmaganpulmablag‘
lariningmuhimko‘rinishidir.

Kreditmunosabatlarkreditresurslaribozoriatnashchilario‘rtasidagiasosiy,
lekinyagonabo‘lmaganmoliyavialoqalarshaklidir.

Iqtisodiyadabiyotlardakreditningmohiyatinimamlakatssudafondiharakatiningshaklisifatidatushunish
alohidao‘rinegallaydi. Biroq,

ma‘muriyboshqarishtizimisharoitidakredito‘ziningbirxo‘jaliksubyektidanboshqasigamablag‘larining
oqibo‘tishidamoliyaviyvositalikqilishdekmaqsadlivazifanibajaraolmadi.

Bozorsharoitikreditmunosabatlarijarayonidauningaslmazmuninishakllantirdi.

Bundayshakldagipulmablag‘larimulkobyektibo‘lib, tovarliliktabiati,
ularningbozordagierkinjoylashishharakatiniko‘zdatutuvchi,
tovarbahosiungabo‘lgantalabvataklifningnisbatiorqalio‘rnatilishiniko‘rsatadi.

Qarzberuvchitomonidanpulmablag‘lariniqarzgaberish,
qarzoluvchitomonidanesashumablag‘larniolishbo‘yichaqiziqishto‘g‘ilgantaqqudirdaginakreditmunosa
batlarivujudgakeladi.

Kreditmunosabatlarningishtirokchilaritomonidanmanfatlarningmoskelishikreditshartnomalariningt
uzilishinita‘minlaydi.

Kreditmunosabatlarnirivojlatirishdabanklarkreditningasosiyharakterlibelgilarivaularningharakatida
muhimshartlarvaqonunlargaassoslanganholdakreditlashjarayonlariniamalgaoshirishlarizarur.

Kredit (lot. Creditum - qarz, credo - ishonaman) – pulmablag‘lari,
tovarvaxizmatlarnikelishilganustama (foiz)

to‘labqaytaribberishshartibilanma‘lummuddatlargaqarzgaberish.

Kreditningmohiyatiniyanadamukamalroqyoritishdauningba‘zimuhimtomonlarigaetiborberamiz.

qarzgamablag‘beruvchitomonkreditor (davlat, bank, subyekt, xususiylshaxsvab.),
qarzoluvchitomonadesabitordeyiladi.

Kreditkelishuviqarzdanofoydalanishshartlaricaydetilganshartnomabilanrasmiylashtiriladi.

Kreditmuomalasi– qarzberuvchibilanqarzoluvchio‘rtasidagiiqtisodiymunosabatdir.

Lekinharqandayqarzmunosabatihamkreditbo‘laolmaydi.

Kreditmunosabatidaolinganmablag‘qaytaribberilishi, foydalanilganiuchunhaq (kelishilganfoizda)
to‘lanishi, muddatli, ma‘lumtovarvanomoddiyaktivlarbilanta‘minlanganbo‘lishi,
maqsadliishlatilishishart.

Tijoratbanklaritomonidankreditberishmuddatilik, qaytarishlik,
to‘lovlilikvata‘minlanganliktamoyillariasosidaamalgaoshiriladi.

Muddatlilik tamoyil shunibildiradiki,

kreditberuvchidanolingankreditnio‘zvaqtidaqaytaribberishmuddatiularniqandaymuddatlardaberilgan
ligibilanharakterlanadi. Manashutamoyilgaasoslanib, kreditlarso‘ndirishmuddatigako‘ra, qisqa,
o‘rtavauzoqmuddatlikreditlargaajratiladi.

Qisqamuuddatlikreditlar, odatda,

subyektningjoriyfaoliyatiniaylanmamablag‘larbilanta‘minlashmaqsadida,
nisbatanyuqorifoizlardavabirylgachamuuddatdaqaytarishshartibilanberiladi.

O‘rtamuuddatlikreditlar 1 yildan 5 yilgachamuuddatga, ishlabchiqarishxususiylatigako‘ra,
sarflanganinvestitsiyalarnishumuuddatichidato‘laqoplashimkonigaegabo‘lgansohalargaberiladi.

Mazkurkreditlargabo‘lganehtiyojishlabchiqarishdavriyliginingo‘zigaxosxususiylatlarivabitimlar
(shartnomalar)danyuzagakelibchiqqanholdabelgilanadi. O‘rtamuuddatlikreditningamalqilishmuuddati
5 yildanoshmasligilozim.

Uzoqmuuddatlikreditlar

5

yildanko‘pmuuddatga,

investitsiyaloyihalarinimoliyalashtirishuchun, odatda, ishlabchiqarishnitexnikqurollantirish,
qaytaqurishvakapitalta‘mirlashmaqsadlarigaberiladi.

Qaytarishlik tamoyili qarzdorningkreditnito‘liqhajmdakreditorgaqaytarilishibo‘yichajavobg
arliginianglatadi.

Qaytarishlik tamoyiliningasosidabanklarbergankreditlarniqaytarilishiningiqtisodiyjihatdanasoslanga
nligivamablag‘larniuzluksizdoiraviyaylanishiyotadi.

Kreditningmuuddatlilik tamoyiliqaytarishlik tamoyilibilanuzviybog‘liq.

Kreditlashning muddatli ligi kkitomon lamahususiyatgaega. Birinchidan, kreditning mohiyati vaqtincha foydalanishga berilgan mablag' larning qaytarilishini bildiribgina qolmay, balki ular qaytariladigan aniq muddatlarning belgilanishini ham taqozo etadi.

Kreditniqtisodiy munosabatlarning belgilangantizimisi sifatida boshqa pulli munosabatlardan farqqiladi. Bunda pulning xarajati qaytarib berish shart bilan amalga oshadi.

To'lovli kredit amoyiliga ko'ra, kreditlar qarzdorga ma'lum bir foiz to'lovlarini to'lash shart bilan beriladi. qarzdorning kreditdan foydalanganlik uchun to'laydigan foiz to'lovlar kredit muassasasining daromadini tashqil etadi. Kreditning to'lovli ligi u ega sigasummadato'liqqaytarilishini gina emas, olingan shu kredit resurslari uchun foiz shaklida to'lov bilan qaytarilishini hamifodalaydi.

Butamoyil kredit shartnomasida ko'zdatutilgan barcha talablarni, kreditor uchun bergan kreditni va mablag'ni qarzgaberganligi uchun muayyan to'lovnitalab qiladi.

Ta'minlangan kredit amoyili, kreditlash shartlariga ko'ra, qarzdor kreditorga kreditni qaytarish kafolatini ta'minlash ilozimligi danielibchiqadi. Chunki, qarzdor kreditni qaytarishdan bosh tortganda, kreditor qarzdorning (yoki unga kafolat, kafillik bergan yuridik shaxsning) mol-mulkida tegishli miqdordagi mablag'larni o'z tasarrufiga olishimkoniyatiga ega bo'lishi kerak. Banklarga o'zlar bilan doimiy aloqada bo'lgan, bankning hisobraqamida muntazam pul oqim mavjud, yaxshi obro'vakredit tarixiga ega qarzoluvchilarga, buta'minot turlarini talab qilmay, blankali (ishonchli) kredit berishlarim umkin. Shuning uchun alohida takidlash lozimki, kreditning bosh tamoyili uning maqsadga uyaltirilishidir. Bunda aniq xo'jalik jarayonlarining kredit bilan bog'liqligini ta'minlanadi. Kreditlar biznes-reja asosida beriladi.

Kreditlarning berilishi va resurslarning rejalitaaqsimlanishida ta'minlangan kredit amoyili muhimo'rintutadi. Qisqa muddatli kreditlarning amal qilish muddati 12 oydan oshmaydigan ssudabo'lib, unimuddatining uzaytirilishi kreditlarni ayotgantadbirlarni utkazish muddati, ularning qoplanishi va boshqa shartlardan kanielibchiqqan holda belgilanadi.

Qisqa muddatli ssudalar kreditlarning boshqa turlariga nisbatan likvidliroq hisoblanadi.

Kreditning quyidagi shakllari mavjud:

- **tijorat krediti** bir xo'jalik yurituvchi subyekttomonidan beriladivaoatda, vasika bilan rasmiylashtiriladi. Tijorat krediti asosan ikki holatda amalga oshiriladi. Birinchi holatda sotib olinuvchi tovar hujjatlarini olinganidan so'ng o'tkazilish sotuvchi tomonidan qo'yilgan va asikani (trattani) talaffuz etadi yoki oddiy vasika rasmiylashtiriladi. Ikkinchi holatda ishlab chiqaruvchi haridorning qarzmajburiyatlarini olmaydiva qarz bo'yicha hisobcha di;

- **bank krediti** jismoniy va yuridik shaxslarga pul shaklida banklartomonidan beriladi. Bank kreditining obyekt pul mablag'larini bevosita ssudaga berish jarayoni hisoblanadi.

Bank kreditining forfeyting, faktoring, haridorga qarz berish kabiko'rinishlaribor;

- **davlat krediti** davlatning qarz beruvchi va qarzoluvchi sifatida ishtirokininazarda tutadi. Davlat qarz beruvchi sifatida gibank tizimiorqalib yudjetdantarmoq, hudud, subyetlarni kreditajratib, moliyalashtiradi. qarzoluvchi sifatida aholiga davlat zayomlarining, obligatsiyalarini sotish bilan jismoniy yoki yuridik shaxslardan qarzoladi, natijada davlatning ichki qarzi paydobo'ladi.

Chet davlatlardan olingan kreditlar hisobida davlatning tashqi qarzi yuzagakeladi;

- **iste'mol krediti** aholiga iste'mol tovarlari, xizmatlarini asiyaga sotish, uy-joy qurilish xarajatlari uchun, lombardlardagi mulkgarovi hisobiga, o'zaroyordam kassasi va boshqa ko'rinishlarda beriladi. Bukreditni shakli aholining iste'mol talabini qondirish maqsadida asosiy vosita sifatida xizmat qiladivata v aryokipul shaklida tashqil qiliniadi;

- **xalqaro kredit** muddatli, qaytimli va foiz to'lash shartlaribilan birmamlakatdagikredit tomonidan ikkinchi mamlakatdagiqarzoluvchi gapul yoki tovar shaklida beriladigan qarz, shuningdek, chet el obligatsiyalari, chet el korxonalarining aksiyalariva boshqa qimmatli qog'o'zlariga foydalanish maqsadlarida kapital qo'yish.

Kreditqisodiyotdamuhimvazifalarnibajaradi.
Ularningorasidamoliyaresurslariniqaytataqsimlashasosiyo‘rindaturadi.
Kredityordamidakapitalningbirtarmoqdanikkinchisiga,
birmulkdordanikkinchisigaoqibo‘tishita‘minlanadi. Shubilanishlabchiqarishnikengaytirish,
iqtisodiyrivojlanishnijadallashtirish,
mablag‘larnikapitalqo‘yishningengfoydalivaistiqbolliyo‘nalishlaridato‘plashimkoniyatlariyuzagakel
adi.

O‘zbekistondatijoratbanklariningkreditsiyosatimamlakatqisodiyotiningustuvortarmoqlarini
adalrivojlantirishgayo‘naltirilgan. Jumladan,
O‘zbekistonRespublikasiMarkaziybankiningmarkazlashtirilgankreditlarimamlakatmustaqilliginimus
tahkamlashgayo‘naltirilganyangiishlabchiqarishsubyektlarinibarpoetishgaajratilmoqda. Shuningdek,
mamlakatningtijoratbanklarihamyangiishlabchiqarishquvvatlarinibarpoetishgakreditlarajratishbilanb
irgakichibiznesniqo‘llab-quvvatlashnihamamalgaoshirmoqda.
Imtiyozlihartlardaajratilayotgankreditlarvamikrokreditlarshularjumlasidandir.

Tadbirkorliksubyektlarifaoliyatirivojlantirishdao‘zmablag‘lariyetarlibo‘lmaganholatlardac
hetdanqarzgamablag‘jalbetishgahtiyojyuzagakeladi.
Chetdanjalbetiladiganbundayqarzmablag‘lariniquyidagimoliyaviymuassasalaryordamidavaboshqam
anbalarevazigaoilishmumkin:

1. Tijoratbanklariningkreditlari.
2. Byudjetdantashqarijamg‘armalarningkreditlari.
3. Xalqaromoliyatashqilotlariningmablag‘lari (tijoratbanklariningloyihalariorqali).
4. Davlatbyudjetiningmablag‘larihisobidankreditlar.
5. Kreditittifoqlarivashungao‘xshashsubyektlarningkreditlari.

Tijoratbanklaritomonidankichikbiznesubyektlarinikreditlashularfaoliyatimoliyalashtirishn
ingengmuhimmanbalardanbirihisoblanadi.

Subyektlarvakredittashqilotio‘rtasidategishlihartnomaviymunosabatlarnishakllantirishorqalio‘rnatil
adiganmoliyaviymunosabatdir. Bumunosabatlarningmarkaziybo‘g‘inikreditshartnomasibo‘lib,
ukreditningta‘minlanganligi,
kreditlaro‘zvaqtidafoizibilanqaytarilishininghuquqiyasoslarinita‘minlaydi.

Bankkreditlariloyihaningxususiyatigako‘ra,
imtiyozliyoki**imtiyozsizshartlarda**berilishimumkin. Imtiyozlikkreditlarustuvoryo‘nalishlaruchun,
odatda, davlatdasturlaridoirasidainvestitsiyaloyihalarinimoliyalashtirishmaqsadlarigaxizmatqiladi.
Masalan,

O‘zbekistondakichiktadbirkorliknirivojlantirishiqtisodiyislohotlarningustuvoryo‘nalishlaridanbirisif
atidavlatdasturlarigakiritilganligitufaylihukumatningpul-
kreditsiyosatidatadbirkorlaruchunimtiyozlikkreditlartizimijoriyetilgan.

Ayrimhollardadavlatba‘zitarmoqlarningo‘zigaxosxususiyatlaridankelibchiqib,
xususiytadbirkorliknirivojlantirishmaqsadidaqisqamuddatlikkreditlarniqaytarishmuddatiniuzaytirishg
aimkoniyatyaratadi. Xususan,
barchaxo‘jalikyurituvchisubyektlaruchunaylanmamablag‘larnito‘ldirishmaqsadidagiqisqamuddatlik
reditlar, odatda, 1 yilgachamuddatga,
qishloqxo‘jaligiishlabchiqarishinitashqiletishuchunfermerxo‘jaliklariga, shuningdek,
yuridikshaxsmaqomigaegabo‘lgandehqonxo‘jaliklariga, 2 yildankambo‘lmaganmuddatgaberiladi.

Kreditlardanfoydalanganlikuchunfoizstavkalariqarzoluvchivabanko‘rtasidagio‘zarokelishuv
gako‘ra, kreditshartnomasiasosidabelgilanadi.

Kreditlarniolishuchunqarzoluvchilarbankkaquyidagihujjatlar (kreditpaketi)ni:

- kreditbuyurtmasi;
- qarzoluvchiningbankhisobvarag‘idagipultushumlaritaxmini (puloqimi)

ko‘rsatilganbiznes-rejasi;

- oxirgihisobotsanasigadavlat soliqlarizmatiningmahalliy (tuman)

idorasitomonidantasdiqlanganbuxgalteriyabalansi;

- debitorlikvakreditorlikqarzlarihaqidagima‘lumotnoma, shuningdek,

kundanortiqmuddatdagiqarzdorlikningsolishtirmadalolatnomalari;

- moliyaviynatijalarhaqidahisobot;

- ta'minotshakllaridan birinida qadimetadilar.

Olingan kreditni qaytarmaslik xatarining oldini olish maqsadida qarz oluvchitez va erkini sotilish talablariga javob beradigan ta'minotga egabo'lishi kerak.

Qarz oluvchi bankka quyidagita'minot turlarining birinida qadimetish huquqiga ega:

- mulkiy o'zlashtirish huquqi;
- bank yoki so'g'urtatash qilolining kafolati;
- uchinchilarning kafilligi;
- so'g'urtasuyu'yehtining qarz oluvchining kreditni qaytarolmaslik xatarini so'g'urtatish

aniq so'g'urtatish;

- fuqarolarning in'omati, qishloq, ovul kengashlarining kafilligi.

Kreditlarni qaytarilishda ta'minotning shakllaridan birisi sifatida mol-mulk garov xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasining «Garov to'rtida» qonuniga muvofiq, muomaladani qaytarilgan buyumlardan tashqari, har qanday mulk, shu jumladan, buyumlar va mulkiy huquqlar (talablar), qimmatbaho buyumlar, zargarlik buyumlari, erkin ayirib boshlanadigan valyutavaboshqalarga garov predmeti bo'lishi mumkin.

Kredit hisobiga sotib olingan mulk, mazkur kredit bo'yicha mulk qiymatining 80 foizini qidori da garov predmeti bo'lishi mumkin.

Tijorat banklari tomonidan fermer xo'jaliklarini, kichik va o'rtabiznes subyektlarini milliy valyutada kreditlash O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligidan 2000 yil 7 martda o'rtatgan «Tijorat banklari tomonidan fermer xo'jaliklarini, kichik va o'rtabiznes subyektlarini milliy valyutada kreditlash to'rtida»gi 907-sonli tartibga muvofiq amalga oshiriladi.

Mazkur tartib tijorat banklari tomonidan fermer xo'jaliklari, kichik va o'rtabiznesning boshqa subyektlari hamda yuridik shaxs maqomini olib faoliyat ko'rsatayotgan dehqon xo'jaliklariga kredit berishni tartibga soladi. Butartib kichik va o'rtabiznes subyektlarini, fermervadehqon xo'jaliklarini hamda yakkatartibdagitabir korlarni banklari tomonidan mikro kreditlash tartibga solmaydi.

Berilayotgan kreditlarning muddati kreditlarni ayotgan tabirning qoplanishiga bog'liq chunonchi:

- biznes subyektlariga aylanmamablag'larni to'rtirish chun beriladigan kreditlar, odatda, 1 yilgacha muddatga;

▪ qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishni tashkilotish chun fermer xo'jaliklariga, shuningdek, yuridik shaxs maqomiga egabo'lgan dehqon xo'jaliklariga aylanmamablag'larni to'rtirish chun beriladigan kreditlar, odatda, 2 yildan kam bo'lgan muddatga beriladi;

▪ biznesning barcha subyektlariga, shu jumladan, yuridik shaxs maqomiga egabo'lgan fermervadehqon xo'jaliklariga investitsiya loyihalarini moliyalashtirish chun beriladigan kreditlar, qaytarish muddatini uzaytirish huquqisiz, 5 yilgacha muddatga berilishi mumkin.

Biznes subyektlariga aylanmamablag'larni to'rtirish maqsadida berilgan kreditlarning qaytarilish muddati, ularning qaytarilishini uzaytirilishini hisobga olgan holda, forsmajor holatlarini istisno qilganda, 12 oydan;

dehqon fermer xo'jaliklariga qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishni tashkilotish gomo'ljallangan aylanmamablag'larni to'rtirish chun berilgan kreditlarni qaytarish muddati, bumuddat uzaytirilishini hisobga olgan holda, forsmajor holatlarini istisno qilganda, 30 oydan;

fermervadehqon xo'jaliklarining aylanmamablag'larni to'rtirish maqsadida, qishloq xo'jaligi bog'liq bo'lgan faoliyati chun olingan kreditdan foydalanish muddati, uni qaytarish muddatini uzaytirilishini hisobga olgan holda, 12 oydan oshmasligi kerak.

Investitsiya maqsadlarini chun berilgan kreditlar bo'yicha banklari imtiyozli davr belgilashlari mumkin.

Kreditlardan foydalanganlik chun foiz stavkalarining miqdori qarz oluvchi bank o'rtasidagi zarokeli shug'alo'ra, kredit shartnomasini tasdiqlanadi.

Aylanmamablag'larni to'rtirishga kredit olish chun ko'rsatilgan barcha zarur hujjatlar ilovaqilin gan holda gi buyurtma bankka kelib tushgan kundan boshlab, ushbu kredit bo'yicha bank xulosasini berishgacha bo'lgan muddat tijorat banklari bo'limlari, tarkibidabo'limlari bo'lgan tijorat banklari, shuningdek, xususiy banklar chun – 10 ishkunidan,

banklarning viloyatbo'limlari uchun – 15 ishkunidan vabosh (respublika) banklari uchun – 20 ishkunidan oshmasligi kerak.

Investitsiya loyihalarini moliyalashtirish uchun kredit so'rab berilgan kredit buyurtmalarini banklar tomonidan ko'rib chiqish muddati, mos ravishda, ko'p bilan 2 baravar oshirilishi mumkin.

Subyektlarini moliya-kredit tizimida qo'llab-quvvatlash, birinchi navbatda, imtiyozlik kredit berish mexanizmini qo'llash hamda kafolatlash jarayonini rivojlantirish bilan xarakterlanadi. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2000 yil 19 maydagi «Tijorat banklarining kichik va o'rtada birkorlikni rivojlantirishda qatnashishini rag'batlantirishga doir qo'shimcha choralar to'g'risida»gi 195-sonli qarori bilan tijorat banklarining kichik biznesini rivojlantirishga faol qatnashishlarini ta'minlash maqsadida «**Imtiyozlik kredit berish maxsus jamg'armasi**» tashqil etildi. Jamg'arma mablag'larini banklar foydasining 25 foiz gacha sinijratish hisobiga shakllantirilmoqda.

Tijorat banklarining imtiyozlik kredit berish maxsus jamg'armasi resurslarini ko'paytirishiga yunal tiriladigan va jamg'arma ning berilgan kreditlari hisobiga olingan daromadlaridan (foyda) soliq'idan 5 yil muddatga ozod qilinadi. Tijorat banklarining daromad (foyda) soliq'ini hisoblab chiqarishda soliqlar to'rtiriladigan bazajismoniy shaxslarning muddatli monatlari (depozitlari)ning ko'paygan summasiga kamayadi, bunda bo'shaydigan mablag'larda ko'rsatilgan monatlar bo'yicha foiz stavkalarini oshirishga maqsadli yo'l o'ltirilishi shart.

Imtiyozlik kredit berish jamg'armasining mablag'larini hisobidankreditlarni berish muddatlarini kredit berilayotgan tadbirlarining o'zini qoplashiga bog'liq, chunki:

- ishlab chiqarish zahiralari ni harid qilish uchun zarur bo'lgan ay lan mablag'larni xomashyomateriallar,

yarim tayyor mahsulotlar hamda boshqalarga kreditlarni kichik va o'rtada birkorlik subyektlariga, qoidaga ko'ra, 1 yil muddatgacha;

- qishloq, xo'jaligi ishlab chiqarishni tashqil etish uchun ay lan mablag'larni to'ldirishga kreditlar fermer xo'jaliklariga, shuningdek, yuridik shaxs bo'lgan dehqon xo'jaliklariga, qoidaga ko'ra, kamida 2 yil muddatga beriladi;

- investitsiya loyihalarini mablag'bilan ta'minlash uchun kreditlarni kichik va o'rtada birkorlik bilan shug'ullanuvchi barcha subyektlarga, shu jumladan, yuridik shaxs maqomiga ega bo'lgan fermer va dehqon xo'jaliklariga to'lov muddatini kechiktirish huquqisiz 5 yilgacha muddatga berilishi mumkin.

Jamg'arma mablag'larini hisobidankreditlar qarz olovchi larning mahsulot yetishtirish (tamakichilik va alkogol mahsulot ishlab chiqarishdan tashqari) bilan bog'liq bo'lgan, amaldagi qonunchilik bilan taqiqlanmagan tadbirkorlik faoliyatini tashqil etish, rivojlantirish va kengaytirish uchun xususan:

- ishlab chiqarish binolarini qurish, texnika bilan jihozlash va rekonstruksiya qilish;
- mashinalar, asbob-uskunalar, jihozlar, inventarlar, urug'lik, hayvon va parrandalarni sotib olish;

- xomashyov materiallar, shu jumladan, hayvonlar uchun yem, o'xlat ozuqa, veterinariya preparatlari, o'simliklarni himoya qilishning kimyoviy vositalari, mineral o'g'itlar, yoqilg'i-moylash materiallari va ekin maydonlariga ishlov berish bo'yicha mexanizatsiya shantirilgan xizmatlarni o'tib olish uchun ajratiladi.

Jamg'arma mablag'larini hisobidan berilgan kreditlardan foydalan-ganlik uchun foiz stavkasini qdori O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki qayta moliyalash bo'yicha kredit berilgan kunda belgilagan stavkaning 50 foizidan ortiq bo'lmagan miqdordagi belgilanadi.

Tijorat banklari «Imtiyozlik kredit berish jamg'armasi»ni ishlab chiqarish mikrofirmalari, kichik va o'rtasubyektlarga, dehqon va fermer xo'jaliklariga, shuningdek, yuqori texnologiya va innovatsiya loyihalarini amalga oshirish maqsadida imtiyozlik kredit berish uchun ta'shketadilar.

Tadbirkorlik subyektlarini kreditlash shakllaridan biri mikro kreditdir. O'zbekiston Respublikasi Adliya Vazirligida 2000 yil 29 fevralda 902-raqam bilan ro'yxatga olingan

«Tijoratbanklaritomonidaiyuridikshaxsmaqominiolmasdanfaoliyatko‘rsatayotgaiyakkatartibdagitad birkorlarvadehqonxo‘jaliklarinimilliyvachetelvalyutasidamikrokreditlashtartibi» va 2000 yil 29 fevralda 903-raqamibilanro‘yxatgaolingan,

«Tijoratbanklaritomonidaiyuridikshaxsmaqominiolibfaoliyatko‘rsatayotganfermerxo‘jaliklarivakich ikbiznesningboshqasubyektlarinimilliyvachetelvalyutasidamikrokreditlashtartibi»

O‘zbekistonRespublikasidatijoratbanklaritomonidanyuridikshaxsmaqominiolibyokiolmasdanfaoliya tko‘rsatayotgankichikvao‘rtabiznessubyektlarigamikrokreditlarberishtartibinibelgilabberdi.

Yuridikshaxsmaqominiolmasdanfaoliyatko‘rsatayotganyakkatartibdagitadbirkorlarvadehqon xo‘jaliklarigaberiladiganmikro-kreditlardeganda,

O‘zbekistonRespublikasiMarkaziybankiningkreditberiladigankundagikursibo‘yicha 5000 (beshming)

AQSHdollarigaekvivalentmiqdoridanoshmaydiganhajmdamilliyokichetelvalyutasidaberiladigankr editlartushuniladi. MikroreditlarfaqatO‘zbekistonRespublikasirezidentlarigaginaberiladi.

Yuridikshaxsmaqominiolibfaoliyatko‘rsatayotgantadbirkorlarvakichikbiznesningboshqasub yektlarigaberiladiganmikrokreditlardeganda,

O‘zbekistonRespublikasiMarkaziybankiningkursibo‘yicha 10000 (o‘nming)

AQSHdollarigaekvivalentmiqdoridanoshmaydiganhajmdamilliyokichetelvalyutasidaberiladigankr editlartushuniladi.

Tijoratbanklarimikrokreditlarniqarzoluvchilargashartnomaasosida 3 yilgachabo‘lganmuddatgaberadilar.

Kreditlarmijozningtalabqilibolinadigandepozithisobraqamijoylashganmanzilbo‘yichaberiladi.

Mikrokreditlar 50 foizgachamiqdorini 1,5 yil (18 oy) gachabo‘lganmuddatdaqaytarishshartibilan, naqdpuldaberilishimumkin.

Banklarkichiktadbirkorliksubyektlarigaimtiyozlikreditlar, shuningdek, mikrokreditlarberishuchun «Imtiyozlikreditberishjamg‘armasi»nitashkiletadilar.

Imtiyozlikreditberishjamg‘armasihisobidanberiladiganmikrokreditlarbo‘yichafoizstavkalari Markaziybankningmikrokreditberilgankundagiqaytamoliyalashstavkasiganisbatan 50 foizdanortiqbo‘lmagandarajadabelgilanadi.

Mikrokreditlarqarzoluvchilargaquyidagimaqsadlaruchunberiladi:

- kichik(mini) uskunalariniharidqilish;
- xususiyishlabchiqarishnirivojlantirishvakengaytirish, shujumladan, urug‘lik, chorvamollari, parranda, yem-xashakvaomixtayem, veterinariyadori-darmonlari, o‘simliklarnihimoya qilishkimyoviyvositalarivamineralo‘g‘itlarnisotibolish;
- xomashyovamateriallarga birlamchiishlovberish;
- mehnatqurollari, xomashyo, yarimtayyormahsulotlarvayordamchiashyolarniharidqilish;
- xalq, badiiyhunarmandchiligivaamaliysan‘atibuyumlariniishlabchiqarish;
- xunarmandchiliknirivojlantirish, uymehnati (kasanachilik)nitashqilqilish;
- servixizmativamaishiyxizmatko‘rsatishnirivojlantirish;
- sog‘liqniasrashnirivojlantirish;
- sayyohlik (turizm) sohasinirivojlantirish;
- kichikko‘lamdagiishlabchiqarishlarnitashkilqilish;
- O‘zbekistonRespublikasiningamal dagiqonunchiligibilantaqiplanmaganxalqiste‘molimollar iniishlabchiqarishvaxizmatko‘rsatishsohasibilanbog‘liqtadbirkorlikfaoliyatiningboshqaturlari.

Mikrokreditlarilgariolingankreditlarniyokiboshqaharqandayqarzlarniqoplash, tamakichilikvaspirtliichimliklarniishlabchiqarish, savdo-vositachilikfaoliyatiniamalagaoshirish, ishlabchiqarishmaqsadlaridafoydalanilmaydigan, shaxsiymulkniharidqilishmaqsadlariuchunberilmaydi.

Mikrokreditlardanfoydalanganlikuchunfoizstavkalariningmiqdoriqarzoluvchivabanko‘rtasid agio‘zarokelishuvgako‘rakreditshartnomasiasosida, ammoMarkaziybanktomonidanrasmano‘rnatilganqaytamoliyalashstavkasidanyuqoribo‘lmaganmiqd ordabelgilanadi.

Talabetiladiganbarchazaruhujjatlarniilovaqilganholdakreditso‘rabberilganushbuarizabo‘yic habanktomonidanxulosaberishmuddatibuarizabankkakelibtushgansanadanboshlab 5 ishkunidanoshmasligilozim.

Kreditlarmijozningtalabqilibolingunchadepozithisobraqamijoylashganmanzilbo'yichaberiladi.

Kreditlaralohidakreditisobraqamini ochishvaushbuhisobraqamidanqarzoluvchiningto'lovtopshiriqnomalariasosidamoddiy-tovarboyliklaruchunnaqdpulsizotkazishyo'libilanyokimikrokreditning 50 foizgachamiqdoridanaqdpulshaklida faqatdehqonnafermerxo'jaliklariga, ulartomonidanaqdimetilganpulcheklariganaqdpulberishyo'libilanberiladi.

Naqdpuldaberiladiganmikrokreditlarvaulargahisoblanganfoizlarbelgilangantartibdanaqdpuld aqaytariladi.

TijoratbanklarionizomlarigavavalyutaoperatsiyalariniamalgaoshirishuchunulargaO'zbekistonRespublikasiMarkaziybankitomonidanberilganlitsenziyadabelgilanganhuquqlargamuvofiq, faqato'zishlabchiqarishfaoliyatiuchunrespublikadaishlabchiqarilmaydiganasbob-uskunalar, homashyovabutlovchiqismlarniimportyo'libilanhariqd qilishgachetelvalyutasidamikrokreditlarberishlarimumkin.

Chetelvalyutasidagimikrokreditlarbanklarbilanqarzoluvchilartasidatuziladigankreditshart nomalaridabelgilanadigantijoratshartlariasosidanaqdpulshakldaberiladi.

Chetelvalyutasidaberilgankreditlarbo'yichafoizlarningto'lovi, to'lovsanasidagiO'zbekistonRespublikasiMarkaziybankiningkursibo'yichamilliyvalyutadaamalgaos hiriladi.

So'nggipaytlardamoliyalashtirishningyangishakllaridanbirisifatidabanklarningfaoliyatigaoverdraftkiribkelmoqda. Overdraftqisqamuddatlikreditlashshaklibo'lib, banklaramaliyotidaishlatiladi. Uningshundaki,

banko'zmijozihisobraqamidavaqtinchamablag'bo'lmaganholatlardauningfaoliyatiniamoliyalashtirish uchunoverdraftshartnomasinituzadi.

Mijozo'zhisobraqamigamablag'tushishibilanoverdraftshartibilanolanqarzlarnibankkama'lumbirfoizlarevazigaqaytaradi. Overdraft, odatda, bankningengishonchlimijozlariganisbatanqo'llaniladi.

Rivojlanganmamlatlarningilg'ortajribalaridanma'lumki, tadbirkolikfaoliyatirivojlanmasdanturib, bozoriqtisodiyotiningbarchaichkivatashqibo'g'inlariniharakatgakeltirishanchamushkul. Tadbirkorlikshakllariningkengayibkichiktadbirkorliksubyektlariiqtisodiyrivojlanishningmuhimbo'g'inigaaylanibborayotganhozirgisharoitdabushaklnimamlakatimizdahamqo'llashningahamiyatikattao millarigaaylanibbormoqda.

Tadbirkorliksubyektlarinimoliyaviyjihatdanqo'llab-quvvatlashmaqsadidaturlibanklar (davlatbanklari, davlat-aksiyadorliktijoratbanklari, aksiyadorlik-tijoratbanklari, xususiybanklar, chetelishtirokidagibanklar)

vaboshqajamg'armalartomonidanyangikredityon alishlariorqalikichiktadbirkorliksubyektlarinirivojlan tirishgaalohida'tiborberilmoqda.

Qishloqxo'jaligida faoliyatkorstatayotgansubyektlarqishloqxo'jaliginingo'zigaxosxususiyatlarita'siridadoimiyravishdamoliyaviymablag'largahtiyojsezadilar. Chunki,

ekinlarniekishvaparvarishlashdavriuzoqdavometib, hosilyig'ibolingungaqadarpultushumibo'lmaydi. Buholatishlabchiqarishxarajatlarnimoliyalashtirishuchunaylanmamablag'larnishakllantirishgamabl ag'izlashnitalabetadi.

Bundayholatlarda qishloqxo'jaligimahsulotlaribozoridaqo'llaniladiganfyuchersoperatsiyalarimuhi mahamiyatkasbetadi.

Fyuchersoperatsiyalaridamahsulotnisotiboluvchiharidoryilboshidankelgusihosiluchunbo'nak (hosilqiymatiningbirqisminioldindanto'labqo'yish) sifatidamablag'beribturadi.

Kichiktadbirkorliksubyektlaribo'naqdanfoydalanib, joriyishlabchiqarishnimoliyalashtirishimkonigaegabo'ladi.

Respublikamizdapaxtavadonekinlarigadavlatbuyurtmasiornatilganbo'lib,

O'zbekistonRespublikasiPrezidentining 1998 yil 31 dekabrda PF-2165-sonlifarmonigamuvofiqkichikbizneskorxonalaridavlatbuyurtmasihajmidagiyetishtirayotganmahsulot qiymatining 50 foizimiqdoridaMoliyaVazirligining

«Davlatehtiyojlariuchunharidetiladiganqishloqxo'jaligimahsulotlaribilanhisob-kitobqilishjamg'armasi» mablag'larihisobidanbo'nakpuli (transh) olishimkoniyatigaegaedi.

O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan 2004 yil 6 yanvar 1295-son bilan ro'yxatga olingan

«Fermexo'jaliklarining davlatehtiyojlari uchun harid qiladigan paxta va g'allayeti shirish xarajatlarini tijorat banklari tomonidan kreditlashtartib to'g'risida Nizom»

tartiblaridan kelib chiqib va Vazirlar Mahkamasining maxsus qabul qilingan qaroriga ko'ra 2003 yil hosilidan boshlab Buxoro, Farg'ona, Namangan, Xorazm viloyatlarida amaldagitayyorlov subyektlari orqalibo'nakberish mexanizmio'rniga fermexo'jaliklarining davlatehtiyojlari uchun sotiladigan paxta homashyosivag'allayeti shirish bo'yichaxarajatlarini ulargaxizmat ko'rsatuvchitijorat banklari orqalito'g'ridan-to'g'ri kreditlash mexanizmini ovtariqasida joriy qilindi.

Vazirlar Mahkamasining qaroriga asosan 2004 yil hosilidan boshlab Andijon, Jizzax, Navoiy, Samarqand viloyatlarida joylashgan fermexo'jaliklariga 2005 yil hosilidan boshlab qoraqalpog'iston Respublikasi, Qashqadaryo, Surxondaryo, Sirdaryo va Toshkent viloyatlarida joylashgan fermexo'jaliklariga davlatehtiyojlari uchun harid qiladigan qishloq xo'jaligi mahsulotlarini moliyalashtirish uchun tijorat banklari tomonidan kredit berish mexanizmini joriy etish belgilandi.

Tadbiq etilayotgan yangi mexanizmning afzaligi quyidagilarda ko'rinadi:

- xarajatlarning ayrim turlaribo'yichato'lovlarga ehtiyojibo'lmagan fermerlarga mazkur mablag'larni texnologik kartalardan belgilangan boshqa xarajatlarni qoplash uchun, masalan, o'z traktoriga egabo'lgan fermer gamashinatraktor parklariko'rsatadigan xizmatlar uchun belgilangan mablag'larni yonilg'i-moylash materiallari yoki mineralo'g'itlarni sotib olish uchun yo'naltirishga ruxsat etiladi;
- uzoq masofada joylashgan fermexo'jaliklarining transh mablag'larini yo'naltirish uchun haroydabir nechamartab bank kakeleshlariga ehtiyoj qolmay divaularning ixtiyoriga qarab mavsumiy to'lovlarnin gharoydabir martao'tkazish imkoniga egabo'linadi.

- tijorat banklari ajratgan kreditlarning o'zvaqtida qaytarilmay qolish xatarika mayadivamoliyal ashtirishning transh (bo'nak) tartibidagitayyorlov korxonalaritomonidan ajratilgan bo'nak mablag'larining bir qismixo'jaliktomonidan mahsulot yetkazib berish bilan qoplamay qolish imommosiye chiladi.

Kreditlar fermexo'jaliklariga ulartomonidan davlatehtiyojlari uchun sotiladigan g'allavapaxtax omashyosiqiymatining 50 foizigacha miqdorida beriladi. Fermexo'jaligitomonidan davlatehtiyojlari uchun yetkazib beriladigan mahsulot hajmining qiymati "O'z paxtasanoat" uyushmasiva "O'zdon mahsulot" DAK subyektlari bilan tuzilgan kontraktatsiyashartnomalaridan kelib chiqqan holda o'rnatiladi.

Nizomga ko'ra, kreditning miqdori tayyorlov subyektlari tomonidan fermexo'jaligiga yetkazib beriladigan urug'lik mahsulotning qiymatigakamayadi.

Kreditning miqdorini aniqlash uchun kredit shartnomasini tuzish vaqtida g'harid narxlariasos qilib olinadi. Harid narxlaritasdiqlangach, kreditning miqdori qayta hisoblab chiqilishilozim.

Imtiyozlik kreditlar faqat quyidagimaqsadlar uchun berilishim umkin:

- mehnat haqiva ungate gishli ajratmalarnito'lash uchun;
- mineralo'g'it va o'simliklarni kimyoviy va biologik himoya qilish vositalarini harid qilish uchun;
- yoqilg'i-moylash materiallarini harid qilish uchun;
- MTPlar, muqobil MTPlar, SFUlar (suvdan foydalanuvchi uyushmalari) vaboshqashaxslarning xizmatlarigato'lovlari uchun;
- xo'jalik ixtiyorida g'itexnikalarga ehtiyot qismlarni sotib olish uchun;
- moliyaviylizing gaberilgan texnikavositalarining lizingto'lovlari uchun;
- elektroenergiyato'lovlari uchun;
- plyonka ostiga qiladigan paxtagapoli etilenplyonkasini harid qilish uchun;
- kollektor-drenaj tarmoqlarini tozalash xizmatlarigato'lovlari uchun;
- yagona yersolig'ito'lovlari uchun.

Bunda,

beriladigan kreditning miqdorini aniqlash uchun O'zbekiston Respublikasi Moliyavazirligihamda qishloq vasuvxo'jaligivazirliklari tomonidan agrotexnikalardan kelib chiqqan holda,

harbirqishloqxo‘jaligiekinibo‘yichaharbirxarajatturiningengko‘pmeyori
(qishloqxo‘jalikyiliningtegishlidavrlariyoyilmasibilan) haryilgihosiluchuntasdiqlanadi.
Kreditlarushbumeyorlardoirasidaajratibborilishilozim.

Kreditlartegishliqishloqxo‘jalikmahsulotibo‘yichafermerxo‘jaliklaribilanyakuniyhisob-
kitoblaryakunlanguncha, lekin 18 oydanko‘pbo‘lmaganmuddatga,
qaytarishmuddatiniuzaytirishhuquqisizberiladi.

Fermerxo‘jaliklarinikreditlashbankmarjasinihisobgaolganholda,
imtiyozlifoizstavkasibilanamalgaoshiriladi.

Bukreditlarbo‘yichaimtiyozlifoizstavkasiyillik 5 foizmiqdoridabelgilanib, uning 2,5
foizibankmarjasinitashqiletadi.

Kreditolishchunfermerxo‘jaliklariularningasosiylalabqilibolingunchadepozithisobvarag‘iga
xizmatko‘rsatayotganbankkaarizabilanmurojaattetadi. Arizagaquyidagihujjatlarilovaqilinadi:

- tayyorlovtashqilotlaribilantuzilgankontraktatsiyashartnomalariningnuxalari;
- biznesreja;
- so‘ngihisobotdavriuchunDavlatsoqliqxizmatiningmahalliyorganitomonidantasdiqlanganbu

xgalteriyabalansi (1-shakl), debitorvakreditorqarzlarto‘g‘risidama‘lumotnoma (2a-shakl), muddati
90 kundanoshganqarzdorliklargasolishtirmadalolatnomalar, moliyaviynatijalarto‘risidahisobot (2-
shakl).

Imtiyozlikreditlarqaytishinita‘minlashmaqsadida,
bankdavlatehtiyojlariuchunharidqilinadiganpaxtahomashyosivag‘allayetishtirishnimoliyalashtirishm
aqsadidafermerxo‘jaliklarigaberilganimtiyozlikreditlarningqaytarilishibo‘yichao‘ziningtadbirkorlikx
avfiniso‘g‘urtaqilishimumkin.

kompaniasiningimtiyozlikreditlarningqaytmasligixavfinisug‘urtalashshartnomalaribo‘yichaso‘g‘ur
tabadallarininghajmiolinayotgankreditsummasining 1,25
foizimiqdoridabqladivatijoratbanklariningo‘zmablag‘larihisobidanto‘lanadi.

Bunda, taqdimetilayotgankreditningmiqdori "O‘zagrosug‘urta"
DASKbilankelishilgansug‘urtapulidanko‘pbo‘lmasligizarur.

Barchazarurhujjatlartaqdimetilganidanso‘ng,
bankfermerxo‘jaliginingarizasiniko‘ribchiqishiva 5
kunmuddatichidaubilankreditshartnomasituzishilozim.

Qishloqxo‘jaligisubyektlariniimtiyozlifoizstavkalaridakreditlashdatijoratbanklariningmanfaa
tdorluginioshishmaqsadida,
ularningimtiyozlifoizstavkalaribo‘yichakreditlarberishbilanbog‘liqxarajatlarinidavlattomonidanqopl
ashmexanizmjoriyqilindi.

Ayrimholatlardafermerxo‘jaliklaridamolyuboruvchilartomonidanjo‘natilgantovar-
moddiyqiymatliklarningqiymatinito‘lashchunvaqtinchamablag‘ningyetishmovchiligiholatlariuchra
ydi. Bundayholatlardaularartovar-moddiyqiymatliklarniyuboruvchisubyektlar (kreditorlar)
bilanmahsulotqiymatinima‘lummuddatdanso‘ngto‘lashshartbilanshartnomatuzishlarimumkin.

Ma‘lumbirmuddatgachabundaykreditorlikqarzito‘lanishilozimbo‘lganhisob-
kitoblarschetidaaksetibturadi.

Agarshummuddatdahamkreditorlikqarzinito‘lashimkonibo‘lmagantaqdirdabuqarz**vasikako‘**rinishida
(ya‘niqarznima‘lumbirmuddatdanso‘ngfoizibilanqaytarish) rasmiylashtiriladi.

Subyektlaro‘rtasidadebitorlikvakreditorlikqarzlariumuammosipaydobo‘lganda, ya‘nitovar-
moddiyqiymatliklarniyuborgansubyektharidordanmahsulotningqiymatinimuddatdao‘zarohisob-
kitobqilaolmasayokibundayqarzlارشubhali,
ularniundirishehtimolikambo‘lsafaktoringvositasidaqarzniundirishamaliyotdaqo‘llaniladi.

Faktoring – subyektlaro‘rtasidaqarzlarniundirishdavositachilikfaoliyatidir.
Faktoringdao‘rtadaturuvchisubyeht (odatdabank)
qarzbergansubyektdanma‘lumbirkomissionto‘lovevazigaqarzdordanmablag‘niundirishhuquqiniqo‘l
gakiritadi.

Faktoringshartnomasituzilishibilansubyehtundirolmayturganqarzningaksariyatqisminifaktoringsuby
ekti (yokibank)danqo‘lgakiritadi.
So‘ngrafaktoringsubyehtidebitorsubyehtgaqarzniundirishbo‘yichada‘voqo‘zg‘atadi.

Faktoring–aylanuvchivositalarnikreditbilanta’minlashdao’rtadaturuvchiningfaoliyatitidir. O’rtadaturuvchibankma’lumto’lovevazigaishbilarmonlartarkibidanharidorlardanuninghisobigaolina diganpulmablag’iniolishhuquqigaegabo’ladi.

Faktoringoperatsiyalarikreditningkichikbiznessubyektlariuchunqulayshakllaridanbiridir. O’zxususiyatigako’ra, unikreditningvositaviyshaklidebhamatashmumkin. Faktoringnioldindanto’lashshaklinioluvchiodatdagikreditdehisoblash, uningasosiy maqsadlipotensialqarzlarniinkassaqilishidir. Bunarsakreditresurslaribozoridaginobarqarorliksharoitidamuhimahamiyatgaega. Tijoratbanklarioperatsiyalariningtarkibidamazkur moliyaviyshaklendiginarivojlanibkelmoqda. Kichiktadbirkorliksubyektlariningfaoliyatidafaktoringxizmatitayanchvazifanio’taydihamdaularmoliyaviyta’minotningyaxshilanishigasezilarliijobiyta’sirko’rsatadi.

Faktoringningafzalligishundaki, unoto’lovlar muammosiniqismanbo’lsadayechishgaimkonberadi.

Tayachiboralar: kapital,o’zmablag’lari, qarzmablag’lari, kapitalqiymati, moliyaviyleveraj, kapitalningtarkibi, nizomjamg’arma, qo’shilgankapital, rezrvkapital, taqsimlanmaganfoйда, soфfoйда, mooliyaviylizing, operativlizing.

Nazoratuchunsavollar.

1. Su’yektnipuloqimlariniboshqarishningtamoyillari.
2. Su’yektnipuloqimlariningoptimizatsiyasiuslublari.
3. Su’yektningpuloqimlarinirejalashtirish.
4. Soffoydaningmaqsadlisummasinihisoblashningasosiyelementlari.
5. To’lovkalendariniishlabchiqish.
6. Pulaktivlariniboshqarish.
7. Su’yektniningpulmablag’larikoldiginingoptimizatsiyasi.
8. Baumollmodeli. Miller-Orrmodeli.

Tavsiyaetiladiganadabiyotlar

- 1.AstaxovV. P. Finansoviyuchet. Testi: Uchebnoyeposobiye. - M.: IDFBK-Press, 2004. – 200 s.
- 2.BlankYE.G. Osnovifinansovogomenedjmenta.-M.: INFRA, 2004g.
- 3.MironovM.G. Finansoviyemenedjment (Spravochnikrukovoditeya). - M.: GrossMedia, 2004. – 144 s.
- 4.KovalevV.V. Finansoviyuchetianaliz: konseptualniyeosnovi. - M.: Finansiistatistika, 2004. – 720 s.
- 5.XodiyevB.YU., SamadovA., YusupovM.S., MeliboyevSH.Avabosh. «Kichiktadbirkorlikfaoliyatiasoslari» (o’quvamaliyqo’llanma).- Toshkent: YEHTEMPUSdasturi «Matador-2000» loyihasi, 2004.-144 bet.
- 6.XodiyevB.YU., SamadovA., YusupovM.S., MeliboyevSH.Avabosh. «Kichiktadbirkorlikdamoliyaviymenejment» (o’quvamaliyqo’llanma).- Toshkent: YEHTEMPUSdasturi «Matador-2000» loyihasi, 2004.-144 bet.

Internetveb- saytlari:

www.uz
www.gov.uz
www.stat.uz
www.tsue.Fan.uz

8- MAVZU:

SUBYEKTNINGISHLABCHI QARISHXARAJATLARIVAMOLIYAVIYFAOLIYATINING NATIJALARINIBOSHQARISH

Reja:

1. Ishlabchiqarishxarajatlariningmohiyati, tarkibivaelementlari
2. Mahsulotlarningtannarxivakalkulyatsiyamoddalari

3. Tannarxni hisoblash obyektlari bo'yicha taqsimlash¹
4. Ishlabchiqarish bilan bog'liq bo'lgan bilvosita (egri) xarajatlar va yordamchitarmoqlarning tannarxini rejalashtirish
5. Mahsulot tannarxini hisoblash ketma-ketligi va tannarxni pasaytirish yo'llari

1. Ishlabchiqarish xarajatlarining mohiyati, tarkibi va elementlari

Har bir xo'jalik yurituvchi subyektmahsulotni ishlabchiqarish jarayonini bilan bog'liq xarajatlarni amalga oshiradi. Mahsulotni ishlabchiqarish jarayonida sarf qilingan moddiy resurslar (asosiy vositalar, ningeskirishi, materiallar, urug'lik, o'g'it, yonilg'i-moylash materiallari, ehtiyot qismlar va boshqa) vajonlimehnatsarfhlari ishlabchiqarish xarajatlarini tashkil qiladi.

Xo'jalikning mahsulot ishlabchiqarish, sotish va boshqa xo'jalik-moliyaviy faoliyatini natijasida yuzagakeladigan xarajatlarni quyidagichaturkumlash mumkin:

1. Ishlabchiqarish jarayonidagi ishtirokigako'ra:
 - ishlabchiqarish xarajatlari;
 - noishlabchiqarish xarajatlari.
2. Ishlabchiqarishda sarf etiladigan resurslarning manbaigako'ra:
 - ichki xarajatlari;
 - tashqi xarajatlari.
3. Mahsulot ishlabchiqarish hajmining o'zgarishiga nisbatan:
 - doimiy xarajatlari;
 - o'zgaruvchan xarajatlari.
4. Mahsulotning tannarxiga olibborilish jihati dan:
 - bevosita xarajatlari;
 - bilvosita xarajatlari.
- 5.

Xo'jalikning umumiy ishlabchiqarish, moliyaviy va boshqa xo'jalik faoliyatini natijasida yuzagakeladigan:

- mahsulot tannarxiga kiritiladigan xarajatlari;
- davr xarajatlari;
- moliyaviy faoliyat bo'yicha xarajatlari;
- favquloddazalarlar.

Ishlabchiqarish xarajatlari bevosita ishlabchiqarish jarayonini amalga oshirish bilan bog'liq quyidagixarajatlardan tashkil topadi:

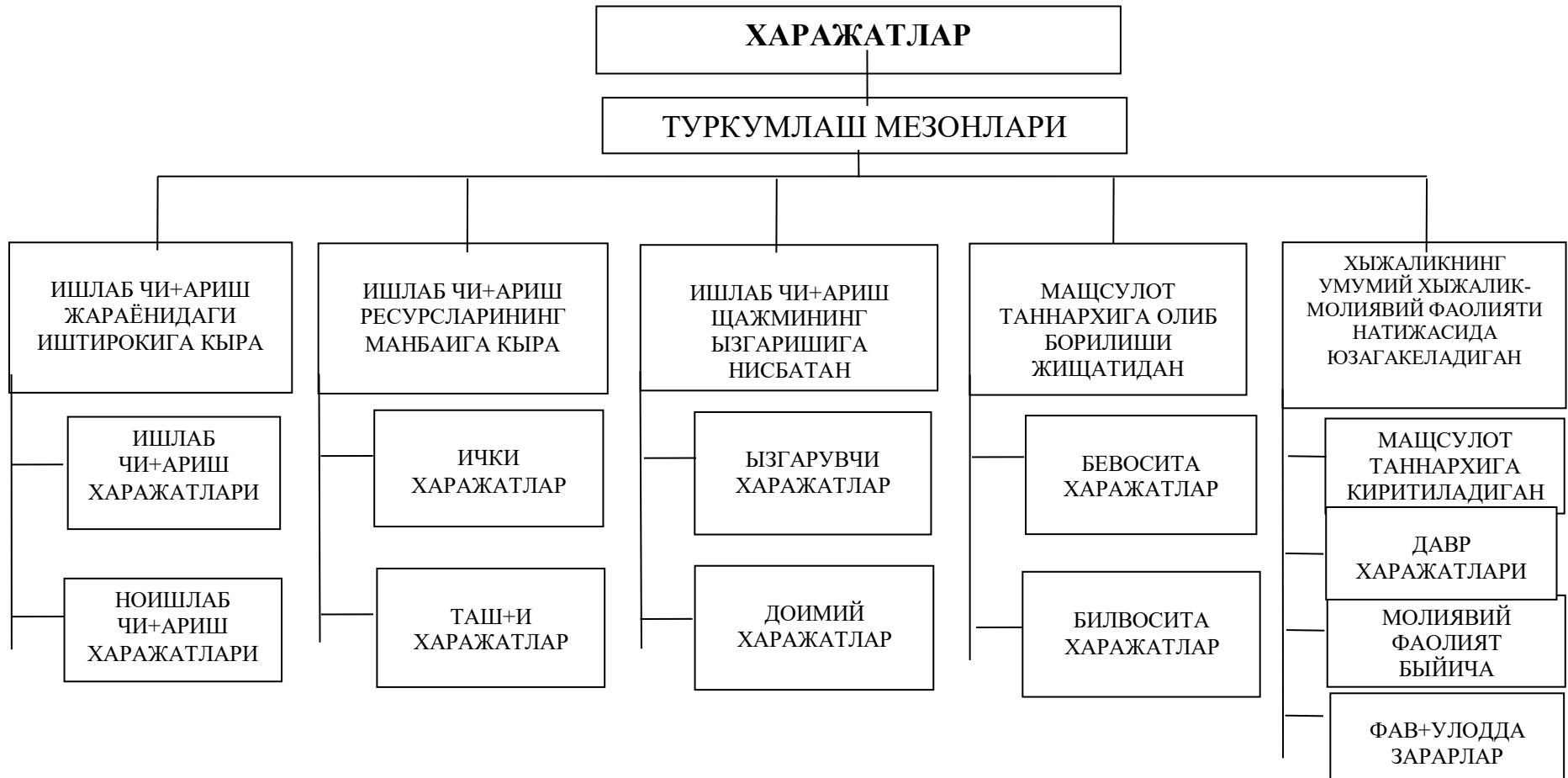
- bevosita moddiy material xarajatlari;
- bevosita mehnatgahaq to'lash xarajatlari;
- ishlabchiqarishgataalluqli ustama xarajatlari.

Bevosita mahsulot ishlabchiqarish jarayonini bilan bog'liq bo'lmagan xarajatga **noishlabchiqarish xarajatlari** dey yuritiladi. Uning tarkibi ga:

- mahsulotni sotish bilan bog'liq xarajatlari;
- ma'muriy boshqaruv xarajatlari;
- boshqa operatsion xarajatlari va zararlar;
- moliyaviy faoliyat bo'yicha xarajatlari;
- favquloddazalarlarni kiradi.

¹ ТДИУ ва МДШ мамлакатлари и=тисодий мутахассисликлари бййича бакалавриат битирув-малакавий ишлари, магистирлик, номзодлик ва докторлик диссертацияларининг намунавий мавзулари (2002-2005 йиллар).

Хо‘jalikyurituvchisubyektxarajatlariningturkumlanishi

Ishlabchiqarish jarayonida foydalaniladigan fermer xo'jaligining o'ziga tegishli resurslarsarfi (asosiy vositalar, yem-xashak, organiko'g'itlar, asosiy podagao'tkazilayotgan yosh chorva mollarivaboshqalar) xo'jalikning **ichki xarajatlari**ni, tashkilot yuboruvchilari vaboshqa subyektlardan sotib olingan resurslar uchun to'lovlar xo'jalikning **tashqi xarajatlari**ni tashkil qiladi.

Qisqa muddatli davrdamahsulot hajmining o'sishiga nisbatan doimiy va o'zgaruvchi xarajatlarga qo'yiladi.

Doimiy xarajatlarni mahsulot hajmining o'zgarishiga bog'liq bo'lmay, xo'jalikning ma'lum bir vaqt oralig'idagi flashiqat'iy belgilab qo'yilgan o'zgarma xarajatlari ni ifodalaydi. Bunga asosiy vositalar ningskirish, boshqaruv xodimlarining mehnat haqi, sug'urtato'lovlari, telefon uchun abonentlik to'lovi jaratolovlarivashungao'xshashlarni misol qilib keltirish mumkin. Doimiy xarajatlarning o'zigaxos xususiyatishundan iboratki, mahsulot hajmining oshib borish bilan bir birlik mahsulotgato'g'rikeluvchidoimiy xarajatlarga kamayib boradi.

O'zgaruvchi xarajatlarning miqdori mahsulot ishlabchiqarish hajmining o'sishi yoki kamayishiga qarabo'zgarib turadi, ya'ni mahsulotning hajmi ga mutanosib bo'ladi. O'zgaruvchi xarajatlarning tarkibi ga ishchilarning mehnat haqi va uning nisbatan ajratmalar, xomashyo, yonilg'i-moylash materiallari, o'g'itlar, yem-xashak, yoqilg'iva energiya, transport xarajatlari hamda boshqa resurslarning sarfi kiritiladi. O'zgaruvchi xarajatlarning o'zigaxos xususiyatishundan iboratki, mahsulot hajmining oshib borish bilan bir birlik mahsulotgato'g'rikeluvchidoimiy xarajatlarning o'zgarishiga to'g'ri kelmaydi.

Doimiy va o'zgaruvchi xarajatlarning yig'indisi xo'jalikning umumiy xarajatlari ni tashkil qiladi. Bunday tashqari bir birlik mahsulotni ishlabchiqarishga sarflangan o'**rtacha umumiy xarajatlarni** tushunchasi ham mavjud.

O'rtacha doimiy xarajatlarni, doimiy xarajatlarni umumiy mahsulotni ishlabchiqarish hajmi ga bo'lish orqali hisoblanadi.

Xuddishuningdek, **o'rtacha o'zgaruvchi xarajatlarni,** o'zgaruvchi xarajatlarni umumiy mahsulotni ishlabchiqarish hajmi ga bo'lish orqali topish mumkin.

Ishlabchiqarishning dastlabki bosqichida, halimoddiy resurslar va asosiy vositalar to'labandlik darajasiga erishmagandavrdao'rtachadoimiy xarajatlarning qiymati yuqoribo'ladi va ishlabchiqarish hajmining oshib borish bilan kamayib borish xususiyati ga ega.

O'rtachao'zgaruvchi xarajatlari ishlabchiqarish hajmi optimal chegaraga yetguncha kamayib boradi, ammo bundan keyin ishlabchiqarishga jalbetilgan ortiqcha resurslarning samarasiz bo'lishi tufayli, o'rtachao'zgaruvchi xarajatlari ortib boradi.

Keyingi har bir qo'shimcha mahsulotning birligini ishlabchiqarishga sarflanadigan xarajatlarga **chegaraviy xarajatlarni** debyuritiladi.

Umumiy xarajatlarni umumiy mahsulot hajmining o'sgan qismi ga bo'lish orqali topish mumkin.

Chegaraviy xarajatlari ishlabchiqarilayotgan har bir qo'shimcha mahsulot birligiga xo'jalikka qancha gatushi shini ko'rsatadi.

Ayrim turdagi ishlabchiqarish xarajatlari ni yaratilayotgan mahsulotning narxigato'g'ridan-to'g'ri kiritish mumkin.

Unga ishlabchiqarishdagi ishchilarning mehnat haqi va iste'mol qilingan moddiy resurslarning sarfini kiritish mumkin. Bunday xarajatlarning turlari **bevosita ishlabchiqarish xarajatlari**ni debyuritiladi.

Ikkinchi bir xarajatlarni bir nechta mahsulot yetishtirish jarayonida ishtirot ketishi tufayli (masalan, o'simlikchilik dayer haydash traktorlarining eskirishi), ularga ketgan xarajatlarni mahsulotlarni ishlabchiqarishdagi ishtirot kiga mutanosib taqsimlashgato'g'rikeladi. Bunday xarajatlarni **bilvosita ishlabchiqarish xarajatlari**ni debyuritiladi.

Xo'jalikning ishlabchiqarish, operatsion, moliyaviy vaboshqa faoliyatini atijasida yuzaga keladigan xarajatlarga O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999 yil 5 fevraldagi 54-sonli qarori bilan tasdiqlangan «Mahsulotlar (ishlar, xizmatlar)ni ishlabchiqarish va sotish xarajatlari nings tarkibi hamda moliyaviy natijalarni shakllantirish tartibi to'g'risida gi Nizom» gamu vofiq quyidagicha turlar uchun belirlanadi:

1.

Mahsulotishlabchiqarishtannarxinihosilqiluvchixarajatlarularningiqtisodiy mazmuniga ko'ra qaydagi elementlar bo'yicha ajratiladi:

- ishlabchiqarishning moddiy xarajatlari;
- ishlabchiqarish xususiyatiga ega bo'lgan mehnatgahaq to'lash xarajatlari;
- ishlabchiqarishga tegishli bo'lgan ijtimoiy sug'urtaga ajratmalar;
- asosiy fondlarning eskirish;
- ishlabchiqarish hamiyatiga ega bo'lgan boshqa xarajatlar.

2.

Ishlabchiqarishtannarxiga kiritilmaydigan, biroq asosiy faoliyatdan olingan foydani aniqlashda hisobga olinadigan davr xarajatlari ning elementlari:

- boshqaruv xarajatlari;
- mahsulot nisotish xarajatlari;
- boshqa operatsion xarajatlar.

3.

Xo'jalikning umum xo'jalik faoliyatidan olingan foydani aniqlashda hisobga olinadigan moliyaviy faoliyat bo'yicha xarajatlar:

- foizlar bo'yicha to'lovlar;
- mol-mulkni uzoq muddatli ijaraga (lizingga) olish to'lovlari;
- xorijiy valyutabilan operatsiya bo'yicha salbiy kurs tafovutlari;
- qimmatli qog'ozlarga qo'yilgan mablag'larni qaytab olish;
- moliyaviy faoliyatga oid boshqa xarajatlar.

4.

Xo'jalikning odatdagi faoliyatiga mos kelmaydigan, bir necha yillarda davomida takrorlanib turmaydigan va fermer xo'jaligi boshlig'ining (mulkegasining) qabul qilgan boshqaruv qarorlariga bog'liq bo'lmagan holda vujudga keladigan voqealar va hodisalar (suv toshqini, yong'in, jala, do'lkabitabiiy ofatlar va mamlakat qonunchiligi ning o'zgarishi) natijasida ko'rilgan zararlar.

8- chizma

Xarajatlarning elementlar va ularning tarkibi

JAMIXARAJATLARNING SHAKLLANISHI:	
I.	MAHSULOTNING ISHLABCHIQARISHTANNARXI (MT):
1.1	Ishlabchiqarishning moddiy xarajatlari: - o'zi ishlabchiqargan vasotib olingan urug'vako'chat materiallari; - o'zi ishlabchiqargan vasotib olingan yem-xashak va ozuqa; - mineral o'g'itlar va kimyoviy himoyaviy vositalari; - yordamchi ishlabchiqarish uchun xom-ashyov materiallar; - tashqi subyektlar tomonidan asosiy faoliyat turiga oid bo'lmagan, ammo ishlabchiqarish harakteridagi ish xizmatlarni bajarish xarajatlari; - xo'jalikning o'z kuchibilanasosiy vositalarni texnikako'rigi, oraliq vakapitalta'mirlashiga sarflangan moddiy resurslarning sarfi; - xo'jalikning o'z texnikalaribilanjadigan ishlabchiqarish shlariga sarflanadigan moddiy resurslarning sarfi; - tabiiy kamayish meyoridamoddiy qiymatliklarning kamomadivamahsulotlarning buzilishidanko'rilgan zararlar; - boshqa moddiy xarajatlar. Ishlabchiqarish xususiyatiga ega bo'lgan mehnatgahaq to'lash xarajatlari: - ishlabchiqarishdaxo'jalika'zolarivayollanma ishchilarmehnatiga gahaq to'lash xarajatlari (mehnat haqiqatiga xilustamalar, tungis menadavamolish kunlari ortiqcha ishlagani uchun qo'shimchalar, naturadato'langan mahsulotlar qiymatiboshqalarni ham qo'shib);
1.2	

	-amaldagiqonunchilikbo'yichanavbatdagiyoqibo'shimcha (oldinfoydalanilmagan) mehnatta'tiliuchunhaqto'lash; - majburiyta'tildabo'lganxodimlargaishlanmaganvaqtuchunishqaqiniqismansaqlaganholdahaqto'lash; -davlatvazifalarinibajarganlikuchun (harbiyyig'inlar, favquloddavaziyatlarbo'yichayig'inlarvaboshqalar) haqto'lash. Ishlabchiqarishgategishlibo'lganijtimoiysug'urtagaajratmalar: 1.3 -mehnathaqidanijtimoiysug'urta, nafaqavabandlikfondigamajburiyajratmalar; -ixtiyoriyasosdanodavlatnafaqafondi, tibbiysug'urtavaboshqako'ngillisug'urtafondlarigaaajratmalar; Asosiyvositalarningeskirishi: 1.4 - asosiyishlabchiqarishfondlariningeskirishiajratmalari (lizinggaolinganvositalarninglizinto'lovlarighamkiradi). Ishlabchiqarishahamiyatigaegabo'lganboshqaxarajatlar: 1.5 -tashqisubyektlartomonidanishlabchiqarishnimoddiyresurslarbilanta'minlashxarajatlari; - tashqisubyektlartomonidanxo'jalikningasosiyvositalariniishholatidasaqlabturishuchunbajarilgana'mirlashxarajatlari; -ekinlar, chorvamollarivaishlabchiqarishvositalarinimajburiysug'urtalashxarajatlari; -yong'ingaqarshi, ekinzorlar, asosiyvositalarniqo'riqlashxarajatlari; -ishlabchiqarishgaoidasosiyvositalarnijoriyijaragaolishxarajatlari; - ishlabchiqarishdaolganjarohatinatijasidamehnatqobiliyatiniyo'qotganlikuchunsudqaroribilanto'lanadigannafaqalar; - ishlabchiqarishahamiyatigaegaboshqaxarajatlar
II.	DAVRXARAJATLARI (DX):
2.1	Boshqaruvxarajatlari: -assotsiatsiya, korporativyokiboshqaboshqaruvorganlariuchunajratmalar; -boshqaruvxodimlarimehnatigahaqto'lashvaunganisbatanijtimoiyajratmalar (harxilustamalar, mukofatlarvaboshqalarnihamqo'shib); -boshqaruvharakterdagiasosiyvositalarniasrashvata'mirlash; -boshqaruvxodimlariningxizmat safarixarajatlari; -boshqaruvxodimlariningtexnika'minotivatransportxizmatixarajatlari; -kadrlartayyorlashvamalakasinioshirishxarajatlari; -boshqaruvgategishlimol-mulknimajburiysug'urtalashxarajatlari; Mahsulotnisotishxarajatlari: -mahsulotnio'rash, qadoqlash, asrash, ortishvatashishxarajatlari; -belgilanganmeyordareklama uyushtirish, ko'rgazmavayarmarkalarda qatnashishxarajatlari; -bozornio'rganishxarajatlari (marketingxarajatlari); 2.2 sotishbilanbog'liqboshqaxarajatlar. Boshqaoperatsionxarajatlar: -chetgaxizmatko'rsatishvayordamchitarmoqlarniasrashbo'yichaxarajatlar; -maslahat, auditorlik, bankxizmativaboshqaxizmatlaruchunto'lovlar; -asosiyvositalarvaboshqamol-mulknisotishbo'yichazararlar; 2.3 -vaqtinchalikmehnatqobiliyatiniyo'qotganlikdavridato'lanadiganhaq; -bolaniikkiyoshgato'lgunchaparvarishlashgato'lanadiganoyliknafaqa; -o'quv muassasalarivaboshqajamoattashqilotlari, jamiyatlargabepulxizmatko'rsatishvaxayriyatadbirlarixarajatlari; -xodimlarningdavolanishi, damolishihamdaekskursiyagachiqishibilanbog'liqxarajatlarniqoplash; -xodimlargako'rsatiladigankompensatsiyavamoddiyordamlar; -xodimlargatovarlar, mahsulotlarvaboshqanarsalarnibepulberish; -

	amaldagiqonunchilikbilanamalgaoshiriladiganbyudjetgamajburiyto‘lovlarhamdamaxsusnobyudjetfondlargayig‘imlar, ajratmalar; -sudlashuvchiqimlari, dav‘omuddatio‘tganhamdashubhalidebitorlikqarizlarinihisobdanchiqarishdanko‘rilganzararlar; - xo‘jalikshartnomalarinibuzganligiuchunturlijarimalarhamdayetkazilganzararlarniqoplashxarajatlari; -daromadyokisolliqqatortishobyektlariniyashirganligini (kamaytiribko‘rsatilganligi) uchunjarimalar; -hisobotyilidaaniqlangano‘tganyillaroperatsiyalaridanko‘rilganzararlar; -aybdorlarianiqlanmagano‘g‘irlikvasuiste‘mollikdanko‘rilganzararlar; -boshqaoperatsionxarajatlar.
III.	MOLIYAVIYFAOLIYATBO‘YICHAXARAJATLAR (MFX):
	-bankkreditlarivaboshqaqarzlariningfoizlariuchunto‘lovlar; -mol-mulkniuzoqmuddatliliaragaolish (lizing) to‘lovlari; - valyutaoperatsiyalarivavalyutaschyotidagimablag‘larkursningsalbiyfarqlanishidanko‘rilganzararlar; -qimmatliqog‘ozlarchiqarishhamdatarqatishbilanbog‘liqxarajatlar; -moliyaviyquyilmalarningqaytabaholanishidanko‘rilganzararlar; -moliyaviyfaoliyatgaoidboshqaxarajatlar.
IV.	FAVQULODDAZARALAR (FZ).
	-suvtoshqini, yong‘in, jala, do‘lkabitabiiyofatlarvamamlakatqonunchiligio‘zgarishinatijasidako‘rilganzararlarvaboshqalar.

2. Mahsulotlarningtannarxivakalkulyatsiyamoddalari

Mahsulottannarxiishlabchiqarishxarajatlartushunchasidanfarqqiladi.

Mahsulotningtannarxishumahsulotniishlabchiqarishgasarflanganbarchamoddiyvamehnatresurslariningqiymatko‘rinishidaifodalanishidir.

Mahsulotningtannarxinihisoblashdanko‘zdatutilganasosiymaqsadmahsulotniishlabchiqarishgasarflanganhaqiqiyxarajatlarnitegishlihujiatlardao‘zvaqtida, to‘liqvaishonchliaksettirishhamdamoddiy, mehnatvamoliyaviyresurslardantejamkorlikasosida, oqilonafoydalanishustidannazorato‘rnatishdir.

Mahsulottannarxiqishloqxo‘jaligiishlabchiqarishiningiqtisodiyamaradorliginiifodalovchien gmuhimko‘rsatkichlardanbiridir.

Ufermerxo‘jaligigauyokibuturdagimahsulotniyetishtirishqiymatko‘rinishidaqanchagatushayotganini ko‘rsatadi. Tannarxdaishlabchiqarishfaoliyatiningifatko‘rsatkichlari:

ishlabchiqarishresurslaridanfoydalanishningsamaradorligi, ishlabchiqarishnologiyasivamehnatnitashqiletishdarajasi, xo‘jaliknitejamkorlikbilanvaoqilonayuritishomillari,

ekinlarninghosildorligivachorvamollariningmahsuldorliginiyuksaltirishsharoitlario‘zaksinitopadi.

Mahsulotningtannarxibirturdagimahsulotishlabchiqarishxarajatlarnishumahsulotmiqdorigab o‘lishorqalitopiladi:

$$MT = \frac{IX}{MM}$$

Buyerda: MT – mahsulotningtannarxi, so‘m/sentner, so‘m/donavah.k.

IX – mahsulotniishlabchiqarishxarajatlari, so‘m

MM –mahsulotnimiqdori, sentner, donavah.k.

Qishloqxo‘jaligidayetishtirilganmahsulotlarningtannarxinihisoblashbilanbirga, avtotransport, traktorlarvaishchihayvonlartomonidanbajirilganishlarningtannarxihamhisoblanadi.

Bundaavtotransportbajarganishtonna-kilometrda, haydovtraktorlaribajarganishshartlietalon-

gektarda, otlarniki otishkunida hisobgaolinadi. Shuningdek, birgektaryerdagi birmahsulot turini ishlab chiqarish tannarxi, bir bosh chorva molini parvarishlash tannarxi ham hisoblanishi lozim.

Xo'jalikdarejadagi (ishlab chiqarish–biznes rejadabelgilangan) vahaqiqiy (hisobotbo'yicha haqiqatda erishilgan) tannarxi hisoblab borilishi lozim. Burejalashtirilgan ishlab chiqarish xarajatlari ni haqiqatda erishilgan darajabilansolishtirish, ortiqchamoddiy va mehnat resurslarining sarflarigayo'lqo'yilgani yoki tejamga erishilgan inaniqlash va kelgusidategishli xulosalar chiqarishga imkon beradi.

Mahsulotning tannarxi ni hisoblashda faqat shu mahsulotni ishlab chiqarish bilan bog'liq xarajatlar hisobgaolinadi.

Mahsulotni sotish va ishlab chiqarishni boshqarish bilan bog'liq umumxo'jalik xarajatlari mahsulotning tannarxigakiritilmaydavr xarajatlari hisobga kiritiladi.

Mahsulotning tannarxigakiritiladigan ishlab chiqarish xarajatlari xarajatelementlarivamoddalari bo'yichaguruhlargajratiladi. Masalan, buxgalteriyahisobidamahsulotni ishlab chiqarish tannarxi ni hosil qiluvchi xarajatlarning iqtisodiy mazmuni va umumiylik xususiyatlarigako'ra quyidagielementlarbo'yicha ajratiladi:

- ishlab chiqarishning moddiy xarajatlari;
- ishlab chiqarish xususiyatiga egabo'lgan mehnatgahaqto'lash xarajatlari;
- ishlab chiqarishga tegishli bo'lgan ijtimoiy sug'urtaga ajratmalar;
- asosiy fondlarni eskirishi;
- ishlab chiqarish hamiyatiga egabo'lgan boshqa xarajatlar.

Amaliyotda mahsulotning tannarxi ni rejalashtirish va hisoblashda xarajatlarni kalkulyatsiya moddalaribo'yichaguruhlari qabul qilingan.

Bu usulda xarajatlarning turlariko'proqta baqalashtirilganbo'lib, ular dan har birining tannarxi ni shakllantirishgata'siriniani qoqqo'rish mumkin.

«**Mehnatgahaqto'lash va bilan bog'liq ijtimoiy ajratmalar**» moddasida:

- ishlab chiqarishdaxo'jalika'zolari va yollanma ishchilarning mehnatigahaqto'lash va mexnat haqiganisbatani ijtimoiy ajratmalar qilish xarajatlari (mexnat haqigahar xil ustamalar, tung ismenada va dam olish kunlari ortiqcha ishlagani uchun qo'shimchalar, naturadato'langan mahsulotlar qiymati va boshqalarni ham qo'shib);

-amaldagiqonunchilikbo'yichanavbatdagi yoki qo'shimcha (oldin foydalanilmagan) mehnatta'tili uchun haqto'lash;

- majburiy ta'tildabo'lgan xodimlarga ishlanmagan vaqt uchun ish haqini qismansaqlagan holda haqto'lash;

-davlat vazifalarini bajarish uchun (harbiy yig'inlar, favquloddavaziyatlarbo'yichayig'inlar va boshqalar) haqto'lash;

-o'smirlarning imtiyozli soatlari, onalarning bolani ovqatlantirish vaqtida gitana furslari, tibbiy ko'rikdano'tishdavi uchun haqto'lash xarajatlari kiradi.

«**Urug'likvako'chat materiallari**» moddasidaxo'jalikningo'zida ishlab chiqarilgan hamdasoti bolingane kish uchun mo'ljallangan urug'likvako'chatlar hisobgaolinadi.

Bunda xo'jalikningo'zidayetishtirilgan urug'likvako'chatlar ularni ishlab chiqarish tannarxida, chetdانسotibolinganlari esasotib olish bahosidahisobgaolinadi.

Ushbu urug'likvako'chatlarni ekishga tayyorlash (transportga yuklash, tashish, tushirish, ekish va boshqalar) bu muddada aks etmay, tegishli moddalarbo'yicha (mehnatgahaqto'lash, asosiy vositalarni asrash, ish va xizmatlar va boshqa) hisobgaolinadi.

«**Mineral va organikog'itlar**»

moddasida ekinlarga solingan mineral va organikog'itlarning qiymati hisobgaolinadi.

Bunda xo'jalikningo'zidamavjud organikog'itlar (go'ng va boshqa) ularni ishlab chiqarish tannarxida, chetdانسotibolinganlari esasotib olish bahosidahisobgaolinadi. Ushbuog'itlarni ekinlarga solish

(transportga yuklash, tashish, tushirish, sepish va boshqalar) bu muddada aks etmay, tegishli moddalarbo'yicha (mehnatgahaqto'lash, asosiy vositalarni asrash, ish va xizmatlar va boshqa) hisobgaolinadi.

kimyoviy himoyaviy vositalar bilan ishlov berish, hosilni o'rib-yig'ib olish, omborlarga tashish, veterinariya va zootexnika xizmatlarini ko'rsatish (vaboshqa) bajarish, turli xizmatlarni ko'rsatish, asosiy va yordamchi ishlab chiqarishni moddiy resurslar, suv, gaz, issiqlik va elektr energiyasi bilan ta'minlash xarajatlari ham kiritiladi.

«Chorvamarining nobudbo'lishidano'qotishlar»

moddasida o'suvdagi mahsulot chorvamarini, parranda, ish hayvonlari, asarilarning nobudbo'lishidano'riladigan o'qotishlar (aybdorlardan undiriladigan vatabiiyofatlarni natijasidan nobudbo'lganlardan tashqari) aksettiriladi.

«Boshqaxarajatlar»

moddasiga yuqoridagi keltirilgan moddalarda aksettirilmagan, ammo ishlab chiqarishga taalluqlib o'lgan quyidagi boshqaxarajatlari kiritiladi:

-ekinlar, chorvamarini va ishlab chiqarish vositalarini majburiy sug'urtalash xarajatlari;

-yong'in qargashi, ekinzorlar, asosiy vositalarni qo'riqlash xarajatlari;

-ishlab chiqarishga oid asosiy vositalarni joriy ijaraga olish xarajatlari;

-ishchilarga beriladigan maxsus kiyim-bosh (xalat, kurtka, etik, fartuk va boshqa) xarajatlari;

-fermalarning atrofini devor bilan o'rash,

chorvamarini uchun yozgiso yabon va o'tlar qurish xarajatlari;

-ishlab chiqarish hamiyatiga ega boshqaxarajatlar.

4.

Ishlab chiqarish bilan bog'liq bo'lgan bilvosita egrixarajatlar va yordamchi tarmoqlar tannarxini rejalashtirish

Ishlab chiqarish bilan bog'liq bo'lgan bilvosita egrixarajatlar, mahsulot tannarxiga ya'ni ekinlar, chorvamarining turli va guruhlari, shu xarajatlarning xususiyatini ifodaladigan biror ko'rsatkichga mutanosib taqsimlanadi.

Mahsulotlarni sotish,

subyektni boshqarish va boshqa operatsion xarajatlarni o'zidagi majmua sifatida davr xarajatlari, mahsulotni sotishdan olingan yalpi foyda hisobidan qoplanadi.

Lekin biror mahsulotni yetishtirishni va uning sotish bilan bog'liq natijalarni aniqlash, unga iqtisodiy jihatdan baholish uchun shu ekin yoki mahsulotning foydaliligi ni aniqlash zarur bo'lganda qirda davr xarajatlari ni quyidagi mahsulotdagi salmog'in aniqlashgato'g'rikelganda busalmoq mahsulotlar ishlab chiqarish xarajatlari dagi salmoqqa asoslangan taqsimlanadi.

Masalan, subyektni jami ishlab chiqarish xarajatlari 20 mln so'mni, davr xarajatlari 20 mln so'mni tashqiletsa, ishlab chiqarish xarajatlari ni tarkibidagi davr xarajatlari 10 foizni tashqiletgano'ldi.

Agarda subyektda paxtaxomashyosini yetishtirish bilan bog'liq ishlab chiqarish xarajatlari 100 mln so'mga teng bo'lsa, unda davr xarajatlari ni paxtaxomashyosigato'g'rikeladigan qismi 10 mln (100x10:100) so'mga teng bo'ldi.

Unda paxtaxomashyosini yetishtirish va sotish bilan bog'liq jamii xarajat 110 mln so'mga teng.

Subyektda ishlab chiqarishning samaralib o'lishiga erishish,

boshqarishni soddalashtirish maqsadida xizmat ko'rsatish sohalari yoki tarmoqlar itashkiletilib ishlab chiqarish bo'linmalarimaqomida bo'ladigan maalo hidak kalkulyatsiya obyektini hisoblanadi.

Ular faoliyatini bilan bog'liq umumiy xarajatlarni alohida kompleks modda sifatida hisoblab boriladigan yil oxiri daxizmat ko'rsatilgan soxalardagi bajarilgan ishlar ga mutanosib holda taqsim qilinadi.

Qishloq xo'jalik subyektlarida quyidagi xizmat ko'rsatish bo'linmalar itashkiletilishi mumkin:

1. Mashina-traktor parki;

2. Ta'mirlash ustaxonasi;

3. Jonlitortuv kuchi;

4. Elektr xo'jaligi;

5. Mashina-meliorativotriyadivah.k.

Mashina-traktor parklarining bajarilgan ishlariga asoslangan ektarlarda, avtotransport ishlarini mashinasoatlaridagi yoki tonna kilometrda,

jonlitortuv kuchi bilan bajarilgan ishlarotkunlarida, elektr xo'jaligida esa kilovatt-soatlarida o'linadi.

Busohalarishlaritannarxiuumumiyqoidalargaasosanxarajatlarnielementlarvamoddalarbo'yicha hisoblashorqaliniqlanadi. Xizmatko'rsatuvchisohalarningxarajatlarito'la- to'kiso'zlarixizmatko'rsatgantarmoqlardabajarilganishlarga taqsimqilinadivayiloxiridaqoldiqolmay di.

Masalan, korxonaningtraktorparkihammasohalarda 100 mingetalongektarishbajarib, traktorparkiningbiryillikjamixarajati 4500 mingso'mnitashqiletganbo'lsaunda 1 etalongektarbajarilganishtannarxi 45 so'mni (4500:100) tashqiletadi. Agardabiryilda 100 mingetalongektarnibajarilganishning 60 mingipaxtachilikdaamalgaoshirilganbo'lsa, traktorparkixarajatlarining 2700 ming (60000x45) so'mipaxtatannarxigaboribtushadi. Xuddishutartibdaxarajatlarboshqaishbajarilgansoxalargaboribtushadi.

Shuninguchunxizmatko'rsatuvchitararmoqlarningishinito'g'ritashkil qilish, busohadagixarajatlarnikamaytirish, bajarilganishlarningtannarxiniazonlashtirishpirovardnatijadamahsulotishlabchiqarishtannarxinipasa ytirishularsamaradorliginioshirishraqobatbardoshliginita'minlashyo'llaridanbiridir.

5. Mahsulotningtannarxinihisoblashketma-ketligivatannarxinipasaytirishyo'llari

Mahsulottannarxinihisoblashquyidagiketma-ketlikdaamalgaoshiriladi.

9-chizma

Harbixo'jalikyurituvchisubyecktuchunmahsulottannarxinipasaytirishimkoniyatlariniizlabtopi shiqtisodiyasamaradorliknuqtai-nazaridanmuhimhisoblanadi. Chunki,

mahsulotningtannarxiqanchalikarzonbo'lsa, xo'jalikoladiganfoydaningmiqdorishunchalikoshibboradi.

Keyingiyillardaqishloqxo'jaligidaiste'molqilinadigansanoatsubyecktalariningmahsulotlarivaishlabchiq arishgaxizmatko'rsatishkorxonalariningishvaxizmatlarinarxlariningtezsuralarbilanoshibborganligi qishloqxo'jaligimahsulotlaritannarxininghamqimmatlashibketishigasababbo'lmoqda.

Qishloqxo‘jaligimahsulotlarinarxlariningnisbatanpastliginatijasidaqishloqxo‘jaligimahsulotlaribahol aribilanbutarmoquchunzarurbo‘lgansanoattovarlariyokixizmatlarbaholario‘rtasidayiriknomutanosisbl ik (baholarpariteti) vujudgakeladi. Bu vaziyataksariyathollardafermerxo‘jaliklariyetishtirayotganmahsulotlarnizararbilansotishigasabab bo‘ladi. Shuninguchun, kuchliraqobatgaasoslanganhamdaqishloqxo‘jaligiuchunqulaybo‘lmaganbozormunosabatlarisharoiti dafermerlarningoldidamahsulotningtannarxinihartomonlamapasaytirishyo‘llariniizlabtopishvazifasit uradi.

Mahsulotningtannarxinipasaytirishyo‘llariquyidagilardaniboratbo‘lishimumkin:
 -ishlabchiqarishgayuqoriunumli, ishonchlivaarzonishlabchiqarishvositalarinijoriyetish;
 -yer, asosiyvaaylanmafondlardanoqilonavasamaralifoydalanish;
 ishlabchiqarishningmaterialsig‘iminikamaytirishvatejamkorlikkaerishish;
 -mashinavatexnikalarningkunlikvayillikishunuminioshirish;
 -resurslarnitejovchivachiqitsiztexnologiyalardankengfoydalanish;
 -ishlabchiqarishvamehnatnitashqiletishningilg‘orshakllaridanfoydalanish;
 -mehnatunumdorliginioshirish;
 -qishloqxo‘jaligiekinlarininghosildorligivachorvamollariningmahsuldorliginioshirish;
 -mahsulotlarsifatinioshirishvanobudgarchilikvayo‘qotishlargayo‘lqo‘ymaslik;
 -engyaxshiekinnavlarivazotlichorvamollaridanfoydalanish.

Harbirtadbirkorlikfaoliyatiasarf-xarajatlarbo‘lishinitaqozoetadi.

Tadbirkorlikfaoliyatijarayonidasarfetilganbarchamehnatxarajatlariijtimoiyxarajatlarnitashqiletadi. vautovarqiymatiniifodaqiladi. Tovarishlabchiqaruvchitomonidantovarishlabchiqarishuchunsarfqiling anxarajatlar (S-V) ishlabchiqarishxarajatlarnitashkiletadi.

Mahsulotningtannarxi — bu, mahsulotbirliginiishlabchiqarishuchunsarfqilinganishlabchiqarishxarajatidir.

Mahsulotningtannarxio‘rtachaumumiyxarajataniborat.O‘zbekistonRespublikasiVazirlarMahkamas ining 1999 yildagi 54-sonliqarorigaasosan «Xarajatlarningtarkibimoliyaviynatijalarnibelgilashhaqidaginizomi»gako‘ra, ishlabchiqarishxarajatlarningtarkibivatannarxnianiqlashtartibinibelgilabberadi.

Yanginizomsubyektlarningmoliyaviyvaboshqaruvfaoliyatinitartibgasolishimkoniniberadi.

Tayanchiboralari. ishlabchiqarishxarajati, mahsulottannarxi, baholashmezon, harajatlarningguruhlanishi, o‘zgaruvchan, doimiy, operatsionxarajat, marjinaltahlil.

Nazoratuchunsavollar.

1. Ijtimoiyxarajatlarvatannarxningmohiyatinimalardaniborat?
2. Amaldaginizomgako‘ratadbirkorlikxarajatlartarkibiqanday?
3. Ishlabchiqarishvadavraxarajatlartarkibivaularnitarkibinimalardantashqiltopgan?
4. Xarajatlarningturlanishi?
5. Mahsulottannarxitushunchasivatlari?
6. Mahsulotlartannarxinikalkulyatsiyaqilish.
7. Xizmatsohalariishimahsulotlartannarxinikalkulyatsiyaqilish?

Tavsiyaetiladiganadabiyotlar

1. Aktualniyevoprosiadministrativnogoifinansovogoprava. SB. nauchtr. Vip 2. - M.: MGIMO, 2004. – 209 s.
2. AstaxovV. P. Finansoviyuchet. Testi: Uchebnoyeposobiye. - M.: IDFBK-Press, 2004. – 200 s.
3. AstaxovV.P. Finansoviyuchet. Testi: Ucheb. posobiye. - M.: Id. FBK-Press, 2004. – 488 s.
4. DonPatinkin. Dengi, protsentiseni.-M.: Ekonomika, 2004.-375 s.
5. DonsovaA.V., NikifirovaN.A. Analizfinansovoyotchetnosti. Praktikum. - M.: DeloiServis, 2004. – 144 s.
6. YefimovaM.R. Finansovo-ekonomicheskierascheti. Posobiyedlyamenedjerov: Uchebpos. - M.: INFRA-M, 2004. – 185 s.
7. KovalevV. V. Uchet, analizbyudjetirovaniyelizingovo‘xoperatsiy. Teoriyaipraktika. - M.: FiS, 2004. - 150 s.

8.KovalevV.V. Finansoviyuchetianaliz: konseptualniyeosnovi. - M.: Finansiistatistika, 2004. – 720 s.

Internetveb- saytlari:

www.uzwww.gov.uzwww.stat.uzwww.tsue.Fan.uz

III-BO‘LIM: MOLIYAVIYREJALASHTIRISHTIZIMIVAUSULLARI.

9-MAVZU: BEZNES- REJANINGMOLIYAVIYJIHATLARINIISHLABCHIQQISHVAREALINVESTITSIALOYI HALARINIBOSHQARISH.

Reja:

1. Tadbirkorlikdamoliyaviyrejalashtirishningmohiyati, maqsadi, vazifalarivatamoyillari
2. Tadbirkorlikdamoliyaviyrejalashtirishsizimivaundanfoydalanish¹
- 3.

Tadbirkorlikdamoliyaviyrejalashtirishningasosiyko‘rsatkichlarivainvestitsialoyihalarinimoliyalashtirishusullari

1. Tadbirkorlikdamoliyaviyrejalashtirishningmohiyati,maqsadi, vazifalarivatamoyillari

Bozormunosabatlaririvojlanayotganbirsharoitda, ko‘plabtadbirkorliksubyektlaritashqiletlayotganligimuhimahamiyatgaega. Bundaytadbirkorliksubyektlariningmoliyaviyboshqaruvidarejalashtirishasosiyrolo‘ynaydi. Iqtisodiyotningbarchashakllaridaishlabchiqarishvaiste‘molbo‘g‘inlariningizchilvabirmaromdaishlashi, ishlabchiqaruvchikuchlarnioqilonajoylashtirishvamoliyaviyresurslardansamaralifoydalanishimkoniniberadi.

«Rejalashtirish — boshqarishningtarkibiyqismlaridanbiribo‘lib, uqtisodiytizimningkelgusiholatini, ungaerishishyo‘llari, usullarivavositalarinibelgilabberuvchirejalariniishlabchiqishvaamaldaqo‘llashdaniboratdir»².

«Moliyaviyrejalashtirish — muayyanmuddatuchunmoliyaviyresurslarningharakativategishlimoliyaviymunosabatlarningharakatiniasoslashdaniboratjarayondir»³. Kichiktadbirkorliksubyektningmoliyaviyfaoliyatiaayrimhollardaaloahidaolinganyokibirturkumoperatsiyalaruningobyektibo‘ladi. Bundaturlipulmablag‘larifondlarinishakllantirishvaulardanfoydalanishuchunresurslarningharakatiginaemas, balkiulargavositachilikqiluvchimoliyaviymunosabatlarhamdayuzagakeladiganarxnavonisbatlarihamhisobgaolinadi.

Tadbirkorliksubyektlarifaoliyatimoliyaviyrejalashtirishningasosiyvazifasiharbirxo‘jalikvamoliyaviyoperatsiyasiningpulmablag‘lariehtiyojini, xarajatlarhajmivatarkibini, subyektnibutunishiyakunlarinihisob-kitobqilishdaniborat. Moliyaviyrejalashtirishyordamidadaromadlar, ularningprovardnatijalarinihisobgaolganholdaoqilonataqsimlashkabilarprognozqilinadi.

Moliyaviyrejalashtirishiqtisodiyotsohalaridaxo‘jalikyurituvchisubyektlarningishlabchiqarishvaxo‘jalikfaoliyatiniirejalashtirishningasosiyvauzviyqismihisoblanadi.

Moliyaviyrejalashtirishquyidagitarzdaamalgaoshiriladi.

Avvalxo‘jaliksubyektningrivojlanishistiqbollaritahliletilib, mavjudrivojlanishyo‘nalishinio‘zgartirishgaqodirta‘moyillarbelgilanadi. So‘ngraxo‘jaliksubyektningraqobatbardoshligitahliletiladi, turlifaoliyatsohalaridagitarraqqiyotistiqbollaritaqqoslabchiqilib, moliyaviyresurslarnitaqsimlashningustuvoryo‘nalishlaribelgilanadi.

¹ ТДИУ ва МДЦ мамлакатлари итисодиёт мутахассисликлари бййича бакалавриат битирув малакавий ишлари, магистирлик, номзодлик ва докторлик диссертацияларининг намунавий мавзулари таркибидан олинди (2002-2005 йиллар).

² Б.А. Райзберг, Л.Ш. Лозовский., Е.Б. Стародубцева. «Современный экономический словарь», - М.: ИНФРМ, 1997. С. 243.

³ И.Т. Балабанов. «Основы финансового менеджмента. Как управлять капиталом» - М.: Финансы и статистика. 2003. С. 38.

Hozirgisharoitdadolzarbbo‘lganmoliyaviyrejalashtirishmetodologiyasiniaksettiruvchitamoyil larquyidagilardabayonetiladi:

- obyektivzaruriyliktamoyilimoliyaviyrejalashtirishdanxo‘jalikyuritishningbarchadarajalari damoliyalariniboshqarishningbirlamchibosqichisifatidafoydalanish. Bushunianglatadiki, mazkurjarayonmoliyaviyimkoniyatlarinianiqlash, oqilonaqiymatnisbatlari, vatopshiriqlarnibajarishuchunpulresurslariningharakatiniprognozqilishvositasivausullarisifatidazaru rdir;

- samaradorliktamoyilimazkurjarayonningsifatjihatiniaksettirib, uniharbirsbyektfaoliyatidagialohidaoperatsiyalarbo‘yichajobiyyutuqlargaerishishga, tegishliiqtisodiyoykiijtimoisamaraniqo‘lgakiritishgayo‘naltiradi;

- uyg‘unlikvamaqsadlarbirligitamoyili, ishlabchiqarishvamoliyaviytopshiriqlarni, moddiyvamoliyaviyresurslarharakatiniturliboshqaruvdarajalaridagirejalarinimuvoifiqlashtiribolibbor ishniatazoetadi;

- ilmiyliktamoyili, urejalashtirishningasosiyjihatlarigaalohidae‘tiborberib, belgilanayotgantopshiriqlarrealligivasamaradorligini, rejadagitopshiriqlarningijtimoiehtiyojlariuchunresurslarningmavjudligini, moliyaviytopshiriqlarningvaqtivabajarilishinimuvoifiqlashtirilishnita‘minlaydi.

Rejalashtirishningvazifalarigaxo‘jaliksubyektningturivakatta- kichikligigaqarabbahoberishmumkin.

Harqandayxo‘jaliksubyektningboshqaruviuningturivakatta- kichikligidanqat‘inazarkelgusidavrchunqat‘inayozilishnita‘minlaydi. Shubilanbiriga,

ayrimfaoliyatturlarinirejalashtirishdaoldigaqo‘yilganvazifalarnibajarishuchunqandayiqtisodiyresursl artalabqilinishinibilishikerak. Masalan,

busarmoyanijalbetishgavasarmoyalarninghajminibelgilashgataaluqlidir.

Tadbirkorliksubyektlarinirejalashtirish tarkibidamoliyaviyrejalashtirishningquyidagiasosiyva zifalarigae‘tiborberilishizarur:

-takrorishlabchiqarishjarayoninizaruriymoliyaviymabalag‘larbilanta‘minlash.

Bundamoliyalashtirishningmaqsadlari, manbalari, ularningshakllantirilishivafoydalanilishiga;

- xoxo‘jaliksubyektningbyudjetvanobyudjetfondlari, banklarvaboshqakreditorlaroldidagimajburiyatlarinibajarishigakafolatlarhisoblanadi.

Muayyansubyekttuchunsarmoyatizimimaksimalfoydakeltiradivabyudjetto‘lovlariningbelgilanganhaj mlardabo‘lishnita‘minlaydi;

- foydavaboshqadaromadlardansamaralifo ydalanishmaqsadidazahiralarnianiqlashvaresurslarnisafarba retish;

- subyektningmoliyaviyahvolito‘lovqobiliyatvakreditnito‘lashgaqodirligiustidannazoratqilish.

Bundayfaoliyatningbarchabosqichlaridavaboshqaruvdarajalaridamoliyaviyrejalashtirishxususiybelgi larigaegaki, bubelgilaruniyagonatizimidanaajratibolishimkoniniberadi;

-harqandayboshqaruvdarajasidasubyektningmoliyaviyrejalashtirishobyektibo‘lib, ungaxo‘jaliksubyektlariningmoliyaviymunosabatlarivaqiymatnisbatlaridaifodalanuvchimoliyaviyres urslarningharakatikuchlita‘sirko‘rsatadi;

-uningta‘siridairasiqaytataqsimlashjarayonlariniqamraboladiki, bujarayonlarpulmablag‘larijamg‘armalarinitashkiletish, taqsimlashvaulardanfoydalanishdamablag‘larningvositasidaamalgaoshiriladi;

-moliyaviyrejalashtirish takrorishlabchiqarishningqiymatjihatigaqaratilganbo‘lib, uningasosiy maqsadibelgilanayotgan loyihalarvaularning samaradorliginita‘minlashningmoliyaviyim koniyatlariniasoslabberishdaniborat;

Moliyaviyrejalashtirishbo‘lajakxarajatvadaromadlarniyanadaaniqbelgilashdan, zarurmablag‘larninghajminivabo‘lajakmoliyaviynatijalarnito‘g‘rihisob-kitobqilishdaniboratbo‘ladi.

Moliyaviyprognozlashrejalashtirishningmuhimelementlarisifatidabyudjetnituzishvakelgusid agimoliyaviyehtiyojlarnibaholashningasosihisoblanadi.

Moliyalashtirishchikivatashqimanbalarhisobidanamalgaoshiriladi.

Ichkimoliyalashtirishpulmablag‘lariningharakatinatijasidakichiktadbirkorliksubyektlariningmeyorda giishlabchiqarishfaoliyatigamonandravishdaamalgaoshiriladi, tashqimoliyalashtirishkichiktadbirkorliksubyektlarininghamkorlaritomonidankelibtushgankapitalbil anshuningdek, investorlarvabankningkreditmablag‘lariasosidaamalgaoshiriladi.

Tadbirkorsubyektlarikelgusidagitijoratoperatsiyalarivaularbilanbog‘liqbo‘lganxarajatlarnich amalabichkimoliyalashdagiehtiyojlarinioldindanbaholashlarimumkin.

2. Tadbirkorlikdamoliyaviyrejalashtirishtizimi vaundanfoydalanish

Subyektlarningmoliyaviyfaoliyatini boshqarish mexanizmining asosini moliyaviyrejala shtiristashkiletadi.

Moliyaviyrejalashtirisho‘zidamoliyaviyrejatizimini ishlabchiqish jarayonini vakorxonalarining rivojlan ishidadaruriymoliyaviyresurslarbilanta‘minlashbo‘yichameyoriyrejako‘rsatkichlarinivajoriymoliyay ilihamdaistiqboldagimoliyaviyfaoliyatining samaralirivojlanishiniaksettiradi.

Moliyaviyrejalashtirishsubyektda (yokiichkifirmamoliyaviyrejalashtirish) uninguchtaasosiytizimidandanfoydalanishasosidatashilkilinadi:

- moliyaviyfaoliyatniprognoslashtirish;
- moliyaviyfaoliyatnijiorejalashtirish;
- moliyaviyfaoliyatnitezkorrejalashtirish.

Harbirmoliyaviyrejalashtirishtiziminingalohidadavrivaalohidanatijalariniamaliyotgajoriyqili shshakllarimavjud.

10- Jadval

Moliyaviyrejalashtirishtizimivauningnatijalaridankorxonadafoydalanishshakllari

Foydanirivojlantiri shtizimi	Moliyaviyrejalashtirishnatijalariniamaliyotg ajoriyqilishshakllari	Rejalashtirishdavr i
1. Moliyaviyfaoliyatniprognoslashtirish	Moliyaviyfaoliyatiningasosiybo‘yichaumumiymoliyaviystrategiyavamoliyaviysiy osatniishlabchiqish	3 yilgacha
2. Moliyaviyfaoliyatnijiorejalashtirish	Moliyaviyfaoliyatningalohidajihatlaribo‘yichaj oriymoliyaviyrejalashtirishniishlabchiqish	1 yil
3. Moliyaviyfaoliyatnitezkorrejalashtirish	Moliyaviyfaoliyatningbarchaasosiy masalalaribo‘yichato‘lovkalendari, byudjetlarningijrosivaboshqashakldagitezkorrej avazifalariniishlabchiqish	chorak, oylar

Moliyaviyrejalashtirishningbarchatizimio‘zaroaloqadabo‘lib, ulardananiqketmaketlikdafoydalaniladi.

Rejalashtirishningboshlang‘ich (dastlabki) prognozlashtirishningasosiybo‘yichalarini, moliyaviyfaoliyatningmaqsadliparametrlarini, subyektniumumiymoliyaviyfaoliyatiningstrategiyasiniishlabchiqish, joriymoliyaviyrejalashtirishparametrlarivabelgilanganvazifalariorqaliamalgaoshirishdaniborat. O‘znavbatidajoriymoliyaviyrejalashtirishningasoslariniboyektmoliyaviyfaoliyatiningbarchajihatlaribo‘yichato‘g‘ridan-to‘g‘ritezkorijroetuvchibiyudjetlarniishlabchiqishvaulargayetkazishlozim.

1.

Moliyaviyfaoliyatningprognozlashtirishtizimimoliyaviyrejalashtirishtizimidako‘riladigansohanin gmuhimvamurakkabtarkibihisoblanadivayuqoridarajadagiiironitalabqiladi.

Subyektlardamoliyaviyrejalashtirishaniqmoliyaviybo‘yichalar (g‘oya) asosidashakllantiriladi.

Subyektlarningmoliyaviybo‘yichalar (g‘oyasi)

alohidakorxonaningmoliyaviyfaoliyatiniamalgaoshirishdatashkilqiluvchitamoyillartiziminitasvirlay di, ularta‘sischivamenejerlarningmoliyaviymintaletetiva «missiyasini» aniqtavsfilaydi.

Subyektlarningmoliyaviyyo‘nalishi (g‘oyasi)
bevositad birkorlikmoliyaviyfaoliyatini prognozlash va shu asosida korxonamoliyaviy strategiyasini ishlabchiqishga yo‘naltiriladi.

Subjektningmoliyaviy strategiyasio‘zidamoliyaviyfaoliyatininguzoq muddatli maqsadlaritizimini, uningmoliyaviyg‘oyasini aniqlash va samarali natijalarga erishish yo‘llarini aksettiradi (9-chizma qarang).

2.

Moliyaviy faoliyatni joriy rivojlantirish tizimi ishlabchiqilgan strategiya moliyaviy faoliyatning alohida jihatlari bo‘yicha moliyaviy siyosat negizida amalga oshiriladi.

Bureja lashtirish tizimining vazifasi joriy moliyaviy rejaning aniqlik shakllarini ishlabchiqishdan, korxonarivojlanishi oldidaturgan barcha moliyalashtirish manbalarini aniqlash, daromadlar va xarajatlarni tarkibini shakllantirish, korxonaning doimiy to‘lovga qobilligini ta‘minlash, rejalashtirilgan davryakuni, uning aktivlar va kapitali tarkibini oldindan aniqlashdan iborat.

Moliyaviy faoliyatning joriy reja si joriy moliya yilchoraklari bo‘yicha ishlabchiqiladi.

Subjektning joriy moliyaviy reja sini ishlabchiqish quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- subyektmoliyaviy strategiya si va moliyaviy faoliyatning asosiy yo‘nalishlari bo‘yicha oldidaturga ndavrdamaqsadli strategik meyorlarni ishlabchiqish;
- subyektmoliyaviy faoliyatning alohida jihatlari bo‘yicha moliyaviy siyosatni ishlabchiqish;
- rejalashtirilayotgan ishlabchiqarish va mahsulot sotish hajmi va korxona operatsion faoliyatining boshqartirish dasturi bo‘yicha ko‘rsatkichlari;

- ishlabchiqilgan meyorlar va alohida resurslarning xarajatlari bo‘yicha meyorlarni tizimi;
- amaldagi soliqtavkasi to‘lovlarining tizimi;
- amaldagi skirishni hisoblash meyorlarni tizimi;
- moliyaviy bozordagi kredit va depozit foizlarining o‘rtacha stavkalari;
- o‘tgan davrdagi moliyaviy tahlil natijalari.

Subjekt da ishlabchiqilayotgan joriy moliyaviy rejaning asosiy shakllari quyidagilarni hisoblanadi.

Operatsion faoliyat bo‘yicha daromadlar va xarajatlarning reja si subyektni joriy moliyaviy reja sinin gasosiy turlaridan bir bo‘lib, joriy reja lashtirishning dastlabki bosqichida uning moliyaviy faoliyatini tuziladi.

Bureja ni ishlabchiqishdan maqsad subyektni operatsion faoliyatidan olinadigan so‘f foydasi masini aniqlash hisoblanadi.

Bureja ni ishlabchiqish jarayonida mahsulot sotishdan olinadigan (yalpivasof) daromad, xarajat, soliq to‘lovlari, subyektni sof va balans foydasi bo‘yicha reja ko‘rsatkichlarining o‘zarobog‘liqligini ta‘minlash talab etiladi.

Investitsiya faoliyati bo‘yicha daromadlar va xarajatlarning reja si ushbu faoliyatning asosiy moliyaviy jihatlari ta‘minlashni aksettiradi.

Bureja ni ishlabchiqishdan maqsad belgilangan investitsiya dasturlarini amalga oshirish uchun moliyaviy resurslarga ehtiyojlarning hajmini, shuningdek, investitsiya faoliyatida vomi da bunday resurslarni tushumining ehti mol larni aniqlash hisoblanadi (mulklarni hisobdan chiqarish natijasida keladigan daromad, investitsiya foydasi va boshqalar).

Bureja moliyaviy yildagi investitsiyalarni amalga oshirish bilan bog‘liq barcha xarajatlarni, shuningdek, uzoq muddatli moliyaviy qo‘yilmalar hajmining o‘sishini aksettiradi.

Pulmablag‘larining tushumi va chiqimi reja si pul oqimlarini prognozlashtirish natijalarini aksettirishga qaratilgan.

Bunday reja ni ishlabchiqishdan maqsad reja lashtirilayotgan davrning barcha bosqichlarida to‘lov qobiliyatining doimiy ta‘minlanishini bildiradi.

Ushbu reja dapulmablag‘larining yil boshidagi qoldiq ko‘rsatkichi reja davridagi tushum va chiqim i ham dapulmablag‘larining yil oxiridagi qoldiq ko‘rsatkichlarining o‘zarobog‘liqligini ta‘minlaydi.

Balans reja o‘zida subyektdagi moliyaviy mablag‘lardan foydalanishning tuzilishi va aktivlarni tarkibining reja davri oxiridagi natijalarini prognozlashtirishni aksettiradi.

Balans reja ni ishlabchiqishning maqsadi ayrim aktivlarni turlarining o‘sishi, ichki balanslashtirishni ta‘minlash zaruriyati, shuningdek,

subyektning yetarlimoliyaviy barqarorligini ta'minlashda kapitalning optimal tarkibini shakllantirish hisoblanadi.

Subyektning dajoriy moliyaviy rejalashtirish jarayonlari operatsion faoliyatni rejalashtirish bilan o'zviy bog'liq. Bunday bog'liqlikning texnologik jarayoni 7-chizmadakeltirilgan.

10-chizma. Subyektning moliyaviy va operatsion faoliyatibo'yichajoriy rejalashtirish jarayonining texnologikaloqasi.

3.

Moliyaviy faoliyatni tekshirish va rejalashtirish tizimi xo'jalik faoliyatini moliyaviy ta'minlashning asosiy yo'nalishlaribo'yicha qisqamuddatli reja vazifalarini kompleks ishlab chiqishdan iborat. Bunday moliya reja vazifalarining asosiy shakli byudjethisoblanadi.

Byudjeto'z-o'zidan qisqamuddatli davr datezkormoliyaviy rejani, bir yilgacha bo'lgan davrda (qoidabo'yicha, chorak yoki oylik davr doirasida), xo'jalik faoliyatining aniqlik shakllarining harakat jarayonidamoliyaviy mablag'larning tushumi va xarajalarini aks ettiradi.

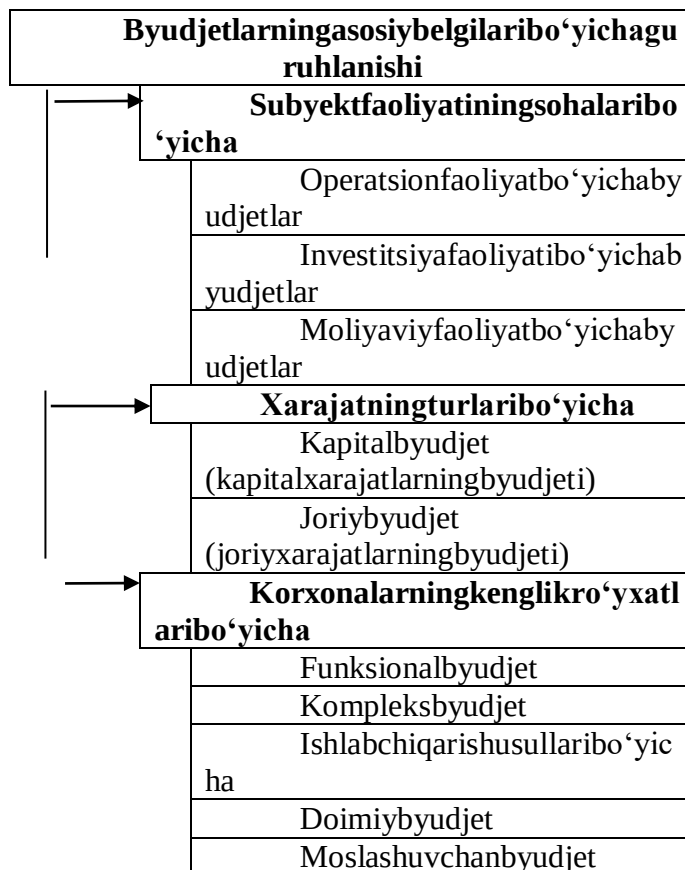
Ujoriymoliyaviyrejako‘rsatkichlariningharbirbo‘limibo‘yichavajavobgarlikmarkazlariningbarchashakllaridayetkazibberuvchiboshrejahujjatihisoblanadi.

Rejalibyudjetniishlabchiqishsubyektning atamasinitasniflaydivaikkiasosiyvazifaniyechishgaqaratilgan: «Byudjetlashtirish»

a) subyektningbo‘limlarivaalohidatarkibiybirlikdagifaoliyatibilanbog‘liqxarajatlarningtarkibivahajmini aniqlash;

b) buxarajatlarnimoliyaviyresurslarbilanqoplashniturlimanbalardanta‘minlash.

Tezkormoliyaviyrejalashtirishjarayonidabyudjetlarniguruhl意思htirishqatorxususiyatlib elgilargako‘raqo‘llaniladi(11-chizma).

11-chizma. Tezkormoliyaviyrejalashtirishjarayonidabyudjetlarningturlariniguruhl意思htirish

Subyektfaoliyatiningsohalarigako‘ra, byudjetlaroperatsion, investitsionvamoliyaviyfaoliyatbo‘yichaajratiladi. Bubyudjetlarjoriymoliyaviyrejaningtarkibiniishlabchiqishtartiblarinichoraklaryokioylarbo‘yichadetalashtiribaksettiradi.

Joriybyudjetsubyektningdaromadvaaxarajatlarningrejasinianiqlashtiradi. Uikkibo‘limdaniborat: 1) joriyxarajatlar; 2) operatsionfaoliyatdanolinganjoriydaromadlar. Joriybyudjetningtaxminiylashakli 11-jadvaldakeltirilgan.

Joriybyudjetningtaxminiyshakli

Ko'rsatkichlar	Chorakbo'yich ajami	Shujumladan, oylarbo'yicha		
		yanvar	fevral	mart
1	2	3	4	5
I. Joriyxarajatlar 1. Materialxarajatlar (xarajatlarningalohidamoddalaribo'yicha) 2. Asosiyvositalarvanomoddiyaktivlarning eskirishi 3. Mehnathaqibo'yichaxarajatlar 4. Mehnatgahaqto'lashfondidanajratmalar 5. Soliqto'lovlari 6. Boshqabevositaxarajatlar 7. Joriyustamaxarajatlar				
Jamijoriyxarajatlar				
II. Operatsionfaoliyatdandaromadlar 1. Mahsulotlarnisotishdantushgandaromadlar 2. Boshqaoperatsionfaoliyatdantushgandaromadlar				
Jamioperatsiondaromadlar				
III. Mahsulotbahosigakiruvchisoliqlar (QQS, aksizvaboshqalar)				
IV. Sofdaromad (II-III)				
V. Yalpioperatsionfoyda (IV – I)				
VI. Foydadanto'lanadigansoliqto'lovivayig'implari				
VII. Sofoperatsionfoyda (V-VI)				

Kapitalbyudjet– aniqijrochilargakapitalqo'yilmalarningjoriyregasiniyetkazibberishshaklidir. Uikkibo'limdaniborat. Kapitalbyudjetningtaxminiyshakli 12-jadvaldakeltirilgan.

Kapitalbyudjetningtaxminiylshakli

<i>Ko'rsatkichlar</i>	<i>Chorakbo'yich ajami</i>	<i>Shujumladan, oylarbo'yicha</i>		
		<i>yanvar</i>	<i>fevral</i>	<i>mart</i>
1	2	3	4	5
Kapitalxarajatlar 1. Binovainshootlarsotibolishyokiurish 2. Mashinavamexanizmsotibolish 3. Asbob – uskunalarsotibolish (inventarvaxo'jalikjihozlaridantashqari) 4. Nomoddiyaktivlarnisotibolish 5. Boshqaturdagikapitalxarajatlar 6. Investitsionfaoliyatbo'yichasoliqvabosh qamajburiyto'lovlar 7. Kapitalxarajatlarningzahirasi				
Jamixarajatlar				
Mablag'lartushumingmanb alari 1. Investorningkapitalxarajatlarnimoliyala shgayo'naltirilgano'zmablag'lari 2. Aksidorlar(paychilar)ningpaybadallari 3. Moliyaviylizing 4. Obligatsiyaemissiyasi 5. Bankkreditlari 6. Moliyaviyresurslarnijalbetishningboshq amanbalari				
Jamimablag'larningtushumi				
Mablag'larningtushumivaxar ajatlarninggoldig'i				

**3. Tadbirkorlikdamoliyaviyrejalashtirishningasosiy
ko'rsatkichlarivausullari**

Moliyaviyrejalashtirishmuddatlarivako'rsatkichlarigako'raodatda, uchturnga-uzoqmuddatli, o'rtamuddatlivaqisqamuddatlirejalashtirishgabo'linadi.

Uzoqmuddatlirejalashtirish.

Uzoqmuddatlirejalashtirisho'rtavaqisqamuddatlirejalashtirishnio'zichigaolib, jahonamaliyotidakengqo'llaniladi. Uzoqmuddatlireja, odatda, uchvabeshyillikdavrlarnio'zichigaoladi. Uko'proqbayonko'rinishidabo'lib, subyektningumumiystategiyasinibelgilabberadi, chunkibundayuzoqmuddatuchunbarchahisob-kitoblarnianiqbashoratqilishanchaqiyin. Uzoqmuddatlirejasubyektningrahbariyatitomonidanishlabchiqilib, undasubyektningistiqboldagiasosiystrategikmaqsadlaribelgilanadi. Uzoqmuddatlirejalashtirishdabelgilanadiganasosiysohalarsifatidaquyidagilarnikeltirishmumkin:

- tashkiliytarkibi;

- ishlabchiqarishquvvatlari;
- kapitalquyilmalar;
- moliyaviymablag'largatalablar;
- tadqiqotvaishlanmalar;
- bozorulushivahokazolar.

Subyektningtashqiliytarkibiquyidagilarnita'minlashilozim:

- optimalrentabellikni, ya'niuningimkonqadaroddiy, aniqvatushunarlibo'lishini;
- oraliqbo'g'inlarnimumkinqadarkamroqo'zichigaolishni,

ko'rsatmaberuvchivaaxborottiziminingjudakattabo'lmasligi;

- kelajakuchunmenejerlartayyorlashshart-sharoitiniyaratishikerak.

Pulmablag'lariningsarfi, xususan, sarmoyanitakrorishlabchiqarishgayo'naltirish, investitsiyalarpulmablag'lariningbevositasarfinikreditlashhamdaqimmatliqog'ozlarnisotibolishorqal iamalgaoshiriladi.

Moliyaviyirusurslarmuayyanvaqtmobaynidanaqdpultushumivaxarajatningbarchamanbalarini egallaboladi.

Aynannaqdpulningsamarasizboshqarilishimoliyaviyiqtisodiyqiyinchiliklargasababbo'ladi, naqdmablag'larningyo'qligifoydaningyo'qligigaqaragandatezroqsinishigaolibkeladi.

Bundaasosiysabab — muomaladagisarmoyaningnaqdpulnitovarzhirasiga, so'ngradebitorlikqarzigavanihoyat, yananaqdpulgaalmashtirishuchunzarurbo'lganengkammiqdorinibelgilabolishdaniborat.

Foydadanham,

xarajatlardanhammoliyalashtiriladiganmaxsuszahiravajamg'armalarbarqarorlashtiruvchiomilbo'libx izmatqilmog'ilozim.

Amaliyotxo'jalikyurituvchisubyektlarningnaqdpulnijamg'arishlarishartekanliginiko'rsatmoqda.

Bukelgusiehtiyojlaruchunchunonchi, soliqlarnito'lash, qarzdanzulish, asbob-uskunalarialmashtirish, pulto'lovlariniamalgaoshirishuchunkerak.

qisqamuddatlimoliyaviyrejao'jalikyurituvchisubyektuchunalo'hidaahamiatgaega.

Bundayrejabarchaqolganrejalarnihisobgaolganholdaaktivnitahliletishvanazoratqilishimkoniniberadi, ungakiritilganzahiraalesazarurbo'lganaktivmablag'larhaqidama'lumotberadi.

Qisqamuddatlirejalashtirishyarmiylilik, oylikvahokazobo'lishimumkin.

Yillikqisqamuddatlirejaishlabchiqarishhajmini, foydavaboshqalarnirejalashtirishnio'zichigaoladi.

Burejaturlisheriklarvamolyetkazibberuvchilarniyaqindanbog'laydivashusabablibundayrejalarningal ohidajihatlarixo'jalikyurituvchisubyektlar-

mahsulotishlabchiqaruvchivauningsherigiuchunumumiybo'lishimumkin,

mazkurrejalarularo'rtasidagikelishishlarniqandaydarajadatashtirishgahambog'liq.

Qisqamuddatlimoliyaviyrejalashtirishquyidagirejalardantarkibtopadi:

- navbatdagimoliyaviyrejadan, joriyxarajatlar (homashyo, mehnathaqi), joriyfaoliyatdanko'riladiganfoydayokizarar;

- subyektningfaoliyatibo'yichabetaraftomonningmoliyaviyrejasidan: daromad (eskiasbob-uskunalarinisotish), xarajat, faoliyatidanko'riladiganfoydayokizarar;

- kreditrejan;

- aktivlarnita'minlashrejasi, uo'zidanoldingirejalarnifoofdayokizararlarnio'zichigaoladi: foydavazararlarningsummasi, mavjudaktivmablag'larzahirasiningtarkibibilanbambog'liq.

Yuqoridakeltirilganrejalashtirishningturlarivako'rsatkichlaridanto'g'rifoydalanilsa, judakattasamaraberadi.

Bozoriqtisodiyotisharoitidaharbirxo'jalikyurituvchisubyekthamuzoqmuddatli, hamqisqamuddatlirejalashtirishniqo'llashilozim.

Masalan,

ko'pchilikishlabchiqaruvchitadbirkorliksubyektinioladiganbo'lsak,

undarejalashtirishbo'yichauzoqmuddatlivaqisqamuddatlirejalashtirishnibirgalikdaqo'llashmaqsadga muvofiqdir.

Chunkimahsulotishlabchiqarishnirejalashtirisho'zigaxosxususiyatgaegabo'lib,

qo'yilganmaqsad, ungaerishishmuddatlari, tovarlarningturivahokazolarbilanbelgilanadi.

Xo'jalikyurituvchisubyektlarningtadbirkorlikfaoliyatijarayonidamoliyaviytushumlarvaularda nfoydalanishistiqbolinibelgilashzaruriyatitug'iladi.

Moliyaviyresurslarvaengavvalo,

foydamoliyaviyrejalashtirishobyektibo'libxizmatqiladi.

Foydani taqsimlanishimoliyaviy reja davapul mablag'larifondlarini tashqiletish ham dasarflash metal arida aksettiriladi.

Xo'jalik yurituvchi subyektlarning moliyasifoydani taqsimlash va ishlatish jarayonining dinamikasini turl iichki vatashqi omillarta'sirini hisobga olgan holda tahlil qilish va nazorat etish nio'zichiga oladi.

Bozor sharoitida mikro darajada moliyaviy reja lashtirishning ahamiyati ortadi.

Chunki subyektlarning har bir qadamitavakkal bilan bog'liq bo'lib, uning daromadi yoki zararkeltirish turliko'rinishlarda hisob-kitob qilingan va asoslangan bo'lish ilozim.

Reja lashtirishdanko'zdatutilgan asosiy maqsad,

subyektlar faoliyatini reja lashtirishning oldiga qo'yiladigan asosiy talab va vazifalarga javob berish ilozim:

1. Rejalarning ichki vatashqi foydalanuvchilarga tushunarlibo'lishi.

2. Reja lashtirish tizimi, shakllari va usullari. Reja lashtirish usullari: balans usuli, hisob-konstruktiv usuli, maqsadli-dasturiy usul, iqtisodiy-matematik usul, meyoriy-resurs usuli va boshqalar.

3. Qisqa muddatli (joriy, operativ), o'rtamuddatli va uzoq muddatli (istiqboli) reja lar. Prognozlashtirish va unituzish usullari.

4. Ichki xo'jalik faoliyatini reja lashtirish tizimi. Ishdasturlari va operativ reja lar tarkibi, ularni unituzish tartibi: ishlab chiqarish bo'yicha reja topshiriqlari,

ishlab chiqarish resurslarini sarflash meyorlari, ishlab chiqarish xarajatlarilimitlari, mahsulot va materiallar (xizmatlar) uchun hisob baholari,

ish va mehnat haqini baxolashlar va boshqa topshiriqlar.

5. Yillik reja lar ni mazmunivata tarkibi.

6. Moliyaviy reja. Moliyaviy reja lashtirish tamoyillari.

7. Subjektning moliyaviy faoliyatini prognozlashtirish, moliyaviy faoliyatni joriy reja lashtirish va operativ reja lashtirish.

8. Subjektning moliyaviy strategiyasini shakllantirish bosqichlari. Joriy moliyaviy reja lar tizimi: operatsion faoliyat bo'yicha daromadlar va xarajatlarning reja si, investitsiya faoliyatibo'yicha daromadlar va xarajatlarning reja si, pul mablag'larining kiritim va chiqim reja si, balans reja si.

9. Byudjet turlari va ularning xususiyatlari. Joriy byudjet va kapital byudjetni shakllantirish.

10.

Investitsiyalar va kreditlarni jalbetish g'ayonaltirilgan biznes reja lar ni mazmunivaularga qo'yiladigan asosiy talablar.

11. Biznes-reja ustida ishlash, uning tarkibi va bo'limlarini shakllantirish: titul va rag'i, biznes reja ni mundarijasi, amalga oshirilishimo'ljalangan biznesning qisqachata snifi, subyektko'g'risida umumiy ma'lumotlar.

12. Biznes-reja ni moliyaviy jihatlarini ishlab chiqish va boshqarish yo'llarini, usullarini tashkiletish nita'minlash.

13. Investitsiya loyiha lar ni amaliyotga tadbiq qilishni boshqarish.

Obyektlarni foydalanishga kiritish va qurilish bilan bog'liq investitsiya faoliyati.

Tayanch iboralar: reja lashtirish, maqsad va strategiya, iqtisodiy usullar, prognozlashtirish, dasturlash, joriy, tezkor, daromad, xarajat, kiritim, chiqim reja si, byudjet, joriy, kapital, tashqiliy reja, ishlab chiqarish reja si, marketing va sotuv reja si.

Nazorat uchun savollar.

1. Reja lashtirishdanko'zdatutilgan asosiy maqsad, reja lashtirishning oldiga qo'yiladigan asosiy talab va vazifalar, reja lar ni ichki vatashqi foydalanuvchilari.

2. Reja lashtirish tizimi, shakllari va usullari. Reja lashtirish usullari: balans usuli, hisob-konstruktiv usuli, maqsadli-dasturiy usul, iqtisodiy-matematik usul, meyoriy-resurs usuli va boshqalar.

3. Qisqa muddatli (joriy, tezkor), o'rtamuddatli va uzoq muddatli (istiqbolli) reja lar. Prognozlashtirish va unituzish usullari.

4. Ichki xo'jalik faoliyatini reja lashtirish tizimi. Ishdasturlari va tezkor reja lar ni tarkibi, ularni unituzish tartibi: ishlab chiqarish bo'yicha reja topshiriqlari,

ishlab chiqarish resurslarini sarflash meyorlari, ishlab chiqarish xarajatlarilimitlari, mahsulot va materiallar (xizmatlar) uchun hisob baholari,

ish va mehnat haqini baholash va boshqa topshiriqlar.

5. Yillik rejalarining mazmuni va tarkibi.
6. Moliyaviy reja. Moliyaviy rejalashtirishning tamoyillari.
7. Subyektning moliyaviy faoliyatini prognozlashtirish, moliyaviy faoliyatni joriy va tezkor rejalashtirish.
8. Korxonaning moliyaviy strategiyasini shakllantirish bosqichlari. Joriy moliyaviy rejalartizimi: operatsion faoliyat bo'yichadaro madlar va xarajatlarning rejasini, investitsion faoliyat bo'yichadaro madlar va xarajatlarning rejasini, pul mablag'larining kiritilish va chiqarilish rejasini, balans rejasini.
9. Byudjetning turlari va ularning xususiyatlari. Joriy byudjet va kapital byudjetni shakllantirish.
10. Investitsiyalar va kreditlarni jalbetishga yo'naltirilgan biznes rejalarning mazmuni va ularga qo'yiladigan asosiy talablar.
11. Biznes-reja ustida ishlash, uning tarkibi va bo'limlarini shakllantirish: titul va rag'bi, biznes rejaning mundarijasi, amalga oshirilishimoljallangan biznesning qisqacha tasnifi, subyektlar to'g'risida umumiy ma'lumotlar.
12. Investitsiya loyihalarni amaliyotga joriy qilishni boshqarish. Obyektlarni foydalanishga kiritish va qurilish bilan bog'liq investitsiya faoliyati.

Tavsiya etiladigan adabiyotlar

1. Aktualniye voprosy administrativnogo finansovogo prava. SB. nauchtr. Vip 2. - M.: MGIMO, 2004. - 209 s.
2. Astaxov V. P. Finansoviy uchët. Testi: Uchebnoyeposobiye. - M.: IDFBK-Press, 2004. - 200 s.
3. Astaxov V. P. Finansoviy uchët. Testi: Ucheb. posobiye. - M.: Id. FBK-Press, 2004. - 488 s.
4. Don Patinkin. Dengi, protsent iseni. - M.: Ekonomika, 2004. - 375 s.
5. Donsova A. V., Nikifirova N. A. Analiz finansovoyotchetnosti. Praktikum. - M.: Deloi Servis, 2004. - 144 s.
6. Yefimova M. R. Finansovo-ekonomicheskiiyerascheti. Posobiye dlyamenedjеров: Uchebpos. - M.: INFRA-M, 2004. - 185 s.
7. Kovalev V. V. Uchet, analiz byudjetirovaniyelizingovo'xoperatsiy. Teoriya i praktika. - M.: FiS, 2004. - 150 s.
8. Kovalev V. V. Finansoviy uchët i analiz: konseptualniye osnovi. - M.: Finans i statistika, 2004. - 720 s.
9. Sobirov M. A., «Tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirishning asoslari», Toshkent: Konsauditinform - Nashriyot, 2003.
10. Xodiyev B. YU., Samadov A., Yusupov M. S., Meliboyev S. H. Avabosh. «Kichik tadbirkorlik faoliyatiasoslari» (o'quv amaliy qo'llanma).- Toshkent: YEHTEMPUS dasturi «Matador-2000» loyihasi, 2004.-144 bet.
11. Xodiyev B. YU., Samadov A., Yusupov M. S., Meliboyev S. H. Avabosh. «Kichik tadbirkorlik damoliyaviy menejment» (o'quv amaliy qo'llanma).- Toshkent: YEHTEMPUS dasturi «Matador-2000» loyihasi, 2004.-144 bet

Internet veb- saytlari:

www.uz
www.gov.uz
www.stat.uz
www.tsue.fan.uz

10- MAVZU: MOLIYAVIY TAVAKKALCHILIK (RISK) NI BOSHQARISH

Reja:

1. Tavakkalchilik tushunchasi va uniboshqarish

2. Tavakkalchiliknibaholashusullari
3. Tavakkalchiliknikamaytirishyo‘llari

1. Tavakkalchiliktushunchasivauniboshqarish

Kichikbizneshamdaxususiytadbirkorliknirivojlanibborishibilanxo‘jalikyuritishningasosinitas
hqiletuvchiraqobatningahamiyatiortibbormoo‘da.

Bunday sharoitda muvaffaqiyatli faoliyat yuritish uchun tadbirkorlarsamaraliboshqaruvuslublarinibilishlari, tavakkalchilik chegaralariniani qayilayolishlari,
mavjud variantlardan eng maqbulini tanlayolishlarikerak.

Buesatadbirkorningishbilarmonliko'obiliyatibilanbelgilanadivaharbirtadbirkordanma'lumdarajadabilimvamalakatalabqiladi.

Tadbirkorlik– foydaolish maqsadida oʻz mulkini tavakkalchilik asosida biznesga tikish jarayonida ekanligi tufayli, bunday faoliyat doimi yravishdamaʼlumbir xatarlar bilan bogʻliq boʻladi.

Mamlakatimiz vaxorijdato‘plangantajribalartadbirkorlik faoliyatinitavakkalchiliksiz amalgaos
hiribbo‘lmasliginiko‘rsatmoqda.

Shuninguchunhamtadbirkorlikfaoliyatibilanshug‘ullanishnio‘zoldigamaqsadqilibqo‘yganinsonlarni
nghayotiumidvatushkunlik, tinimsizmehnatvaxavotirlargato‘labo‘ladi.

Tadbirkortavakkalchiligi yuqoribo‘lganishgata yvorbo‘lgan odamlaro‘atorigakiradi.

Utavakkalchiligio ‘tayuqoribo‘lganloyihalarniyechishivahalqilishimumkinyokitavakkalchilikningdarajasiunchalik kuchlibo‘lganbiznesbilanshug‘ullanishimumkin.

Tavakkalchilik

kelgusidagivaziyatnoaniqbo‘lgansharoitdapirovardnatijayaxshibo‘lishigaumidbog‘lab, mol-
mulkyokifoydadanmahrumbo‘lish (to‘liqyoki qisman)
xavfinio‘zbo‘ynigaolibamalgaoshiriladigantadbirkorlikfaoliyatidir.

Tadbirkorlik subyekti faoliyat bilan bogʻliq tashkilotlarining mohiyati va kelib chiqishi xususiyatlariga koʻra quyidagi turlarga kiritilishi mumkin (13-chizma):

- tabiiy jarayonlar bilan bogʻliq tavakkalchilik;
- ishlab chiqarish faoliyatiga oid tavakkalchilik;
- mahsulotlarni tashish va asrash jarayon bilan bogʻliq tavakkalchilik;
- tijorat faoliyatiga oid tavakkalchilik;
- moliyaviy faoliyatga oid tavakkalchilik;
- siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy xususiyatdagi tavakkalchilik.

Tavakkalchiliknitiug‘diradiganxavflarningturlarixilma-xilbo‘lib, ularningba‘zibirlarisubyektniingoz‘faoliyatiniinatijasidayuzagakelsa, ikkinchiturlariungabog‘liqbo‘lmagantashqiomillarningta‘siridayuzagakeladi.

Tavakkalchilikning turlari	
Tabiiy jarayonlar bilan bogʻliq tavakkalchilik	- favquloddayuzberadigan tabiiy ofatlarning (yerqimirlashi, y - tabiiy-iqlimiy sharoitlar, ob-havoning keskin oʻzgarishibilar
Ishlab chiqarishga oid tavakkalchilik	- ishlab chiqarish jarayonining izdanchi qishiyokitoʻxtabqoli - moddiy resurslar boʻyichaʼminotdagi uzilishlarning xavfi - texnologika sbob-uskunalarining jismoniy vamaʼnaviyeski - bino-inshootlarning yemirilishi, choʻkish va qulash bilan - sifatsiz xomashyo oqibatida yaroqsiz mahsulot ishlab chiqar - mehnat xavfsizligi gario yaetmaslik oqibatida xodimlarning
Mahsulotlarni asrash va tashishga oid tavakkalchilik	- transport vositalarida yuklarni tashish jarayonida roʻyberis - mahsulotlarni asrash jarayonida yuzberishim umkintabiiy - tovar-moddiy qiymatliklarni oʻgʻirlash va talon-taroj qilish
Tijorat faoliyatiga oid tavakkalchilik	- bozorkonyukturasidagi oʻzgarishlar xavfi; - isteʼmolchilarning talabining tushib ketish xavfi;

	- bozordataklifhajminingkeskinoshibketishxavfi; - mahsulotningsotilmayqolishxavfi; - raqobatko‘rashigabardoshberolmaslikxavfi; - mahsulotbahosiningkeskinpasayishxavfivaboshqalar.
Moliyaviyfaoliyatgaoidtavakkalchilik	- pulningqadrsizlanishivainflyatsiyaxavfi; - valyutahisobrao‘amidagimablag‘larningsalbiyfarqlanish - investitsionsarflarningo‘zinio‘oplamlasligixavfi; - puloo‘imlarivaaylanmamablag‘larningyetishmasligixavfi; - debitorvakredito‘arzlariningko‘payibketishxavfi; - noto‘lovlarxavfi; - qimmatliqog‘ozlarqiymatiningtushibketishxavfi; - o‘arzgaoilinganmablag‘larniqaytarolmaslikxavfivaboshq
Siyosiy, iqtisodiyvaijtimoiyharakterdagitavakkalchilik	- milliymojarolar, harbiyto‘qnashuvlar, g‘alayonlar, terror - ishtashlashlar, korrupsiyavajinoyatchilikxavfi; - kutilmagandasolio‘, bojxonavaboshqame‘g‘riyqonunchi - iqtisodiybeqarorlikvao‘sishtur‘atlariningpasayishi; - eksportvaimporttartibinimurakkablashtirishxavfi.

12-chizma. Tadbirkorlikfaoliyatibilanbog‘liqtavakkal-chiliklarningturlari

Tashqiomillargabog‘liqbo‘l magantavakkalchilikko‘pinchaquyidagisabablarga ko‘ravujudgak elishimumkin:

- boshqaruvxodimlariningishlabchiqarish, tijorat,
- moliyaviyvaboshqasohalardanoto‘g‘rio‘arorlarqabulqilishi;
- xodimlarnitanlashvajoy-joyigaqo‘yishdagixatoliklar;
- xodimlarningo‘zxizmatvazifasigamas‘uliyatsizlikbilanyondoshuvi;
- subyektnirivojlantirishstrategiyasivabiznesrejasininoto‘g‘rishakllantirish;
- o‘ziniqoplamaydiganvaaniqhisob-kitoblarqilinmaganloyihalargaqo‘lurish;
- daromadlarvaxarajatlarnidoimiynazoratostigaolmaslik;
- biznesdagitashqisheriklarnitanlashgamas‘uliyatsizlikbilanyondoshuv;
- buxgalteriyahisobinoto‘g‘rivaaniqyuritmaslik;
- hisobotshakllarinoto‘g‘rivaaniqto‘lg‘asmaslik;
- bozorkonyukturasini, raqobatmuhitini, talabvataklifnisbatini, iste‘molchilarninghatti-harakatinivaboshqaomillarnidoimiyyuzatibbormaslik.

Bundaytavakkalchiliklarningturlarinisubyektboshqaruvchilaridoimiyravishdakuzatibborishlarivaularnatijasidayuzagakeladiganzararlarnipasaytirishtadbirlarinibelgilabborishlarimumkin.

Tashqiomillarningta‘sirinatijasidayuzagakeladigantavakkalchilikturlarisubyektboshqaruvchilariyokixodimlarininghatti-harakatlarigabog‘liqbo‘l may, ko‘pinchafavquloddashart-sharoitlarningta‘siridayuzagakeladi.

Harqandaytadbirkorlikfirmasitavakkalchilikbilanbog‘liqfaoliyatolibborarekan, doimiyravishdatavakkalchilikturlarinianiqlaydi, ma‘qulbo‘lganchegarasinibelgilaydihamdauningkeskinoqibatlaridano‘zinihimoyalashyo‘llariniqidiradi.

Tavakkalchilikdagixavfdarajasinianiqlash, uningoldiniolishyo‘llariniizlabtopishvaoqibatidayuzberishimumkinbo‘lganzararlarnipasaytirishbo‘yichachora-tadbirlarniamalgaoshirishgaoidfaoliyatnitavakkalchilikniboshqarishtizimidebataladi.

Tadbirkorningtavakkalchilikniboshqarishdoirasidagifaoliyatiosubyektiningdaromadligigatahdidsoluvchitavakkalchiliklarningta‘siridanhimoyaqilishgayo‘naltirilgan.

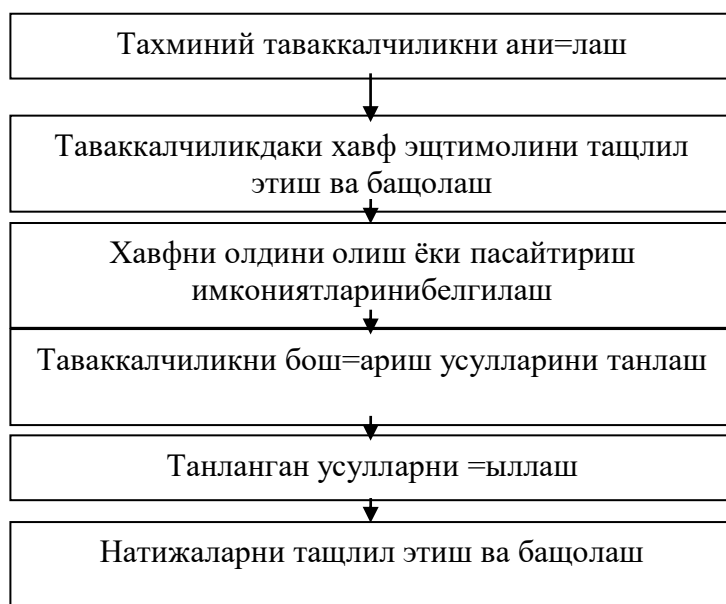
Tavakkalchiliknioo‘ilonaboshqarishsubyektninguzoqmuddatliistio‘boldamuvaffao‘iyatgaerishishimkoniyatinioshiradi, uningmoliyaviyholatiningyomonlashishxavfinibirmunchabo‘lsadakamaytiradi.

Tadbirkoruchunpaydobo‘ladigantavakkalchiliknitaxminiylilishzarurdir, lekinbuningo‘ziyetarliemas. Muhimi, tavakkalchilikninganiqturikorxonafaoliyatigao‘andayta‘sirko‘rsatayotganligivaqandayoqibatlargaoili

bkelishimumkinliginianiqlab,
unito‘g‘ribaholaybilishvashundanso‘ngsubyektiningiqtisodiyamaradorligigata’sirinihisoblabtopish
dir. Tavakkalchilikniboshqarishbir-birinito‘ldiribboruvchibirnechtasbosqichlardaniboratbo‘ladi (13-
chizmagaqarang).

Tavakkalchilikniboshqarishdaengavvaloyuzagakelishimumkinbo‘lganuningturlarianiqlanadi,
ulartahliletiladivazaraningkutladigandarajasihisoblanadi. Keyingibosqichdauningoldiniolish,
ko‘rilishimumkinbo‘lganzararlarnipasaytirishyokisug‘urtalashtadbirlariishlabchiqiladivauniboshqari
shusullaritanlanadi. Oxirgibosqichdaesako‘rilganzararlarniqoplash,
oqibatlarinitahliletishvabartarafqilishchoralariko‘riladi.

Umumanolganda,
tavakkalchilikniboshqarishdabirkorgaresurslardanyanadaoqilonafoydalanish,
javobgarliknitaqsimlash,
firmafaoliyatiningnatijalariniyaxshilashvatavakkalchilikningta’siridanxavfsizliginita’minlashimkoni
niyaratiladi.

13-chizma. Tadbirkorliktavakkalchiliklariniboshqarishjarayoni

2. Tavakkalchiliknibaholashusullari

Tavakkalchiliklarniboshqarishjarayonidaasosiye’tiborunibaholashgaqaratiladi.

Tavakkalchiliknibaholash –uningdarajasinimiqdoriyyokisifato‘lchamlaribilananiqlashdir.

Tavakkalchilikningtaxminiyehtimolinianiqlashturliyo‘llarbilanamalgaoshirilishimumkin.

Ilmiyadabiyotlardatadbirkorliktavakkalchiliklarinibaholashning 4 usulikeltiriladi:

- **Statistikusul;**
- **Ekspertusuli;**
- **Analitikusul;**
- **Kombinatsiyalashtirilganusul.**

Statistikusuldasubyektningvatarmoqdagiboshqaturdoshsbyektlarningbirnechayillikfaoliyati
davomidayuzbergantavakkalchilikhodisalarihamdaularningta’siridako‘rilganzararlarningdarajasio‘r
ganibchiqiladi.

Ekspertusulidaishtajribasiyuqorivamazkursohadaeksperthisoblanganyuqorimalakalimutaxas
sislarningfikrlari, aniqhisob-kitoblarivatavsiyalarie’tiborgaolinadi.

Analitikusuldaiqtisodiy-matematikusullar,
vaziyatliisho‘yinlarivaeo‘timollarnazariyasidagimodellaryordamidatavakkalchilikningdarajasigabah
oberiladi.

Kombinatsiyalashtirilganusulyuqoridakeltirilganbarchausullarniyokiulardanbirnechtasiniquo‘llashorqaliamalgaoshiriladi.

Tadbirkorliklavakkalchiliginihalqilishjarayonidatadbirkoroldidamavjudusullardanbirini, ya'nitalabgajavobberadiganitanlashmasalasiko'ndalangturadi. Buninguchuntadbirkorbarchaholatlarinitahlilqilibchiqishikerak. Tadbirkorliklavakkalchiliginibaholashvahisoblarninganiqligimutaxassislarningmalakasigavauarhal qilayotganholatgabog'liq.

O'zfaoliyatiuchunma'qulbo'lgantavakkalchilikdarajasi, qoidabo'yicha, aktivlarvaxususiykapitalningqiymati, puloqimlariningmiqdori, to'lovgaqobillikdarajasi, soffoydavarentabellikabiko'rsatkichlarbilananiqlanadi.

Tavakkalchilikningyo'lqo'yilishimumkinbo'lgan, jiddiyzarartuyodiradiganvao'taxavfli darajalarimavjudbo'ladi.

Yo'lqo'yilishimumkinbo'lgantavakkalchilikdarajasidako'rilganzararlarningmiqdorisubyecktninghaqiqatdaerishgansoffoydasimiqdoridanoshibketmaganima'qul.

$$Zararningmiqdori \leq Soffoyda$$

Jiddiyzarartuyodiradigantavakkalchilikdarajasidako'rilganzararlarningmiqdorisubyecktnings offoydasidanyuqori, ammo, joriylikvidliknita'minlaydiganaktivlariningqiymatidanoshibketmasligilozim.

$$Soffoyda < Zararningmiqdori \leq Joriylikvidliaktivlar$$

O'taxavfli tavakkalchilikdarajasidako'rilganzararlarsubyecktningjoriylikvidliginita'minlaydig anaktivlariningqiymatidanoshib, xususiykapitaligatenglashishihammumkin. O'taxavfli tavakkalchilikoqibatidakorxonaningbankrotlikkauchrashehtimolivujudgakeladi.

$$Joriylikvidliaktivlar < Zararningmiqdori \leq Xususiykapital$$

Ko'rilganzararningmiqdorikorxonaningxususiykapitalidanortibketganda ($Zararningmiqdori > Xususiykapital$) korxonato'lovgaqobilliginiyo'qotadivaso'zsizbankrotdebe'lon qilinadi.

Tavakkalchiliknibaholashdakoeffitsentlardanfoydalanishmumkin. Soffoydaga, joriylikvidlimablag'largavaxususiykapitalganisbatantavakkalchilikkoeffitsentlarinihisoblashmumkin:

$$K_{c\phi} = \frac{3M}{C\phi}, \quad K_{\mathcal{K}TM} = \frac{3M}{\mathcal{K}TM}, \quad K_{x\kappa} = \frac{3M}{XK}.$$

Buyerda,

K_{sf} , K_{jlm} , K_{xk} — soffoydaga, joriylikvidlimablag'largavaxususiykapitalganisbatantavakkalchilikkoeffitsentlaridir;

$3M$ — ko'rilganzararningmiqdori, so'm;

SF — subyecktningsoffoydasi, so'm;

JLM — korxonaningjoriylikvidlimablag'lari, so'm;

XK — korxonaningxususiykapitali, so'm.

Tavakkalchilikkoeffitsentlarinihisoblashdaquyidagihoatlarga'tiborniqaratishkerak.

Agarsoffoydaganisbatanhisoblangantavakkalchilikkoeffitsentibirdanortibketsa,

ko'rilganzararyo'lqo'yilishimumkinbo'lgandarajadanortib,

jiddiyzarartug'diradigantavakkalchilikkaaylanganibildiradivazararnimiqdorinikorxonaningjoriylik vidlimablag'lariganisbatansolishtirishzaruriyatitug'iladi.

Joriylikvidlimablag'larganisbatanhisoblangantavakkalchilikkoeffitsentibirdanortibketgandaesa, tavakkalchilikdarajasikorxonauchuno'taxavfli ekanligidandarakberadivazararnimiqdorinixususiykapitalbilansolishtirishzaruriyatitug'iladi.

Haruchalafomuladahamtavakkalchilikkoeffitsentlaribirdankichikyokiteng ($Kt \leq 1$) bo'lsaginahisoblanayotgantavakkalchilikmezoni gamoskeladi.

Korxonaqanchakattakapitalga egalikqilsa, ishlabchiqarishsamaradorligi, rentabellikdarajasivajoriyaktivlarlikvidligiyuqoribo'lsa, uningtavakkalchilikkata'sirishunchakambo'ladi vatadbirkortavakkalchilik vaziyatlarida qo'rqmasdan masalalarni hal qilish mumkin.

Tavakkalchilikni baholash har birtadbirkorning aql-idrokigabog'liq. Konservativ toifadagi tadbirkorlar, odatda, yangiliklarga ko'pintilmasdan, mumkin bo'lgan har qanday tavakkalchilikdano'ochishga harakat qiladilar. Boshqatoifadagi tadbirkorlarsa, agartavakkalchilikmeyordarajasidabo'lib, uni baholash va oldini olish yoki oqibatlarini pasaytirish mumkin bo'lsa, tavakkal qilish yo'lidan laydilar. Ko'pchilik mutaxassislar fikriga ko'ra, tavakkalchilik bormasdan biznesd muvaffaqiyatga erishib bo'lmaydi.

Tavakkalchilik kabo'lgan munosabat tadbirkoriga bo'lgan sarmoyamiqdoriga ham bog'liq. Masalan, tadbirkorning sarmoyasi 100 ming so'm gateng bo'lsa, uning uchun 20000 so'mlik zarar juda kattayo'qotish bo'ladi. Agar 10 mln. so'mlik sarmoyaga ega bo'lsachi? Buholda 20000 so'm gateng zarar bilan tavakkalchilik qilishunchalik xavftug'dir maydi.

3. Tavakkalchilikni kamaytirish yo'llari

Mavjud noaniqliklar va xatarlartadbirkorning o'z loyihasining foydaliligin ichu qurtahli yetishga, ishlabchiqarish va boshqaxarajatlarni tejamo'lik asosida puxtasarflashga, asosiy vositalar va aylanmamablag'lardan samarali foydalanishga, bahosiyosatini to'g'ri belgilashga undaydi. Aksholdakor xona faoliyati o'ntiroz bilan yakun topish mumkin.

Tavakkalchilikni kamaytirishning quyidagi yo'llari mavjud:

1. Tavakkalchilikning paydobo'lishidan qochish.

2. Tavakkalchilikning ta'sirini kamaytirish.

Birinchi holatda tadbirkor o'z faoliyatiga xavftug'diradigan har o'anday xatarni cheklabo'tishga harakat qiladi.

Ikkinchi holatda esa tadbirkortavakkalchilikning subyekt ishlabchiqarish-moliyaviy faoliyatiga ta'sirini (zararni) pasaytirish choralarini izlaydi.

Tavakkalchilikni kamaytirishning yo'nalishlarini belgilashda quyidagi holatlarni hisobga olishke rak:

- agartadbirkorning faoliyati turimuqarrar ravishda tavakkalchilik bilan bog'langan bo'lsa, bunday holatda uni cheklabo'tish imkoniyati bo'lmaydi;
- birturdagitavakkalchilikdan qochishning ikkinchi turini tug'dirish mumkin;
- tavakkalchilikdan qochish yuqoridara jada foyda keltiradigan sohalar da biznesimkoniyatlarini cheklaydi;
- tadbirkorlik faoliyatining ko'lamiyiriki vakutilayotgan foydani miqdoriga qanchako'p bo'lsa, tavakkalchilikning yuzagakelishiehtimoli ham shunchayuqoribo'ladi va hokazo.

Tavakkalchilikni kamaytirishda tadbirkorning ta'sirini o'ziga olishi, taqsimlashi yoki boshqalarga o'tkazish mumkin.

Tavakkalchilikni o'ziga olish quyidagi ko'rinishlarda bo'lish mumkin:

1.

Oldindan rejalashtirilgan holda zararlarini o'plovchi maxsus zahirajamg'armalarini yaratish.

2.

Rejalashtirilmagan tavakkalchilikdank o'rilgan zararlarini foydayoki aktivlar hisobidan qoplash.

Oldindan rejalashtirilgan zahirajamg'armalarini yaratish o'zini o'zisug'urtalash jarayonini anglatadi.

Subyekt favquloddayuzberadigan tavakkalchilik holatlari uchun foydadan ajratma hisobiga maxsus jamg'arma (tavakkalchilik jamg'armasi) yaratadi. Masalan, yirik tadbirkorlik subyektini chaqimmat bo'lmagan uskuna itasodifiy xatarlardan sug'urtalashni maxsus sug'urtakompaniyasi orqali amalga oshirishni ma'qul ko'rmaydi. O'zini o'zisug'urtalash zarari ehtimollik ichik bo'lgan daga nima qasdgamu vofiq. Biroq,

zahirajamg'armasifoydakeltirmaydigano'likkapitalekanligiuchun,
tadbirkorlarbundayjamg'armaniqisqartirishgaharakatqiladilar.

Ikkinchiholatda,

ya'nirejalashtirilmagantavakkalchiliknio'zigaolishdatadbirkorlikfirmasitavakkalchiliknatijasidagiyo
'qotishlarnifoydayokiaktivlardanqoplashigato'g'rikeladi.

Agaryo'qotishlarhajmifoydadankatabo'lsa,

joriylikvidliaktivlaryokixususiykapitalningbirqismidanvozkachishgato'g'rikeladi.

Tadbirkorliktavakkalchiliginipasaytirishningyanabirusulibutavakkalchilikni**taqsimlash**yokib
irlashtirishyo'libilanyo'qotishlarniQisqartirishhisoblanadi.

Tavakkalchilikni taqsimlash,

odatda,

tadbirkorlikfirmasiningaktivlarinitaqsimlashyo'libilanamalgaoshiriladi.

Mulktadbirkoroilasiningturlia'zolarinomigao'tkaziladiyokishumaqsaduchunyaratilgankorpor
atsiyavatrastfirmalarinomigao'tkaziladi.

Bundabirmaqsadatrofidalashgantadbirkoroilasininga'zolariyokiyaqinaloqadabo'lgantadbirkorlarn
ingguruhi (shirkat, korporatsiya, konservaboshqa)
tavakkalchilikqilishoqibatidako'rilishimumkinbo'lganfoydavazararlarnio'zarotaqsimlaydilar.

Tavakkalchilikni taqsimlashorqalikamaytirishusullaridanbiri – **diversifikatsiyalashdir.**

Uningmohiyatibir-

biribilanbog'liqbo'lganturlixildagifaoliyatko'rinishlario'rtasidakapitalquyilmalarnivatovar-
moddiyresurslarnitaqsimlashdaniborat. Agartavakkalchilikoqibatidabirfaoliyatturidanzararko'rilsa,
boshqasidanko'rilganfoydahisobidanuniqoplashmumkin.

Diversifikatsiyalashishlabchiqarish,

tijoratvainvestitsiya faoliyat isohalaridatavakkalchilikningdarajasinikamaytirishimkoniniyaratadi.

Unidiversifikatsiyalashquyidagiyo'llaribilanamalgaoshirilishimumkin:

- kapital sarflarni bir nechta faoliyatlari gabo'lib sarflash;
- har xil turdagi yuqoridaro madkeltiradigan qimmatli qog'ozlarga investitsiya qilish;
- moddiy-texnika't minotibo'yichatashqis heriklarning soniniko'paytirish;
- turlisegmentlarnio'amrabolganbozorvaiste'molchilarning talabigamostovarlarishlabchiqari

sh;

- bozorkonyukturasivaiste'molchilarsigmentigamoskeluvchiturlibahosiyosatiniyuritish;
- yuktashuvchiturlitransportsubyektlarining xizmatidan foydalanish;
- tovar-moddiy zahiralarni bir nechta joydabo'lib asrash vahokazo.

Amaliyotdadi versifikatsiyalash tavakkalchilikni faqat kamaytirishi emas,

aksinchaoshirishihammumkin.

Tadbirkoro'zmablag'inisamarasizishlabchiqarishfaoliyatigasarflagantao'dirdatavakkalchilikehtimoli
ortadi.

Tavakkalchilikni birlashtirishikkiyoki undan ortiq korxonalarning qo'shilish natijasida sodir bo
'ladivabuning natijasida yangitashqil topgankorxonadastlabkilariga qaragandako'paktivga egabo'ladi.
Tavakkalchilik xatarlarini pasaytirishyo'lidatadbirkorlarningo'zkapitallarini birlashtirishi,
ularo'rtasida olingan foydanivazararlarnibo'lishimkoniniyaratadi.
Ushbu holat korxonani tavakkalchilikdan butunlay holiqilmaydi,
lekinuning xatardarajasinibirmunchapasaytirishgayordamberadi.

Tavakkalchilikni boshqalargao'tkazishyoki tavakkalchilik transferti

tadbirkorlik tavakkalchiliginikamaytirishningyanabirusulihisoblanadi.

Bundatavakkalchilik xatarlarishartnomaasosida ikkinchibiryuridikshaxszimmasigao'tkaziladi.

Tavakkalchilikni boshqalargao'tkazishning ikki tomon uchun ham foydalisa bablarimavjud:

1. Tavakkalchiliknio'zigaolishdako'rilishimumkinbo'lganazararlarningmiqdoritavakkalchili
knio'tkazishdagiganisbatanko'pbo'lishimumkin.
2. Tavakkalchiliko'tkaziladigantashqisubyektxatarlarnikamaytirishningsamaraliusullarinibil
ishivako'proqimkoniyatlarga egabo'lishimumkin.
3. Tavakkalchiliknio'tkazuvchima'lumto'lovevazigahtimoltutilganazararlardano'zinihimoy
alashgaerishsa,
tavakkalchilikni oluvchio'tkazuvchilarbadali hisobidandaromadko'rishimkoniyatiga egabo'ladi.

Tavakkalchilikni o'tkazishning quyidagi shakllari uchraydi:

1. **Qurilish shartnomalari**

bunday shartnoma tuzish orqali tabiiy obyektlarni qurish bilan bog'liq bo'lgan barcha tavakkalchilikni qurilish firmasining bo'yinig o'tkazadi.

2. **Yuklarni asrash va jo'natish shartnomasini** imzolash orqali tabiiy obyektlarni asrash va jo'natish davrida yuz berish imkon bo'lgan yo'qotishlar va buzilishlar bo'yicha xatarni ma'lum to'lov va zi gatransporth kompaniyasining zimmasiga o'tkazadi.

3. **Sotish,**

xizmat ko'rsatish va ta'minlash shartnomasini tabiiy obyektlarni tarqatish bilan bog'liq tavakkalchilik xatarni distribyutorlar zimmasiga o'tkazish orqali, ehtimol tutilgan yo'qotishlarni kamaytirishga imkoniyat yaratadi.

Buyo'lgan subyektlar ta'minlash sifatida asosiy vositalar va asbob-uskunalarining buzilishi, ishdan chiqish xatarni kafolat muddatida volda larni ishlab chiqargan yoki sotgan kompaniyaning zimmasiga o'tkazadi.

4. **Ijara**

– tavakkalchilikni o'tkazishning keng qo'llaniladigan usullaridan biri. Keyingipaytlar dakeng tarqalayotgan ijaraturlaridan biri moliyaviy ijarayokilizingdir. Ijaragaberuvchi o'z mulkinin ma'lum birlavroqalig'iga ijaragaberib, uning saqlanish va ishlatilish bilan bog'liq tavakkalchilikni ijaraga olovchining zimmasiga o'tkazadi.

5.

Faktoring

– debitor qarzmajburiyatini faktor vositachiga o'tkazayotgan subyektning qarzu ndirish tavakkalchiligini kamaytirish maqsadida tuziladigan shartnoma dir.

Subyektlar o'rtasida debitorlik vakreditorlik qarzlari muammosi paydobo'lganda, ya'ni tovar-moddii qiymatliklarni jo'natgan subyektni xaridordan mahsulot haqini o'z muddatida undiro lmasayoki bun day qarzlarni shubhali, ularni undirish ehtimolika mab o'lsafaktoring vositasida qarzu ni undirish amaliyoti qo'llaniladi.

Faktoring davosi tachikorxona

(odatdabank)

qarzb ergan subyektdan ma'lum birkomissio nto o'lov vaziga qarzdordan mablag'ni undirish huquqini o'lgakiritadi.

Faktoring shartnomasini tuzilish bilan subyektni undiro lmay turgan qarzn ing aksariyat qismini faktoring subyektidan (yokibankdan) oladi.

So'ngrafaktoring korxonasi qarzdor korxonaga qarzu ni undirish bo'yicha da'vo qo'zg'atadi.

Faktoringning afzalligishundaki,

unoto'lov larmuammosini qisman bo'lsada yetishga imkon beradi.

6. Subyektning faoliyati bilan bog'liq tavakkalchilikni o'tkazishning eng samarali usullaridan biri

– **sug'urtadir.** Sug'urtalashda subyektning ishlab chiqarish, tijorat, moliyaviy faoliyati yoki tabiiy omillarta'sirida yuzagakelish imkon bo'lgan xatarni ning tavakkalchiligi ma'lum haq to'lashevaziga, shartnoma asosida sug'urtakompaniyasining zimmasiga o'tkaziladi. Tavakkalchilikning birlorturini tijasida subyektni zararko'rsatgani, zararni ng katta qismi sug'urtashartnomasiga asosan sug'urtakompaniya sitomonidano'oplanadi.

Sug'urta obyektini sifatida quyidagi larchiqish imkon:

• subyektni aktivlarini buzilish, ishdan chiqish, yong'in va boshqa tabiiyofatlardan sug'urtalash, ya'ni mulksug'urtasi;

• subyektni qabul qiladigan va jo'natiladigan yuklarni sug'urtasi;

• qarzg aolingan mablag'larning qaytarilmasligi, ya'ni kredit tavakkalchiligini sug'urtasi;

• garovga qo'yilgan mulkni sug'urtalash;

• qishloq xo'jaligiekinlarini va chorva mollarini tabiiyofatlar,

kasalliklar va zararkunandalardan sug'urtalash;

• xodimlarni ishlab chiqarish jarag'ida giba xtsiz hodisalardan sug'urtalash va hokazo.

7. **Xedjirlash**

– moliyaviy yoki tijorat faoliyatida baholarning (valyutakursining) tebranib turishidan yo'qotishlarni kamaytirish uchun tavakkalchilikni fyu chersshartnomalari yordamida sug'urtalash shakli hisoblanadi.

Baho

(kurs)ningo'zgarishitavakkalchiliginisug'urtalashgaxizmatqiluvchishartnoma«**xedj**»debataladi. Xedjerlashniamalgaoshiruvchisubyeckt«**xedjer**»debataladi.

Xedjerlashningikkiturimavjud:

1. Oshishdanxedjerlash;

2. Pasayishdanxedjerlash.

Oshishdanxedjerlashkelgusidasubyecktiste'molqiladiganmoddiyresurslarningnarxlarini (valyutakurslar)iningoshishiehtimolidansug'urtalanishizarurbo'lganholatlarda qo'llaniladi. Masalan, resursningbahosi (yokivalyutakursi, qimmatliqog'oznarxi) uchoydankeyino'sadidebtaxminqilinmoqdavausubyecktga 3 oydankeyinkerakbo'ladi. Baholar (kursning) oshishidanko'riladiganyo'qotishlarniqoplashuchun, resurslarnibugungikundagibaholardasotibolishshartnomasiniqo'lgakiritishlozimbo'ladi. Agar 3 oydankeyinresursningbahosioshibketganta o'ldirdaham, fyuchersshartnomasini sotgansubyecktresursnishartnomasotilgansanadagi (3 oyoldingi) baholardayetkazibberishmajburiyatinizimmasigaoladi. Shuyo'lbilanoshishdanxedjerlashniamalgaoshiruvchixedjero'zinikelgusidabaholarnioshishidanko'rilishimumkinbo'lganzarardansug'urtalaydi.

Pasayishdanxedjerlashkelgusidatovarningbahosipasayishitavakkalchiligidanqochib, uningoldi-sotdshartnomasini fyuchersbozoridagihozirgibahodarasidasotishbilanbog'liqbirjaoperatsiyasinianglatadi.

Pasayishdanxedjerlashniamalgaoshiruvchixedjerkelajakdasotadigantovarshartnomasini birjadashoshi linchsotib, o'zinikelajakdako'rishimumkinbo'lganzarardansug'urtalaydi.

Aytaylik, bo'rdoqichilikbilanshg'ullanuvchifermer 6 oydankeyinbozorgaharbiri 500 kilogrammdanbo'lgan 50 tanovvosnisotishni rejalashtirgan. Bozorholatinitahliletishasosidafermer 6 oydankeyin 1 kggo'shtningbahosi 2500 so'mdan 1800 so'mgatushibketadidegantaxmingakeldi. Bundayholatda 6 oydankeyin 250 sentnergo'shtsotishshartnomasinitaxminqilinayotganyo'qotishlarniqoplashmaqsadidabugungikundagibaholarda (2500 so'mdan) sotadi.

Xedjershoshilinchshartnomalarnisotishyokisotibolishyordamidabozorlardagibaholarningnoaniqligidankelibchiqadigantavakkalchiliknikamaytirishgaharakatqiladi.

Tayanchiboralar: tavkkalchilik, siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy, tavakkalchiliknibaholash, neytralizatsiyamexanizmi, sug'urta, ixtiyoriymajburiy.

Nazoratuchunsavollar.

1. Subyeckt moliyaviy riskining iqtisoiy mohiyati va uning tasnifi.
2. Subyeckt moliyaviy risklarini asosiy turlariga ta'rif.
3. Moliyaviy risklarni boshqarishning tamoyillari.
4. Subyeckt moliyaviy risklaridaraajasigata'siretuvchi omillar.
5. Moliyaviy risklarni neytralizatsiya mexanizmi va uning samaradorligi.
6. Moliyaviy risklarni sug'urta qilishning turlari va shakllari.
7. Moliyaviy risklarni sug'urta qilishning asosiy shartlari, tarkibi va tuzilishi.

Tavsiya etiladigan adabiyotlar

1. Aktualniye voprosi administrativnogo finansovogo prava. SB. nauchtr. Vip 2. - M.: MGIMO, 2004. – 209 s.
2. Astaxov V. P. Finansoviy uchёт. Testi: Uchebnoyeposobiye. - M.: IDFBK-Press, 2004. – 200 s.
3. Astaxov V. P. Finansoviy uchёт. Testi: Ucheb. posobiye. - M.: Id. FBK-Press, 2004. – 488 s.
4. Don Patinkin. Dengi, protsentiseni. - M.: Ekonomika, 2004. - 375 s.
5. Donsova A. V., Nikifirova N. A. Analiz finansovoyotchetnosti. Praktikum. - M.: Deloi Servis, 2004. – 144 s.
6. Yefimova M. R. Finansovo-ekonomicheskiiyerascheti. Posobiye dlya menedjеров: Uchebpos. - M.: INFRA-M, 2004. – 185 s.

7. Kovalev V. V. Uchet, analiz byudjetirovaniy elizingovix operatsiy. Teoriya i praktika. - M.: FiS, 2004. - 150 s.
8. Kovalev V. V. Finansoviy ucheta analiz: konseptualniye osnovi. - M.: Finansiistatistika, 2004. - 720 s.

Internet veb-saytlari:

www.uz
www.gov.uz
www.stat.uz
www.tsue.fan.uz

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

Asosiy adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasining «Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi Kodeksi», T.: «Adolat», 1995
2. O'zbekiston Respublikasining «Mehnat Kodeksi», T.: «Adolat», 1996
3. O'zbekiston Respublikasining 1998 yil 30 apreldagi «Qishloq xo'jaligi kooperativi (shirkat xo'jaligi) to'g'risida»gi Qonuni, «O'zbekiston Respublikasining Yer Kodeksi va qishloq xo'jaligi a'loqdonun hujjatlari», T.: «Adolat», 1999 y. O'zbekiston Respublikasining «Aksiyadorlar jamiyatlari va aksiyadorlarning huquqlarini himoya qilish to'g'risida»gi Qonuni, «Xalq so'zi», 1996 yil 26 aprel
4. O'zbekiston Respublikasining 1998 yil 28 avgustdagi «Davlat yer kadastr to'g'risida»gi Qonuni, «O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlar to'plami», Toshkent, Adolat, 1999 y
5. O'zbekiston Respublikasining 1998 yil 28 avgustdagi «Davlat Yer Kadastr to'g'risida»gi Qonuni, «O'zbekiston Respublikasining Yer Kodeksi va qishloq xo'jaligi a'loqdonun hujjatlari», T.: «Adolat», 1999 y.
6. O'zbekiston Respublikasining «Fuqarolik Kodeksi», «Tadbirkorlik a'loqdonun hujjatlar to'plami», T.: «Sharq», 2002.
7. O'zbekiston Respublikasining 2003 yil 11 dekabrda «Xususiy korxonat to'g'risida»gi Qonuni, "O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlar to'plami", 2004 yil, 3-son, 28-modda.

8. O‘zbekiston Respublikasining 2000 yil 25 maydagi «Tadbirkorlik faoliyatierkinligining kafolatlarito‘g‘risida»gi Qonuni, «O‘zbekiston Respublikasi banklaritomonidankichikvao‘rtabiznesniqo‘llab-quvvatlashbo‘yicha qonunchilik hujjatlarito‘plami», T.: «O‘zbekiston», 2002 y.
9. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Lizing faoliyatini rivojlantirishni yanadag‘batlantirish chora-tadbirlarito‘g‘risida»gi 2002 yil 28 avgustdagi Farmoni, Xalqso‘zi, 2002 yil 30 avgust
10. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining «Qishloq xo‘jaligida islohotlarni chuqurlashtirishning eng muhim yo‘nalishlarito‘g‘risida»gi PF-3226-sonli Farmoni. «Xalqso‘zi», 2003 yil 25 mart.
11. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2003 yil 27 oktyabrdagi «2004-2006 yillarda fermer xo‘jaliklarini rivojlantirish konsepsiyasito‘g‘risida»gi Farmoni, «Xalqso‘zi», 2003 yil 28 oktyabr.
12. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2004 yil 4 noyabrdagi «2005-2007 yillarda fermer xo‘jaliklarini jadallantirishga qaratilgan takliflartayyorlashbo‘yicha maxsus komissiyatuzishto‘g‘risida»gi Farmoni, «Xalqso‘zi», 2004 yil 5 noyabr.
13. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2004 yil 11 martdagi PF-3406-sonli «Qishloq xo‘jaligida islohotlarni amalga oshirishga qaratilgan qonunlar ijrosini ta‘minlashga oid qo‘shimcha chora-tadbirlarito‘g‘risida»gi Farmoni, «Tadbirkorlik faoliyatini rivojlantirish asoslari», «Konsalut informatsiya» nashri, 2005
14. O‘zbekiston Respublikasining Prezidenti Qarori «Tadbirkorlik subyektlaritomonidan taqdim etilayotgan hisobot tizimini takomillashtirish va uni haqqoniylab etganligi uchun javobgarligini kuchaytirishto‘g‘risida», «Xalqso‘zi», 2005 yil 15 iyun.
15. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni «Tadbirkorlik subyektlarini huquqiy himoya qilish tizimini yanadag‘batlantirish chora-tadbirlarito‘g‘risida», «Xalqso‘zi», 2005 yil 16 iyun.
16. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni «Bozor islohotlaridag‘batlantirish va iqtisodiyotni yanadag‘batlantirish sohasidagi ustuvor yo‘nalishlarni amalga oshirishni jadallashtirish chora-tadbirlarito‘g‘risida», «Xalqso‘zi» 2005 yil 18 iyun №117/360-sonli.
17. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni «Mikrofirmalar vakchik korxonalarini rivojlantirishni rag‘batlantirish borasida qo‘shimcha chora-tadbirlarito‘g‘risida», «Xalqso‘zi», 2005 yil 20 iyun.
18. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Fermerlarni, xususiylar tadbirkorlarini hamdankichikvao‘rtabiznes boshqasubyektlarini qo‘llab-quvvatlash chora-tadbirlarito‘g‘risida»gi 2000 yil 4 martdagi 75-sonli Qarori, «O‘zbekiston Respublikasi banklaritomonidankichikvao‘rtabiznesniqo‘llab-quvvatlashbo‘yicha qonunchilik hujjatlarito‘plami», T.: «O‘zbekiston», 2002 y.
19. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Kichik korxonalar, dehqon va fermer xo‘jaliklarini mablag‘bilantaminlash, moddiy-texnika’taminlash, ulargabojxona imtiyozlar berish, bank xizmatlarivaboshqaxizmatlarko‘rsatishbo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlarito‘g‘risida»gi 2001 yil 10 sentyabrdagi 366-sonli Qarori, «O‘zbekiston Respublikasi banklaritomonidankichikvao‘rtabiznesniqo‘llab-quvvatlashbo‘yicha qonunchilik hujjatlarito‘plami», T.: «O‘zbekiston», 2002 y.
20. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2003 yil 20 avgustdagi «Tadbirkorlik faoliyatini tashqil etish uchun ro‘yxatdan o‘tkazish tartibotlaritizimini tubdan takomillashtirishto‘g‘risida»gi 357-sonli qarorivashu qaror bilantasi diqlangan «Tadbirkorlik subyektlarini davlat ro‘yxatidan o‘tkazish, hisobga qo‘yish va ruqsat beruvchi hujjatlarni rasmiylashtirish tartibito‘g‘risida NIZOM».
21. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2003 yil 4 sentyabrdagi «Qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishidag‘batlantirish va maviy munosabatlaritakomillashtirish va majburiyatlarba jarilishi uchun tomonlarning javobgarligini oshirish chora-tadbirlarito‘g‘risida»gi 383-sonli Qarori.

22. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2003 yil 30 oktyabrdagi «2004-2006 yillarda fermer xo‘jaliklarini rivojlantirish konsepsiyasini amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi 476-sonli Qarori.

23. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2003 yil 5 noyabrdagi «Qishloq xo‘jaligi dajaramunosabatlarini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi 486-sonli Qarori.

24. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2004 yil 24 dekabrdagi «2005-2007 yillarda fermer xo‘jaliklarini jadral rivojlantirish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi 607-sonli Qarori.

25. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2004 yil 12 avgustdagi 387-sonli «Mahsulotlar, xom-ashyov va materiallarning yuqorilik vidliturlarini sotishning bozormexanizmlarini joriy etishni davom ettirish to‘g‘risida»gi Qarori

26. I.A. Karimov, «O‘zbekiston – bozormunosabatlariga o‘tishning o‘zigaxosyo‘li», T.: «O‘zbekiston», 1996 y.

27. I.A. Karimov. «Qishloq xo‘jaligi taraqqiyot to‘g‘risida kishayotgan manbai - T.: 1998.

28. Karimov I.A. O‘zbekiston XXI asrga intilmoqda - T.: 1999.

29. Karimov I.A. Iqtisodni erkinlashtirish – farovonlik manbai, Saylanma asarlar. T.: - O‘zbekiston, I Tom 2001.

30. Karimov I.A. Kichik va xususiy tadbirkorlikni rivojlantirishning navbatdagi tadbirlari. Saylanma asarlar, 9-tom. T.: 2001.

31. Karimov I.A. Jamiyatda tadbirkorlik ruhini qaratib o‘tish – taraqqiyot garovi. Saylanma asarlar. 9-tom. T.: 2001.

Qo‘shimcha adabiyotlar:

1. Aktualniye voprosi administrativnogo finansovogo prava. SB. nauchtr. Vip 2. - M.: MGIMO, 2004. – 209 s.

2. Astaxov V. P. Finansoviy uchët. Testi: Uchebnoyeposobiye. - M.: IDFBK-Press, 2004. – 200 s.

3. Astaxov V. P. Finansoviy uchët. Testi: Ucheb. posob. - M.: IDFBK-PRESS, 2004. – 488 s.

4. Astaxov V. P. Finansoviy uchët. Testi: Ucheb. posobiye. - M.: Id. FBK-Press, 2004. – 488 s.

5. Belolipetskiy V. G. Finansifirmo‘. Sb. zadach. - M.: Ekon. Fak. MGU, TEIS, 1999. – 234s.

6. Biznesplan predpriyatiya: finansoviy byudjet. - M.: Prior, 2003. 96 s.

7. Volkov I. M., Graneva M. V. Proyekt niyanaliz: finansoviy aspekt. 2-ye izd. pererab. idop. - M.: Ekonfak. TEIS, 2000. – 103 s.

8. Gryuning X., Van, Brayovich Bratanovich S. Analiz bankovskix riskov. Sistema otsenki korporativnogo upravleniya i upravleniya finansovim riskom. Per. sangl. Vstup. Sl. d.e.n. K. R. Tagirbekova. - M.: Vesmir, 2004. - 250s.

9. Demytyeva A. G. Korporativniye Finansi: Ucheb. posob. / Chast 1. V 2 ch. - M.: MGIMO, 2002. - 250s.

10. Don Patinkin. Dengi, protsentisani. - M.: Ekonomika, 2004. 375 s.

11. Donsova A. V., Nikifirova N. A. analiz finansovoy otchetnosti. Praktikum. - M.: Deloi Servis, 2004. – 144 s.

12. Yefimova M. R. Finansovo-ekonomicheskii yerascheti. Posobiye dlya menedjеров: Uchebpos. - M.: INFRA-M, 2004. – 185 s.

13. Katasonov V. YU., Morozov D. S., Petrov M. V. Proyektnoyefinansovoy opitiperspektiv dlya Rossii / Podob. red. Katasonova V. YU. - M.: Ankil, 2001. – 130 s.

14. Kovalev V. V. Uchet, analiz i byudjetirovaniye lizingovix operatsiy. Teoriya i praktika. - M.: FiS, 2004. - 150 s.

15. Kovalev V. V. Finansoviy uchët i analiz: konseptualniye osnovi. - M.: FiS, 2004. - 100s.

16. Kovalev V. V. Sbornik zadach po finansovomu analiz: Uchebposobiya. - M.: Finansiistatistika, 2003. – 124 s.

17. Kovalev V. V. Finansoviy uchët i analiz: konseptualniye osnovi. - M.: Finansiistatistika, 2004. – 720 s.

18. Kovalev V. V. Sbornik zadach pofinansovomuanaliz: Ucheb. posobiye. - M.: Finansiistatistika, 2001. – 128 s.
19. Kojuhar V. M. Praktikumotsenka investitsiy: Ucheb. posobiye. - M.: Izd. trgovayakorporatsiya. Dashka, 2005. – 148 s.
20. Kostino N. I., Alekseyev A. A. Finansovoye prognozirovaniye ekonomicheskix sistemax: Uchebnoyeposobiye dlyavuzov. - M.: YUNITI-DANA, 2002. – 285 s.
21. Sobirov M. A., «Tadbirkorlik faoliyatini amalga oshirishning asoslari», Toshkent: Konsauditinform - Nashriyot, 2003.
22. Xodiyev B. YU., Samadov A., Yusupov M. S., Meliboyev S. H. Avabosh. «Kichik tadbirkorlik faoliyatiasoslari» (o'quv amaliy qo'llanma).- Toshkent: YEHTEMPUS dasturi «Matador-2000» loyihasi, 2004.-144 bet.
23. Xodiyev B. YU., Samadov A., Yusupov M. S., Meliboyev S. H. Avabosh. «Kichik tadbirkorlik damoliyaviy menejment» (o'quv amaliy qo'llanma).- Toshkent: YEHTEMPUS dasturi «Matador-2000» loyihasi, 2004.-144 bet

Axborot-texnik vositalar

Internet veb-saytlari:

- www.uz – O'zbekiston birinchi sayti:
- www.gov.uz – O'zbekiston Respublikasi Hukumatining maxsus veb-sayti
- www.stat.uz – O'zbekiston Respublikasi Statistika Davlat Qumitasi veb-sayti
- www.mf.uz – O'zbekiston Respublikasi Moliya Vazirligi veb-sayti
- www.bankinfo.uz – O'zbekiston Respublikasi Banklari Assosatsiyasi va «Axborot-reyting» veb-sayti
- www.worldbank.org – Dunyo banki veb-sayti
- www.ifc.org – Xalqaro Moliya Korporatsiyasi (XMK) veb-sayti.
- www.wto.org – Xalqaro savdo tashkiloti (XST) veb-sayti.
- www.iccwbo.org – Xalqaro savdo palatasi veb-sayti
- www.oecd.org – Xalqaro hamkorlik va rivojlanish tashkiloti veb-sayti
- www.ilo.org – Xalqaro mehnat tashkiloti veb-sayti
- www.europa.eu.int – Yevroitifoq veb-sayti

Atamalarlug'ati.

Aksioner—aksionerlikjamiyatiningaksiyalarigaegalikqiluvchijismoniyvayuridikshaxs. Aksionerlarturlishakllardabo'lishimumkin.

Aksiya

aksionerlikjamiyatiningkapitaligahissaqo'shganligito'g'oisidaguvohlikberuvchiqimmatbahoqoz. Aksiya o'ziningegasigadivedindshaklidafoydani birqismini olish (o'zlashtirish) huquqini beradi.

Amortizatsiya

kelgusidaasosiyfondlarnito'liqqaytatiklashuchunpulmablag'larini jamg'arishvaularningqiymatinitikl ashmaqsadidaishlabchiqariladiganmahsulotyokixizmatgaasosiyishlabchiqarishfondlariningqiymatini ularningeskirishiga qarabuzluksizo'tkazishjarayoni.

Ishlabchiqarishjarayonivatashqimu hitningta'sirinatijasidaasosiyfondlarastasekinlikbilaneskiradi, ularningmoddiyvama'naviyeskirishisodirbo'ladi.

Bundamehnatvositalariningqiymatiuzluksizqismlargabo'linib, amortizatsiyahisoblashyo'libilannormativxizmatqilishmuddatidavomidatayyormahsulotga o'tkaziladi.

Auditorlikfirmasi

— yuridikshaxslarningmoliyaviy-xo'jalikfaoliyati, buxgalteriyahisobiniyuritishvahisobottuzishustidanxolisnazoratnishartnomagabinoanhaqasosidaamalgao shiruvchitashkilot. Auditorlikfirmasikorxonalarningmoliyaviyfaoliyatinitahlil qilishi, ungabahoberishi, maslahatxizmatlariko'rsatishi, tekshirishyokinazoratqilishasosidakorxonamoliyaviyhisobotininghaqqoniyligivaundagihisobishlarin ingahvolito'g'risidarasmiyxulosaberishimumkin.

Auditorliknazorati

— soliqlarvabshqamajburiyto'lovlarnihisoblashhamdato'lashningto'g'riliginianiqlashmaqsadidamaxsu sruxsatnoma (litsenziya)gaegabo'lganauditorlikfirmasitomonidanamalgaoshiriladigannazorat.

Asosiyfondlarningavanslashtirilganqiymati

— doimiyoborotda (aylanishda) bo'lgankorxonaningasosiy mablag'lari.

Pulshaklidaavanslashtirilganqiymato'ziningharakatidavomidaamortizatsiyalashtirilgan (ajratmalari) shaklida (ko'rinishida) mahsulotsotilgandanso'ngqism-qismbo'libkorxonaixtiyorigaqaytadi.

Asosiyfondlarningrealizatsiyaqilishdanolinganfoyda

— hukumatmonidanbelgilangantartibdahisoblangan, inflyatsiaindeksigaoshirilgan (ko'paytirilgan) asosiyfondlarning sotishbahosivaularningdastlabkiyoki qoldiqqiymatio'rtasidagifarq.

Balansqiymati

— buxgalteriyabalansidaasosiyfondlarvaaylanmamablag'larningpuldaifodalanganbahosi.

Balansfoyda

— mahsulottannarxigakiritiladiganbarchachiqimlarhamdamajburiyto'lovlarchegirilgandanso'ngikorxo nayalpidaromadiningqismi. Balansfoydasoliqqatortilgungaqadarbo'lganyalpifoydadir.

Bozor

— 1) talabvatakli fuchrashadigan joy, buyerdaishlabchikarilganmahsulotningjamoatchiliksezayotganehtiyojgamoskelishdarajasianiqlanadi, mazkurtovarningboshqaraqobatchitovarlabilanRa qobatbardoshligitakkoslanadi; 2) tovar, xizmatvaboshqamulkurlaribilanalmashishsohasi; 3) iste'molchilarguruhi; 4) mazkurtovarningbarchaharidorlari; 5) tashkillashtirilgansavdojoyi; 6) tovarvaxizmatlarniolishmanbai; 7) qandaydirmahsulotyokixizmatlarningvirtualyokitabiiyaksettirilganmavjudyokipotensialxaridorlariva sotuvchilariningmajmui; 8) birja.

Bozorsegmenti

— taklifetilayotganbittamahsulotningturivamarketingkompleksigabirxildamunosabatdabuluvchiiste'molchilarguruhiningmajmui.

Bozornisegmentlash

— bozorningharbiriuchunalo hidatovarlaryokimarketingkompleksitalabqilinishimumkinbo'lganharidorl arninganiqguruhlarigabulish, taqsimlash.

Bozornitadqiqetish

— 1) muntazamravishdaishlabchiqarishbozorlarini (ishlabchiqarishnitakomillashtirishuchun), ularningmavjudvapotensialiste'molchilarehtiyojiniqondirishuchuntovarvaxizmatlarishlabchiqarishni ta'minlashqobiliyatinitadqiqetish. Tadqiqotlarsotuvbozori, ishchikuchibozori, kapitalbozori,

hamdaxom-ashyovamateriallarbozoriniqamraboladi; 2) bozorisig‘imi, salohiyati, raqobatchilikmuhitivanarxtavsifnomalarito‘g‘risidagima‘lumotlarniolishuchunbittayokibirnechtabo orlarningsifatvamiqdoriyahlili.

Bozorningraqobatchilikxaritasi - 1)
raqobatchilarinibozordaegallabturgano‘rnigako‘ratasniflash; 2)
bozordaraqobatchiningurnininazoratqilishimkoniniberuvchiraqobatchilarulushinitaqsimlash.
Aniqtovarbozorlaridaraqobatchilarningurninitahlilqilishnatijasidaaniqlanadi.

Brending -
marketingkommunikatsiyalaritiziminingfirmastilivauningelementlariniishlabchiqish,
firmaniraqobatchilardanajratibturuvchiuzigaxosimidjiniyaratishsohasi

Gorizontaldiversifikatsiya -
firmaassortimentiniayniypaytdaishlabchikarilayotganmahsulotlarbilanbog‘liqbulmagan,
biroqmijozlarningqiziqishiniuyg‘otishimumkinbo‘lganmahsulotlarbilantuldirish.

Demping - tovarnio‘rtachabozornarxidanarzon,
ba‘zidahattoo‘ztannarxidanarzonnarxdasotish.
Ko‘pchilikg‘arbmamlakatlaridamilliyishlabchiqaruvchilarfoydasinihimoya qiluvchivaaksarihollarda
boshqamamlakatlardanraqobatningkuchliemasligisababliarzonnarxdatovarolibkirishnita‘qiqlovchian
tidempingqonunlaramalqiladi.

Diversifikatsiya - 1) tovarstrategiyasiningturi,
ungaasosankorxonaishlabchikarilayotganmahsulotlarninghajminikengaytiradi; 2)
yangibozorlarniegallabolishvakushimchafoйдаolishmaqsadidaishlabchiqarishningbir-
biribilanbog‘liqbulmaganikkuyokiundanortikturinibirvaqtninguzidakengaytirishvarivojlantirish.

Imidj - tovarobrazi, uningbironnarsanieslatishi, uxshashivaaksettirishi,
tovarbozoriqtisodiyotigachambarchasbog‘liqbo‘lganijtimoiy-psixologikholat.
Tovarningimidjitovarningreputatsiyasi, tovarmarkasi,
tovarishlabchiqarilgankorxonavamamlakatbilanassotsiatsiyalashadi.

Informatsiya (axborotlar, ma‘lumotlar) - 1) ishlarningahvolihaqidaxabardorqilish; 2)
tadbirkorlik,
marketingvaboshqafaoliyatturlarioldidaturganvazifalarnibajarishdayordamberishimumkinbo‘lgantur
lixilbilimvama‘lumotlar; 3)
marketingtizimisubyektlarningo‘zaromunosabatlarijarayonidagibevositavateskaria loqalarnatijalarini
ngtavsifnomasi; 4) turlixilenergiyalarningo‘zaroaloqalarinatijasi.

Iste‘molchiningmustaqilligi (suvereniteti) - iste‘molhuquqiningmustaqilligi,
karamemasligi, huquqningmustaqilyunalishibo‘lib,
tovarvaxizmatlarbozoridaiste‘molchiningmanfaatlarinihimoya qilishgaqaratilgankoidavayuriqnomal
armajmuidaniborat.

Kommunikativsiyosat - 1)
korxonaningistiqboldagiharakatlarkursihamdatabnishakllantirish,
iste‘molchilarehtiyojiniqondirishvafoйдаolishmaqsadidatovarvaxizmatlarnibozorgaolibkirishbo‘yic
hasamaralivabarqarorfao liyatnita‘minlovchimarketingtiziminingbarchasubyektlaribilano‘zaroharaka
tlarnitashkiletishvakommunikativvositalar (kommunikativmiks)
majmuasidanfoydalanishstrategiyasiningmavjudligi. 2) rag‘batlantirishmajmuasiniishlabchiqish,
ya‘nibiznes - hamkorliklarningo‘zaroaloqalarisamaralibo‘lishinita‘minlashbo‘yicha, tadbirlar,
reklamanitashkiletish, savdonirag‘batlantirishusullari, jamoatchilikbilanaloqavashukabilar.

Konglomeratdiversifikatsiya -
firmaassortimentiningfirmadaqo‘llanayotgantexnologiyalarga, ishlabchiqarilayotganmahsulotlarga,
hozirgibozorgahechqandayaloqasibo‘lmaganmahsulotlarbilantuldirish.

Konsentrik (markazlashtirilgan) diversifikatsiya -
firmaassortimentinimavjudtovarlargatexnikvamarкетинgnuqtainazaridanuxshashbo‘lmaganmahsulot
larbilantuldirish.

Korporativreklama - aniqbirtovarmarkasigaemas,
balkituliqtovarlarassortimentigahtiyojyaratuvchireklama.

Makromuhit - firmaning marketing muhiti tarkibiy qismi, ijtimoiy jihatdan mikromuhitgata'sirkursatuvchikuchlargakaragandakengifodalanuvchi omillar, masalan, demografik, iqtisodiy, tabiiy, texnik, siyosiy va madaniy omillar.

Maqsadlibozor - uyokibumahsulotni sotish bozori natijasi danlangan, marketing xarajatlarining minimalligibilantavsiflanuvchivafirma faoliyat natijalarining asosiy ulushini (qismini) ta'minlovchi bozor.

Marketing xaborot tizimi (MAT) - 1) marketing tadbirlarini rejalashtirish, xayotgatatbiqetishvanazorat maqsadida aniq, dolzarb ma'lumotlarni o'zvaqtidato'plash, tasniflash, tahlil qilish, baholash va undan marketing sohasida foydalanish maqsadida tarqatish uchun muljallangan metodikusullar, asbob-uskunalar va odamlarning muntazam faoliyatko'rsatuvchio'zaro aloqalar tizimi; 2) marketing sohasida qarorlarni ishlabchiqish va qabul qilish jarayonida foydalaniluvchima'lumotlarni o'plash, tahlil qilish va yetkazish usullari, asbob-uskunalar va xodimlar majmui.

Marketing jarayoni - yangi ehtiyoj va o'yalarni izlab topish, tanlash va ularni to'vayokixizmatga aylantirish, butovarlarni izlabchiqish va bozorlarda yokisavdotaksimot tarmoqlariga sotish bilan bog'liq harakatlar va bosqichlarning tartibgasolingan majmui.

Marketing kommunikatsiyalar tizimi - 1) marketing tizimining tashqi muhit bilan o'zaro aloqalar jarayonida subyektlar (junatuvchi va qabul qiluvchi), vositalar, kanallar, to'g'ri (xabar) vateskari (qabul qiluvchining taxriri) aloqalar majmui; 2) insonlar urtasidagi o'zaro aloqashaklvavositalarining majmui.

Marketing konsepsiyasi - 1) bozormunosabatisharoitlarida faoliyat kursatayotgan firma, tashqilot yokishaxsning ishyuritish, tadbirkorlikni tashkilotish falsafasi; 2) korxonaning yakuniy maqsadi daromad olish va iste'molchilarehtiyojini qondirish uchun foydalaniluvchi marketing faoliyatining asosiy vositalari, koidavagoyalar tizimi. Atrofdagi aniqlik holatga, bozormunosabatlaririvojlanish darajasiga qarab an'anaviy, ishlabchiqarish, savdo. To'var, ijtimoiy va servis konsepsiyalarini ajratib kursatish mumkin.

Marketing qarori - 1) iste'molchilarning to'varvaxizmatlarga talabini barqaror shakllantirish, rivojlantirish va qondirish uchun zarur bo'lgan marketing tadbiri yoki tadbirlar majmuivariantlarichidagit anlash, javob; 2) firma, to'varvaxizmatlarning raqobatchilik ustunligini saqlab kolish yoki yaxshilash uchun marketing tizimi subyektlariga maqsadli yunaltirilgan ta'sirko'rsatish.

Marketing qarori qabul qilishning samaradorligi - 1) marketing vazifasini bajarishning ko'ribchi qilayotgan (kutilayotgan) ko'plab variantlar orasidan tanlab olishda iqtisodiy takalchilik narxining natijasi, foydalilik ko'rsatkichi; 2) marketing vazifasini bajarishning tanlab olingan variantining iqtisodiy samarakeltirish qobiliyati.

Marketing majmuasi (marketing miks) - marketing retsepti, undan foydalanish korxonaga maqsadli bozorlarehtiyojlarini qondirish va atrof-muhitdagi uzgarishlarga moslashishda eng yaxshiko'rsatkichlarga erishishga imkon beradi. Eng soddamarketing retseptitovar, narx, savdovakommunikatsiya siyosatishohasida (4R: Rroduct, Price, Plase, Promotion) muvofiklashtirilgan chora-tadbirlarutkazishni talab qiladi.

Marketing o'zaro aloqalari - 1) xizmatko'rsatish tadbirkorligining to'varxayotiylik davrining har bir bosqichida barcha bozor subyektlarib ilanaloqalarni rejalashtirish, tashqiletish va boshqarish jarayonida barcha faoliyatlari va resurslarni kamrab olishga yunaltirilgan istiqbolli konsepsiyasi. Mijoz bilan uzoq muddatli o'zarmunosabatlariga vabitimda ishtiroketuvchitomolarmaqсадlarini qondirishga yunaltirilgan konsepsiya; 2) bajarishma'suliyatini taksimlash va kengaytirish tamoyillaribo'yichamarketingni tashqiletish usuli.

Marketing rejasi - belgilangan marketing maqsadlariga erishishda yordam berishikutilayotgan chora-tadbirlarning ketma-ketlikdada talaravishdaifodalanishi.

Marketingsalohiyati (potensial) - 1) korxonasalohiyatiningajralmasqismi; 2) tovar, narxkommunikatsiyavasavdosiyosati, talabni o'rganish sohasida samarali marketing tadbirlarini rejalashtirish va etkazish hisobiga marketing tizimini korxonaning doimiy raqobatbardoshligi, tovar va xizmatlarning bozordagi iqtisodiy va ijtimoiy konyunkturasini ta'minlash qobiliyatlarimajmui.

Marketingtadqiqotidizayni - 1) marketingtadqiqot jarayonini va modelini loyihalashtirish va tuzish; tadqiqotni etkazish, marketing axborotlarini izlab topish uchun ratsional rejalarni ishlab chiqish. Kuldayoki axborot texnologiyalari yordamida amalga oshirilishi mumkin; 2) marketingtadqiqot subyektlarini xulq-atvorining uzgarish holatlarini o'rganish va boshqarish bo'yicha ijodiy jarayon.

Marketingtizimi - bozorni muhitining mustakil, foydalanish maqsadida tovar va xizmatlarga talabni shakllantirish va rivojlantirish bo'yicha o'zaro uzluksiz aloqada buluvchi ijtimoiy-iqtisodiy elementlarimajmui. Marketingtizimi u zichiga quyidagilarni kiritadi: ishlab chiqaruvchi firma, ta'minotchi firma, raqobatchi firmavositachifirma, iste'molchi (bozor).

Marketingtizimini axborot bilan ta'minlash - 1) marketing xujjatlarini rasmiylashtirish usullarini va vositalarimajmuasi, marketingtizimini aholi va xulq-atvor to'g'risida gima'lumotlarini izlab topish, kodlashtirish va asrashni ta'skil etish; 2) marketingtizimini normal faoliyat kursatishni ta'minlovchi kuyitizimlardan biri (tashqiliy, huquqiy, iqtisodiy, texnik, dasturiy, matematika to'g'risidagi boshqalar); 3) marketing axborotlarini manbai, uning asosida korxonamening ijtiro qilish boshqaruvi qabul qiladi; 4) ma'lumotlarni olish, ishlov berish, sistemalashtirish va ularni "iste'molchiga yetkaziladi" axborotga aylantirish.

Marketingfaoliyati - 1) tadbirkorlik sohasida bajariladigan ishlar va vazifalarturi; 2) talabni shakllantirish va takrorishlab chiqarish, firmaning foydalanishini ta'minlash maqsadida amalga oshiriluvchi marketing funksiyalari (marketingtadqiqotlari, savdo, narxning xosil bo'lishi, tovarni yetkazib berish, marketing razvedkasi, boshqaruv va boshqalar) bilan bog'liq faoliyat; 3) bozorni iqtisodiyotida takrorishlab chiqarish zanjirining barcha bog'lanlarida marketing vositalarini falsafasi nifoqlik jarayonini kamrab oluvchi hamda tovar yoki xizmat talabni qondirish va foyda keltirish uchunni kayerda, qancha va qanday qilib ishlab chiqarish lozim degan savollarga javob berishga imkon beruvchi har qanday faoliyat.

Marketingfaoliyatining iqtisodiy samaradorligi - 1) marketingfaoliyatining oraliq va yakuniy maqsadlarini amalga oshirishga javob beruvchi nisbatan ko'pturl i (marketing jarayonining barcha bosqichlarini bo'yicha) natija; 2) marketingfaoliyatini amalga oshirish samarasining (natijasi) bu jarayonda sarflanuvchi barcha xarajatlarga nisbati; 3) marketingfaoliyat bilan bog'liq xarajatlar qaytisi, natural yoki qiymat (narx) shaklida aks ettirilgan natijasi samaraning marketingfaoliyatini ta'skil etish va amalga oshirish uchun zarur bo'lgan barcha (moddiy-texnik mexnat va xokazo) resurslariga nisbatan yordamida baholanadi.

Marketingxarajatlari - tovar va xizmatlarni shakllantirish va takrorishlab chiqarish bo'yicha marketing chora-tadbirlarini marketingfaoliyatini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan sarf va chiqimlari yig'indisi. Marketingxarajatlari ning asosiy tarkibiy qismlari: boshqaruvi xarajatlari, marketing bo'limi xodimlarini maoshi, amortizatsion ajratmalar, marketing bo'limining normal faoliyat ko'rsatishi uchun zarur bo'lgan material va resurslar, tovarsiyosati, narxsiyosati, kommunikativsiyosat, savdo va distributivsiyosat uchun sarflanuvchi xarajatlari.

Marketingdaroqiyondashuvi - marketingtizimini subyektlarining nafakatikkito monlama (haridor va sotuvchi) emas, balki ko'ptomonlama o'zaro aloqalarini jarayonini aks ettirish konsepsiyasi. Tarmoqiyondashuvinisotuvchilar va haridorlar uzlariga hamkorlikni tanlash va ularni talabni qondirishda erkin emas, chunki resurslar uzgarganda ularning bir-biriga karamligi yuzaga keladi, ya'ni aloqalar almashuvini buziladidegan fikrni olgasi uradi. Marketingtarmoqiyozlari urtasida resurslar yirib oshlash "karamlik" va "xoqimlik"

manbaihisoblanadi. Marketingtarmogiuchtao‘zarobog‘liqtarkibiykismdaniborat: ishtirokchilar (firmalar), resurslarvafaoliyatlari. Tarmoqyondashuviresurslarningturlixilligivaularniierarxiknazoratqilishnitalabqiladi.

Marketingnirejalashtirish - marketingrejasinituzish, tovarlarnisotishhajminigo‘shihvafirmafoydasinimaksimallashtirishgaqaratilganmarketingstrategiy aisitanlashbilanbog‘liqjarayon.

Marketingningtashkiliytuzilmalari- menejmentningasosiytamoyillari - markazlashtirish, detsentralizatsiyavamoslashuvchanliknimodifikatsiyaqilishgaasoslanganmarketingxizmatiasosiybuli nmalariningo‘zaroharakatlarisxemasiturlari. Funktsional, mahsulot, bozorvamatriitsastrukturalarivaularningmodifikatsiyalariniajratibkursatishmumkin.

Mikromuhit - firmamarketingmuhitiningtarkibiyqismi, bevositafirmaninguzigavauningmijozlargaxizmatkursatishimkoniyatlarigamunosabatlarigataalluklik uchlar, ya’nita’minotchilar, marketingvositachilari, mijozlar, raqobatchilarbilanifodalanadi.

Motivatsiya - 1) ehtiyojlarniqondirishbo‘yicha qarorqabulqilishda individuumlarharakatini faolashtirish maqsadidaular ningmotivlarinikuchaytirishjarayoni; 2) haridorningharidqilishqaroriniqabulqilishjarayonidauning faolligigata’sirko‘rsatuvchimajburlovchih arakatlar.

Narx - 1) qiymatningpulko‘rinishidaaksettirilishi, iste’molchilartovargaegabo‘lishuchunto‘lashlarilozimbo‘lganpulmiqdori. Firmabelgilagannarxqabulkilinuvtaklifningqiymatigamoskelishilozim; 2) marketing-majmuasi, marketing-miksning samaralivositasi.

Narxningxosilbo‘lishiusullari - mahsulotvaxizmatlarnarxinishakllantirishda qo‘llanuvchi usullar. Xarajatlargaasoslangan, haridorlarliniyasigaasoslanganvara qobatchilarnarxigaasoslanganturlarimavjud.

Narxsiyosati - narxnivanarxxosilbo‘lishiniboshqarishtadbirvastrategiyalari, tovaryokixizmatlargaishlabchiqarishxarajatlari vabozorkonyunkturasi gamoskeluvchi, xaridorni qondiruvchivarejalashtirilgan foydanikeltiruvchinarx belgilashsan’ati.

Prognozlash (bashoratqilish) usuli - urganilayotganobyektningo‘tmishdagivahozirgima’lumotlarinitahlilqilishgaasoslanganilmiyasolan ganoldindanko‘rabilish. Turlixiltarkibiyqismlarniprognozlashgaasoslanganqisqamuddatli (1,5) yilgacha, o‘rtamuddatli (5 yil) vauzoqmuddatli (10-15 yil) prognozlarmavjud. Taqdimetishshakligako‘ra, miqdoriyvasifatprognozloriga, tadqiqotobyektlariniquamrabolishbo‘yicha umumiyvaqismanprognozlashlardaniborat.

Raqobat - 1) alohidashaxslaro‘rtasidaharbirio‘ziuchunshaxsanerishinimaqsadqilganbittayunalishdagi, xususantadbirkorlaro‘rtasidakattaroqfoydalish, savdobozi, xomashyomanbalariuchunko‘rash; 2) moddiyvama’naviye’matlaryaratish, sotishvaiste’molqilishjarayonidabozortizimisubyektlariningkommunikatsiyasi, ko‘rashi, o‘zaroaloqalari iqtisodiyjarayoni; 3) bozormunosabatlarining tartibgasoluvchisi, FTTvajamoatchilikishlabchiqarishiningsamaradorliginikuchaytirishstimulyatori.

Raqobatchilikmuhitidiagnostikasi - marketingtadqiqotiningraqobatchilarxatti-harakatlariningichkimotivlarihaqidato‘liqvaaniqtasavvurnishakllantirishuchunzarurbo‘lgano‘zigaxo smustaqilbosqichi.

Regionalmarketing - 1) regiondamarketingfaoliyatinitashkiletish; 2) regionningmahalliy, milliyvaxalqaroinvestorlargako‘rsatiluvchixizmatvatovarlarmarketingi; 3) regionningijtimoiy-iqtisodiyriyojlanishniboshqarishtizimidagimarketing.

Reklama -1) g‘oya, tovarvaxizmatlarnima’lumxomiynomidantaqdimetishvatakli f qilishningshaxsiybo‘lmaganpullishakli ; 2) tovarvaxizmatlarsifatiniharidorlarningtalabvaehtiyojlaritiligao‘girishgaintiluvchikommunikatsiyash akli.

Reklama auditoriyasi

muayyan axborot manbalaridan olingan reklamaxabarlarini eshitishi, ko'rish va uqish imkon bo'lgan barcha shaxslar.

Reklamaning samaradorligi

reklamavositalarining ishlabchiqaruvchi yoki vositachilaridan manfaatli yulida iste'molchilarga ta'sir kursatish darajasi.

Reklamamurojaatidan oldin va keyin aniqlanadi. Reklamaning savdonatijalariga kursatuvchi ta'sirini aniqlash (iqtisodiy samaradorlik) reklamaxarajalarini avvalgi faoliyat natijalariga yichatovarning sotish hajmiga nisbatan yordamida aniqlanadi.

Bu usulning aniqligi yuqoridagidek, chunki savdonatijalariga reklamadan tashqari boshqa ko'plab millar ham ta'sir ko'rsatadi.

Servis (xizmat kursatish)

korxonaning marketing faoliyatining mashinalar, asbob-uskunalar va transport vositalarini sotish va ekspluatatsiya qilishni ta'minlovchi bo'limi, kuyitizimi.

Sifat - tovarning muayyan iste'molchilarga ehtiyojini qondirish qobiliyatini belgilab beruvchi, qo'yilgan talablarga mos keluvchi xususiyatlar majmuidir.

Sotish shartnomalarida tomonlar sifat ko'rsatkichlari, uning taqdim etilish tartibi, tovar sifatining belgilangan talablarga mos kelishini ta'sidlovchi ujjatlarni taqdim etish tartibini belgilash zarur. Zarur xollarda tovarni sifat bo'yicha qabul qilish va topshirish shartlari, shuningdek tovar sifatini yoki uning asrash muddatini yichak afollatib belgilab qo'yiladi.

Strategik marketing

1) asosiy iste'molchilarga urushlar talab va ehtiyojlarini muntazam, sistemali tahlil qilish, shuningdek, kompaniya gaharidorlarning tanlab olingan urushlariga qarab ta'chilarga qaraganda yaxshiroq xizmat kursatish va shartlarga qarab ta'chilik ustunligiga ega bulish imkonini beruvchi tovar va xizmatlarning konsepsiyasini ishlabchiqish; 2) yuridik va jismoniy shaxslarning ehtiyojlarini tahlil qilish; 3) firmaning maqsadlarini belgilab olish, rivojlanish strategiyasini ishlabchiqish va muvozanatlangan tovar portfelini tuzilmasini ta'minlash; 4) strategik majmua-

mikshamda muntazam uzgarib turuvchi marketing muhiti omlarini hisobga olgan holda firmaning tovar, narx, kommunikatsiya, taksimlash va sotish sohasidagi strategik siyosatining asosiy yunalishlarini ishlabchiqish jarayoni.

Strategik rejalashtirish

firmaning maqsadlari, uning marketing sohasidagi potensial imkoniyatlarini urtasidagi strategik muvozanatni yaratish va qo'llab-quvvatlashni boshqarish jarayoni. U firmaning aniqlik shakllantirilgan dasturi, kushimchavi va zarur maqsadlarni ifodalash, sog'lom xo'jalik portfelini avasish strategiyasiga asoslanadi.

Talab

tovar xo'jaligiga xos bo'lgan savdo, ayirboshlash sohasidagi z'gata shlanuvchi toifa. Talab bozordagi ixtiyar tovarlarning yordamida aks ettirilgan, iste'molchilarning bir-biridan farq qiluvchi ko'psonlik ehtiyojlaridan tarkib topuvchi, doimiy ravishda o'zgarib turuvchi jamoatdagi ehtiyojlarini majmua sifatida aks ettiradi.

Telemarketing

marketing turidagi lib, uning amalga oshirish potensialini iste'molchilarga tovar va xizmatlarni real va virtual bozorlardan izlash va harid qilish imkonini beruvchi telekommunikatsiya vositalari va Internet tarmogidan foydalaniladi.

Tijoratlashtirish (kommersializatsiya)

yangi mahsulotni ishlabchiqish bosqichi; bozorga kirib borish vaqtini to'g'ri tanlash, turli bozorlarda faoliyat kursatish hajmi va ketma-ketligi, mahsulotni operativ harakatlantirish va taksimlash bo'yicha samarali usullar, shuningdek, marketing rejasini ishlabchiqish jarayoni.

Tovar

1) eng umumiy kurinishdagi bozordagi sotiluvchi mahsulot sifatida ifodalaniishi imkon bo'lgan iqtisodiy toifa, oldi-sotdi obyekti; 2) mahsulotning ma'lum bir haridorlarga ehtiyojini kondiruvchi asosiy iste'molchilik ta'vsi nomlarini majmuidir; 3) iste'molchilarga kursatiladigan, mahsulotni tildiruvchi va uni sotishni yengillashtiruvchi xizmat va imtiyozlar; 4) mahsulotni o'zgarib turuvchi "muhit" (mahsulot dizayni, sifati, markasi, urovi).

Tovar variatsiyasi

ishlabchiqarilayotgan bozordagi mavjud bo'lgan tovarning ayrim xususiyatlarini yoki ko'rsatkichlarini o'zgartirish yulidan modifikatsiyalash. Tovarning tabiiy (materiali, sifati), estetik (dizayni, rangi,

shakli), simvolik (tovarmarkasining nomi)
 xususiyatlarivafirmaningbo‘linmalarifaoliyatibilanbog‘liqbo‘lganxususiyatlario‘zgartirilishimumkin
 . Tovarsifatini yaxshilash, uningfoydaliligini oshirish,
 shaklivastilini yaxshilash strategiyasitovarmodifikatsiyasining muhim strategiyasibo‘lishimumkin.

Tovarinnovatsiyasi- 1) mahsulotnitakomillashtirishning original, sifatiyaxshilanganvamodifikatsiyalanganmahsulotishlabchiqarishbilanbog‘liqbo‘lganuzluksizjarayoni.
 Tovariningxayotiylikdavrizunliginivakorxonaningrentabelliginita‘minlovchichooratadbirlarichidaalohidauringaega.

O‘zichigamahsulotnidifferensiyalashvadiversifikatsiyalashnikiritadi; 2)
 bozorgayangimahsulotniyokimahsulotlargauruhiniolibkirish.

Tovarsiyosati

tadbirkorlikmaqsadlarinibelgilashvaulargaerishishgayunaltirilgantadbirvastrategiyalarmajmui,
 yangitovaryokitovarlargauruhinibozorgaolibkirish (innovatsiya),
 bozordamavjudbo‘lgantovarlarnizamonaviylashtirish (variatsiya)
 yokiishlabchiqarishdasturidantovarishlabchiqarishnichiqaribtashlash (eliminatsiya), shuningdek,
 assortimentsiyosidaniborat.

Tovarstrategiyalari

1)
 tovarsiyosatiningkorxonagatovarxayotiylikdavriningistalganbosqichidafoydalishvasavdohajmining
 barqarorbo‘lishinita‘minlashimumkinbo‘lganasosiyprinsipialyunalishlari.

Tovarstrategiyasiningasosiy turlari: tovaryokixizmatlarinnovatsiyasi, variatsiyasi, eliminatsiyasi; 2)
 tovarnomenklaturasini optimallashtirishyunalishlariniishlabchiqarishhamdafirmaningsamaralifaoliyatkursatishivaraqobatbardoshliginita‘minlashuchunsharoitlaryaratuvchitovarlarsortimentinianiqlash.

Tovarnibozordajoylashtirish

tovarlarningbozordagiraqobatbardoshliginita‘minlashvamoskeluvchimarketingmajmuasiniishlabchiqishuchunamalgaoshiriluvchi harakatlar.

Tovarningxayotiylikdavri

tovarrivojlanishininguniishlabchiqishdantobozorgaolibkirishgachabo‘lganasosiybosqichlariniaksetti
 ruvchima‘lumbirvaqtdavri (sikli);
 sotuvchiningharbirbosqichdaoluvchifoymiqdoriungabog‘liqbo‘ladi.

Tovarnisotishvafoydalishjarayonidabeshbosqichajratibkursatiladi: tovarniishlabchiqish
 (bozorgacha) bosqichi, tovarnibozorgaolibkirish (kiritish) bosqichi,
 tovarnisotishhajminingo‘shibosqichi, yetuklik (tuyinganlik) bosqichi,
 tovarningsusayishbosqichiyokitovareliminatsiyasi.

Tovarningraqobatbardoshligi

1)
 aniqehtiyojniqondirishdabozordagiraqobatchilartovarlarioldidaustunliknita‘minlovchitovarningsifat
 vanarxtavsifnomalarimajmui; 2)

tovarningraqobatchitovarlarbozoridabirinchibo‘libxaridqilishqobiliyati; 3) tovarniiste‘molqilish
 (foydalanish) samarasiningunisotibolishvaekspluatatsiyaqilishgasarflanuvchixarajatlarga
 (iste‘molnarxi) nisbati; 4)

korxonaningmilliyvajahontovarbozorlarigachiqishimaqsadgamuvofikliginingmuhimko‘rsatkichi.

Firmaningmarketingmuhati-

firmadantashqaridafaoliyatkursatuvchihamdamarketingxizmatirag‘bariyatiningmaqsadlimijozlar
 (hamkorlar)

bilanmuvaqqiyatlihamkorlikmunosabatlario‘rnatishimkoniyatlarigata‘sirkursatishimumkinbo‘lgank
 uchlavafaolsubyektlarmajmui. Marketingtizimimakrovamikromuhitdantarkibtopadi.

Xizmat - 1) bozorgakiribkeluvchi, narsako‘rinishigaegabulmaydiganiste‘molqiymatlari; 2)
 birtomonikkinchisigakursatishimumkinbo‘lganfaoliyatyokine‘matlarturi.

Elektrontijorat

- elektronaloqavositalarivordamidatovarvaxizmatlarnisotish,
 reklamavamarketingtizimi.

Eliminatsiya - mavjudmahsulotlarnikorxonaningishlabchiqarishdasturidanchiqaribtashlash;

tovarishlabchiqarishnito‘xtatish;

tovarnibozordanraqobatbardoshligivatalabniyo‘qotganligisababliolibchiqish.

Mahsulotnieliminatsiyaqilishzarurliginitekshirishuchunsavdohajmi, bozordagiulushi,

hayotiylik davridagi o'qini, firmaning jamiyati bilan masidagi ulushi, rentabelligi, kapitalaylanish va boshqalar ko'rsatkichlar qo'llanadi.

Yangitovarni ishlab chiqish - korxonaning o'z kuch bilan IITKIo'tkazish asosida original, sifat yaxshilangan va modifikatsiyalangan mahsulotlarni yaratish jarayoni.

Bu jarayon odatdag'oyalarni ishlab chiqish, tanlash, yangitovarkonsepsiyasini ishlab chiqish va uning tekshirish, marketing strategiyasini ishlab chiqish, biznes tahlili, yangi mahsulotni ishlab chiqish, sinov marketingi va tijoratlashtirishdan iborat bo'ladi.

8-mavzu (2 soat)

Asosiyo‘quvsavollari:

1. Ishlabchiqarishxarajatlariningmohiyati, tarkibivaelementlari.
2. Xarajatlarningchekliqaytimivamarjinalxarajatlarkonsepsiyasi.
3. Mahsulotningtannarxigakiritiladiganxarajatlari, davrxarajatlari, moliyaviyxarajatlavafavquloddazaralar.
4. Moliyaviynatijalar, ularningshakllanishivaboshqarish.

O‘qituvchiningmaqsadi:

1. Talabalargaxarajatlarningmohiyati, tarkibivaelementlarinitushuntirish.
2. Xarajatlarningchekliqaytimiva «marjinalxarajatlari» bilantanishtirishvauni «Pitssafabrikasi» rollio‘yiniorqaliko‘rsatibberish.
3. Mahsulotningtannarxigakiritiladigan, davr, moliyaviyxarajatlavafavquloddazaralariningmohiyati, tarkibi, hisobgaolishningketma-ketligibilantanishtirish.
4. Subyektmoliyaviynatijalariningshakllanishiniko‘rsatibberish.

Talabalarningasosiyvazifalari:

1. Xarajatlarto‘g‘risidatushunchagaegabo‘ladihamdaularningtarkibinivaelementlarinianiqlabberadi.
2. Xarajatlarni 4 takategoriyaabo‘yichaturkumlalabberadi.
3. Harbirkategoriya dagixarajatturlariningtarkibinichuquro‘zlashtiradi.
4. Xarajatlarningchekliqaytimi, marjinalxarajatlarkonsepsiyasiningo‘zlashtiradiva «Pitssafabrikasi» rollio‘yiniorqalinamoyishetadi
5. Mahsulotningtannarxigakiritiladigan, davr, moliyaviyfaoliyatgaoidxarajatlarnivafavquloddazaralarnibir-biridanfarqlayoladivaularningtarkibigakiruvchixarajatlarningelementlarnio‘zlashtiradi.
6. Aniqma’lumotlarasosidadehqonchilikvachorvachilikmahsulotlariningtannarxinihisoblayoladi.

Texnologikkarta

Ko‘riladigansavollar	
Darsningkirishqismi (5 minut)	O‘qituvchitalabalarnidarsningmazmuni, ko‘ri-ladigansavollar, m
1.Ishlabchiqarishxarajatlariningmohiyati, tarkibivaelementlari. (10 minut)	O‘qituvchixarajatlarningmohiyati, tarkibivaelementlarito‘g‘risidatushunchagaegabo‘ladihamdaularningtarkibinivaelementlarinianiqlabberadi. O‘qituvchitalabalargamaruzalarningmatnivao‘quvqo‘llanmadanxarajatlarni 4 takategoriyaabo‘yichaturkumlalabberadi. O‘qituvchitalabalarga 5-6 kishidaniboratkichikguruhlargabo‘liniladi. Fikrlashbosqichi O‘qituvchitalabalargaquyidagisavolbilanmurojaatetadi: ishlabchiqarishxarajatlarningmohiyati, tarkibivaelementlariningtarkibinichuquro‘zlashtiradi. O‘qituvchibirinchisavolnixulosabilanyakunlaydi
2. Xarajatlarningchekliqaytimi, «marjinalxarajatlari» konsepsiyasi.	Chaqiruvbosqichi O‘qituvchixarajatlarningchekliqaytimi – «marjinalxarajatlari» turigaqaratiladi.

(30 minut)	Mohiyatananglashbosqichi O‘qituvchitalabalargaushbutushunchaningmohiyatiniochibberish O‘qituvchirollio‘yinnio‘tkazishchunakeraklimateriallarnitayyorla to‘rtinchivabeshinchikishinirollio‘yinnibajarishgayordamgachaqi Qolgantalabalargaesa «Pitssaishlabchiqarishvachiqimlar» jadvali Fikrlashbosqichi O‘qituvchitalabalarbilanbirgajadvalningma‘lumot-larinimuhokar O‘qituvchiikkinchisavolnixulosabilanyakunlaydi
3.Mahsulotningtannarxigakiritiladiganxarajatlar, davrxarajatlari, moliyaviyxarajatlarvafavquloddazararlar. (15 minut)	Chaqiruvbosqichi O‘qituvchimahsulottannar-xigakiritiladiganxara-jatlar, sidatalabalardamavjudaxborotlarnianiqlashmaqsadidaulargasavol Mohiyatananglashbosqichi O‘qituvchitalabalargamaruzalarnmatnivao‘quvqo‘llanmadanmahs moliyaviyxarajatlarvafavquloddazararlarto‘g‘risidamatnnio‘qish O‘qituvchitalabalarga 5-6 kishidaniboratkichikguruhlargabo‘linil Fikrlashbosqichi O‘qituvchitalabalargaquyidagisavolbilanmurojaatetadi:mahsulot moliyaviyxarajatlarvafavquloddazararlarningtarkibiganimalarkir O‘qituvchiuchinchisavolnixulosabilanyakunlaydi
4.Subyektmahsulotlari-ningtannarxinihisoblashtartibivaketmaketligi. (15 minut)	Chaqiruvbosqichi O‘qituvchisubyektlarmahsulotlariningtannarxinihisoblashtartibiv larnianiqlashmaqsadidaulargasavolbilanmurojaatetadi. Mohiyatananglashbosqichi O‘qituvchitalabalargamaruza-larningmatnivao‘quvqo‘llanmadan ketligibo‘yichamatnnio‘qishvauningtarkibidanko‘chirmaqilishga O‘qituvchitalabalarga 5-6 kishidaniboratkichikguruhlargabo‘linil Fikrlashbosqichi O‘qituvchitalabalargamahsulotningtannarxinihisoblashbo‘yichas Subyektlarmahsulotlariningtannarxiqandayhisoblanadi? O‘qituvchito‘rtinchisavolnixulosabilanyakunlaydi
Xulosa (darsniyakunlash) (5 minut)	O‘qituvchidarsdako‘ribo‘tilganmavzubo‘yichaqisqachaxulosayas O‘qituvchitalabalargamavzuningasosiyqismlaribo‘yichaqisqasav

Nazoratuchunsavollar:

1. Xarajatlarvaularningtarkibiyelementlaridegandanimanitushunasiz?
2. Amaldaginizomgako‘raxarajatlarqandaytartibdaturkumlanadi?
3. Xarajatlarningchekliqaytimi – «marjinalxarajatlar» nimaniifodaetadi?
4. Mahsulotningtannarxigakiritiladiganishlabchiqarishxarajatlariganimalarkiradi?

5. Davrxarajatlarining tarkibini mialardantashkiltopgan?
6. Moliyaviy xarajatlarga mialarkiradi?
7. Mahsulotning tannarxiqanday kalkulyatsiya qilinadi?
8. Xizmatsohalarining ko'rsatgan xizmatlarining tannarxini kalkulyatsiya qilish tartibi qanday?
9. Subyekt moliyaviy natijalarining shakllanish tartibini yoritib.

Adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1999 yil 5 fevraldagi 54-sonli qaror bilan tasdiqlangan «Mahsulot (ishlar, xizmatlar)ni ishlab chiqarish va sotish xarajatlarining tarkibi hamda moliyaviy natijalarini shakllantirish tartibi to'g'risidagi Nizom (qo'shimchalar va o'zgartirishlar bilan birga).
2. A. Abdug'aniyev, A. Abdug'aniyev, «Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti», T.: «O'zbekiston yozuvchilari uyushmasi» adabiyot jamg'armasi», 2004y
3. B. Xodiyev va boshq., «Kichik tadbirkorlikning moliyaviy menejmenti», T.: Konsaudit informnashr, 2004y
4. M. Bakanov, A. Sheremet, «Ekonomicheskiy tahlil: situatsii, Testi, primery, zadachi, voprosy optimal'nogo xresheniya, finansovoye prognozirovaniye», - M.: Finans i statistika, 2004
5. A. Vahobov, A. Ibragimov, «Moliyaviy tahlil». T.: Sharq, 2002y.
6. N. Popov «Osnovy rochnoy agroekonomiki sel'skogopredpriyatiya», M.: Tandem, 2002, <http://family.taukita.ru/item22219310.html>

Uslubiy ishlanma muallifining xulosasi:

Mavjud tajribalar va ushbu ishlanma mazmunidan kelib chiqib mavzu nitalabalar tomonidan o'zlashtirish darajasini 25-30 foizga oshirish rejalashtirilgan.

1-ilova

Subyektning jam'iy xarajatlari quyidagi moddalar bo'yicha berilgan:

№	Xarajatlarning turlari	Summasi, so'm
1.	Bevosita mehnatga haq to'lash xarajatlari	1000 000
2.	Bevosita mexnathaqidani jtimoiy sug'urtaga ajratmalar	330 000
3.	Homashyovamateriallar	2400 000
4.	Ishlab chiqarishga tegishli asosiy vositalarining eskirishi.	450 000
5.	Sotish xarajatlari	500 000
6.	Ma'muriy-boshqaruv xarajatlari	400 000
7.	Boshqa ishlab chiqarish xarajatlari	250 000
8.	Boshqa muomalaviy xarajatlari	150 000
9.	Foiz to'lovlari	420 000
10.	Uzoq muddatli ijarat to'lovlari	240 000
11.	Mahsulotni ishlab chiqarish hajmi	1000 sentner

Berilganma'lumotlarasosida:

1. Subyektningishlabchiqarishtannarxixarajatlarini;
2. Birsentnermahsulotningtannarxini (o'rtachaumumiyyarajatlarni);
3. Davrxarajatlarini;
4. Moliyaviyfaoliyatgaoidxarajatlarnihisoblang.

2-ilova

Pitssafabrikasi.

Kirish.

Biznes-

firmalartomonidanishlabchiqarishborasidaqabulqilinadiganqarorlarnitushunishularningxarajatlarini, ayniqsa – marjinalxarajatkonsepsiyasinitushunishgaasoslangan.

Bukonsepsiyao'znavbatidamarjinalmahsulottushunchasivako'pinchaqaytaribberishningsusay ishiqonunidebataluvchimarjinalmahsulotningkamayishiqonunibilanbog'langan.

Tushunchalar.

- Marjinalmahsulot.
- Marjinalmahsulotningkamayishiqonuni (qaytimningkamayishiqonuni).
- Marjinalchiqimlar.

Maqsadlar:

- Resursningharbirtol'dirilganbirligigaqo'shishhisobigaishlabchiqarilganmarjinalmahsulot nito'ldirilganyoki qo'shimchamahsulot ravishdata'riflansin.
- Borma'lumotasosidamarjinalmahsulot hisoblabchiqilsin.
- Bittaresursmiqdoriningko'payishi (qolganlariavvalgimiqdorda qolaveradi), buresursningmarjinalmahsulotivaqtikelibkamayaboshlashinitushuntiring.
- Borma'lumotasosidaqaytimningkamayishinuqtasianiqlansin.
- Qaytimningkamayishigamisollarkeltirilsin.
- Aniqvaziyatdaqaytimnikamayishiningasosiysabablarianiqlansin.
- Marjinalchiqimlarmahsulotningbitta qo'shimchabirliginiishlabchiqarishgasarflanadigan qo'shimchachi qimekanligitushuntirilsin.
- Borma'lumotasosidamarjinalchiqimlarhisoblansin.
- Qaytimningkamayishitufaylijalbbqilinganishchikuchimiqdoriningo'sishi, marjinalchiqimlarningko'payishigaolibkelishinitushuntiring.

Darsningta'rifi.

Ishlabchiqarishjarayoninimodellashtiruvchimashqlardatalabalarqatnashadilarvabuningasosida, marjinalmahsulotningkamayishiqonuni (qaytarishningkamayishi) vamarjinalishlabchiqarishchiqimlariorasidagialoqanianiqlashmaqsadidajadvalma'lumotbilanto'ldiriladi.

Kerakbo'ladiganvaqt.

-bittadars

Materiallar.

-Birjuftqaychi

-Qizilflomaster

-Qoraflomaster

-20 varaqqog'oz

-Jadval «Pitssaningishlabchiqarishvachiqimlari» - harbiro'quvchigabittadannushada.

Darsniolibborishtartibi.

1. Talabalargapitssaishlabchiqarishinitushuntiring. Quyidagixarakatlarniishlatib, ishlabchiqarishjarayoninamoyishqiling:
 - a) birvaraqqog'oznitengikkigabuklang;
 - b) ikkigabuklanganqog'ozniyanaikkigabuklang;
 - v) buklanganqog'ozingizdanqaychiyordamidashundaychorakdoiraqirqingki, qog'ozni ochib yuborganingizda, Sizdato'liqdoirahosilbo'lsin;
 - g) qizilflomasterbilandoiraichida 10 bo'lakkolbasiningrasminichizing (diametritaxminan 2,5 sm);
 - d) qoraflomasterbilan 20 taolivaningrasminichizing (diametritaxminan 1,2-1,8sm), shuningbilanpitssaniishlabchiqarishtugadi.
2. Ishlabchiqarishmateriallarinistolgayoyibqo'ying. Stolan chakattabo'lishikerak, undahammamateriallarga va ikkita qatnashchi ishlayolishigajoy yetarlibo'lsin.
3. Pitssaishlabchiqarishbilan shug'ullanish uchun bitta qatnashchinitanlaboling. O'qituvchisifatnitekshiruvchi inspektorekanini, upitssaishlabchiqarishstandartlarigato'g'ri kelishiyoki kelmasliginitekshirishinitushuntiring. Ishchi - qatnashuvchiga uchdaqiqadavomidailojiborichako'proqpitssatayyorlashnitopshiring.
4. Ishlabchiqarishdavrini boshlang. Uchdaqiqadanso'ngto'xtating. Pitssasifatinitekshiring, standart talabigajavob bermaydiganlarini yaroqsizgachiqaring.
5. Hamma qatnashchilarga 1 nusxadan «Pitssaningishlabchiqarishvachiqimlari» jadvalinitarqating. Jadvalning slaydidan foydalanib, qandayqilib 2-ustunni olishchi va bitta ishchi uchunto'ldirishni namoyishqiling. Birinchi ish davrida ishlabchiqarilgan hammapitssalarni chetgasuribqo'ying.
6. Birinchigayordam uchun ikkinchi qatnashchinitanlang. Keyingi ish davrida ilojiborichako'proqpitssatayyorlash haqida ikkalaxodimgatopshiriqbering. Ular faqat stoldayotgan materiallardan foydalanishlarim umkin. Stolning birtarafidaturishlarivaxuddishunchadavr ichida, birinchidavrdabo'lganiday (uchdaqiqa) ishlashlarikerak.
7. Keyingidavrni boshlang. Utamom bo'lgach, har birtayyorlangan pitssanitekshiring va ularning sonini hisoblang. 2-ustunni ikkalaxodim uchunto'ldiring.
8. Xuddishuningo'zini uchta, to'rtta, beshta, oltita, yettitavasakkiztaxodimbilan bajaring, har bir holat uchun 2-ustunni to'ldirishni unutmang. Xodimlarga ular faqat stolatrofidavauning faqat birtarafida ishlashlarimuhimligini eslatib turing.
9. Qatnashchilar 3-ustunga qarashlariniso'rang (marjinal mahsulot). Yangixodimqo'shilganda ishlabchiqarilganqo'shimcha ishlabchiqarilgan pitssamarjinal mahsulotekanliginitushuntiring. Marjinal mahsulotni hisoblabchiqingva 3-ustunni to'ldiring.
10. Muhokamaqiling.
 - a) xodimlarning soniko'payganda ishlabchiqarilayotgan pitssaning miqdori qandayo'zgardi?
 - b) marjinal mahsulot bilan nima ro'yberaboshladi/marjinal mahsulotko'payabordi, keyin esa kamayaboshladi.
 - v) siz nima de bo'ylaysiz, nima uchun marjinal mahsulot ma'lumpaytdan boshlab kamayaboshladi? (yangixodimlarqo'shib berildi – bu esa xodimlar o'rtasidacheklangan resurslardan (ya'ni qaychi, chizg'ich, flomaster, stolatrofidagimaydonvaboshqalar) foydalanish uchun raqobat boshlandi.

11. Marjinalmahsulotkamayaboshlaganpaytdanboshlab, qaytarishkamayaboshlaganinitushuntiring. Qaytarishningkamayishiqonunita'kidlaydi, agarjudabo'lmaganda, bir-ikkiresurso'zgarmayyokimuqimbo'libqolaverganibilan, o'zgaribturuvchiresursningmarjinalmahsulotiartami-kechmikamayaboshlaydi. Boshqalarningmiqdorio'zgarmaganiholda, birresursnimiqdoriningko'payishi, qaytarishnikamayishiningasosiysababiekanliginitushuntiring.

12. Muhokamaqiling:

a) MisterSmito'z dalahovlisidakuniga 15 daqiqaishlaydi. Udalahovlidaishlashvaqtini 30 daqiqagako'paytirishgaqarorqildi. Smitninghosiliikkimartagako'payadideb, hisoblaysizmi? Nimauchun «ha» yokinimauchun «yo'q?» (yo'q, ishvaqtiko'payganbo'lsaham, yermaydonivao'simliklarningmiqdoriavvalgichaqolgan).

b) Piterpechenyepishiradi. Uretsepturagarioyaqiladi, faqatbirholatnihisobgaolmaganda, upechenyegashakarniikkimartako'pko'shadi. Piterikkimartako'ppechenyepishiradidebhisoblaysizmi? (yo'q, bittaresurs (shakar)ningmiqdorioshganbo'lsaham, retsepturatarkibigakiruvchiboshqamahsulotlarningmiqdoriavvalgichaqolgan).

13. Keyingidarslardaishlatishuchunqatnashchilardan «Pitssaniishlabchiqarishvachiqimlar» jadvaliniyig'iboling.

14. «Pitssaniishlabchiqarishvachiqimlar» jadvalidanfoydalanib, qatnashchilarbilanbirinchikuno'tilganmateriallarniqaytaring. Birinchikunto'ldirilganmarjinalmahsulotustunini (3) muhokamaqiling.

Muhokamaqiling:

a) Marjinalmahsulotnimadegani? (Qo'shimcharesurslardanfoydalanib, tayyorlanganqo'shimchamahsulot).

b) Birinchixodimlardamarjinalmahsulotbilanimayuzberdi? (Ko'payibbordi).

v) Yangixodimlarqo'shilishibilanmarjinalmahsulotbilanpirovardidanimayuzberaboshladi (Ukamayaboshladi).

g) Bundayholatyuzberishiniqaysiqonuntasdiqlaydi (qaytarishningkamayishQonuni).

15.

EndiSizmarjinalmahsulotningpitssaiishlabchiqarishdagichiqimlarbilanmunosabatini o'rganishgaahdq ilganingiznitushuntiring.

Marjinalchiqimlarniqo'shimchamiqdordamahsulotishlabchiqarishbilanbog'liqchiqimdebbelgilang.

Marjinalchiqimlarnihisoblabchiqishuchun,

avvaloharbixodimtomonidanbirsoatmobaynidaqanchapitssaiishlabchiqarilishinivabirsoatdavomidais hlanganmarjinalmahsulotnianiqlashingizlozim. Buzarur, sababixodimlarpitssaiishlabchiqarishuchun 6 dollargatengsoatbaymaosholadilar.

16. «Pitssaiishlabchiqarishvachiqimlar» jadvalidagi 4 va 5 ustunlarnimuhokamaqiling.

a) Xodimlarningbirsoatdaqanchapitssaiishlabchiqarishiqandayhisoblanadi? (Buninguchun 2-ustundagiraqamlarni 20gako'paytiring).

b) Birsoatdaishlabchiqarilganmarjinalmahsulotqandayhisoblanadi ? (Buninguchun 3-ustundagiraqamlarni 20gako'paytiring).

17. 4-ustungasoatbaymiqdorniyozing. Talabalarga 5-ustunnito'ldirishnivazifaqilibbering. Xodimlarningsoatbaymaoshlarini (6 dollar) birsoatdavomidaishlabchiqarilganmarjinalmahsulotgabo'lsinlar.

Muhokamaqiling.

a)

Mahsulotningbirinchibirliklaribilanishlabchiqarishdagimarjinalchiqimlarorasidanimayuzberadi? (Kamayish).

b) Ishlabchiqarisho'saborgansayinmarjinalchiqimlarbilanpirovardidaqandayholatyuzberadi? (O'sish).

v) Siznimadebo'ylaysiz, negamarjinalchiqimlaro'sadi?

(Qaytarishningkamayishqonunigamuvofiq, xodimlarningqo'shimchaiishlabchiqarishunumdorliklaripast,

ammoularhamxuddishunaqamaosholadilar.

Shusababliqo‘shimchapitssaishlabchiqarishgaketchiqarishlaroshaboradi).

18. Darsningmaqsadiniqaytarib, xulosaqiling.

«Pitssaishlabchiqarishvachiqimlar» jadvali.

Xodimlarningsoni	Pitssaningmiqdori	Marjinalmahsulot (3 daqiqaichida)	Marjinalmahsulot (1 soatda)	Marjinalchiqim (1 soatda)
1	2	3	4	5
0				
1				
2				
3				
4				
5				
6				

Marjinalqaytarishningo‘zgarishibilanpitssaishlabchiqarishningshkalasi.

Mahsulotbirliginingmiqdori (L)	Kapitalningmiqdorbirligi (K)	Pitssaningmiqdori (Q)	Mehnatningmarjinalmahsuloti (L o‘zgarganda Q o‘zgarishi)
0	10	0	-
1	10	20	20
2	10	45	25
3	10	60	15
4	10	70	10
5	10	77	7
6	10	80	3

Bujadval,

miqdorio‘zgarimaydigankapitalresurslarningmehnatresurslarimiqdorbirliginingo‘zgarishihisobiga, ma’lumvaqtoralig‘ida, qanchapitssaishlabchiqarishmumkinligini, farazqilinganma’lumotlardanfoydalanibko‘rsatyapdi. E’tiborbering, mehnatresurslarininguchinchibirligidanboshlab, harbirqo‘shilganbirlikborgansarikamroqko‘shimcha (marjinal) mahsulotningbirlikmiqdoriniishlabchiqarmoqda.

Qisqamuddatlidavdaishlabchiqarishshkalasivamahsulotbirligigachiqimningko‘payishi.

Mehnatbirliginingmiqdori (L)	Pitssaningmiqdori (Q)	Mehnatningmarjinalmahsuloti	mumiy hiqim (TS)	Marjinalchiqim (Q o‘zgargandagiTSningo‘zgarishi)
0	0	-	1 0.00	-
1	20	20	1 6.00	0.30
2	45	25	2 2.00	0.24
3	60	15	2 8.00	0.40

4	70	10	4.00 ³	0.60
5	77	7	0.00 ⁴	0.86
6	80	3	6.00 ⁴	2.00
7	81	1	2.00 ⁵	6.00

Kamayibboruvchimarjinalqaytarishqonunigako‘ra, mahsulotbirligigasarflanadiganchiqim, ishlabchiqaruvchilarmahsulottayyorlashdarajasinioshirganisayinkamayaboradi. Buyuqoridakeltirilganjadvaldako‘rsatilgan. Mehnatresurslariningikkita birinchi birligimarjinalmahsulotningo‘shibilanmarjinalchiqimkamayadi. Mehnatresurslarininguchinchi birligidanboshlabmarjinalmahsulotkamayaboradi, natijadamarjinalchiqimo‘sadi.

**«Moliyaviymenejment»
fanidanma‘ruzamashg‘ulotlariniaxborottexnologiyalarivavositalaridanfoydalanibo‘tkazishna
munasi
bo‘yicha uslubiy ishlanma**

Mavzu:

Subyektning ishlabchiqarish xarajatlarivamoliyaviy faoliyatining natijalarini boshqarish

1-slayd

ISHLABCHIQARISH XARAJATLARI:

Maxsulot ishlabchiqarish jarayonida sarf qilingan moddiy resurslar (asosiy vositalar eskitirishi, xomashyovamateriallar, yonilg‘i-moylashmateriallari, ehtiyotqismlarvaboshqa) vajonlimehnatsarfi ishlabchiqarish xarajatlarinitashkil qiladi.

Korxonaning ishlabchiqarish, sotishvaboshkafaoliyatining natijasidayuzagakeladigan xarajatlari nio‘yidagichaturkumlash mumkin:

1. Ishlabchiqarish jarayonidagi ishtirokigako‘ra:
-ishlabchiqarish xarajatlari;
-noishlabchiqarish xarajatlari.

2. Ishlabchiqarish dasarfetiladigan resurslar manbaigako‘ra:
-ichkixarajatlari;

-tashqixarajatlar.

3. Maxsulotishlabchiqarishxajmininguzgarishiganisbatan:

-doimiyxarajatlar;

-o'zgaruvchanxarajatlar.

4. Mahsulottannarxigaolibborilishijihatidan:

-bevositaxarajatlar;

-bilvositaxarajatlar.

2-slayd

Korxonaningumumiyishlabchiqarish,
moliyaviyaboshqafaoliyatiniatijasidayuzagakeladigan:

-mahsulottannarxigakiritiladiganxarajatlar;

-davrxarajatlari;

-moliyaviyfaoliyatbo'yichaxarajatlar;

-favquloddazaralar.

2-slayd

1. Maxsulotishlabchiqarishtannarxinihosilqiluvchixarajatlar:

- ishlabchiqarishningmoddiyaxarajatlari;
- ishlabchiqarishxususiyatigaegabo'lganmexnatgahaqto'lashxarajatlari;
- ishlabchiqarishgategishlibo'lganijtimoiysug'urtagaajratmalar;
- asosiyvositalarvanomoddiyaktivlaramortizatsiyasi;
- ishlabchiqarishahamiyatigaegabo'lganboshqaxarajatlar.

2. Ishlabchikarishtannarxigakiritilmaydigan,

biroqasosiyfaoliyatdanolinganfoidanianiqlashdaxisobgaolinadigandavrxarajatlari:

- mahsulotnisotishxarajatlari;
- boshqaruvxarajatlari;
- boshqaoperatsionxarajatlar.

3.

Korxonaningumumxujalikfaoliyatidanolinganfoidasiniianiklashdaxisobgaolinadiganmoliyaviyfaoliyatbuyichaxarajatlar:

-foizlarbo'ichato'lovlar;

-mol-mulkniuzoqmuddatliijaraga (lizingga) olishto'lovlar;

-xorijiyvalyutabilanoperatsiyabo'yichasalbiykurstafovutlari;

-qimmatliqog'ozlargaqo'yilganmablag'larniqaytabaholash;

-moliyaviyfaoliyatgaoidboshqaxarajatlar.

4.

Korxonaningodatdagifaoliyatigamoskelmaydigan,

birnechayillardavomidatakrorlanibturmaydiganvakichiktadbirkorlikkorxonasiboshlig'ining (mulkegasining)

qabulqilganboshqaruvqarorlarigabog'liqbo'lmaganholdavujudgakeladiganvoqealarvaxodisalar (suvtoshqini, yong'in, jala, do'lkabitabiiyofatlarvamamlakatqonunchiligida o'zgarishlar) natijasidako'rilganfavqulotdazaralar.daromadlar:

Xo'jalikyurituvchisubyektlartomonidanularningxo'jalikfaoliyatiniamalgaoshirishinatijasidao linadigandaromadlarixisobotgaqo'yidagiasosiybulimlarbuyichakiritiladi:

-Sotishdanolingansoftushum.

-Asosiyfaoliyatdanolinganboshqadaromadlar (operatsiyadaromadlari).

-Moliyaviyfaoliyatdanolingandaromadlar.

-Favqulotdadaromadlar.

1. Sotishdanolinadigansoftushum

-Sotishdanolingansoftushummaxsulot (ishlar, xizmatlar)nisotishdanolingan, undanqo'shilganqiyamat, aksizsolig'ivaeksportbojposhlinasi, chegirilgantushumsifatidaaniqlanadi. Ungatovarlariningqaytarilishi, xaridorlaruchunberilganchegirmalarvaboshqalarkiritilmaydi.

2.

Asosiyishlabchikarishfaoliyatidanolinadiganboshkadaromadlargaqoyidagilarkiradi:

-Undirilganyokiqarzdortomonidane'tirofetilganjarimalar, penyalar, vaqtidatulanmaganqarzlarvaxo'jalikshartnomalarishartlarinibuzganlikuchunboshqaxiljazojarimalari, shuningdekyetkazilganzararlarniundirishbo'yichadaromadlar;

-Xisobotyilidaaniqlangano'tganyillardagifoyda;

-Ishlabchiqarishvamahsulotlar (ishlar, xizmatlar)nisotishbilanbevositabog'liqbo'lmaganoperadiyalardanrentadaromadi, xo'jalikyurituvchisubyektlarhuzuridagioshxonalarantushumlar, yordamchixizmatlardandaromadlarsifatidagiboshqadaromadlar.

2. Asosiyishlabchiqarishfaoliyatidanolinadiganboshqadaromadlargaqoyidagilarkiradi:

-Xo'jalikyurituvchisubyektningasosiyfondlarinivaboshqamol-mulklarinisotishdanolingandaromadlar.

-

Da'vobildirishmuddatio'tgankreditorlikvadeponentqarzlarnixisobdanchiqarishdanolingandaromadlar.

-Tovar-moddiyboyliklarnipuxtabaholash.

-Davlatsubsidiyalaridandaromadlar.

-Xolisonamoliyaviyyordam.

-Boshqaoperatsiondaromadlar.

Moliyaviyfaoliyatdanolinadigandaromadlar:

Moliyaviyfaoliyatdanolinadigandaromadlargaqoyidagilarkiradi:

-Olinganroyaltilarvasarmoyatransferi.

-

O'zbekistonRespublikasixududidavauningtashqarisidaboshkaxujalikyurituvchisubyektlarfaoliyatida ulushqo'shganholdaqatnashishdanolingandaromad, aksiyalarbuyichadividendlarvaobligatsiyalarxamdaxo'jalikyurituvchisubyektgategishliqimmatliqog'ozlarbo'yichadaromadlar.

Moliyaviyfaoliyatdanolinadigandaromadlar:

Moliyaviyfaoliyatdanolinadigandaromadlargaqoyidagilarkiradi:

-Mol-mulkniuzoqmuddatliijaragaberishdanolingandaromadlar (lizingto'loviniolish).

-Valyutaschyotlari,

shuningdekchetelvalyutalaridagioperatsiyalarbo'yichaijobiykurstafovutlari.

-Sarflangan (qimmatliqog'ozlarga, shu'bakorxonavaxokazolarga)

mablag'larniqaytabaholashdanolingandaromadlar.

-Moliyaviyfaoliyatdanolinganboshqadaromadlar.

Favquloddafoyda:

-Favquloddafoydamoddalari - buko'zdatutilmagan, tasodifiytusgaegabo'lgan, hodisayokixo'jalikyurituvchisubyektningodatdagifaoliyatidoirasidanchetgachiqadigantusdagioperatsiyalarnatijasidapaydobo'ladiganvaolinishikutilmaganfoydadir.

3-slayd

MOLIYAVIYNATIJALARNINGSHAKLLANISHI:

Mahsulotnisotishdanolinganyalpifoyda, busotishdanolingansoftushumbilansotilganmaxsulotningishlabchiqarishtannarxio'rtasidagitafovutsifatidaaniqlanadi:

$YAFqSST - IT$,bunda,

YAF – yalpifoyda;

SST – sotishdanolingansoftushum;

IT – sotilganmahsulotningishlabchiqarishtannarxi.

Asosiy faoliyatdank o'rilgan foyda,
bunahsulot nisotishdanolinganyalpi foydabilandavrxarajatlari o'rtasidagitafovutvaplyus asosiy faoliyat
dank o'rilgan boshqadaromadlari yoki minus boshqazararlarsifatida aniqlanadi:

$AFFqYAF - DXQBD - BZ$, bunda,

AFF – asosiy faoliyatdanolingan foyda;

DX – davrxarajatlari;

BD – asosiy faoliyatdanolingan boshqadaromadlar; n

BZ – asosiy faoliyatdank o'rilgan boshqazararlari.

Umumxujalik faoliyatidanolingan foyda

(yokizarar),

bu asosiy faoliyatdanolingan foydasi o'rtasidagi umumxujalik faoliyatidanolingan foydalar va minus
zararlarsifatida hisoblab chiqiladi:

$UFqAFFQMD - MX$, bunda,

UF – umumxujalik faoliyatidanolingan foyda;

MD – moliyaviy faoliyatdanolingandarovmadlar;

MX – moliyaviy faoliyatxarajatlari.

Soliqtulangungachaolingan foyda, umumxujalik faoliyatidanolingan foydaplus favqulodda
(kuzdatutilmagan) vaziyatlardank o'rilgan foydasi va minus zararlarsifatida aniqlanadi:

$STFqUFQFP - FZ$, bunda,

STF – soliqtulangungachaolingan foyda;

FP – favqulod vaziyatlardanolingan foyda;

FZ – favqulod vaziyatlardank o'rilgan zararlari.

Yilning so'ffoydasi,

usoliqtulangandan keyin xujalik yurituvchi subyekt ixtiyorida qoladi,

o'zidarovmad

(foyda) dan,

to'lanadigan soliqlar va minus qonunxujatlaridan azardatutilgan boshqa soliqlar va tulovlarni chiqarib tashl
agan holda soliqlar tulungacha darolingan foydani ifodalaydi:

$SFqSTF - DS - BS$, bunda,

SF – so'ffoyda;

DS – daromad (foyda) dan tulanadigan soliqlar;

BS – boshqa soliqlar va tulovlar.

TDIUvaMDHmamlakatlari iqtisodiyot mutaxassisliklari bo'yicha bakalavriat bitiruv-
malakaviy ishlari, nomzodlik va doktorlik dissertatsiyalarining to'plamida umumiy mavzulardan
«Moliyaviy menejment» fanida foydalanilgan vatavsiya etiladigan ayrim mavzular ro'yxati

755.	Moliyaviy mexanizmlarining moliyaviy siyosatni amalga oshirishdagi o'rni
757.	Moliyabozorining moliyaviy resurslarini shakllantirishdagi ahamiyatini oshirish yo'llari
787.	Lizing operatsiyalarini moliyalashtirish masalalari
789.	Investitsiyalarini moliyalashtirish masalalari
796.	Korxonalarining ayil-mamablag'larining samaradorligini baholash va moliyalashtirishni taqviy qilish
797.	Korxonalarining asosiy kapitalini moliyalashtirish usullari
798.	Korxonalarining pul oqimlarini (mablag'larini) byudjetlashtirish
800.	Korxonalar moliyaviy faoliyatini boshqarish
809.	Korxonalarining inqiroz va qaytatash kuzatishining moliyaviy muammolari
812.	Korxonalar foydasini rejalashtirish tizimini takomillashtirish
815.	Tadbirkorlik moliyasini rivojlantirish yo'llari
845.	Korporatsiyalarining ayil-makapitalini boshqarish modellari
846.	Beznis-reja moliyaviy ta'minlashtirish birlarini ishlab chiqish
848.	Daromadlar va xarajatlarning moliyaviy rejasini ishlab chiqish
852.	Debitorlik qarzlarning tahlil va boshqarish masalalari
148 2.	Kichik biznesni moliyalashtirish va kreditlashtirish xususiyatlari
151 8.	Tijorat banklari lizing operatsiyalarining tahlili (olingan bir bank misolida)
107 8.	Marketing faoliyatida iste'molchilarning talabini o'rganish
108 6.	Korxonalarining ishlab chiqarish salohiyatini oshirishda marketing tamoyillaridan foydalanishning samaradorligi
108 7.	Tovarlar va xizmatlar bozorida raqobat muhitini yaratish
108 8.	Korxonalarida marketing strategiyasini ishlab chiqish
108 9.	Tovarlarlarning raqobatbardoshligini oshirish yo'llari
109 0.	Tovarlar nisotish bo'yicha marketing faoliyatini takomillashtirish
109 1.	Korxonalarida marketing strategiyasini rejalashtirish masalalari
109 2.	Banklar faoliyatida marketing tamoyillaridan foydalanishning samaradorligi
109 3.	Korxonalarida reklama faoliyatining samaradorligini oshirish yo'llari
109 4.	Xizmat ko'rsatish korxonalarida marketing faoliyatini takomillashtirish
109 5.	Birjalar faoliyatida marketing elementlaridan foydalanishni takomillashtirish
109 6.	Korxonalarida moliyaviy marketingni qo'llash masalalari
109 7.	Korxonalarida eksport salohiyatini oshirishda marketing tamoyillaridan foydalanishning samaradorligi

110 0.	Korxonaning yangi tovar ishlab chiqarish strategiyasi
110 1.	Xorijiy sarmoyalarni jalbetishda marketing tadqiqotlaridan foydalanishni takomillashtirish
110 2.	Qo'shma korxonalareksportsalohiyatini oshirishda marketing tamoyillaridan foydalanish samara dorligi
110 3.	Tadbirkorlik tizimida marketing samaradorligi
110 4.	Poyafzal mahsulotlaribozorini tashqiletdagimuammolarvaularnibartarafetish yo'llari
110 9.	Ishlab chiqarish vositalaribozoridadistributorlik faoliyatini tashkiletdirish
111 0.	Ulgurjisavdosini tashqiletda marketing tamoyillaridan foydalanish
111 1.	O'zbekistonda mebeljixozlaribozorini rivojlantirishda marketing tamoyillaridan foydalanish
111 2.	Qo'shma korxonalarda marketing faoliyatini takomillashtirish
111 3.	O'zbekiston Respublikasida tizimida marketing faoliyatini takomillashtirish
111 4.	Transport korxonalarida marketing faoliyatini takomillashtirish
111 5.	Ulgurjisavd korxonalarining marketing strategiyasi
111 6.	Korxonada marketing xizmatini takomillashtirish
111 7.	Korxonada marketing auditini tashkiletdirish
111 8.	Marketing kommunikatsiya tizimida Internetdan foydalanish
111 9.	Kichik biznesvaxususiy tadbirkorlikni rivojlantirishda marketing tamoyillaridan foydalanish
112 0.	Mahalliy sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarishda marketing tamoyillaridan foydalanish samara dorligi
112 3.	Korxonalarida laboriya ishlab chiqarishni rivojlantirish masalalari